

НАУКОВО-ДОСЛІДНИЙ ІНСТИТУТ УКРАЇНОЗНАВСТВА
МІНІСТЕРСТВА ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

КОНОНЕНКО М.П.

ПОСТАТІ

Посібник-довідник

КИЇВ 2005

ББК 83.34

Рекомендовано до друку Вченою Радою
Науково-дослідного інституту українознавства МОН України
(протокол № 34 від 05.09.05 р.)

Рецензенти:

Пилипчук О.Я., доктор біологічних наук, професор;

Руденко Ю.Д., доктор педагогічних наук, професор.

Кононенко М.П.

Постаті: Посібник-довідник. – К.: Міленіум, 2005. – 428 с.

ISBN 966-8063-58 XI

Книга, яка пропонується читачеві, є унікальною: вона знайомить із постатями маловідомими, а то й зовсім невідомими, з тими українцями, якими маємо пишатися й, взагалі, знати про них.

Автор так розкриває «секрети своєї творчості»: «У міру того як приходили до мене в гості Українські Постаті, я брав інтерв'ю, слухав, намагаючись почути, і писав в такій послідовності як ми зустрічались. Постаті будуть раді (і ви з ними) вашій зустрічі, ще більше будете радіти ви, переповідаючи нашу Українську правдиву історію, знавство про Україну, – наше українолюбство-українознавство».

Це ґрунтовне дослідження біографій українських вчених, політичних і громадських діячів, письменників, подій розраховане на всіх, для кого найдорожчими є Україна та її правдива історія, знання імен, які свідчать про невичерпний творчо-інтелектуальний, духовний потенціал української нації.

Матеріали книги подаються в авторській редакції.

ISBN 966-8063-53 XI

ББК 83.34

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Розбудова нової Української держави – викликали цілком закономірну зацікавленість шляхами становлення українського народу; його історією та культурою. Ця зацікавленість не є лише корегуванням інтелектуальних здобутків. Нині формується нова українська інтелігенція, вона має жити і функціонувати не лише як суспільний прошарок, бо інтелігентність – це стан душі. Зокрема сучасне суспільство схарактеризовує своїх найкращих працівників як інтелігентних особистостей або аристократів духу не за їхніми «посадами», а за виявленням природних рис найвищого гуманістичного чину. Багатосотлітній період перебування українців у складі різноманітних неукраїнських геополітичних угруповань під проводом, головним чином, антиукраїнськи налаштованих політичних та духовних лідерів, сприяли значному викривленню свідомості наших пращурів у протилежний бік від національної ідентифікації, правдивих історії та культури, автохтонного світобачення національних гідності та гордості. Справді оригінальні гуманістичні цінності підмінялися ідеологіями інших суспільств, культурами їхніх героїв і, що найголовніше, прилаштовуванням до чужого імперського мислення, що врешті-решт перетворювалося на звичайнісіньке ганебне в усіх своїх вимірах пристосуванство.

Комплекс такої «української» людини формувався під впливом в останні століття імперських ідеологів Польського та Російського (з 1917 р. більшовицького) суспільств, які відповідали їхнім національним ідеям. Нині в Українській державі у виправленні такого стану мають брати участь школа, вищі й середні спеціальні навчальні осередки в першу чергу, але й обов'язковою є участь засобів масової інформації, закладів культури, державні установи тощо. Проте одразу ж постає цілком слушне запитання, а чи ті фахівці, які складають усі ці установи чи усі вони не лише національно свідомі, а чи є вони достатньо обізнаними із справжньою українською історією, культурою, наукою, природним довкіллям тощо? Та й чи знають вони українських вчених, мислителів, митців, практиків з багатьох галузей виробництва, політологів та й патріотів, які відстоювали честь і гідність України та її національної ідеї? Відповідь не буде ствердною.

Кожне покоління мало віру, що наступне покоління житиме обов'язково краще ніж попереднє і в його часі звершаться мрії українського суспільства. Проте реальність завжди була трагічною. Віра завжди лишалася. Гірко було б якщо б це була лише віра – це була переконаність. Правдиво свого часу зауважив Пантелеймон Куліш: «Кращого від українців в ідеї нема нічого, але в дійсності я не відчуваю до представників українізму особливої

пошани. Небагато в нас людей гідних, решта – дурноляпи, можливо, більш шкідливі, ніж корисні для розповсюдження в суспільстві рятівної для майбутнього української ідеї». Це безсумнівно так, бо колоніальні режими формують потрібну їм «еліту» лакиз, «Шельменко», стукачів та «шайбочок» разом з «гвинтиками». Тому необхідно і потрібно щонайперше пізнати своїх справді визначних людей. Володимир Шаян казав: «Дух народу на дні його політичного упадку, в добу великої руїни своїх мрій і своєї величі, на роздоріжжях шляхів свого призначення втілюється в постать мислителя й пророка». І хоча автор спрямовує ці слова лише стосовно Григорія Сковороди, проте я переконаний, що вони цілком стосуються усіх постатей визначних українців у якій би вони галузі себе не виявляли: політика, наука, мистецтво, господарська чи освітня діяльність.

Книга, з якою мають ознайомитися читачі, є унікальною через те, що знайомить читача із постатями маловідомими, а то й зовсім не відомими і не лише пересічному читачеві. Нині ціла група науковців доступилася до тієї фундаментальної праці, щоби познайомити широкі кола українців із тими земляками, якими ми маємо пишатися та й загалом, знати про них! Це дуже вдячна справа і тому велика подяка подвижникам цієї справи. Автор книги «Постаті» Михайло Петрович Кононенко саме із цієї когорти. Він сам є людиною, яка прагне безпосередньо пізнати якомога більше, настирливо шукаючи, дізнаючись і ділячись з іншими тим, що сам пізнав. Спартансько-козацьку вимогливість до себе, до свого побуту, настирливість у досягненні мети й тверду принциповість виховував у пана Михайла його дід Іван Біловус, справжній «дід все від». От саме тому свідомо, із твердим переконанням молодий Михайло став на шлях вчителювання і вчителем фізики попрацював ледь не півстоліття. Учнів його нині можемо зустріти у різноманітних галузях людської діяльності в Україні і на різних рівнях. Навіть на дуже високих. Проте він в душі поет, а за покликанням дослідник, через те й виконав цю працю на найкращому унікальному ґрунтовному науковому біографічному рівні. Наведу слова Конфуція: «Учитель говорив: - Хіба не радісно вчитися й постійно досягати досконалості? І чи не є приємним, коли друзі приходять здалека? Чи не та є благородною людиною, яка не сумує, що невідома людям?».

Книга має свої певні особливості побудови, вона не є літописом, де рік за роком у чіткій побудові розташовано персоналії. Одразу зауважу, що книга не могла з'явитися в часи, коли розумовий прогрес обумовлювався щонайперше відповідністю існуючому режиму і служінню канонам його ідеології. Крім того, ті персоналії, які присутні в тексті не могли загалом існувати, а які і мали на це право то лише у вигляді «руського ученого». Кожна особа-постать – це знайомство автора з нею, а познайомившись пан Михайло вже й

зачудований цим образом і він вже є закарбований в його душі. Чи треба писати про паганих людей? Навіщо? Хіба вони того варті. Пам'ятаймо й любімо тих, хто того вартий, не тих, кого нам дозволили, а тих хто дійсно цього вартий. Ми завжди пам'ятаємо і горе тим людям якщо вони не варті того, щоби їх любили і пам'ятала хоча б одна людина. А тих, кого зганьбила советська мрраль «будівничих комунізму», повертаємо людству «в цілості і в збереженні».

Чим більше пам'ятає народ своїх дочок і синів, тим величнішою він є нацією! Не війни та грабунки є гордістю нації, а творчість, гуманістичність, одухотвореність, надихненість на творення щастя для себе, для своїх близьких, своєї родини, своєї нації, людства. Без любові до ближнього не буває любові до Всесвіту. Хто не поважає якийсь народ, той прагне щоби не поважали й його народ, його націю. Бо створені ми Богом і немає нині кращих, ані гірших. У одних народів краще працює ліва півкуля мозку, її функція – логіко-аналітичне сприйняття Світу. Тож бо якщо людність із цією пріоритетністю в чомусь програє, то ж є ті, у кого превалює права півкуля мозку, а вона оперує кольоровими, просторовими, музичними образами, ідеограмами тощо. А якщо потрібно їм то й лівопівкульні підтримають їх. Бо ж люди ми! А людина – це феномен, якому з волі Божої надано зберегти й удосконалити життя на Землі, а не спаплюжити докільля та один одного винищити.

Відчуття життя, потребу розповідей про нього ми відчуваємо й сповна знаходимо в пропонованій книзі – метод, покладений в основу написання книги є оригінальною українознавчою розвідкою, надає можливість побачити те, чого прагнула досягти людина і те, чого вона досягла. «Правдивості нічого лякатися, бо лише вона одна чудова» (І.І.Мечніков).

Валерій Сніжко, канд. біол. наук, завідувач відділу Природи та психології етносу НДІ українознавства МОН України

ЗАМІСТЬ ВСТУПУ

До всього, що кажуть, пишуть, малюють необхідно підходити з міркою: а що цим самим хочуть (!) сказати...

Читаючи книжку, ви маєте почути (Відчути!) голос (Поклик!) минулого, тих які жили і діяли тут на цій, нашій українській землі чи в індоарійські часи, чи в часи Київської Русі, чи Козаччини, чи Російської імперії...

Заувага з приводу мого писання українською “Россія”, “россіянин”, “россійське” тощо з двома “с” пов’язане з історією, яку читаємо в Переяславському договорі, який був складений в 3-х різних за формою актах. Оригінали актів були виготовлені в Москві в Посольському приказі спочатку тодішньою мовою, потім перекладені на білоруську (!) (так Москва називала українську мову, а українців – черкасами або черкаським народом).

В договірних актах українська сторона називала себе руськими або російськими (читай Постать-подія).

Після привласнення царем Петром I (1721 р.) щодо переназви своєї імперії з Московії на Росію, ми маємо не плутати себе російських (руських) з їхніми “россіянами”.

В 19 ст. в Москві було видано “Полное собрание Законов Російской Имперіі”. Якщо перекладемо українською за теперішньою орфографією, то про чию імперію йтиме мова? Московську чи Київську? І для самих россян буде зрозуміліше. Вони знають про Київську Русь і думають “что это Киевская Россия” і щиросеречно вважають (багато хто) нас кровними братами. Наприклад, в «Государственном гимне СССР» читаємо: «Союз нерушимый республик свободных / Сплотила навеки Великая Русь»!

На території нашої землі, “сучасної України в давнину жили індоарійські племена, частина яких у другому тисячолітті до н.е. вирушила до Індії, а частина лишилася, взявши участь у етногенезі балтійських і слов’янських народів, серед них і українського. Величезна подібність між мовою індоарійської культури, культового дійства й жерців-брахманів – санскритом і балтійськими та слов’янськими мовами свідчить про найтісніші контакти цих народів у минулому” (Степан Наливайко). (40, с. 3)

4 ! Всі процеси в Природі розвиваються циклічно, проходячи 4 фази і, щоби вийти на гармонійний, цілісний стан (4-та фаза), необхідно пройти: генерування і формулювання ідеї (національної ідеї) – фаза-1; створити чорновий варіант реалізації ідеї – фаза-2; критичне переосмислення, обговорення (круглі столи, дискусії, “за і контра” тощо) – фаза-3.

Так само і людство (чи етнос) розвивається циклічно. Шпенглер О. (“Сутінки Європи”) на основі аналізу багатьох історичних фактів дійшов до висновку про циклічність розвитку людства – 4 фази (у нього 4 пори року). Його “Весна” схожа на 4-ту фазу “Золотого віку”. До цієї фази Шпенглер відносить міфи Вед та арійський героїчний епос. Закінчується фазою “Зима” – поширення космополітизму, матеріалізму та атеїзму.

Відомий український історик Микола Чмихов вбачав розвиток населення України у післяльодовиковий період також циклічно. (Останнє, з 4-х відомих, Вюрмське оледеніння Землі відбулося 100 000 – 10000 років тому. Гук Юрій. Какою клімат очікує планету? //Світ. Природа и человек. – 2004. – № 2. – С. 12). На переходах циклів (на зламі епох) відбуваються значні зміни не тільки у людей, а й у Природі: зміна клімату, часті повені й посухи, землетруси, війни, переселення народів. Чмихов М. вважав, що “арійський цикл” прив’язується до 5966 року до н.е. і відповідає християнській традиції про створення Адама. Тривалість цього циклу 7980 років, а тому початок 21 ст. є завершенням його. Україна однією з перших вступила в кризовий період і однією з перших досягне стабільності.

Щоб стабілізувати суспільство – це означає жити за законами Природи, законами Всесвіту. Природодослідник Ману вбачає ідеально організованим суспільством за становим устроєм. Кодекс законів Ману описує суспільство структуроване на 4 стани (касти):

брахмани – духовна еліта;

кшатрії – державні адміністратори та воїни;

вайш’ї – ті, що мають “власну справу” – бізнесмени, фермери;

шудри – добрі виконавці, але не мають власної ініціативи, потребують зовнішнього керування.

Поділ на касты є ідеальним суспільним устроєм. Причиною цього є те, що такий поділ властивий людській природі. Хочуть того люди чи ні, визнають вони це чи ні, вони вже поділені на 4 касты. Ніяке людське законодавство, ніякі філософські хитрування, ніякі псевдонауки, ніякі форми терору не здатні скасувати цей факт (Успенський П.Д.). (41, с. 514-526).

Система 4-х станів суспільства несе потужну ідею соціальної честі – “честь брахмана, яка полягає в чистоті, благочесті, у високому благоговінні до предметів розуму й духу, безкорисному володінні і виключній цілеспрямованості в навчанні та знаннях; честь кшатрія, що корениться в мужності, лицарстві, шляхетності вдачі й зобов’язаннях цієї шляхетності; честь вайш’ї, котра підтримує в чесності поведінки, комерційній надійності, здоровому виробництві, порядку, ліберальності та філантропії; честь шудри, котрий віддає себе в покірності, слухняності, вірній службі, безкорисній прихильності” (Шрі Ауробіндо). (37, с. 16)

І хоч людство ще не відпрацювало механізмів поділу на касты, але приклади випадкового наближення до нього приводило до успіхів (періоди панування Київської Русі, Козацька держава). В Козацькій державі “населення розділялось на: “селяни” – виконували

господарську повинність, тобто були піддані власнику землі, але мали свою управу і свій суд (копний суд); “міщани”, які розділялися на тих, що володіли Магдебурзьким правом (мали свій магістрат і суд) і, які ним не володіли (підлягали козацькій, тобто державній, юрисдикції); “духовенство”, що мало власне самоуправління і суд; “шляхта”, яка ще за Хмельницького злилася із старшинською козацькою верствою.

Вся система була виборна: селяни вибирали своїх старших та членів копного суду, так само чинили міщани й козаки; духовенство також обиралося, зокрема священники приходів” (Шевчук Б.).

Етнос і нація Український народ як нація розвивається як добре структурований етнос. В роки незалежності (90-і 20 ст.) розпочалось формування молодого нації, яка має створити державу Україна. Наступне десятиліття цей поступ підтвердило Помаранчевою революцією (2004-2005 рр.).

Будь-яка жива система має ієрархічний устрій, що є ознакою і умовою організованості. Так само людська особа входить у систему “людство” не безпосередньо, а через соціальні утворення нижчого ієрархічного рівня, зокрема такі, як сім’я, рід, плем’я, стан, народ, раса.

Народ – це специфічна форма існування людського роду, етносоціальний організм, вищого рівня ієрархії, має свою психіку (душу), може існувати у формах етносу і нації.

Етнос – природне, надзвичайно стабільне утворення. Він може існувати і без своєї держави, і без постійної території проживання, іноді навіть користуючись чужою мовою. Але для людей, що належать до одного етносу, завжди властиві відчуття окремішності від інших і свій, оригінальний стереотип поведінки.

Що об’єднує людність в етнічну громаду? Основою основ є: 1) територія, на якій відтворюється походження людини; 2) той ландшафт (Терен!), який підсвідомо формує свідоме; 3) психічна адаптованість. “Лише психоадаптований етнічний українець може свідомо і підсвідомо відчувати, за що любили пращури споконвіків та й він сам свою землю – саме за красу ландшафту! Це і є духовна наснага, бо кожен автохтон (абориген) милується своєю землею, її краєвидами, пейзажами...

“Садок вишневий коло хати, хрущі над вишнями гудуть...” – милування своєю землею, не згадка про родючість та урожайність, а милування: “...лани широкополі, і Дніпро, і кручі...”; “Світлий малоросійський ландшафт, з нескінченним, ніколи не затьмареним краєвидом, з цілим морем тучного колосся, з прозорою, тихою річкою, і все це зігріє жарким, але ніколи не жагучим промінням Сонця...” (Ушинський). Психогенетично адаптований українець милується Богом даною йому землею і не говорить, але пам’ятає, а яка ж то тяжка

землеробська праця, така люба йому й мила, тяжка постійно, щоденно” (Сніжко В.В.). (35, с. 53-54)

В процесі свого розвитку етнос структурується на підетноси (соціокасти), що спеціалізуються на виконанні життєво необхідних функцій. Поділ на касти не є раз і на завжди. Людина може переходити з однієї соціокасти до іншої у відповідності зі своїми природними схильностями та рівнем розвитку. Аналогом такого переходу може бути розвиток людини: у дитинстві вона є шудрою (не може вірно діяти за власною ініціативою, без стороннього керування), згодом може стати вайш'я (самостійно та ініціативно забезпечувати своє матеріальне існування), далі – може стати кшатрієм (організовувати спільноту і захищати її) і нарешті – брахманом (займатися наукою, філософією, мистецтвом, релігією, маючи за мету наближення до істини).

Про те як доквілля впливає на людей, формує підетноси, добре ілюструє Крим. В Криму розглядається 3 підетноси татар: степняки (кіпчаки); передгірські; південно-морські. Вони мали (та й мають) відмінності як зовні, так і ментальні. Степняк пас отари овець, а гірський – вирощував виноградну лозу і кавуни в скелях!

Добре структурований етнос (з розвинутими кастами) творить націю – систему, яка починає реорганізовувати навколишнє середовище згідно зі своїми цінностями, нерідко залучаючи до формотворчої праці еліту інших етносів (як у Київській Русі чи Російській імперії). Молода нація створює державу зі всіма її атрибутами, а держава зі свого боку, сприяє структуруванню і розквіту нації.

“Етнос – це, так би мовити, націотворчий сирівець, з якого може розвинутиися нація; це етнографічна, національно не викристалізована ще маса. Нація ж – масово усвідомлений і організований колектив. Етнос – це етногенний розчин; нація – викристалізований суспільний агрегат” (І.О.Бочковський). (45, с. 97). Якщо етнос – це невизначена, незв'язана однорідність, то нація – визначена, сконсолідована різнорідність.

Нація досягає самоусвідомлення завдяки діяльності національної еліти, в першу чергу касти брахманів (Миро Продум).

Сенс життя особистості – добиватися свого саморозвитку, знайти себе, відкрити в собі закон і силу свого буття і здійснити його. Особистість – це не стільки форма (розум і тіло), перш за все її дух. Кожна особистість є те Я, яка вбирає весь людський потенціал у своєму власному бутті. Цю потенціальність особа має знайти, розвинути, виростити з середини себе. Ніяка держава, законотворець, ніяка церква не можуть витесати її за своїм ідеалом (Шри Ауробіндо Гхош).

Сенс життя нації – добиватися свого самотворення, намагатися знайти себе, бути здатною відчувати в собі закон і силу свого буття і здійснити його як найкраще, реалізувати свої можливості, жити своїм життям.

Цивілізація не може бути у безпеці, доки, маючи у собі окультурену ментальність в меншості, вона утримує на собі колосальну масу натовпу, пролетаріату невігласів. Або знання має розширити себе зверху, або бути завжди під загрозою затоплення невіглаством знизу. Ще небезпечніше, коли цивілізація дозволяє величезній масі людей існувати неприєднаними до свого світла, які повної сили варвари і можуть будь-коли скористатися фізичною зброєю цивілізованих, не перетерпівши інтелектуальної трансформації за рахунок дії їх культури.

Нементальне, чисто фізичне життя – очевидна протилежність культурі, – це варварство. Неінтелектуальне, грубо сімейне життя, – також є протилежністю культурі. Коли нація керується не істиною і красою, не високими ідеалами життя, а тільки економікою, бізнесом, то нація можливо і цивілізована (має театри, Міністерство культури, музеї тощо), та все ж не є культурною.

Система “Людство” в процесі свого розвитку все більше структурується за національною ознакою (відбуваються визвольні рухи, руйнуються імперії). Можна чекати структурування на “нації-брахмани, нації-кшатрії, нації-вийш’ї і нації-шудри. Якщо це справді так, то є підстави стверджувати, що, наприклад, англійці та німці найближчі до кшатріїв, американці та японці – до вийш’їв. Щодо нації-брахмана, то таку функцію сьогодні не виконує жодна нація, але майбутнє скоріше всього за українцями, тим більше, що цьому сприяє і соціотип української етнопсихіки. Україна має першою сформувати націю пост-арійського циклу, оскільки творення нової цивілізації має початися саме з брахманів. Українська нація має стати нацією-брахманом” (Миро Продум).

Україна стане колись новою Елладою. Прекрасне підсоння цієї країни, погідна вдача цього народу, його музичний хист, плодюча земля – колись пробудиться. І з малих племен, якими адже ж були колись греки, постане велика культурна нація. Її межі простягнуться до Чорного моря, а відтіля ген у широкий світ (Йоган Готфрід Гердер).

Цікаві факти (ЦФ). 4-ри етапи, пори, фази, касти, типи, принципи тощо часто супутні з людиною:

4 види пам’яті (рушійна, образна, словесно-логічна, емоційна);

4 типи крові;

4 фази, які проходить людина (зачаття, утробний період – 9 місяців, “Золотий

вік” – активний вік, старість (“Зима”));

4 типи у 4-х групах (соціоніка);

4 пори року;

4 касти суспільства;

4 Космічні принципи (Мудрість, Енергія, Гармонія, Робота);

4 стовпи, на яких тримається проект створення людини Космічними Силами:

“Дім” проживання (печера, землянка, палац тощо); повітря - вода; їжа ; секс;

4 етапи створення (написання) цієї книжки (!) (задум; перше видання (1999 р.);

друге видання – розширене змістом і авторством (2001 р.); третє видання

переосмислене поглиблене напрацювання).

Роздуми. Чому кажуть: поїхав “в Росію”, “в США”, “в Італію”, “в Уругвай”, “на Україну”, а не “в Україну”? В Російській імперії Україна називалась Малоросією і була крайною губернією, тому цілком логічно говорити: “проживаю (чи поїхав) на краю імперії, на малоросії (на Україні), бо ж не скажеш “в краю”, адже “в” – це кудись в середину, а не на край.

Чи не тому так кажуть, що Україну необхідно уявляти як площину, яка своїм розташуванням не тільки приваблює, а й (що саме головне!) наповнює духом, правдою, любов’ю? Всякий, хто не тільки тут народився, приїхв-поселився, а й був проїздом – вже ставав духовним: добрішим, уважнішим, замислювався про сенс життя, про добро, з’являлась самоповага – ставав добродійником.

А ... “можливо, саме в майбутньому врятуванні людства (або участі в процесі цього врятування разом з іншими державами) й полягає всесвітньо-історичне значення незалежності України. Тим більше, що подібну роль рятівника інших народів наш народ виконував неодноразово” (Микола Чмихов)?

ПОБАЧ (!) СЛОВО ...

І створив Господь Бог з землі всіляких польових звірів і всіляких птахів піднебесних і привів їх до чоловіка побачити, як він назве їх (Буття, 2, в.19).

Слово починається з абетки, що “є відображенням однієї з граней Бога, якою Він нерозривно пов’язаний з народом, його генетикою, історією, мовою (підкреслення – М.К.) і культурою, з минулим і майбутнім України. З іншого боку, вона – засіб програмування і контролю за виконанням Космічної програми” (46).

Побач Слово чи збагни Слово – це ще одна спроба збудувати Вавилонську вежу: дійти до Бога-Космосу, увійти в третє життя, тобто в своє майбутнє, дізнатись про сенс життя... “Слова входять через слух, змінюються перед очима, тануть, якщо придивлятися до них... Читати вірші – означає слухати очима, слухати – читати слухом” (Октавіо Пас, мексиканський поет, Нобелівський лауреат).

Слово можна промовити, можна продумати, що так чи інакше стає програмою зв’язку чи з людиною, чи з Космосом. Слово, таким чином, створює польову форму (структуру), яка має назву ноосфера (сфера розуму), тобто є матеріальним, діючим чи безпосередньо тепер, чи згодом, діючим як на когось, так і на тебе (твій рід). Збагнувши це, починаєш розуміти сенс життя, піклуватись про свій рід, свою землю, свою Україну.

Слово – поширювач інформації. Яким чином, з якою швидкістю?.. Подумки переносить інформацію (інфорполе) торсійне* поле (?). Первинні торсійні поля, як джерело матеріального й ідеального є поширювачем інформації без переносу енергії, зі швидкістю, більшою за світлову (22). Я б сказав, що торсійне поле – це потік простору-часу.

.....

* Торсійне поле визначається крученням (обертанням) простору (Г.Шипов). Джерелом такого поля може бути електричний заряд, що рухається прискорено і обертається. В Росії налагоджений випуск промислових торсійних генераторів. Наприклад, сталь, що пройшла плавку в цьому полі (чи в конусній лінзі?), набуває вдвічі більшої міцності. Але! “Ніякої особливої чи окремої електроторсійної взаємодії в ядрі і поза ним, не існує” (Кіндеревич А., Аршинов В.). (68, с. 279)

Роздуми. Що було, коли не було Нашого Всесвіту? Було Абсолютне Ніщо або праматерія. Абсолютне Ніщо – це фізичний вакуум, у якому живуть матеріальні частинки. “Усе в цьому Світі можна пояснити, якщо в ньому, Продуманому Світі, все відносно – і частинки, і поля, і простір, і час” (Шипов Генадій Іванович, завідувач лабораторією Міжнародного інституту теоретичної і прикладної фізики. З наукової праці “Теорія фізичного вакуума, торсійного поля і психофізики”). Якщо знайти параметри (характеристики), які могли б означити Ніщо відносно до Щось, то можна прийти до певного розв’язку, – за що і взявся Шипов Г.І.

Спочатку він визначив 4 рівня, за якими можна знайти такі характеристики: на рівні-1 відбувається нумерація точок простору, тобто він визначає координати можливої сутності. В цей момент і народжується Час, бо ж Простір і Час не бувають роз’єрнаними. На рівні-2 виникає первинне торсійне поле, тобто з цього пронумерованого простору починає народжуватись сукупність просторово-часових вихорів. Поки що у вихорах відсутня будь-

яка енергія, здатна творити, але у них присутня інформація, яку ці вихори переносять у різних напрямках. Г.Шипов вважає, що вихори поділяються на “ліві” і “праві”: якщо з Ніщо з’явилося Дещо, то й має з’явитись анти-Дещо. Оці “+” і “-”, нейтралізуючись, знаходились у невиявленому стані в Ніщо. Саме не проявленість 2-х протилежностей і є суттю Ніщо (як, наприклад, цифра 0 утримує в собі не проявлені +1 і -1). Швидкість інформаційного сигналу у цих полярних вихорах значно більша за світлову. На рівні-3 у вакуумі народжуються матриці можливої матерії різноманітної природи – відбувається інформаційний обмін сигналами між полярними вихорами на рівні-2. Це ще не зовсім матерія, скоріше це як план майбутньої розбудови будинку, його креслення, який вже існує реально як мета дії, але поки що на початковому варіанті, потребує додаткових зусиль, корекцій і нових інформаційних зв’язків.

4-й рівень – це наш Реальний Світ, коли не проявлена матерія переходить у проявлений стан, те що відбувається і зараз – народження нових зір та сузір’їв. На цьому рівні також з’являються “праві” і “ліві” вихори, з’являються два різновиди матерії – “права” і “ліва”, тобто – матерія і антиматерія. Реально це можна уявити таким чином: якщо в матеріальному (нашому) світі ви стискуєте кулю рукою і відчуваєте протидію, то в антиматеріальному вашу руку буде притягувати (і тиснути) куля.

Г.Шипов стверджує, що Абсолютне Ніщо можна розглядати як Надсвідомість – ідеальне, активне, цілеспрямоване і творче. Ось так і приходимо до Творця (Бога).

Г.Шипов вважає, що існує 2 види торсійних полів, які переносять інформаційні сигнали. Вторинні торсійні поля народжуються матеріальними об’єктами, в тому числі і людиною, її діяльністю. Він вважає, що душа і дух створені первинними торсійними полями, які несуть в собі чисту, не спотворену чужими полями, інформацію. Генератором вторинних торсійних полів є сама людина – тонкі тіла людини: ефірне, астральне, ментальне.

Первинні і вторинні торсійні поля, взаємодіючи між собою, не завжди узгоджуються, причиною є сама людина чи інопланетянин. Ця неузгодженість спонукає до подальшої долі людини. Так як людство призначене Творцем виконувати на Землі його волю, певну визначену роль, то в разі неузгодженості і ...з’являється “чистильщик” (повінь, посуха), який тримає Світ в стані рівноваги...

Тема торсійних полів дискусійна: Інститут теоретичної фізики АН України та Російська АН, відділ ядерної фізики, наявність цих полів заперечують. В той час є повідомлення про експериментальне підтвердження та про створення генераторів торсієного поля, що людина здатна впливати на це поле, навіть не будучи екстрасенсом, цілителем чи

гіпнотизером. В повідомленні щодо таких експериментів читаємо: “В результаті впливу на торсійні поля людиною, вона стає здатною передавати подумки образи (телепатія); може без фізичних зусиль рухати матеріальні предмети (телекінез); що є люди, здатні приєднатись до єдиного інформаційного поля (первинні торсійні поля), що дозволяє їм опинитись у минулому чи в майбутньому як для окремої людини, так і для цілих епох. Також Шипов Г.І. вважає, що цілком можливо довести теоретично про можливість виникнення з вакуума не тільки елементарних частинок, але й більш складних фізичних об’єктів, що не заперечує телепортацію, і носії таких можливостей далекі від лженауки і лжетехніки, як це ще не так давно обзивали все незрозуміле” (Варакин А., Зданович Л. Россия, 2003 г.). “10 лет исследований физиков-теоретиков, инженеров нашего центра, ученых Института точной механики и оптики С.-Петербурга, Томского университета и еще 120 научных институтов России было потрачено на то, чтобы выяснить главный вопрос: что дешевле и эффективнее – передатчики радиоволн, электромоторы или передатчики торсионных волн и торсионные двигатели. Теперь нам стало ясно, что все торсионное в миллионы раз эффективнее, экономичнее и надежнее того, чем мы пользуемся сейчас. Мы убедились и в том, что применение новой силы возможно везде, где сейчас работает электричество” (Акимов А.С., академік, керівник Міжгалузевого науково-технічного центра нетрадиційних технологій. Росія). (133, с. 66-67)

Українське Слово – струмок, що тече в ріку нескортого життя.

В одному з університетів США, підбираючи мови для інтегральних машин на їх інформативність, з подивом відкрили, що українська – найзмістовніша серед мов планети. Про це сказав у кінці 19 ст. і російський історик В.Ключевський:

“Представьте себе, что Киев не был бы взят и разрушен татарами... Киев остался бы столицей первого великого русского государства, а великорусский город Москва не стал бы центром великого княжества, а затем царства российского. Официальным языком стала бы не смесь старославянского и финского языков, чем является русский язык, а славяноукраинский. Украинский писатель Гоголь не вынужден был бы писать русским языком, а Пушкин писал бы украинским” (47).

Українські рекорди (з “Книги рекордів Гіннеса”, заснованої в Англії Норрісом Макуїртером (1926-2004) 1955 р.). Львівська середня школа № 8 увійшла в історію, в якій за всіх часів, (протягом 180 років її існування) при різній владі викладалась українська мова.

Люди користуються лексикою: діловою, побутовою, науковою, примітивною, дискусійною, риторичною, церковною, мовою казки тощо чи мова злочинців. А є розмова

змістовна! У слові (Слові!) закладено (закодовано) цілий Світ – Великий Проміжок Часу. Ціла епоха! Словом може бути Знак: дерево (дуб, смерека, ялина Шевченка, верба, калина), камінь (камінь Довбуша, базальт, мармур, сердолік), гори (Карпати – Говерла), чоло (козак Мамай), Небо (українське зоряне Небо!). Зорі – очі Космосу, вони нас, українців, єднають. Ми – зоряна пам'ять один одного... Наш Світ є школою духовності, у якій людина набуває духовних якостей через любов, красу, совість, добро (Поспішай робити добро!), істину, мистецтво, науку, зокрема науку українознавство.

Козак Мамай – герой українського фольклору, популярних народних картин. Мудрець, філософ, спадкоємець традицій, глибинних знань як військових, так і духовних. Кобза-бандура – це мистецтво не звичайних людей, а персон особливих, неабияких талантів. Придивимось і побачимо слово-чоло: пекуча драматична задума, яка спонукає узагальнювати, робити висновки. Пісня-слово, кобза-бандура – слово, звуки інструмента; люлька, напій, спис, кінь, дуб, тютюн – усе це Знаки, щоби відганяти злії сили від рідної землі, органічно злитися зі Всесвітом. П'є козак Мамай особливі напої, напої здоров'я. Курить він не тютюн, а м'яту, материнку, підмаренник... (48)

Спочатку творення (Творення!) на Землі існувало Правило Космосу: люди спілкувалися телепатично – трансперсональні (не електромагнітні) зв'язки, голограмна природа спілкування (49). Чи не тому не знаходимо давньої писемності?.. Телепатичні зв'язки є необхідною умовою організації біосфери. Інформаційна єдність живого є обов'язковою умовою тієї єдності біосфери, про яку писав В.І.Вернадський (50, с. 120-142). Відомий російський невролог і гіпнотизер В.М.Бехтерев, неодноразово переконувався в тому, що між ним і загіпнотизованим існує контакт, обумовлений не лише мовним характером. Широкий підхід до проблем природознавства привів Бехтерева до висновку, що безпосередній мислений контакт між людьми на віддалі – цілком реальна ситуація (51, с. 133).

За законами хвильової, голограмної (об'ємної) природи Нашого Всесвіту будь-який з об'єктів, що нас оточує, перебуває як тут, так і у всіх точках Простору. Саме цим можна пояснити ясновидіння (прозорливість) та здатність бачити дуже далеко. Образи, думки можна розглядати як накладання певних (стоячих) хвиль.

У процесі еволюції людство стало виходити з кола активного спільного розуму і переходило на індивідуальний розум – планетарний розум Землі. Людина почала керуватися лише своїми індивідуальними програмами-інстинктами. Так формувався “гомо сапієнс”, який витворив Слово (з Божою поміччю).

“І була вся Земля – одна мова та слова одні.

І зійшов Господь, щоб побачити місто та башту, що людські сини будували її.

І промовив Господь: “Один це народ, і мова одна для всіх них, а це ось початок їх праці. Не буде тепер нічого для них неможливого, що вони замишляли чинити.

Тож зійдімо, і змішаймо там їхні мови, щоб не розуміли вони мови один одного.

І розпорошив їх звідти Господь по поверхні всієї Землі, – і вони перестали будувати те місто.

І тому то названо ймення йому: Вавилон, бо там помішав Господь мови всієї Землі. І розпорошив їх звідти Господь по поверхні всієї Землі” (1 М. 11, в. 1-9). Між іншим, “Вавилонську вежу” почали будувати шумери – у них це “Дім підвалин Неба й Землі” – 7-6 ст. до н.е., називається тепер зіккурат Етеменанкі у Вавилоні, здіймався вгору на 90 м; з архітектурного погляду був ідеальним втіленням уявленням про гору, на якій жили боги, і про сходи, якими боги спускалися до людей, а люди підіймалися до богів (98, с. 164-165). Верхній ярус був пофарбований у золотавий колір. З вежі жерці спостерігали і за рухом Небесних тіл. Зруйнував вежу Олександр Македонський. Цілою її бачив грецький історик Геродот (146, с. 58).

Перехід від польового, голограмного спілкування вимагав символів, слова, логіки. Знадобились століття, щоби земляни перейшли на знакові форми спілкування за допомогою звуків, жестів, малюнків, мови, поезії.

Мова, мовна форма інформації – це адаптування космічного інтелекту до конкретних умов планети Земля. Зелений світ виграв – спонукав перейти на виживання завдяки нейронам нашого мозку.

Коли людина занурюється в сон, її мозок “згадує” голограмні процеси, зв’язується з Космосом – сприймає голограми минулого або й майбутнього. Повертаючись до свідомості (у наш простір Мінковського) ми відтворюємо голограму в слові: описуємо, малюємо, переводимо на мову музики чи комп’ютерної мови. Кажемо: йде процес творчості (49).

Занурює людину в сон її мозок. Ще один приклад Космічного зв’язку: із заходом Сонця, коли затихають усілякі подразники, наш мозок перемикається на режим синхронізації усіх клітин нашої системи “Живий Організм” – йде сканування, інформування кожної клітини у злагодженому функціонуванні. Тож сон – це не перепочинок, а найвідповідальніша робота мозку. Ось чому менше 5% клітин (нейронів) мозку використовується у свідомому стані, інші 95% працюють на самозбереження Живої Системи. Не заважати (мало спати, наркотики, не відповідні їжа, вода, повітря; сильні звуки) мозку – це і є “Здоровий спосіб

життя”. Хто спить менше 6,5 годин підряд перебуває в групі ризику. “...почти зачеркнуты мало на чем базирующиеся представления об избыточности мозга – не на 2 и не на 5 % использует мозг свой потенциал, а почти целиком, сохраняя, правда, немалый резерв для экстремальных случаев” (Наталка Бехтерева, акад., С.-Петербург, 1990 р.). (140, с. 70)

Геніальний український вчений Віктор Михайлович Глушков у свої 58 років згасав на очах усіх світил медицини Планети. Все своє свідоме життя він ставив перед собою здавалося б недосяжні цілі і ціною важкої праці та творчої напруги досягав таки свого, дивував своїми “рекордами” в науковій творчості, фізичній витривалості. Завдяки характеру, силі волі він продовжував працювати, долати слабкість, головну біль, нестерпний кашель, перепади тиску. “Вмовили звернутись до лікарів – згадує дружина Валентина Михайлівна Глушкова. Він погодився лягти в лікарню на 10 діб. Однак хвороба прогресувала – ставало все гірше. Лікарі губилися в здогадках, діагнози часто змінювалися... Бачачи безпорадність київської медицини, чоловіка перевезли до Кремлівської лікарні.

Незважаючи на всі зусилля лікарів, йому ставало все гірше. 5 листопада 1981 р. відбулось різке зниження всіх життєвих функцій. Віктора Михайловича перевезли до реанімації і підключили штучне дихання. Йшли дні, але свідомість не відновлювалася. Так продовжувалось 10 нестерпних діб.

Я наполягла на консультації знаменитості з Німеччини – професор Цюльха з Кельна. Він зв’язався з банком медичної інформації США, Англії та інших держав. Виявилось, що аналогічний випадок був зафіксований в Сінгапурі. Було встановлено, що це пухлина довгастого мозку, органу, що керує діяльністю основних органів тіла” ! (34, с. 67-68). Тобто, і самого мозку – кори головного мозку! “Він працював по 18-20 год. на добу – продовжує Валентина Михайлівна. Затримувався на роботі, забував про їжу. Дома одразу сідав до письмового столу і продовжував працювати до глибокої ночі, а інколи й до світанку. До порад не прислуховувався, на попередження про небезпеку таких перевантажень не реагував” (с.81).

Або ось спогади космонавта Леоніда Каденюка: “В Зоряному містечку у нас було тренування – сурдокамера, в якій протягом 3-х діб – режим безперервної дії, не можна спати. Це було найважче. Жодної хвилини не був без нагляду – чергували три бригади лікарів, по 8 год. кожна. Один колега тих трьох діб не витримав – мав галюцинації”.

Багато хто думає, що наш мозок думає. Зовсім ні! Мозок – це біоелектронна виконавча (Виконавча!) система. Керувати своїм мозком може тільки “Мое Я”. Без поставленої програми в мозок, він не буде реагувати (помічати) на зміни, що відбуваються, адже

невпізнаний сигнал (знання) не має ніякої цінності (Г.Р.Іваницький). Так само розумів німецький вчений-природодослідник Йоган Гете (18 століття): “...ми бачимо свою помилку тільки тоді, коли позбавимось від неї. При цьому ми нічого не виграємо, бо наступна помилка не схожа з попередньою і не може бути пізнаною через несхожість форм” (Вибрані філософські твори). Чи не тому людина хряпає (не притримує) дверима? Мозок не сприймає звукові хвилі, він “чує” електромагнітні хвилі, десятки разів на день людина хряпає дверима і не чує! Таким чином, мозок не чує, а бачить. І не тільки з мозком, але й з будь-якою клітиною організму, навіть з молекулою нашого тіла можна спілкуватися або завдяки електромагнітним коливанням, або телепатично, тобто завдяки елементарним частинкам (Х-променям), які випромінює головний мозок.

Медики вбачають нові методи лікування – “розмовляючи” з хворими клітинами, їх можна переводити до нормального функціонування, – це нанотехнології в медичній галузі.

Для переконливості розглянемо такий приклад-випадок. “14 липня 1884 р. одній особі (А.Е.) опівдні було навіяно (під гіпнозом), що 1 січня 1885 р. о 10 годині ранку вона побачить лікаря-гіпнотизера. Цей лікар прийде привітати її з Новим роком, і зразу швидко зникне. 1 січня А.Е. перебувала в місті Нансі (Франція), а лікар, який мав вітати – в Парижі.

Як потім розповіла А.Е. лікарю, що 1 січня з самого ранку вона знаходилась в своїй кімнаті. Рівно о 10-й годині почула стук в двері. Вона відповіла: “Увійдіть”. До її глибокого здивування в кімнату увійшов лікар, привітав її і швидко вийшов. А.Е. швиденько підійшла до вікна, щоби побачити гіпнотизера ще раз. Його не було. Та найбільше жінку здивувало, що прибулець, не зважаючи на зиму, був одягнутий по-літньому. Як згодом виявилось, вона бачила лікаря в тому самому костюмі, який був на ньому під час сеансу. Цей експеримент показує, що навіяний образ може з’явитися у свідомості загіпнотизованої людини навіть через 172 доби. Весь цей період в певній області мозку на неусвідомленому рівні психіки приховувався слід навіювання, йшов точний облік часу. І в той момент, коли “будильник спрацював”, навіяний образ з усіма деталями, як на екрані комп’ютера, вплив з глибин мозку” (93, с. 26).

Під час лекції всічують однакові звуки, але кожен мозок отримує-бачить своє – хтось чує, хтось думає своє... У кожного – свій код перетворення звукових коливань в електромагнітні для свого мозку. “Можна стверджувати, що існування цієї мови (мови мозку. – М.К.) слідує з самого факту підкоркової саморегуляції і, що ця мова відрізняється від звичайної людської мови. Дослідження нейропсихологів показали, що мову можна розглядати як джерело управління, але ніяк не інстанцію, що забезпечує формування

програми діяльності і команд, що реалізують ці програми. Таким чином, інстанцію, що забезпечує вищу регуляцію інтелекта, маємо шукати не в зонах мови кори мозку, а саме у вищих відділах лобних долей” (Олександр Дубров, біофізик, док. біол. н.). (51, с. 56).

До 5% пам'яті мозку (що немало!) призначено для побічної діяльності: наука, культура, техніка. Не перебільшуйте цей відсоток, то й будете здоровими. Не сподівайтесь на чужого лікаря, ваш лікар – мозок, і він завжди з вами. Неузгодження з вашим мозком і є порушення “Здорового способу життя”.

Інтерв'ю академіка НАН України Кришталя О.О. (газ. “Дзеркало тижня”).

- Дехто стверджує, що ми використовуємо свій мозок не цілком – лише якихось 5 %...

- Хто так говорить, не знає, про що саме. Наш мозок справді має безмежні можливості. Кількість комбінацій, що можуть одержувати зв'язки у нашому мозкові, перевищує кількість молекул у Галактиці. Тож розмови про межі – абсолютне безглуздя. Кожна людина може набагато більше, ніж досягла сьогодні. Ці межі ставить сама людина та її середовище.

Цікаве дослідження провели американські вчені. Ушкоджена ділянка мозку після інсульту може свої функції передавати іншій ділянці – “другорядних” ділянок кори мозку не існує – просто багато з них перебуває наче “на лаві запасних”. Сьогодні навіть ведеться робота з “перевиховання” нервових клітин: учені намагаються стимулювати одні нервові клітини виконувати роботу інших.

- Коли людина перестає напружувати мозок, у неї починає розвиватись склероз, це так?

- Цілком так. У неї перестають відновлюватись й рости нервові клітини, які ростуть усе життя. Вони відновлюються і у людей похилого віку. Відповідно до нових досліджень, після інсульту людина може відновити рух завдяки силі волі – шляхом тренування! Необхідно кожної (Кожної!) доби по 8 годин уявляти собі, що рухаєш паралізованою ногою чи рукою, і через декілька тижнів з'явиться рух!..

Мозок безперервно продукує образи, яких настільки багато, що навіть при малих затратах хімічної й електричної енергій уся фізико-хімічна енергія організма (“Живої Системи”) мала б витрачатись на це. Людина мала б працювати на мозок. А насправді навпаки, мозок працює на “Живу Систему”, упорядковуючи життєдіяльність якомога економніше.

Сам мозок потребує багато кисню, що в еквіваленті означає близько 20% від спожитого усім тілом (це при своїй масі 2%). І що саме головне, інтенсивність обміну в мозку постійно (чи спиш, чи не спиш) залишається сталою (М.І.Кобозев) (52, с. 42), (О.О.Кришталь).

Енергетичним каналом для функціонування мозку є Космос завдяки шкірі, саме “шкіра є тією роллю ланки, що з’єднує організм людини і тварини з Всесвітом. Ця функція шкіри невід’ємна від роботи того мізкового рівня, краще, мізкової системи, яка керує шкіро-гальванічним рефлексом” (51, с. 70). Це підтверджують досліди С.Д.Кірліан та В.Х.Кірліан – фотографування свічення шкіри людини у полі струмів високої частоти. Досліди показують, що поведінка (характер) свічення шкіри – це реакція високочастотного розряду, що відображає перш за все процеси, які відбуваються на поверхні шкіри. Крім того, ця реакція вказує на те, що енергія поступає. В цей час процеси, що відбуваються на шкірі, швидше свідчать про готовність організму почати приймати енергію з навколишнього простору. Тож шкіра є органом поглинання Космічного випромінювання, кванти якого, поєднуючись з внутрішньою енергією обміну, визначають всю енергетичну базу організма (О.Чижевський, Ж.Кальмар).

Принагідно слід наголосити, що накопичення інформації означає сповільнення часу! З розвитком “Живої Системи” однакової кількості фізичного часу відповідає все більша кількість поглиненої і накопиченої інформації (І.Земан). Через це час по відношенню до інформаційних процесів сповільнюється, а витрата інформації (не чую, не читаю...) призводить до прискорення часу, пришвидшенню його ходи. Таким чином, чим вищий рівень організації “Живої Системи”, тим більша кількість накопиченої інформації (Бажаю вам гарної чутності!), тим повільніше протікає власний час “Живої Системи”.

Фізичний і біологічний час – не одне й те саме. Наприклад, в яйцеклітинах чи ядрах живих клітин час протікає надзвичайно сповільнено завдяки колосальному об’єму інформації, закладеному в них (О.Дубров).

“Наука 20 ст. знаходиться в такій стадії, коли настає момент вивчення часу, так само як вивчається матерія і енергія, що заповнюють простір” (В.І.Вернадський). (Проблеми біогеохімії, 1939 р.).

Для натураліста час не тільки інтервал, але й має напрямок. Необхідно вводити поняття: хід часу. Хід часу Нашого Світу має визначатися якоюсь універсальною сталою певного знаку. При іншому ході часу ця стала вже буде іншою й можливо з іншим знаком:

$$dt = 1 / c_2 \cdot dx, \text{ де } c_2 \text{ не відповідає } c_1 = 300000 \text{ км/с}$$

Стала c_2 є як би швидкістю перетворення причини в наслідок і може слугувати мірою часу. Чим більша c_2 , тим менше dt , а значить тим швидше йде час (Козирев М.О., 1958 р.).

Хід часу обертальних тіл відрізняється від звичайного ходу часу тіл. Щодо звичайного ходу часу, то геометрично додається відносна лінійна швидкість цих обертань. “Статистична

механіка показує, що будь-яка система з більшої кількості частинок має переходити з мало ймовірного первинного стану в стан найбільш ймовірний, чому він і є рівноважним. Навколо рівноважного стану можливі малі коливання – флуктуації, ймовірність яких можна передбачити й розрахувати” (Козирєв М.О., 1964 р.).

Будь-яка механічна система працює за принципом деградації, тобто вирівнювання енергетичних рівнів системи. Якщо ж природничі науки (теоретична механіка) дозволять нам знаходити процеси життя поза організмів і, що саме головне, навчить нас керувати ними, тоді працюючі машини будуть поновлювати, а не вичерпувати активні можливості Світу. Саме так ми зможемо сповна встановити гармонію людини з Природою. І на це є реальні підстави.

Точні науки хоч і можуть тільки відповідати на саме примітивне запитання у пізнанні Світу – на запитання “як?” – і описувати явища в просторі й часі, але ж вони, точні науки (Точні!) тому й могутні, та універсальні, що дають можливість описувати явища у часі (що зовсім нелегко!) і з великим ступенем точності.

Розходження між точними науками і природознавством якщо і існує, то може зникнути, якщо за основу точних наук покладемо принцип причинності, який відрізняє причину від наслідків. Адже в часі причина завжди передує наслідку. Час не просто тече, але й має напрямок, його не можна вважати “геометричним часом Мінковського”, “час натураліста не є геометричний час Мінковського, і не час механіки та теоретичної фізики, хімії, Галілея чи Ньютона” (В.І.Вернадський). Дійсно, механіка користується тільки “геометрією” часу – його інтервалом між подіями, що є пасивною ознакою, а все інше, що пов’язане з часом (передбачення, часові переходи тощо) вважаються не об’єктивними, а суб’єктивними, тобто наслідками нашої психіки, нашої фантазії, нашого марення, нашої думки, нашого Слова! І це дійсно так. Доки ми слово чуємо, картина Світу змінюється, коли ж ми слово (Слово!) бачимо, переходимо у бачення Світу, який “фотографуємо”, описуємо рівняннями, у які входить і час, що означає наявність знаку (“+” чи “-”), тоді час може змінювати свій напрямок, величину (залежно від причини), перейти (чи приєднатись) до енергії, а не тільки обслуговувати виконану роботу.

Таким чином, швидкість перетворення причини в наслідок може слугувати мірою ходу часу. (69, с. 183-192)

Роздуми. Ми часто користуємося інтервалом часу – “мить”. І я задумався, а скільки це, скажімо, секунд в миті? Коли шукаєш, то й знаходиш: прокинувся ранком, перед очима годинник показує за 5 хв. до восьмої і думаю собі: “ні, вже не заплющую очі, бо ж засну” і...

встаю. Глядь на годинник, а там вже 8 год. 20 хв.! Тобто, я тільки на мить заплющив очі, а вже 20 хв. “проскочило”. Ось так я виміряв тривалість миті.

Розуміючись на понятті “енергія”, маємо знати, що тінню енергії є її якість. Якість енергії визначає “ентропія”. Процеси в живій і неживій природі протікають так, що якість енергії зменшується – зростає ентропія. Ентропія – ступінь безпорядку; біологічна інформація. Зростання ентропії – втрата інформації.

Глибше розкриває сутність ентропії статистична фізика – це міра безпорядку в системах атомів, електронів, фотонів та інших частинок. Якщо людина не протидіє, то природне “намагання матерії” – скочуватись до хаотичного стану. “Жива Система” намагається підтримувати себе на сталому рівні упорядкованості – на сталому низькому рівні ентропії (“+ентропія”) або на високому рівні негентропії (“- ентропія”).

Роздуми з приводу виникнення Світу – еволюційний підхід і творення Світу – креаційний підхід. В області природничих наук в основу має кластись принцип творення всіх упорядкованих структур Богом-Творцем певний час до цього, тобто креаціонізм. В області суспільних наук необхідне розуміння того, що в основі технічного прогресу, різноманітних суспільних інститутів (рабство, капіталізм, соціалізм, комунізм, фашизм, ГУЛАГи) та й цивілізації взагалі, лежать перш за все морально-етичні норми.

Сподіваємось, що в 21 ст. наука розпочне позбавлятися від еволюційних забобонів, і у людства, накінець, сформується дійсно наукове, креаційне світобачення (Дмитро Таланцев). В основу креаційної науки покладені закони термодинаміки: 1-й закон – закон збереження енергії та 2-й: теплота в замкнутій системі сама собою переходить лише від тіла з більшою температурою до тіла холоднішого і не може самовільно переходити у зворотному напрямку; всі самовільні процеси в Природі йдуть зі збільшенням ентропії (закон Клаузіуса). Під час переходу теплоти до другого тіла передається її певна кількість. Ентропія при цьому у першого тіла зменшується, але на меншу величину, ніж вона (ентропія) зросла у другого тіла, яке теплоту прийняло. Тобто, в результаті цього самовільного переходу теплоти, ентропія системи цих 2-х тіл стане більшою суми ентропій цих тіл на початку процесу: самовільний процес передачі теплоти від тіла більш нагрітого до тіла менш нагрітого призводить до того, що ентропія системи збільшується. Якщо ж система не замкнута (чим є живі системи), то ентропія у другого тіла мала б ще більше зростати (чи так?). Але! Там де є живі істоти, там притаманне явище теленомії, – там сонячна енергія використовується для

підвищення внутрішнього порядку, тобто – ентропія зменшується. А чому це тільки завдяки Сонцю? Можливо це властивість нервової системи (а у людини – головного мозку)?

Теленомія – це закладена (Ким?) в живих істотах інформація, носієм якої є ДНК (Дезоксирибо-Нуклеїнова Кислота – носій генетичної інформації, генетичний код даного виду). Креаціоністи вважають, що ця інформація йде від задуму й мети Творця. Дивовижне (з позиції еволюціоністів) явище локального порушення 2-го закону термодинаміки. Живі системи (тварини і рослини) використовують зовнішнє середовище для збільшення ступеня свого порядку і зменшення ентропії. Все в нашій Природі базується на аксіомах, в креаціонізмі Бог – це аксіома.

Якщо існує негентропія (“- ентропія”), можна говорити про ентропійний вакуум, у якому ентропія поглинається без витрат роботи. Такий вакуум – це область антиентропії, область, де процеси самовільно йдуть у зворотний бік порівняно зі звичайними ентропійними процесами, тобто йдуть до зниження ентропії (прагне до нуля) при температурах більше нуля за шкалою Кельвіна, що “забороняє” друге начало термодинаміки, за яким ентропія = 0 при температурі 0 (52, с. 86).

Термодинамічний аналіз інформаційно-розумового процесу показує, що розглядати мозок тільки як біохімічну, клітинну й нейрофізіологічну систему недостатньо для пояснення фундаментальних властивостей свідомості – здатність ставити завдання, писати вірші, творити музику, створювати символіку, кодувати інформацію – тобто мислити і забезпечувати інформаційно-розумовий обмін між людьми – володіти словом. Для всього цього повинна бути настільки низька ентропія, а інколи й повна безентропійність можливостей мозку, яку не здатен забезпечити біохімічний матеріал мозку і нейронна сітка, збудована з цього матеріалу.

Для цього потрібні особливі частинки з дуже малою масою або ж джерело негентропії для повного упорядкування деяких видів розумової продукції – логічних висновків, однозначної символіки в записах тощо (М.І. Кобозєв).

Процес мислення не може перебувати на атомно-молекулярному рівні, він відбувається за рахунок невідомих нам частинок. Слід знаходити легкі нейтральні частинки з властивістю і статистикою, що забезпечували б безентропійність їх взаємодії при звичайних температурах і малій густині. Наприклад, ферміони або лептони наближаються до цих вимог. Бачимо, що не тільки молекулярна біохімія і біофізика, а й ядерна фізика можуть вплинути на молекулярну систему мозку. Мозок має діяти-функціонувати в безентропійному стані. У цьому і є загадковість його діяльності...

Які ж параметри потрібні для таких частинок? Позначимо їх X-част. і назовемо “психонами” (Кобозев І.). Уявімо собі, що розумова діяльність – це рух “хмари” X-част. нейронними каналами кори головного мозку з її мільярдами клітин. Розрахунки акад. Кобозева показують, що параметри X-част. такі: маса $10^{-7} - 10^{-4}$ маси електрона, концентрація $10^{14}-10^{17}$ частинок у см^3 , що відповідає густині $10^{-19}- 10^{-14}$ $\text{г}/\text{см}^3$ (68, с. 224). Можливо ці функції виконують і відомі частинки – електронне нейтрино з масою $9 \cdot 10^{-108}$ кг або мюонне нейтрино з масою $2 \cdot 10^{-105}$ кг, які можуть рухатися зі швидкостями відповідно: $2,2 \cdot 10^{85}$ м/с та $1,2 \cdot 10^{82}$ м/с, частинки, які не є релятивістськими (не відповідні СТВ – спеціальній теорії відносності А.Ейнштейна). “Більше того, можна допускати, що нейтрино мають нижню границю швидкості, і при швидкостях нижче заданої границі вони існувати не можуть” (68, с. 246-248) – це для дискусії.

Такі X-част. мають великі геометричні розміри – на порядок більші розмірів атома, що означає дуже малу внутрішню густину речовини в частинці. Наприклад, якщо в атомі водню така густина = $4,26 \text{ г}/\text{см}^3$, то у X-част. з масою 10^{-5} маси електрона вона становить 10^{-15} $\text{г}/\text{см}^3$. Порівняно з атомом такі частинки являють собою області “повного вакууму”. Завдяки великим розмірам X-част. (порядку 10^{-6} см), їх досить уже порядку 100 млн., щоби заповнити увесь об’єм клітини.

X-частинки першими в часі і просторі, раніше ніж сама клітина, сприймають потік інформації, тобто наше бачення слова.

Бачимо, що вакуум можна розглядати як необхідний компонент свідомості і життя.

Мова – живий організм, який чуємо й бачимо, реагує на нас, а ми чутливі до нього, – організм, який розвивається з нами й поза нами! Значить, мова підпорядкована законам самоорганізації, законам науки синергетики, яка вивчає системи, що складаються з багатьох підсистем різноманітної природи: електрон, атом, фотон, людина, мова (53).

Самоорганізація – це лише форма реалізації певної програми (А.В.Мелких – рос.). Якщо ми не задамо параметри програми (керуючі параметри, параметри порядку), то й програма не виконає того, що ми хочемо. Для реалізації заданого стану необхідно певним чином приготувати початкові і граничні умови, необхідно заздалегідь знати, що саме має відбуватися і вірити (Вірити!) в це. “Коли говорять, що віра рухає гори, то вже розуміємо чому. Вона активізує нові шляхи в мозку, активує сам мозок, і він уже сьогодні вміє те, чого не вмів учора. Віра – це приводний ремінь для людського самовдосконалення” (Олег Кришталь, акад. НАН України, нейрофізіолог).

Мова – це параметри порядку, що підкоряють собі підсистеми людей, тварин. Протягом одного життя мова для людини помітно не змінюється. З дня народження людина вивчає мову, тобто підкоряється їй, вносить свій внесок у збереження мови.

Мова Сквороди, мова Шевченка, мова народна, літературна мова – усе це відхилення, флуктуації. Наприклад, зміна значення слів, що було притаманно для Російської імперії. А сленг? А мова злодіїв – паханська мова?

Зараз, із розвалом імперії, у часи творення незалежності виникають нові мовні флуктуації. Прикладом може слугувати обговорення: палити чи курити. Мовляв можна так і так. Але ж курити – від курява, цебто пилити, диміти. Тоді як палити – від палива (дрова, вугілля) – пов'язано з полум'ям, що відсутнє, коли тліє тютюн. Або другий розхожий приклад: часто чуємо у стосунках людей під час зустрічі чи особисто, чи на радіо, чи телебаченні, чи телефоном коли перший вітається: “Добрый день!” У відповідь: “Добрый!” Таким чином, перша людина побажала добра, гарного здоров'я з чим і погодилась друга, не бажаючи того самого у відповідь.

Система, у якій можливі флуктуації – є нерівноважна. Йдеться про нерівноважність інформації. Усе це вимагає від системи відкритості, що в свою чергу породжує проблеми:

- взаємодія системи з зовнішнім середовищем;
- межі відкритості системи та наявність підсистем.

Обговорення реформування української мови не є “раптовим” велінням часу. Реформування, як бачимо, процес природний, закономірний – за законами синергетики. Змінюється соціоприродне довкілля: природні, політичні зміни (землетруси, розпад імперій, “Велике переселення народів”, зміна клімату, неврожаї тощо).

Мова – не лише звуки, мова – мірило інтелекту та культури. Скільки не вкладай знань (інформації) людині (дитині) в школі, ліцеї, вузі, – самоудосконалення (самоорганізації) не відбудеться, якщо ще змалку батьки (родина) не заклали керуючі параметри людяності, – людської культури. Згадаймо дітей, яких виростили тварини!.. Ось чому когось тішить і задовільняє сленг, брутальна мова, стрілянина, а комусь приємні музика картин, вишиванок, гаю, гір, річок, моря; краса лісу, птаха, тварин – це вищий рівень розуму й духу, – це бачення! Вищий рівень свідомості, коли людина (Гомосапієнс сапієнс!) має здібність цілісно сприймати й оцінювати інформацію, взаємодіяти з нею. В той час розум є складовою свідомості, він здатний інтегрувати усвідомлену інформацію, оперувати нею, відпрацьовувати керуючі впливи, тобто діяти на основі свідомості.

Якщо ж слово звук, можна дійти до проблеми: “всі мови є диференційованими діалектами єдиної мови, що виникла біля 150 тис. років тому, але відрізняється різним ступенем диференціації” (Букалов А.В.). І почати шукати ту першу прамову, я б сказав мову Адама і Єви. А раптом вона виявиться українською?! Йдучи цією доріжкою, можна прийти й до того, що “людина відтворює звуки* під дією зовнішнього і внутрішнього середовища, і саме народження звуків мови, з точки зору синергетики, є аналогом квантових переходів в лазерних системах” (!) (Букалов А.В.). (54)

Свідомість можна уявляти як польову форму життя, фізичним носієм якої є потік простору-часу. Цей підхід дає змогу пояснити релігійні й езотеричні уявлення про вищі духовні сутності, а також робить спробу об’єднати знання релігійні і наукові в одну Цілісну Картину Світу.

Польові потоки простору-часу (ППП-Ч) через інфорполе “керують” народженням матерії з вакууму та взаємодією інфорполя з матерією:

ВАКУУМ – ППП-Ч – МАТЕРІЯ – ІНФОРПОЛЕ – МИСЛЕФОРМА.

Взаємодія матерії з інфорполем породжує мислеформи – ці своєрідні стійкі польові утворення і є візитівкою конкретного матеріального об’єкта в структурі інфорполя.

Якщо свідомість – це взаємодія матерії з інфорполем, то мислеформи стають продуктом свідомості. Таким чином, будь-яка матерія має свідомість, причому, чим вищий ступінь взаємодії матерії з інфорполем, тим вища свідомість матерії. На Землі найбільш активно з інфорполем взаємодіє людина через головний мозок.

Продуктом народження мови (Слова!) є мислеформа, цебто робота мозку, свідомості, розуму. Тоді як звуки – це продукт голосового апарату, яким користується і п’яний, і дегенерат, і нелюд, і кицька, і соловей, і жаба, і риба – усі вони свого звуку-слова не бачать, а тільки чують.

Бачити – означає усвідомлювати. Мова – це посилення певним чином закодованої інформації. Передавати чи отримувати інформацію – означає реагувати. Вищою формою реакції є спілкування: людина-людина; людина-тварина; людина-рослина. Посередником – поширювачем біоінформації (інфорполя) є голографічна хвиля, яка рухається у просторі-часу. Коли з’явилась мова, почала формуватись писемність – у вигляді знаків-ієрогліфів (біля

.....

* Це нагадує, як у медичному вузі Києва студенти вивчають “кінцівки людини”, а не руки й ноги людини.

3 тисячоліття до н.е.). Такою книгою була китайська “І цзин”. Це не були писані формули, закони, правила тощо. Це було “Щось” зрозуміле і все! “Його” не треба було пояснювати. З’явилась писемність і почали намагатись все пояснити, докопуватись до суті. Люди знали “воду” і їм не цікавила “формула води”. В цьому не було потреби, бо не було писемних знаків. Люди жили відчуттями, спілкувались-розумілись через відчуття. Вони “просто знали”. Лауреати Нобелівської премії розшифрували ген ДНК, а в 3 тисячолітті до н.е. цей ген “просто знали” і коли прийшли до знакової мови – зобразили ієрогліфом “і”, схожим на подвійну спіраль... “...Шляхом складних, але досить логічних підстановок вдалося встановити повне співпадання генетичної структури людини, молекули ДНК і гексограми “І цзина”, якщо те й інше виразити у вигляді двоїчного кода... Так як ієрогліфи в Китаї здавна вважалися малюнками, то чи не нагадує він стилістичне зображення подвійної спіралі? Таким чином у фігурах “І цзина”, створених біля 4-х тисяч років тому, ми бачимо деяку універсальну “світову формулу”, яка дотикається не тільки до біохімії, але й до фізики, математики і багатьох областей людських знань...”. Легендарним творцем “І цзиня” вважається мудрець Фусі, – прабатько людства. За різними легендами жив він в 3-му тисячолітті до н.е. (2852-2737 рр. до н.е.). (146 с. 148-159).

Якщо інформація передавалась телепатично, то був і інший тип цивілізації. Якщо ми обрали за основу інформаційної комунікації мову і, таким чином, пов’язані з нею символами (літери, ієрогліфи, кодограми тощо), то філософи-телепати не тільки мовчки спілкувалися, але й мали інші способи фіксації інформації. Як у “І цзині”?!

З нашої точки зору – відсутня історія культури, але ця “дикість” є зовнішньою ознакою. Але не внутрішньою! Саме “технарі” скоріше руйнували світ. Не кожен філософ намагається об’єктивізувати свої роздуми у створенні механізмів чи пристроїв. Згадаймо Арістотеля! Чи кожен доктор філологічних наук здатен підключити люстру у своїй квартирі?

“Духовний розвиток і осмислення містичного досвіду у собі (що притаманне лише людині), можуть ніяк не відкарбуватися для подальших досліджень. Говорячи інакше, – відбитися лише в духовному імпульсі, який у вигляді потаємних знань передається йдосі. Якщо вдуматися, то “пам’ять” значно надійніша, ніж черепочки та залишки кісток, бо ж вона доносить сутність розвитку людства. Те, що для цивілізацій було природнім, повсякденним і нормальним, для нас стало таємним і езотеричним, доступним лише в часи найвищих одкровень”. (146, с. 225).

Сучасна фізика доводить: “елементарні” частинки з’являються з вакуума (пустоти повної чудес!). В давнину наші предки вважали, що Бог створив Світ з нічого. Тож і мова

з'являється з мовчання! В давнину все живе обмінювалось подумки (телепатично), не було потреби говорити голосно. “В древние времена люди говорили на одном языке, и они тут же понимали смысл сказанного, потому что само слово было не отлично от мысли, которая за ним стояла. Человек слышал, говорил и понимал смысл сказанного напрямую. Естественно, не было нужды в словах-терминах, словах-определениях, появившихся позже... Система слов-понятий – это одновременно и система мыслей. Их запас неизменен и представляет собой четкую иерархическую систему. Каждый язык имеет свой особый вход, своеобразный ключ, с помощью которого осмысливается как единое целое” (Бекетова Наталія. Володіє 120 мовами і кожна з них – її рідна мова. Москва). (132, с. 44-45). Перехід від однієї мови до іншої відбувається в Бекетової миттєво. І далі: “Язык всегда представляется мне чем-то живым. Я ощущаю, что за ним всегда присутствует чьето живое сознание. Хотя я и не вижу самих носителей языка, но я чувствую, что за определенной словесной информацией, приходящей ко мне в голову, стоит конкретная индивидуальность с определенным типом мышления”.

На запитання, що передувало прояву таким здібностям до різних рідних мов, Наталка відповіла: мовчання. Протягом всього дитинства (в м. Анапі, Росія) вона перебувала у двох світах: об'єктивному (зовнішній) і – суб'єктивному (внутрішній), і їй не було тісно у світі внутрішньому, їй було “нескучно самой с собой”.

Рослина-тварина спілкуються через інфорполе, а людина-людина – через мислеформи. Щось проміжне для людина-рослина. В цьому випадку сучасна людина має перевести себе в часи догомосапієнса – зняти-відімкнути дію лобних долей і ввімкнути підсилення емоційного збудження. Подібний стан практично отримати можна завдяки гіпнозу. “Щоби зафіксувати факт зв'язку людина-людина, було необхідним, по-перше, за допомогою гіпноза зняти регулюючу дію лобних долей піддослідного; по-друге, викликати з допомогою гіпноза достатньо сильне емоційне збудження” (О.Дубров). (51, с. 94).

ЦФ. Гіпноз і сон – це одне й те саме? “В комплексі з даними електрофізіологічних і поведінкових досліджень реакцій людини і тварин в різноманітних умовах їх перебування переконуємося, що гіпноз це не сон... Враховуючи знання про психофізіологічні й нейрофізіологічні механізми мозку, можна стверджувати, що гіпноз – це видозмінений психічний стан, обумовлений зниженням притоку до головного мозку сигналів з м'язів тіла. В такому стані в головному мозкові створюються особливі благоприємні умови як для сприйняття інформації й закріплення її в системах пам'яті, так і для полегшення управління практично всіма функціями організму” (В.Коновалов, док. мед. н.). (92, с. 27)

Роздуми. 1. Якщо гіпноз обумовлює зниження притоку до головного мозку сигналів з м'язів тіла, то чи виспитья людина, перебуваючи під гіпнозом? За один сеанс то “виспеться”, а якщо декілька повних ночей підряд “відпочивати” під гіпнозом? Чи не буде це рівносильно, що не давати спати людині досить довго?

2. Чи може загіпнотизована людина дати умотивовану відповідь?

“В далекому минулому праукраїнець задумувався. Здіймає руки до Неба. Замовляє стихії, приносить Всесвіту дарунки (Знаки! – М.К.): квіти, збіжжя, танки, пісні, магичні замовляння. Людина прагне жити в мирі та злагоді з природою (Природою! – М.К.) і бути вічно молодю. Виникають казки, легенди, пісні, окремі ритуальні дійства про “Живу воду”, “молодильні яблука”, “Яйце-райце”, пошанування свят Сонячного кола, поклоніння Сонцю, його кольору. Ці два кольори – блакитний (Блакить Неба) та жовтий стають символами нашої землі, а їх поєднання дає зелений.

У лікарській магії праукраїнців також переважають ті лікарські рослини, що цвітуть жовтими, червоними, оранжевими, білими квітами та синіми” (48, с. 248). Це добре нам ілюструють колядки. Наприклад, у дохристиянській колядці читаємо:

А що було на початку Світа,
Не було тоді Неба, ні землі,
А лише було синє море.
А на тім морі ой два голубочки.
Стали радити, як світ сотворити.
Спустимося в море до самого дна,
Виберім собі синій камінець,
Синій камінець, синє Небо.
Жовтий камінець, жовтая земля.
Ось звідки береться початок нашої української блакитно-жовтої символіки!

Тільки завдяки баченню слова можна замислитись і дійти сенсу життя особистості і цілої нації, української нації.

Кожна особистість є те Я, яке вбирає весь людський потенціал у своєму власному бутті. Цю потенціальність особа має знайти, розвинути, виростити з середини себе, через слово.

Нація – це групова душа, яка має все більше і краще розвивати свою ментальність, допомагає тотальному життю людства. Допомога буде дієвою тоді, коли особистість не стільки трибун, а яка здатна бачити слово, саме тоді вона торкається душі, окультурює членів нації, пробуджує розум. Сучасний розум – науковий, економічний, прагматичний і має бути українознавчим.

Усе, як бачимо, зводиться до виховання культури, яка, між іншим, Природою нам не закладена – інстинкту культури не існує. Інакше не було б індивідума. Завдяки закладанню

культури формується майбутня, адекватна цій культурі, особистість: чи агресор, чи нелюд, чи комікадзе, чи гуманіст...

Культура нашого народу руйнується через віруси душі. Усю українську історію йшла боротьба за людину. Зараз іде війна за душу людини, і робиться це через проникнення в її душу під виглядом благодійництва чужих телесеріалів, чужинських журналів та газет, “художню” літературу, чужинську мову – “не круто говорить по-українски”, чужі способи життя. Остерігаймося вірусів душі! Віруси душі не можуть зруйнувати душу українського патріота-націоналіста (Інтелігента!), який не тільки чує, а й бачить слово.

ФВ. Екологія людини. Графіті – це протест проти зорового голоду.

Йтиме мова про графіті на стінах наших будинків, в ліфтах, під'їздах тощо. (Графіті – італ. – нашкрібаний).

Рушійний механізм наших очей працює в активному режимі. Саме завдяки цьому відбувається постійне сканування довкілля: очам необхідно “чіплятися” за якісь точки, чимось характерні деталі – все це (дерева, гори, вікна...) забезпечує повноцінну роботу очей.

Палаци, ландшафти будує психолог-архітектор, – творить класику сумісну з законами Природи. Хто ж не визнає психології архітектури – будує панельні, склянні плоскостінки, типу районів Оболоні чи Троєщини в Києві.

Стереотипні будівлі з скла й бетону негативно впливають на здоров'я людини. Якщо око довго не може “зачепитись”, погляд суматошно шукає точки, не знаходить їх, не отримує інформації, – виникає розлад нервової системи (адже мозок запрограмований весь час оцінювати нову й нову інформацію), виникає відчуття дискомфорту.

Велика кількість однакових і рівномірно розташованих на поверхні візуальних елементів, величезна кількість вікон на стінах багатоповерхівок, – знову ж таки оку нізащо “зачепитись”, але вже з іншої причини – всі елементи однакові! Відсутня новизна інформації і мозок “нервує” (шукає новизни!) – йде накопичення агресивності (стресу), особливо у осіб з послабленою психікою. Це, як правило, молодь. А так як Природа себе захищає, діти (Діти Природи!) описують стіни як зовні, так і з середини (колись стіни скель, печер, тепер – під'їзди, ліфти) – створюють-вносять різноманіття для ока, реперні точки.

Всі ми відчуваємо прагнення до Природи, до рідного села, до діда й баби. Там безліч ліній, фарб, контрастів, там ліс, річка, берег озера, ставка; смерека в горах; дуби й сосни чи тополі біля хати над дорогою...

Психологи-архітектори Гауді, Растреллі; психологи-дизайнери Андрій Гродзінський, Валерій Сніжко з України, Василь Філін з Росії – засновники відеоєкології, науки про вивчення взаємодії людини з видимим середовищем, з довкіллям яке створюємо штучно.

Порівняйте будинок класичної архітектури, у якого стіни об'ємні, на кожному поверсі вікна різної форми з панельним будинком, з його стандартними вікнами на всіх 20-30 поверхах. І хизується великий будівничий Поляченко в Києві, – як багато й швидко (!) запускають (конвеєр!) цих “шедеврів”. Яке захаращення землі й околиць Києва!..

Лікарі помічають закономірність: у мешканців мікрорайонів плоскостінних будинків зір значно гірший, ніж у мешканців міських центрів. Діти околиць відстають розумово, серед них більше психічно хворих. Криміналісти також встановили закономірність: злочинність у великих містах росте відцентрово, тобто від кварталів класичної забудови до районів з панельною (пласкою) забудовою. Чи не тому вороги всього українського, малоросси усіх часів вперто “доводять”, що Україна походить від Окраїна, окраїна імперії?

Недарма психологія архітектури споріднена з етноархітектурою. Ще більшого захаращення території міст, селищ привносять новітні монстри, зокрема в Києві, які не мають нічого спільного з українським стилем. “Не тільки кожна хата носить на собі ознаки мистецької творчості, а й другорядні господарські будівлі, кінчаючи сажем для свиней... всі разом дають багатий матеріал для студіювання українського стилю...” (Костянтин Мощенко, український етнограф).

ЦФ. “Наша ера” або “Нова ера” (н.е.) введена в 525 р. римським монахом скіфом Діонісієм Малім. Епоха ери – 1 січня 1-го року н.е.

А починалось здавна...

Злети будь-якої держави залежать від розвою патріотичного духу народу. Занепад держави є прямим наслідком патріотичного збайдужіння людей, насамперед молоді, їх нігілістичного ставлення до правдивої історії, традицій, звичаїв, відомих особистостей та символів своєї Батьківщини.

“Шкільні та вузівські навчальні програми позбавлені цілеспрямованої орієнтації на патріотичне виховання молоді” (3, с. 2). Телебачення конкурує з “чорною магією”, – як найбільше дошкулити людині, особливо молодій; у програмах – засилля вбивств, насильства, руйнацій, вульгарщини; виховується знецінення людської праці та й, власне, знецінення самої людини. Все робиться, щоби молодь зростала безбатченками; байдужою до своєї землі, мови й до самої себе; всіляко пропагується наркоманія. Сучасний люд сприймає Світ не

душею, а... очима!.. Вмикаємо телевізор і відключаємо душу, серце: дивимось бокс, руйнування збудованого, вбивства. А де ж любов? Любов до ближнього? До Природи? Хто витіснив оте все (Все!)? Чи не “Дух Часу”? Ми бездуховні чи Я?

Потрібно невідкладно і акцентовано зосередитись на патріотичному вихованні українців. Патріотизм кожного народу стоїть на національному ґрунті, гордитись і захищати можна конкретно своє – свою землю, свій народ, своїх світочів. Для цього необхідно знати (Знати!) правдиву історію України, українських видатних діячів держави, культури, науки, українське звичаєве право, власне, – українознавство.

“Народ України має багатовікову історію (вже виповнилося понад 800 років з часу першої літописної згадки про Україну). Проте вона завжди визнавалася лише складовою частиною загальноросійської імперії. І в тому, що у контексті світової історії Україна й досі не зайняла належного їй місця як окрема етнополітична спільність, безперечно, і наша провина” як українознавців. “Найважливіші уроки нашої історії полягають у тому, що навіть у найтяжчі роки... український народ створював і зберігав свою Державу духу з її самобутньою культурою і вірою в майбутню національну державність”(П.Сохань).(26, с.5)

Саме тому ґрунтовне дослідження біографій українських вчених і є одним із шляхів до виховання патріотизму, національної гордості за свій народ. Знання про свою землю, природу, фізику й хімію, біологію й географію, математику й медицину, українознавство їх творців у співвідношенні з проблемами становлення і розвитку творчої особистості будуть сприяти вихованню свідомих громадян України.

Українознавство – храм душі, українолюбство. Будує цей храм українська еліта, яка знає характерний для українця світогляд, бо ж “український національний рух не приймає жодної з філософських систем, створених чужинецькими мислителями, не займається ними” (Степан Бандера). Радянська система, знищивши на поч. 20 ст. українознавство (і українознавців), підкинула взамін народознавство, згодом “обществоведение” – суспільствознавство, сподіваючись, що таким чином похоронила український національний дух, – український націоналізм, – фундамент українського патріотизму. “Українському націоналізмові притаманний питомий український світогляд, як витвір українського духу, природи й цілого українського народу, на базі загальнохристиянського світогляду. Він не створений одним мислителем, чи якимось науковим напрямком, не вкладений науково в філософічну систему, але виразно віддзеркалений і діючий в цілому житті й творчості української нації й української людини, як упорядкована, гармонійна й завершена система вартостей, що органічно виросла” (Степан Бандера). (4, с. 268)

Народознавство вивчає народи (множина!): звичаї, традиції, історію, географію на певній території, але безвідносно до держави – це інтернаціональний підхід, багатомовний.

Українознавство вивчає державу з її народом – єдиним народом, українським!

Народознавство – вивчає народи, але не виховує патріотизму і зокрема державного мислення. Народознавцем може бути будь-хто – німець, московит, єврей, китаєць, американець тощо. “Імперський режим постійно використовував українську різноманітність для розбрату, для внутрішнього антагонізму й неминучого “багатоголосся” інтересів, поглядів, орієнтацій, релігійних установок” (Петро Кононенко).

Українознавство – виховує особистість з громадянсько-державницькою національною позицією в культурно-інформаційному просторі.

Носіїв українознавства позбулися, а як бути зі словом? Слово знищити важко, винайшли метод (вже були радянські методисти) – підмінили слово новим: “обществоведение” і переклали на українську як суспільствознавство.

Йшло будівництво “общенародного государства”: “общий тип общественной организации, орган выражения интересов и воли (!) всего народа (!!), орудие (!!!) построения коммунизма” !

Ось де корінь слова “обществоведение” і чи не тому так вперто ще й досі утримується на плаву це слово і, зрозуміло, ким саме. “... орган выражения интересов и воли всего народа” – будується “советский народ” і український народ цьому заважав. Як бути? Сили, що прагнули до панування над іншими народами, завжди починали війну з освітою, зі словом. Пригадали радянські методисти метод ієзуїтів. У “Проекті на знищення об’єднаної Русі” (автор ієзуїт Алоїх Кулеша, кін. 17 ст.) проголошувалося: “Найупертіші самі й інших в упертості тримають ті русини з простих хлопів, що вміють читати своє письмо; отже, треба усунути причину упертості, а тоді упертість сама зникне”.

Чому ж всетаки відсутнє слово “обществоведение” в радянських словниках? Бо не можна було! Це слово – державна таємниця ССРСР, комуністичної партії. “Обществоведение” – “Общество” (яке?) – “человечество” (хто?): “Путь к будущему слиянию наций и народностей в единое коммунистическое общество всего человечества лежит через полное освобождение и развитие всех народов”.

В чому державна таємниця? А в “полном освобождении” усіх народів (і українського народу). Український народ необхідно було звільнити від його... пам’яті! (Хто ми, звідки пішли, коли). А цьому “освобождению” на заваді й було українознавство.

Сьогодні ми також розпочинаємо (з великим супротивом) продовжувати займатися українознавством на вищому рівні – творити українознавчу, національну політику України. Завдання українознавства на цьому рівні “є не тільки відродження пам’яті історії, а й створення на ґрунті уроків минулого передумов для осмислення проблем сучасності та визначення перспектив і шляхів досягнення мети у майбутньому. ... Українознавство в своїй основі має спрямуватися не проти когось (чи то подібних наукових предметів), а на пізнання та розбудову Вітчизни, отже – в ім’я торжества правди, добра, справедливості, миру і в Україні, і в інших народів” (Кононенко П.). (5, с. 11)

Як бачимо, українознавство – це любов! Любов до іншої нації, до своєї землі, до пісні, до демократії – до істини.

Про свідоме українознавство можна говорити, починаючи з МИХАЙЛА ОЛЕКСАНДРОВИЧА МАКСИМОВИЧА – то було предметне українознавство. Почавши з етнографії, він ступенево переходить на історію письменства, поезику, філософію, історію, історичну географію, археологію, в кожній ділянці даючи визначні праці. “Одбиваючи в своїй діяльності тодішній стан науки українознавства та йдучи в йому вперед і далі, збираючи матеріал і даючи зразки його оброблення, Максимович показав собою, може найхарактерніший зразок того...” (6, с. 320) як може один дослідник бути вартим цілого загалу науковців. Так могло бути у 19 ст., а 20 ст. вимагало вже галузевого підходу до науки “Українознавство”. Зачинателем такої галузі можна сміливо вважати СЕРГІЯ ОЛЕКСАНДРОВИЧА ЄФРЕМОВА.

Роздумуючи про наші проблеми в суспільстві: чому збайдужів народ України? Чому він стає населенням, байдужим до своєї землі?.. Відповіді шукаємо в минулому: чи були такі занепади в душах наших предків, що їх привело в такий стан, як вони вийшли з подібної депресії?.. Чи була душевна руїна в минулому?.. На жаль, такі занепади українці переживали, про це знаходимо на переході 17-18 стст., про що пише у своєму літопису Самійло Величко. Він також шукає причин, що призвели козацько-руський народ до морального занепаду. “Вони (хто? – М.К.) споїли пагубними лікерами наш козацько-руський народ, справжній, простодушний і добросердний” і далі: “Від цього напоєння, а найбільше через змноження поміж них богогнівильного беззаконня, висякло в ньому любви багатьох (підкреслення моє – М.К.), і від того зросли й поширилися всі вищезгадані пагубні дієства, роздвоєння, незгоди та інше зло... Через це сильно сказано: впаде, впаде красна козацька Україна тогобічна, як той стародавній Вавілон, місто велике!”(7). Бачимо три причини, які нам виказує злам 17-18 століть: 1) пагубні лікери, 2) любов до багатьох, а не до

однієї своєї землі в першу чергу, 3) відсутність національної освіти – просвіти козацько-руського народу. Бачимо, що цими хворобами занедужує і наш український народ на зламі 20-21 століть.

Та повернімося до поч. 20 ст. Чому ціле століття повертаємося, переконуємо, доводимо, відкриваємо – топчемося: від українознавства до народознавства, суспільствознавства, знову до українознавства?.. Відповідь потрібно шукати у природі російського (московитського) демократа!

У 17-му-18-му роках 20 ст. депутатська інтелігенція Тимчасового уряду погоджувалась, що “українці – нація окрема, окривджена (!), треба кривду виправити, цього вимагає справедливість і інтереси самої нової Росії. А почуття говорили за старою звичкою инче: українці – то все одно, що руські (!?); Україна – багатий край (отож ! – М.К.); приємно й гордо почувати великість єдиного руського (російського! – М.К.) народу, – признання прав українцям зменьчує силу російського народу. Природа російського демократа не могла прийти до гармонії цих протилежних сил у собі” (В.Винниченко). (8, с. 66)

Знаємо з науки психології, – все, що закладається в ранній молодості, залишається надовго, для людини – на все життя, а для держави – на століття. Що й спостерігаємо у себе дома, в Україні. А що їй, Україні, заклали в її молодості, показує Винниченко, як “одноставно, однодушно усіх постанов і вимог, які виносились на всіх товариствах, організаціях, з’їздах, вічах, зборах: Автономія України в Федеративній Росії, українізація всіх галузів життя!” (В.Винниченко). (8, с. 77). От і їдуть до нас селезньови, лукашенки, примакови-кіршенмани, путіни в кінці 20-поч. 21 стет. (!), а наші відповідні їм за духом, резонують і кричать “дружба”, і хлопають хто руками, хто вухами, роблять усе можливе (і не можливе), щоби України української ніколи “не було, немає і не дати, щоб було” (В.Винниченко). А щоб гучніше було, щоб чули і глухі, і ті, що за океаном, кричать про “насильственную українізацію” школи, про насильство над дитиною! “Югороси з цинічним лицемірством забили на гвалт: українці хочуть вигнати руських дітей з школи, українці хочуть примусово українізувати руських. Розпочався цілий ряд засідань шкільних рад, шкільних батьківських комітетів, на яких дружно з’єднавшись, чорносотенець і демократ однодушно стали виносити протест за протестом...” (8, с. 111)

А вчителі як тепер, так і тоді виносили боязкі та скромні постанови; як тепер, так і тоді боялися зобидити сусіда “старшого”. Придумуємо стратегічного сусіда чи багатовекторну стратегію. Та задачу про багатовекторність розв’язав добре відомий сусід-байкар Крилов – це “Лебідь, Рак і Щука”, а фізика вчить, що рівнодіюча таких стосунків = 0 .

Про суть російської інтелігенції говорять ось такі два документи.

Документ № 1. Телеграма до Міністра освіти. “Загальні збори союзу комітетів батьків і педагогічних рад вітають у Вашій особі першого відповідального міністра освіти, який скасував шкільне кріпацтво; тепер ця школа вільна на шляху розвитку й виховання майбутніх вільних громадян, вільна в своїм національним самоозначенню. Але збори гадають, що тепер середня школа повинна зберегти свій основний загальноросійський характер з бажаним у ній курсом українознавства.”

Документ № 2. Телеграма від “Групи корінних малоросів”. Протест проти примусової українізації школи. “У вільній російській державі, збудованій на точно додержаних правних основах, усім громадянам повинна належати воля культурно-національного самоозначення й через те тим з малоросів, які вважають себе за українців, себто за представників цілком окремого народу, повинна належати широка воля культурно-національного самоозначення, але при умові недопущення ніяких проявів примусової українізації тих малоросів, які вважають себе руськими та при умові непорушного збереження за російською мовою значення державної мови...” (8, с. 114-115).

Все це говорилося у той час, коли ще не було зроблено жодного розпорядження уряду про фактичне впровадження української мови в школах (квітень 1917 р.).

То ж, панове українці, бійтеся отого “але” !

Та в 1917-18 рр. бачились радісні сподівання усіх українців, починаючи з селян, закінчуючи освітянами, письменниками українознавцями. Хіба зараз не проймає нас гордість, читаючи: “Народе України! Твоєю силою, волею, словом стала на Землі Вільна Українська Народна Республіка... Однині УНР стає самостійною, ні від кого незалежною, вільною, суверенною Державою Українського народу” (22 січня 1918 р.).

Предметне українознавство було проголошене на Першому Всеукраїнському Учительському з’їзді (5-6 квітня 1917 р.), скликаному “Товариством шкільної освіти”. У загальній постанові сказано таке: “... 3) Видавати наново існуючі підручники для народної школи в потрібному часі... 5) Українізацію... перевести з початку року... 7) При проведенні українізації народних шкіл треба додержуватися принципу забезпечення меншостей... 9) Задля забезпечення українізації школи З’їзд зауважує необхідним, щоб всі ті особи, що займали відповідальні посади і тільки перешкоджували справі народної освіти, були увільнені і замінені другими.” (9, с. 71)

У червні 1917 р. пост Генерального Секретаря освіти посів голова “Товариства шкільної освіти” Іван Стешенко, помічником стає Петро Холодний – це щодо: “кадри

вирішують все”. І вже “8 жовтня 1917 р. І.Стешенко виступаючи перед начальниками середніх і нижчих шкіл Києва та перед головами батьківських комітетів – звичайно, в більшості це були росіяни – підкреслював, що “з появою на Україні Краєвої влади українська мова стала масовою офіційно”. Він зазначив, що український народ є господарем на своїй державній території, але справедливі інтереси меншості мають бути взяті до уваги. Однак всі народності, які живуть на території України, повинні знати мову, літературу, географію та історію України. Отже, українознавство повинно бути обов’язковим для всіх повноправних шкіл України.” (9, с. 77)

“Не дивлячись на те, що деяка частина вчительства була проти українізації, Стешенкові вдалося виробити Концепцію національної школи України, відкривалися школи з українською мовою навчання, видавалися підручники, словники, програми з українознавства, а 5-го жовтня 1917 р. було відкрито Український народний університет та 25 листопада 1917 р. Українську академію мистецтв.” (10, с. 7). Як міністр освіти України в уряді УНР, Стешенко заснував кафедру української літератури при університеті ім.Тараса Шевченка.

Вороги українського відродження скаженіли, 29 липня 1918 р. Івана Стешенка було вбито в Полтаві. Що це було справою ЧК, свідчать факти – знищення сина Ярослава (Сибір - 1939 р., бухта Нечаєво), репресована донька Ірина.

“Незважаючи на політичні та державні рухи, українські кадри в освіті робили свою, українознавчу роботу. Про це свідчать історичні документи, в них “відбитий дух української загальногромадської демократичної думки, яка була провідною в усіх починах і працях освітніх діячів у ділянці українського національного шкільництва в Самостійній Українській Державі та є доказом самостійної творчості українських педагогів на освітній ниві. Ці проекти свідчать про те, що українські педагоги були добре ознайомлені з західноєвропейськими та американськими педагогічними ідеями і практичним їх застосуванням у шкільництві.” (10, с. 80)

Протягом 1917-18 рр. “українські освітяни особливу увагу присвятили організаційним питанням єдиної школи”, позбувшись школи станової, “інтенсивно займаючись випрацьовуванням якнайкращої системи освіти та українознавчих програм навчання для нової школи, щоб школа стала національно-демократичною, з єдиною системою освіти для всієї соборної української держави” (10, с. 106). Для цього необхідно: 1) щоб усі соціальні верстви мали однакові права на освіту; 2) щоб нова система освіти забезпечувала перехід від

найнижчого до найвищого ступеня школи; 3) щоб школа була національною, виховною, діяльною.

“Українознавство стає основою не лише збереження пам’яті, демократично-гуманістичних традицій, воно формує українську національну ідею та концепцію державотворення” (Петро Кононенко). (11, с. 31). Ось чому наш Інститут створив програми з українознавства з 1-го по 12-й класи, створені педагогічні колективи для написання підручників і посібників під ці програми. Сам Інститут було створено в січні 1992 р. Першим директором, заснованою і створеною ним Інституту українознавства при Київському університеті імені Тараса Шевченка, став КОНОНЕНКО ПЕТРО ПЕТРОВИЧ. Перед цим, 1990 р. він засновує громадське об’єднання “Інститут українознавства” та ініціює створення своєї школи – Українського національного гуманітарного ліцею при Київському університеті імені Тараса Шевченка. “Його многотрудна путь науковця і критика, позначена пошуками суті, увінчалася численними працями, що сьогодні вже стали окрасою вітчизняного літературознавства й українознавства... Неповторна кононенківська атмосфера його виступів, бесід, дружніх розмов вимірюється особливим чуттям слова, потужністю інтелекту, українським темпераментом, митецькою уявою, талантом осердеченого сприйняття світу. А наші спільні дороги подарували мені щедрий матеріал для майбутніх оповідань, повістей, романів” (Юрій Мушкетик, український письменник).

Народився Петро Кононенко у батька Петра Кононенка 31 травня 1931 р. у селі Марківці Бобровицького району на Чернігівщині. Батько військовий офіцер, учасник Другої світової війни 2-ї Повітряної армії, після повернення з колоніальних військ з Угорщини 1948 року, опинився членом “Всесоюзної спілки знаних і гнаних” (назва придумана автором – М.К.), скорочено: ГУЛАГ, був її почесним членом протягом 1950-1953 рр. (з засудженням на 25 років) в лісах Зауралля колишнього ССРСР. Після знищення основних головорізів Сталіна та Берії вже восени був звільнений і реабілітований з поверненням військових нагород і звання. А в цей час його син Петро закінчує Київський університет (1954 р.), вступає до аспірантури на кафедрі історії української літератури (1954-1957 рр.), розпочинає трудову діяльність асистентом кафедри університету (1952 р.). Дисертацію “Образ героя в літературі епосу Греції, Риму, Середньовіччя, Відродження” захистив 1966 р. В рік смерті батька 1986 р. захистив докторську дисертацію “Історичний розвиток літератури і проблеми її народності” і обирається деканом філологічного факультету Київського університету (1986-1991 рр.). Все це віхи життя сина Петра протягом життєвої дороги батька Петра Олександровича, Дороги довжиною 83 років...

Інтерв'ю. - Петре Петровичу, що підказало вам ідею створити Інститут українознавства?

- Ідея створення Інституту має глибоке коріння і в Київському університеті, і в прийнятих документах – Закон про мови та Декларації про державний суверенітет України. Що означають ці документи? Коли був прийнятий Закон про мови, питання про державність української мови постало дуже гостро. Бо добре відомо, що в цілому ряді областей українських шкіл, так само, як і україномовних, не було. Моя рідна Чернігівщина колись була краєм високої культури й духовності, патріотичної діяльності багатьох поколінь. Та з часом виявилось, що в самому Чернігові, як і в багатьох районах області, за велике досягнення подавали те, що там не стало україномовних шкіл. І витлумачували це “досягнення” як найвищий рівень інтернаціоналізму. Недарма один з керівників імперії СРСР М.С.Хрущов говорив: “Чем больше русского языка, тем больше социализма”. І це на Чернігівщині, де створено світовий шедевр словесності й патріотизму – “Слово о полку Ігоревім”, у час Гетьманщини вона була поспіль вкрита народними школами і надихала на творчість Л.Барановича й М.Максимовича, П.Куліша й Т.Шевченка, Б.Грінченка й М.Кібальчича, М.Коцюбинського, П.Тичини, О.Довженка...

Паспортом кожного народу, його національного обличчя є мова. Великий педагог Ушинський писав (до речі, на Чернігівщині), що мова – найбільший здобуток народу. І коли гине держава, народ може поновити навіть державу. А коли гине мова, гине і народ.

Ось чому усвідомлювалося, що українознавство має починатися з історії й мови. Бо ж ідеться не про фахові предмети у школі чи вузі. Про головне – місце культури кожного народу, в даному разі українського, серед інших культур, і не лише духовної, а й матеріальної. У цьому зв'язку зауважу, що одним з поштовхів до створення Інституту українознавства стало ознайомлення з життям українців у Канаді, де мені довелося побувати з групою письменників на Шевченківських читаннях. Ми звернули увагу на те, що серед найкращих тамтешніх фермерів є сотні українців, а в середніх та вищих школах серед людей інтелектуальної праці є й фахівці українського походження; що в парламенті, в усіх сферах державної діяльності – велика кількість синів і внуків вихідців з України. І не випадково в Едмонтоні десятиліттями працює Інститут українознавства. А в Саскатуні та Вінніпезі ми знайомилися з десятками, сотнями людей, які досліджували питання українського етносу, української мови, культури. Відомо також, що у США, у Гарварді, проводяться фундаментальні дослідження українознавства. Українознавчі центри діють в Австралії, у Римі, у Німеччині, у Франції, Чехії і Словаччині, Польщі, Лондоні...

Природно, що ми й почали думати-гадати: столичний університет повинен не тільки знати, що діється в світі, як сприймають Україну, він повинен робити все, щоб Україна змогла здобути світовий досвід і використати його для всебічного розвитку народу, а з іншого боку, щоб Україна пішла у світ і поділилася своїм досвідом і щоб цей досвід був взаємно корисним у всіх сферах. А шлях до цього – підготовка кадрів, спроможних виконати історичну місію.

- І як ви вирішили реалізувати цей план?

- Перш за все ми створили в університеті кафедру української філології, щоб допомогти всім студентам і викладачам опанувати українську мову, а відтак історію й культуру.

- Як народжувався ліцей?

- Створено, нагадую, перший гуманітарний ліцей. Не зайве нагадати і те, що при університеті вже багато років працює фізико-математичний ліцей. Він зробив корисну справу в підготовці учнів для вступу не тільки до університету, а й до інших вузів. А от гуманітарні предмети не лише в нашому суспільстві, а й у вузах не вважалися доконечною потребою.

Завдання гуманітарному ліцею ми ставили таке: не просто готувати вступників до університету – у нас на гуманітарні факультети й без цього великий конкурс. Йдеться про інше: готувати школярів найвищого рівня саме з гуманітарної освіти, які б визначали рівні сучасного випускника школи і для вузів, і для всіх сфер життя суспільства. Ми хочемо, щоб випускники опанували і високу духовну культуру, щоб то були широко й глибоко мислячі гуманістично хлопці й дівчата, переконані патріоти своєї землі.

Знаковою стала Постанова Кабінету Міністрів України від 21 червня 2000 р. “Про утворення Науково-дослідного інституту українознавства в структурі Міністерства освіти і науки України”, якою вперше серед напрямків дії закладу, утвореного на базі колишнього Інституту українознавства при Київському університеті, були визначені: координація наукових досліджень, розробка й впровадження новітніх технологій навчання, координація діяльності українознавчих центрів та підготовка фахівців з українознавства.

В пошуках Істини, українознавчої істини, Дорога привела Петра Петровича у 2001 рік. На рахівниці часу – 70.

“Від імені колективу Міністерства освіти і науки України та від себе особисто щиро вітаю з Ювілеєм видатного вченого-українознавця, поета і літературознавця, відомого не лише в Україні, а й у багатьох країнах!” (Міністр освіти і науки України В.Г.Кремень).

“Дорогий Петре Петровичу! У народу, колективу, окремої людини є багато дат, подій, які на перший погляд начебто нічим і не пов’язані між собою. Та, засвоївши Ваші великі уроки українознавства, ми тепер впевнені, що це не так! І зовсім не випадково 2001 рік став рубіжним і для незалежної України, і для колективу Українського гуманітарного ліцею Національного університету імені Тараса Шевченка, і для Вас особисто. Тож незламного Вам здоров’я і сили!” (Педагогічний колектив ліцею).

“Вельмишановний Петре Петровичу! Щиро вітаю Вас, видатного вченого, талановитого педагога та палкого патріота Української держави, з нагоди 70-річного ювілею” (Голова Верховної Ради України Іван Плющ).

“Від імені Київської міської ради і міської державної адміністрації сердечно вітаю Вас, відомого українського вченого, письменника і громадського діяча, директора Науково-дослідного інституту українознавства, із 70-річчям від дня народження!” (Київський міський голова О.О.Омельченко).

“Вельмишановний Петре Петровичу! Національна академія наук України сердечно вітає Вас, видатного вченого-літературознавця, українознавця, громадського діяча, письменника, директора Науково-дослідного інституту українознавства Міністерства освіти і науки України, лауреата державних і міжнародних премій, заслуженого працівника освіти України, доктора філологічних наук, професора, з Вашим славним ювілеєм – 70-річчям від дня народження” (Президент Національної академії наук України, академік НАН України Б.Є.Патон; Віце-президент НАН України, академік НАН України І.Ф.Курас).

“Дорогий Петре Петровичу! Від імені Президії Національної Спілки письменників України, усіх колег по перу, численних шанувальників Вашого яскравого таланту щиро вітаємо Вас із світлим ювілеєм!” (Голова Спілки Юрій Мушкетик).

“Високошановний і дорогий Петре Петровичу! Сердечно і щиро вітаємо Вас у світлий день Вашого ювілею!” (Президент Національної асоціації українців, член-кореспондент НАН України О.Мишанич).

“Петра Петровича Кононенка з ювілеєм! Хай сіється й родиться Вам, дорогий колего! Ви засіяли свою ниву, як господар. Тож многая літа Вам, дорогий наш ювіляре!” (газета “Освіта України”).

Література – відображення життя народу, людинознавство, що органічно переростає в українознавство. Література, поезія – нерв суспільства. Саме літератори й поети розуміли, що “характер людини залежить від умов життя” (П.Кононенко), праця й рідна природа роблять людину красивою. А хто найближче до цих умов перебуває? Звісно селянство. Чи не

тому всі наші знані люди – вихідці із села?! “Саме тому, що селянство віками було не лише воїном, хліборобом, тобто справжнім патріотом і творцем матеріальної культури, а й вливало свої сили в ряди інтелігенції, створило могутній народний епос і мелос, висунуло з свого середовища поетів, філософів, державних діячів, отже, було творцем і духовної культури” (Петро Кононенко – письменник, доктор філологічних наук, професор, академік ВШ України).

Сонце – Серце – Слово – це вже поезія!

Блаженство: линуть
Гімни солов'їні...
Здається: світ
Шаліє від кохання...
І мова Матері
Сурмить, як зірка рання:
То Світ рождається
У Мові України.
То Світ рождається
У Сонячній людині.

* * *

Серце
Дива із див: тече Безмежний Світ
І в нім – маленьке Серце –
Квіт людини.
В Космічних мірах мить живе єдину! –
Та містить у ядрі
Усі мільйони літ.
І всі мільйони –
В Слові,
що живе
Як Сонце й Серце
На життя Дорозі;
Що пломенить,
як життєдайна кров,
Надія, Віра і свята Любов
У кожному з нас
І в святодержці Бозі.
Ми – тіло й розум –
Весь огром життя.
Всі радощі...
А Серце – лиш тривоги!
Але як Сонце, – джерело Буття,
Так Серце – зміст і суть,
Мета Дороги.

* * *

То ж хай пам'ятають іуди убогі:
Без мови життя повертається в смерть,
У бездум недобрий, стихій круговерть, –
Хто важить на Слово – той важить на Бога!
Хто важить на Рідне, – той важить на Бога!
Я – Воля і Творчість, конечність і вічність.
Суддя і Сторожа людського розвою, –
Тому не стомлюся ні в мирі, ні в бої,
Караючи бездум, бездушність, безличність.
Я – Слово! І Світ починається нині:
У Києва Мові і в Мові Дніпра, –
У Мові
Української
диво
Людини.

* * *

Тільки в Слові вогонь
Осяга небокраї.
Тільки в мові вогонь
Стає роду главою.

Петро Кононенко, Марківці – Київ – Лондон - Париж – Нью-Йорк – Київ. 1998-1999 рр.
Петро Петрович є взірцем дії (Дії!), представником п'ятої інтелігенції. Четверта

інтелігенція заявила відверто про себе устами Вячеслава Чорновола в 60-х роках 20 ст., коли Україна встала – перший В.Чорновол, за ним В.Стус, за ними знову Т.Шевченко:

Встане Україна
І розвіє тьму неволі,
Світ правди засвітить,
І помоляться на Україну
Невольничі діти!

Про третю, другу й першу інтелігенції описано у працях українського патріота-націоналіста МИКОЛИ ІВАНОВИЧА МІХНОВСЬКОГО: “В історії української нації інтелігенція її раз-у-раз грала ганебну й сороміцьку роллю. Зраджувала, ворохобила, інтригувала, але ніколи не служила своєму народові, ніколи не уважала своїх інтересів в інтересах цілої нації, ніколи не хотіла добачати спільности тих інтересів. На очах історії сильна, освічена і культурна інтелігенція України прийняла в 16 і 17 віках польську національність”. Це і була перша інтелігенція. “Тоді сильним і могутнім замахом український народ породив нову інтелігенцію. Ця друга прийняла російську національність протягом 18 і 19 віків... Народ знову лишився без інтелігенції, інтелігенція покинула його в найгірші, найтяжчі часи його існування. Чи можемо зрівняти війну, пошесть навіть, із цим масовим відступництвом інтелігенції? І війна, і пошесть – вони косять без розбору і вчених, і темних, бідних і багатих, відступництво забрало цвіти нації – найкультурнішу її верству”. Ця

інтелігенція програла, бо перехитрила сама себе – бо йшла за гаслом: “Робімо так, щоб ніхто ніде не бачив нашої роботи”! Отакої! Оце вам керманичі-конспіратори, українофіли. Це був псевдопатріотизм. Вони були симпатиками, а не патріотами України.

“Це були такі дві страти, що годі й знайти їм рівні в історії якої-небудь нації. Але український народ здобув у собі досить сили, щоб навіть посеред найгірших обставин політичних, економічних та національних витворити собі третю інтелігенцію. Еволюція українського інтелігента третьої формації ще не починалася, але характеристична його прикмета служення своєму власному народові відбилася з повною силою. Отже, коли третя інтелігенція має органічні зв’язки з українською нацією, коли вони є заступником українського народу, єдиною свідомою частиною української нації, то стерно національного корабля належить їй” – читаємо у книзі Миколи Міхновського. Серед істинних патріотів-борців, українських націоналістів була і організація на чолі з Миколою Міхновським. Вона мала чіткий ідеал: “Третя українська інтелігенція стає до боротьби за свій народ, до боротьби кривавої і безпощадної... Ми існуємо, ми відчуваємо своє існування і своє індивідуальне національне Я... Наша нація ступила на новий шлях життя, а ми мусимо стати на чолі, щоб вести до здійснення великого ідеалу”.

Микола Міхновський діяв! Діяв відверто і відкрито. 29 березня 1917 р. засновує Український Військовий Клуб імені гетьмана Полуботка і розпочинає організовувати українське військо, – організовується Перший український полк імені гетьмана Богдана Хмельницького.

Після прийняття Першого Універсалу, проголошення автономії України, до Києва приїхала делегація з Москви від Тимчасового уряду і Центральна Рада пішла на поступки. Бачачи це, полуботківці розбріли всі російські загони в Києві і закликали Центральну Раду проголосити цілковиту незалежність від Москви. Однак закінчився цей виступ сумно. Генеральний Секретаріат розбрівав (!) полк імені Полуботка і під охороною тих самих російських загонів, яким повернули зброю, “бунтівників” відправили на фронт, Міхновського – на румунський фронт.

Після гетьманства, відчуваючи, що Директорія не встоїть перед більшовиками, Міхновський діє рішуче: заручившись підтримкою Євгена Коновальця, з яким мав добрі стосунки, він їде в Кременчук до війська командарма Балбачана – одного з кращих на той час полководців Української держави. Міхновський задумав створити з Коновальцем і Балбачаном диктатуру, – щоб врятувати Україну. Та не судилося, дорогою захворів на тиф, Балбачана за цей час заарештували й розстріляли. Хворого Міхновського також

заарештовуюють, та місцеві українські націонал-більшовики (тоді такі були) його визволили. Рятуючись, Микола Міхновський переїздить на Кубань. Бере активну участь у тогочасних бурхливих подіях на Кубані, займається викладацькою справою у педагогічному інституті Катеринодара (1919-1923 рр.).

1923 року М.Міхновський повертається до Києва, налагоджує зв'язок з С.Єфремовим. Та простору для дії не залишилось. “І сюди круть, і туди верть, однаково в черепочку смерть”, як каже приказка. Перекажіть мої вітання тим, хто мене пам'ятає. Ваш Микола” – остання записка надійному побратиму Сергію Шемету. 3 травня 1924 р. його знайшли повішеним на яблуні в саду київського будинку Володимира Шемета, де він жив...

Час третьої інтелігенції вийшов. Залишки конали на соловках-ГУЛАГах...

Народився Микола Міхновський 26 листопада 1873 р. у селі Туровці Прилуцького повіту на Полтавщині. Батько Іван був сільським священником, нащадок старого козацького роду, був національно свідомою людиною. Він свято беріг українські національні традиції і сміливо правив богослужіння українською мовою. Тож і Микола був усе своє життя українцем. По закінченню Прилуцької гімназії вступає до Київського університету, де вивчає право.

1898 року Микола Іванович прибув до Харкова і відкрив свою власну адвокатську канцелярію, справами якої займався до 1900 р. Він був почесним членом Гільдії адвокатів Російської імперії.

Микола Міхновський – автор Програми Революційної Української Партії (“Самостійна Україна”), фундатор першої націоналістичної політичної організації – Революційної Української Партії. Саме йому належить чітко поставлена мета: самостійність, винесення українського руху з колії етнографічно-провінційних домагань на чіткі шляхи національного визволення із застосуванням усіх методів політичної боротьби, включаючи й збройні. Саме він сформулював усі політичні ідеали і вимоги українства як нації, а не етнографічного населення.

Українознавство – це не тільки 20 ст., українознавцями були Святослав Великий Завойовник (10 ст.) і Євпраксія (11 ст.), Володимир Мономах (13 ст.) і Богдан Хмельницький (17 ст.), Платон Симиренко (19 ст.) і Михайло Максимович (19 ст.), Сергій Єфремов (20 ст.) і Михайло Кравчук (20 ст.), і багато славних імен в науці, освіті, в політиці, – в державотворенні.

Українознавці-вчені допомагають відродженню й утвердженню через благодійництво, правдиву історію, звичаєве право, науку й освіту.

Фундаментом державності є економіка. В той же час я стверджую, що освіта – первинне, економіка – вторинне. Фундамент-периметр будинку (держави) має стояти не на піску, а на твердій землі і цим периметром є освіта з культурою.

Згадаємо “гідні імена в нашій історії, яким ми завдячуємо і модерним будівництвом нашої економіки, і розвоєм освіти та культури, і щедрим меценатством на високій національній свідомості” (Тетяна Андрущенко). (12, с. 126) “Модерне будівництво економіки” і стояло саме на такому фундаменті, і на нашій гарній землі, а будівничими були меценати-благодійники, які не плакались за бездержавністю, а закладали основи майбутньої незалежної України.

Меценати-благодійники

1843 року ПЛАТОН СИМИРЕНКО разом з братом Яхненком запустили перший на терені України (тоді Маларосії) піско-рафінадний завод – між Городищем і Млієвим (Полтавщина). Завод оснастили найпередовішою технологією, забезпечили висококваліфікованим технічним персоналом. На той час (1847 р.) – це був завод-гігант, поряд збудували Мліївський механічний завод, що випускав новітнє цукроварне устаткування та сільсько-господарські знаряддя власної чи вдосконаленої іноземної конструкції.

Мліївські заводи братів Симиренків-Яхненків перевищували промислове виробництво Києва (в грошовому еквіваленті). “Производство городищенских промышленных предприятий составляло в 1860 г. 4.403.118 руб. Тогда же промышленное производство Киева составляло 2.347.460 руб.” (13, с. 623).

Платон Симиренко отримав фах інженера-технолога у паризькій політехніці, був людиною великих організаторських здібностей. Устаткування доводилось замовляти у Франції, Англії, Бельгії, а механіків запрошували цілими родинами із Франції. Платон Симиренко запроваджує на заводі програму навчання своїх майстрів та механіків. У 1858 р. завод збудував 30 парових машин для цукрових заводів.

Освітня програма Платона Симиренка була схвалена Київським університетом ім. святого Володимира, кафедрою фізико-математичного факультету, якою керував проф. Іван Рахманінов. Ця програма була настільки прогресивною і далекоглядною, що через 50 років її використали при заснуванні Київської політехніки. Між іншим, саме цукрозаводчики брали активну участь в організації вузу, запропонували податок: з кожного пуду цукру на користь

вузу виділяти одну копійку, а брат Платона Смиренка Василь пожертвував 2000 руб. (14, с. 4-6)

Активну участь у розбудові промисловості й освіти в Україні брав проф. Іван Рахманінов, а відомий художник Айвазовський зробив і свій внесок (1896 р.) – 72000 руб. (14, с. 7).

У Млієві Смиренки організували школу для дітей і дорослих, де вивчали грамоти, здібним хлопчикам давали реальні знання з основ механіки. “Поєднання з таким механічним підприємством, що знаходиться при Городищенському заводі, училища, в якому викладалися б основи практичної механіки – ось чого воістину можна побажати від усієї душі. Я не знаходжу слів висловити моє захоплення цими добрими намірами” (Іван Іванович Рахманінов). (15). Восени 1862 р. розпочало свою роботу технічне училище, в якому викладав І.І.Рахманінов.

Проект статуту училища і програма викладання дуже швидко пройшла всі інстанції. “Попечитель Київського навчального округу знаходить здійснення пропозицій панів Яхненка та Смиренка дуже корисними, а самий проект складений ретельно” (16, с. 14 а-г).

Висока загальна та соціальна освіта в училищі, широкі соціальні права, яких воно надавало студентам (отримували навіть безстрокові паспорти) “виводили селянських дітей із безправного стану і відчиняли їм двері у світ аж включно до першого щабля дворянства (Тетяна Смиренко, правнучка Платона Смиренка) (//Родовід, 1995, 2 жовтня). Окрім цього Яхненки-Смиренки заснували та утримували ще дві школи: парафіяльне училище для дітей робітників та селян і недільну школу для дорослих.

Меценат – це не той, хто роздає, а той, хто розбудовує, дивиться за обрій, людина державного мислення. У Млієві було збудоване ціле промислове поселення, яке може служити і сьогодні прикладом для інвесторів, як вирішувати соціальні проблеми. Тоді кожна сім'я мала окремий (!) будинок із садом і городом; самотні проживали у гуртожитку. Завод і поселення були оснащені газовим освітленням – новинкою технічного прогресу та водогоном. Діяли церква, магазин, бібліотека (!!), театр (!!!), школи, парові лазні, лікарня з багатою аптекою, училище на 150 осіб + 7 викладачів.

Тож не дивно, що в 1859 р. у Млієві був Тарас Шевченко, який “багато чому дивувався, а коли подивився училище, то схопив К. Яхненка, поцілував, і з почуттям вигукнув: “Батьку, що ти наробив!” і на очах з’явилися сльози” (17, с. 460).

Платон Смиренко дав Тарасові Шевченку гроші на видання “Кобзаря”. Коли у Млієві відкрилася недільна школа, то вчилися батьки в ній за “Букварем” Шевченка, “Граматиною”

Пантелеймона Куліша. Велике дійство в освіті планував Тарас Шевченко. Про це пише в листі до свого знайомого Платон Симиренко від 5 травня 1861 р.: “Шевченко, покойный, царство ему небесное, прислал мне 1000 букварей на нашем языке по 3 коп. за каждый. Покойный так писал мені за ці буквари: “Послал на Ваше имя 1000 букваря. Когда соберу за буквари все деньги, то думаю издать в таком же объеме букваря и личбу или арифметику. А потом и Космографию и географию нашего края, преимущественно в большем объеме, но не дороже 5 коп. Потом краткую историю нашего сердешного народа. И когда все сіе сотворю, тогда назову себя почти щастливым...” та й не диждав, бедага, до кінця свого желанія” (18, с. 117). Як бачимо, вже тоді, в середині 19 ст., українська еліта головним завданням своїм вважала підтримувати народну освіту, просвіту, культуру. А українською інтелектуальною елітою були колеги-побратими інтелігентів-меценатів Василя Федоровича Симиренка: Д. Драгоманов, Х. Вороний, П. Чубинський, П. Житецький. Завдяки усім їм з’являються школи в Каневі, Чернігові, Полтаві. Виростало могутнє дерево (Ліс!) Київської громади: Антонович, Чалий, Лисенко, Старицький і багато ще (Багато!) – всі так чи інакше дотичні до Симиренків. Сам Василь Симиренко впродовж 25 років утримував журнали “Київська Старовина”, “Рада”, “Громадянська думка”, “Літературно-науковий вісник”. На його кошти видавались твори не тільки Т. Шевченка, але й праці Ольги Кобилянської, Павла Чубинського, Михайла Драгоманова, Михайла Коцюбинського. І після фізичної смерті Василь Федорович продовжував бути благодійником – його дружина заповідала майно на заснування у Києві Народного університету імені В.Ф. Симиренка; власний будинок на вул. Трьохсвятительській, 23 – під просвітницькі установи Українського народного товариства; у родинному селі Сидоровці – відкриття ремісничої та сільськогосподарської шкіл із навчанням українською мовою. (19)

Померли батько Платон і дядько Василь... Естафету перебрав ЛЕВКО ПЛАТОНОВИЧ. У 1873 р. вступає на природничий факультет Київського університету. То була доба бурхливого революційного руху, який захопив і Левка. Восени породичався з А. Желябовим, який оженився на його двоюрідній сестрі. Згодом обшуки, стеження, прийшлося перевестись до Одеського університету, закінчивши його, поїхав на батьківський хутір. Але й там скоро прибула поліція, обшуки і... київська тюрма, з якої без суду, в адміністративному порядку генерал-губернатор висилає Левка Симиренка на 7 років до Східного Сибіру.

1886 року Левко Симиренко повертається з заслання – розпочинається широка наукова діяльність. За цей рік заклад розсадник дерев і кущів.

1891 року була написана праця “Кримське промислове садівництво” – 3 томи. Відсилаються саджанці у різні кінці імперії та за кордон. Популярним був сорт “Ренет П.Ф.Симиренка” на честь батька. 1895 р. Левка Симиренка обирають почесним членом Французького Помологічного Товариства, яке нагородило його золотою медаллю, – це був перший іноземець, нагороджений цим Товариством.

Згодом, у 1899 р. була відкрита ще одна школа – садівниче училище, яке розмістилося в просторому будинку, оточеному розкішним садом. Курси садівництва вів Левко Платонович Симиренко. Зразу було прийнято 35 хлопців і 5 дівчат (20, с. 15-16). У 1913 р. Симиренко засновує ще одну школу садівників для дітей 13-14 років. У школі дітям прививали світську поведінку, викладали французьку та латинську мови (20, с. 69-72).

У промові перед випускниками у Левка Платоновича говорила душа: - Любіть Сонце. Любіть Сонце і на столі, і на Небі, і в своїй душі. Душа без Сонця не принесе плодів, бо там вічний морок, там не буває врожаю. Ви набралися знань, як дерево сонця. Несіть його людям!..

Дочекався Левко Платонович, як йому здавалось, свого часу – народної влади. Писав книжки, свій досвід виливав на папір, щоби віддавати людям. Не встиг. Морозної ночі 6 січня 1920 р. встав розім’ятися, підійшов до вікна. І тут пролунав постріл... Хто стріляв? Навіщо? Кому завадив?.. (21, с. 127-130)

Після цієї трагедії всі справи взяв до своїх рук син – Володимир Львович Симиренко, якого згодом було оголошено ворогом народу і знищено в комуністичних ГУЛАГах...

Комуністичне зло не має меж, як і не має логіки. Знищили навіть назву сорту яблук “Ренет П.Ф.Симиренка” (!), перейменувавши його у “Зеленку Вуда” (!!)

1999 року Ліга українських меценатів заснувала премію імені Василя Симиренка, що присуджується за сприяння торжеству української ідеї, за допомогу у творенні доброго імені нашої держави на Землі.

“Принцип Гюйгенса”

“В архівах науки, в тому числі і нашої, думка про життя як про космічне явище існувала вже давно. В кінці 17 ст. голандський вчений Христіян Гюйгенс (1629-1695) у своїй останній праці, в книзі “Космотеорос”, яка вийшла після його смерті, науково поставив цю проблему.

Гюйгенс в ній встановив наукове узагальнення, що “життя є космічне явище, в чомусь значно відмінне від неживої (косної) матерії”. Це узагальнення ВОЛОДИМИР ІВАНОВИЧ ВЕРНАДСЬКИЙ назвав “принципом Гюйгенса”.

Жива речовина вагомо становить незначну частку нашої планети. Вона зконцентрована в тонкій, більш-менш суцільній плівці на поверхні суходолу в тропосфері – в лісах і в полях – і пронизує увесь Океан, а в землю, ймовірно, не більше 3 км.

“Історичний процес на наших очах докорінно змінюється. Вперше в історії людства інтереси народних мас – всіх і кожного – і вільної думки особистості визначають життя людства, є мірилом його уявлень про справедливість. Людство, взяте вцілому, стає могутньою геологічною силою. І перед ним, перед його думкою і працею, постає питання про перебудову біосфери в інтересах вільно мислячого людства як єдино цілого. Цей новий стан біосфери, до якого ми, не помічаючи цього, наближаємося, і є “ноосфера” (В.І.Вернадський. Декілька слів про ноосферу.).

Вершиною творчості Володимира Івановича було переведення вчення біосфери в ноосферу. Під час розробки цього вчення він неодмінно використовував і систематизував не тільки геологічний і біологічний, але й соціально-історичний матеріал. У нього ноосфера – це не абстрактна царина розуму, а історично необхідна стадія розвитку біосфери: “Створена протягом геологічного часу, устояна у своїх рівновагах біосфера починає все більше і глибше змінюватися під впливом наукової думки людства” (Вибрані праці). Саме цим відрізняється поняття “ноосфери” від терміну, що вперше запропонували Є.Леруа та П.Тейяр де Шарден (1926-1927 рр.). Приміром П.Тейярден де Шарден вживав цей термін як синонім до “царства людського розуму”, просякнутий єдиним релігійним світобаченням.

Володимир Іванович наголошував, що поняття “біосфери”, тобто “область життя”, було введено в біологію Ламарком (1744-1829) в Парижі на поч. 19 ст., а в геологію – Е.Зюссом (1831-1914) у Відні в кінці 19 ст., а в 20 ст. біосфера отримує зовсім інше розуміння, вона проявляється як планетарне явище космічного характеру.

За В.Вернадським поняття ноосфери зводиться до наступного:

- людство стало єдиним цілим;
- удосконалення засобів зв'язку;
- відкриття нових джерел енергії;
- зростання добробуту працюючих;
- рівність всіх людей (ноосфера не може бути привілеєм якоїсь однієї нації чи раси);
- виключення війн з життя суспільства.

Оцей розумний чоловік народився 12 березня 1863 р. у Петербурзі. Батько Іван Васильович (1821-1884), народжений у Києві, був онуком запорозького козака, мати Ганна Петрівна з козацько-старшинського українського роду. “В нашій сім’ї були сильні українські національні традиції”, – писав у спогадах Володимир Іванович. Перебуваючи з батьком в Італії, вони прочитали повідомлення, що в Росії заборонено видання літератури українською мовою. Батько був приголомшений і звернувся до сина: “Ти повинен знати, що Україна багато та довго боролась проти іноземних загарбників. Ми, Вернадські, українці. Все українське нам рідне”. Після цього Володимир розпочав проводити історичні дослідження – вивчати історію України, літературу, побут, пісні.

1885 року закінчує Перербурзький університет, залишають хранителем мінералогічного кабінету. 1889 року від’їжджає до Італії, згодом – до Німеччини. Брав участь у 4-му геологічному конгресі в Уельсі, там його обрали членом-кореспондентом Британської асоціації наук.

В 1890 р. разом зі своїм вчителем В.В.Докучаєвим досліджує ґрунти Полтавщини. Вернадським відбирав зразки ґрунту і місцеві жителі сприймали його за шукача скарбів: “Вразила мене кількість пам’яток колишнього, старого життя, з яким доводилося стикатися... На карти не нанесено й половини всіх залишків старовини, які заповнюють цей куточок Кременчуцького повіту. Ніколи в житті я не був в такій місцевості...” (99, с.77) Він товаришував з видатним українським сходознавцем Агвангелом Кримським, який знав понад 60 мов і присвятив Вернадському збірку своїх віршів у збірці “Пальмове гілля” (1908 р.), з надписом: “Найдорожчому моєму приятелю і найкращій людині, яку я коли знав, академікові Володимирі Івановичу присвячую сю книжку своїх віршів”.

У 1911 р. Вернадський переїздить з Москви до Петербурга, спілкується з українськими діячами, зокрема з професором Петербурзького університету Хведором Вовком, який досліджував український побут та народне мистецтво. Саме він розкопав Мізинську стоянку людей на Чернігівщині, де віднайшов найдавніші в Європі мистецькі твори (доба палеоліту): скульптурки тварин та людей, орнаментований посуд та прикраси.

1913 року сімейство Вернадських викупило в Шишках на Полтавщині 12 десятин землі, будують свій будинок за проектом видатного архітектора та художника Василя Кричевського – в стилі українського модерну. Влітку тут збиралися відомі інтелектуали, музиканти, політики. ”...це був чарівний будинок, в півтори поверхи, балкон з точеними дерев’яними колонами. Був чудесний вигляд на Псел, за ним – піски, а вдалині – за 20-25 верст білили Великі Сорочинці. Як завжди, тато весь час працював... 4 десятини засівали хлібом. Мій брат

і я косили і в'язали снопи. Їздили до друзів молотити. Брат у них теж косив траву. Був пагорб "Кобила", на якому ріс ковил. Там ніхто ніколи не косив. Це було щось подібне до раю... Ми дуже любили цей будинок" (Спогади доньки Ніни). (100, с. 122). Тут влітку 1915 р. Вернадський написав "Українське питання і російська громадськість", присвячену українським національним проблемам в Російській імперії. Суть її зводилася до визнання за українцями права на вільний розвиток власної мови та культури, а також організації українських етнічних земель в окреме територіально-адміністративне тіло...

Не сприймав Володимир Іванович жовтневого більшовицького перевороту. Протестуючи проти більшовицького перевороту, Володимир Іванович, разом з іншими членами Тимчасового уряду, підписує звернення до народу: "...зусиллями народу буде покладено кінець пануванню насильників". Звернення побачило світ у багатьох газетах, після чого з'явилася постанова Військово-Революційного Комітету про арешт його ініціаторів. Рятуючись, Володимир Іванович виїздить до Полтави, де з початком 1918 р. активно спілкується з місцевою інтелігенцією. 7 січня Полтаву зайняли більшовицькі війська Муравйова: "Більшовики грабували Полтаву... вивозили все, що тільки могли... День і ніч вантажилося наше добро й потяг за потягом йшов безперервною лінією... Так було аж до місяця березня..." (101, с. 47-48). З початком травня в Україні, з приходом до влади гетьмана Павла Скоропадського, українська ідея трансформувалася в інші політичні форми: почався новий етап національної революції. 1 червня Володимир Іванович переїздить до Києва, ставши на чолі Комісії щодо заснування Української Академії Наук та розбудови вищої школи, відразу ж залучив до неї видатних українських вчених: С.П.Тутковського, М.Ф.Кашенка, М.І. Туган-Барановського та інших. Секретарем Комісії був Вадим Модзалевський – знавець генеалогії старовинних українських козацьких родів. Вернадський організував переїзд з Москви до Києва А.Кримського (разом з його унікальною книгозбірнею) та Хведора Вовка з Петербурга (який дорогою до Києва раптово помер), а в Києві були запрошені до Комісії Михайло Грушевський, Дмитро Антонович, Георгій Нарбут, Михайло Бойчук, Микола Бурачек, Василь та Федір Кричевські. На одному з засідань Комісії Вернадський наголосив: "З національного погляду є неминуча потреба, щоб Українську Академію наук визнала міжнародна спілка академій. Цим досягається всесвітнє визнання української культури в одній з найдавніших паростей людської діяльності. До того ж, тільки оце уможливить для Київської Академії участь у всесвітній організації і в спільній праці людськості... Академія має задовольнити важливі національні, державні та місцеві життєві вимоги. Національна вага новітньої Академії... лежить у тому, що вона повинна

допомагати зростові української національної самосвідомості та української культури...” (102, с. 73).

14 листопада 1918 р. гетьман П.Скоропадський підписав “Закон Української Держави про заснування Української Академії Наук у м. Києві”. В законі кількість академіків визначалася в 12 осіб, а 26 листопада було опубліковано “Статут Української Академії Наук у Києві”, за яким визначалося вже академіків до 72-х та було зазначено: “Всі видання Академії обов’язково повинні друкуватися українською мовою. Коли б автор забажав, Академія друкує ту саму працю рівночасно одною з таких мов, якої забажає автор: французькою, німецькою, англійською, італійською та латинською” (102, с. 171). Наступного дня відбулося перше спільне зібрання Академії, на якому одногосно обрано В.В.Вернадського Головою, а А.Ю.Кримського Неодмінним секретарем. У Києві, по вулиці Ярославів Вал, на будинку № 36, закріплена меморіальна дошка, на якій читаємо: “У цьому будинку 27 листопада 1918 р. відбулися установчі збори Української Академії Наук”. Під час громадянської війни, перебуваючи на посаді ректора Сімферопольського університету, розпорядився видати студенські квитки молодим офіцерам білої армії, що не встигали покинути Крим і були б знищені червоноармійцями.

В цьому ж університеті працював і син Вернадського Георгій, відомий історик. Під час евакуації він від’їздить до Стамбула, потім живе в Афінах, у Празі, а в 1927 р. емігрує до США, очоливши там кафедру історії Східної Європи в Єльському університеті.

Після взяття Криму більшовиками (17 листопада 1920 р.), Вернадського навесні 1921 р. разом з родиною та сім’ями інших професорів вивозять до Петрограда. Згодом отримує наукове відрадження за кордон і разом з дружиною і донькою Ніною перебували там до 1926 р. Володимир Іванович читав лекції з геохімії в університетах Франції, Англії, Чехії. У вересні 1926 р. Вернадський приїздить до Києва на 2-й Всесоюзний з’їзд геологів.

1918 року при Українській Академії наук було створено універсальну Національну бібліотеку України, що функціонувала під керівництвом Тимчасового комітету на чолі з Вернадським, тепер – Центральна наукова бібліотека імені В.І.Вернадського Національної АН України.

В.І.Вернадського можна вважати творцем нової науки – радіогеології. В 1935 р. він писав: “Тепер можна і треба говорити про нову створювану науку – радіогеологію, науку про радіоактивні властивості нашої планети, про радіоактивні явища, які відбуваються в ній та їй властиві. Наука про життя і про нас самих. Ця наука дає в руки людині нові шляхи і нові форми оволодіння природою, нову силу”. Саме В.Вернадський запропонував АН Росії

програму пошуку уранових руд для отримання атомної енергії. Уран почали шукати на Уралі, Кавказі, а знайшли в Середній Азії поблизу Фергани – Тюя-Муонські запаси руд, і вже в 1918 р. в Росії отримали радій. “Ми підходимо до величезних змін в нашому житті. Недалеко той час, коли людина отримає атомну енергію. Це буде таке джерело, яке дасть можливість будувати своє життя, як самі захочемо. Чи зуміє людина скористатися цією силою спрямувати її на добро, а не на самознищення? Чи дожила людина розумово до використання такої могутньої енергії?” (В.Вернадський, 1922 р.). (З промови у Петрограді на відкритті Радієвого інституту, директором якого був до 1939 р.).

В 30-ті роки 20 ст. Володимир Іванович створює в Академії наук біо-гео-хімічну лабораторію: вивчали живі організми, їх хімічний склад, середовище проживання, взаємозв'язки.

Цивілізація культурного людства, всім корінням заглиблюючись у нову земну оболонку, перетворюється й сама. Змінюються всі обставини людської історії, чого раніше не було. Тому створення ноосфери є і створення нових форм життя людства. Таким висновком увінчується вся логіка природничонаукових і філософських шукань В.І.Вернадського. А закінчились його земні шукання 6 січня 1945 р. До кінця своїх днів тут на Землі він об'єктивно оцінював та гостро критикував політичну ситуацію в СРСР: “Великі невдачі нашої влади – наслідок послаблення її культурності: пересічний рівень комуністів, і морально, і інтелектуально нижчий, ніж пересічний рівень безпартійних. Він сильно знизився за останні роки: в тюрмах і на засланні покарані на смерть кращі люди партії, що робили революцію, і кращі люди країни... Цвіт нації заступлено ділками-кар'єристами” (2 листопада 1941 р.).

Сучасна еволюція людини може здійснюватись тільки духовними засобами: суспільство, індустрія, розум, мова.

“Сміливість подесятеряє сили” (Дід Максим).

Вдивляючись у темне Зоряне Небо, МИКОЛА мріяв-фантазував: от якби зробити таку ракетну установку, яку зарядити послідовно кількома зарядами, придумати пристрій, який підпалюва би другий заряд, коли згоряє перший, а третій – від другого, то й до Місяця долетіти можна! Але, чим більше зарядів, тим важчає ракетна установка, тим ще більше треба зарядів...

Вже й жевріла Ранкова Зоря, а мріялось як зробити велику ракету... (1867 р.).

КІБАЛЬЧИЧ – старовинне прізвище, поширене в Сербії, як і в давні часи, коли ще там панували турки. Тож з турками боролися кібальчичи, які створили гайдуцький рух. За родинною легендою, один з таких загонів-чет очолював молодий священик Федір Кібальчич. Турки оголосили за його голову велику нагороду. Тоді гайдуцька Рада наказала йому втекти до Росії – в Рувімську пустинь – монастир біля міста Сосниці на Чернігівщині. Він і поклав початок роду Кібальчичів в Росії. Згодом Федір закінчив Київську духовну семінарію. Його нащадок Іван Кібальчич протягом 8 років працював учителем у селах Кролевецького повіту та оженившись, прийняв сан священика в м. Коропі Кролевецького повіту. Там і народився 19 жовтня 1853 р. Микола, шоста дитина в сім'ї. На протилежному березі Десни в Закоп'ї й досьогодні міститься меморіальний музей МИКОЛИ ІВАНОВИЧА КІБАЛЬЧИЧА.

1864-1867 – роки навчання в Новгород-Сіверському духовному училищі.

1867-1869 рр. – навчання в Чернігівській духовній семінарії, яку не закінчив, а вступив до Новгород-Сіверської гімназії, яку закінчив 1871 р. і 19 вересня зараховується студентом Петербурзького інституту інженерів шляхів, який покидає і 15 вересня 1873 р. вступає до Петербурзької Медико-хірургічної академії. З цього часу поринає у революційний рух. 1879 року за дорученням групи “Свобода або смерть” організовує лабораторію для вивчення виробництва нітрогліцерину і динаміту. Створив оригінальні ручні гранати, яких ще не було на озброєнні російської армії.

1880 року співробітничав в журналах “Русское богатство”, “Слово”, “Новое обозрение”, “Мысль”, “Народная воля”.

Поряд з цим не забуває про свій задум добратися до зірок. Мріявся шлях до Марса, Венери... Це дасть можливість заселити інші планети, на яких можливе життя... Мої апарати підкорять людині Космічний простір... Та “сісти” за свій проєкт прийшлося перебуваючи у в'язниці, за кілька днів до своєї смерті: “Я пишу цей преєкт і вірю в здійснення моєї ідеї, і ця віра підтримує мене в моєму жахливому становищі.

Якщо ж моя ідея, після докладного обговорення вченими-спеціалістами, буде визнана здійсненою, то я буду щасливий тим, що зроблю величезну послугу батьківщині і людству...

У своїх думках про повітроплавну машину я насамперед зупинився на питанні: яку силу потрібно застосувати, щоб надати руху такій машині. Міркуючи а ргіорі, можна сказати, що сила пари тут непридатна...

В електродвигунах набагато більше переданої енергії утилізується у вигляді роботи, але для великого електродвигуна потрібна знов-таки парова машина...

А яку силу можна застосувати до повітроплавання? Такою силою, на мою думку, є вибухові речовини, що повільно горять. Під час горіння вибухової речовини утворюється швидко велика кількість газів, що мають у момент утворення величезну енергію. Але яким чином можна застосувати енергію газів, що утворились під час спалаху вибухової речовини у якій-небудь тривалій роботі? Це можливо тільки за тієї умови, коли та величезна енергія, що утворилась під час горіння вибухової речовини, утворюватиметься не відразу, а протягом більш-менш тривалого проміжку часу.

Подається схема (від руки. – М.К.) реактивного двигуна на площадці, що має злітати з людьми.

...Тиском газів прилад може піднятися дуже високо, якщо величина тиску газу на верхнє дно циліндру під час підняття перевищуватиме вагу приладу. А якщо бажання зупинитися на певній висоті, в нерухомому стані, треба поставити порохіві свічки так, щоб тиск газів якраз зрівноважував би вагу приладу... А для того, щоб рухатись у бік, горизонтально, треба зробити циліндр, з якого вилітають гази, рухомим у вертикальній площині. Краще ставити 2 циліндри, при 2-х досягається, мені здається, більша правильність польоту і більша стійкість апарату. Справді, при 2-х циліндрах хитання всього апарату менше відхилитимуть його від бажаного напрямку, ніж при одному. Крім того, при одному циліндрі важче досягти такої швидкості, як при 2-х.

Для того, щоб апарат спустився на землю, треба вставляти порохіві свічки дедалі меншого діаметра, і тоді апарат поступово спускатиметься...

Чи правильна, чи неправильна моя ідея – може вирішити остаточно тільки дослід...

1881 року, 23 березня” (77).

“Я з 14-річного віку виношу цю ідею. І тепер уже ясно бачу і твердо знаю, як зробити, щоб літальний апарат, важчий за повітря, літав з будь-якою швидкістю, подолав земне тяжіння і здатний був літати у Космосі. Цей апарат підкорить нескінченність! Допоможіть мені, – звернувся Микола Іванович до свого захисника присяжного повіреного В.М.Герарда, – врятувати цю ідею, врятувати мій винахід! Допоможіть реально здійснити її саме в нас”. Герард передав проект Кібальчича міністрові внутрішніх справ, він з запалом розповів Міністрові про талановитого в’язня, про його глибокі наукові знання, про його геніальний винахід.

Окрім того, Микола Іванович звернувся, перебуваючи у в’язниці, з проханням передати проект на вчену експертизу і ознайомити його самого з рішенням експертів, але ніякої відповіді не отримав, бо департамент поліції і не посилав проект нікуди. Поліція боялася, що

вчені визнають проект цінним і талановитим. Виникнуть розмови в Європі, що в Росії втратили талановитого винахідника. На резолюції читаємо: “Приєднати до справи 1 березня. Давати це на розгляд учених тепер навряд чи буде своєчасно і може викликати недоречні розмови” (78).

Відгуки вчених послідували тільки у 20 столітті. Оцінка проекту Кібальчича відомим вченим у галузі ракетної техніки М.О.Риніна: “За М.І.Кібальчичем мусить бути встановлений пріоритет в ідеї застосування реактивного двигуна для повітроплавання, в ідеї, правда, ще практично не здійсненній, але в основі своїй правильній, що дає привабливі перспективи на майбутнє, якщо мріяти про міжпланетні сполучення. Робота Кібальчича заслуговує на увагу не лише тому, що вона торкається питання застосування реактивного двигуна у польотах, але й тому, що виявляє глибоку любов автора до нових шляхів дослідження технічних питань, любов, яку не міг похитнути суворий вирок, що був уже оголошений йому; любов, яка перемагає страх смерті і робить людину майже нечутливою до земних страждань...”

Високу оцінку винаходу дав академік В.Соколовський: “...Не можна не схилитись перед мужністю людини, яка розробила свій дивний для того часу проект у камері смертників і не віддати належне талантові ученого-винахідника, який замислився над такими технічними питаннями, як забезпечення тривалості польоту, застосування багатокамерних апаратів, програмного режиму горіння, бронювання пороху та ін. Тому ми з повним правом можемо вважати М.І.Кібальчича одним з піонерів ракетної техніки” (1963 р.).

3 квітня 1881 р. М.І.Кібальчича було страчено (повішено) в Петербурзі прилюдно на Семенівській площі, як співучасника вбивства царя Олександра II.

Іменем Миколи Кібальчича названо кратер на Місяці.

Через терни до зірок...

Представником козацької родини КОСТЯНТИНОМ ЕДУАРДОВИЧЕМ ЦІОЛКОВСЬКИМ (1857-1935) зроблено прорив у Космос, рід якого йшов від Северина Наливайка (рідний брат Костянтина мав прізвище Ціолковський-Наливайко).

1894 року виконав важливі дослідження зі створення добре обтічних аеропланів. Для цього йому довелося побудувати аеродинамічну трубу, якої в Російській імперії ще не було.

“Потяг до космічних мандр закладено у мене відомим фантастом Ж.Верном. Саме він спонукав роботу мого мозку у цьому напрямі. З’явилося бажання, за ним виникла розумова діяльність. Все це ні до чого не привело б, якби не зустріло допомогу з боку науки.

Обчислення показували мені, як долати земне тяжіння і досягти інших планет. Але як цього досягти? Це питання боліло мені усе життя, і тільки з 1896 р. я почав вбачати можливе досягнення мети” (25, с. 79). Закінчивши розрахунки польоту ракети в Космічному просторі (формула Ціолковського), Костянтин Едуардович поставив дату: 10 травня 1897 р. – дата наукового освоєння Космоса.

В 90-х роках 19 ст. Костянтин Едуардович викладав в Калузі в училищі арифметику і геометрію. В грудні 1896 р. попечитель округу об’явив Ціолковському подяку “за труди на пользу дела народного образования”. В 1899 р. його запрошують викладати фізику в Калузькому епархіальному училищі.

У 1903 р. в статті “Дослідження Світових просторів реактивними приладами” обґрунтував теорію польоту ракети з урахуванням зміни її маси в процесі руху. Розробив основи теорії рідинного реактивного двигуна, а також елементів його конструкції.

В жовтні 1919 р. Ціолковський запрошується викладати математику в 6-ту Калузьку трудову школу. В цьому ж році Товариство аматорів “міроведенія” (світознавства) Калуги обирає Ціолковського своїм Почесним членом.

В 1920 р. Калузьке товариство вивчення природи і місцевого краю випустило книгу Ціолковського “По́за Землею” (300 примірників), і в 1921 р. Товариство звертається до Народного Комітету Просвіти з листом “... взять научные работы и жилище Циолковского под ваше непосредственное покровительство, выдав ему мандат на неприкосновенность его жилища и назначить ему академический паек (если возможно – двойной)”. 1 жовтня 1921 р. Комісія по забезпеченню робітників при Наркоапросі встановлює Ціолковському подвійну академічну пайку, а 9 листопада Рада Народних Комісарів постановляє: “Ввиду особых заслуг ученого-изобретателя, специалиста по авиации, назначить Константину Эдуаровичу Циолковскому пожизненную пенсию в размере 500000 руб. в месяц с распространением на этот оклад всех последующих повышений тарифных ставок” (як тепер, з врахуванням коефіцієнта інфляції).

1929 року розроблюється теорія руху складених ракет – ракетних поїздів. Уперше була розв’язана задача про рух ракет в полі тяжіння і розрахунки необхідних запасів палива для подолання сили земного тяжіння, наближено обчислив потрібну кількість палива для подолання опору повітряної оболонки Землі. В цьому ж році в Калузі відбулася зустріч Ціолковського з С.П.Корольовим, який звернувся до Ціолковського за консультацією відносно наддалекого польоту планера. На що Костянтин Едуардович порадив Корольову

детальніше зайнятися проблемою Космічного простору і звернутися до інженера Центрального аерогідродинамічного інституту (ЦАГІ) Ф.А.Цандера.

Тактика Костянтина Ціолковського для завоювання міжпланетного простору була такою: “1) найлегше завдання – збудувати ефірне поселення поблизу Землі в якості супутника, на відстані 1-2 тисячі км поза атмосферою; 2) набувши гарного досвіду проживання в ефірі (матеріальній пустоті), можна легшим шляхом змінювати швидкість і регулювати, де нам сподобається. В стані супутника Землі чи Сонця можемо використовувати нааайменше сили для будь-якої зміни своєї швидкості, а значить, і нашого космічного розташування. Енергії навкруг безліч, її дає Сонце; 3) для повернення на Землю не буде потреби витратити речовину і енергію. При входженні в густу атмосферу почне зменшуватись швидкість і по спіралі будемо опускатися на Землю. Коли швидкість стане недостатньою, щоб тільки відцентрованою силою зрівноважувати силу тяжіння, то, нахиливши повздожню вісь апарата, можна почати планерувати. Таким чином, ми чинимо з ракетою як з аеропланом без працюючого двигуна. Краще сідати на воду. Як бачимо, небесний корабель матиме схожість з літаком” (25, с. 252).

Велич Костянтина Ціолковського можна бачити за назвами, кількістю проблем: 1) Реактивні літальні апарати – 24 наукові праці. 2) Дирижаблі: а) теорія аеростата – 15 робіт, б) найпростіший проект металевого аеростата – 2 роботи, в) проект металевого дирижабля на 40 осіб – 5 робіт, г) атлас дирижабля з армованої сталі – 2 роботи. 3) Природознавство і техніка: а) астрономія – 8 праць, серед них “Утворення Сонячної системи”, “Утворення подвійних зір”, б) біологія – 6 робіт, серед яких “Утворення найпростіших живих тварин”, “Тварини Космосу”, в) техніка – 15 робіт, серед них “Швидкісний вагон”, “Отримання енергії з морських хвиль”, “Охолодження повітря приміщень”. Остання праця, написана тяжко хворим Ціолковським, називалась “Найбільша глибина занурення океанської батисфери”.

Існує нагорода – Золота медаль ім. К. Е. Ціолковського.

Його ім’ям названо великий кратер з центральною гіркою на зворотному боці Місяця.

Помер К. Е. Ціолковський 19 вересня 1935 р.

“Тим, хто читатиме, щоб будувати”

“Потяг до космічних мандр” К. Ціолковському заклав фантаст Ж.Верн, а в “політ поза межі Землі” покликав ЮРІЯ ВАСИЛЬОВИЧА КОНДРАТЮКА Келлерман своєю поемою “Тунель”. “Враження від келлерманівського “Тунелю” було таке, що негайно по його

прочитанню я заходився обробляти майже одночасно дві теми: пробивання глибокої шахти, щоб досліджувати земні надра і – політ поза межі Землі. Цікаво, що читані мною раніше фантастичні повісті Жюль Верна не справили на мене великого враження, вони були для мене зовсім непереконаливими з науково-технічної точки зору.

На той час мій науковий і технічний багаж складався з незакінченої середньої освіти плюс декілька несистематичних доповнень, зроблених самостійно з вищої математики, фізики і загальнотеоретичних основ техніки із нахилом до винахідництва та самостійних досліджень.

Я “винайшов”: водяну турбіну типу Пельтонового колеса замість млинових водяних колес, що їх вважав я за єдині водяні рушії; гусеничний автомобіль, що їздить по м’яких і сипких ґрунтах; безпружинові відосередні ресори; автомобіль, що їздить по нерівній місцевості; вакуумпому особливої конструкції; барометр; годинник із довготривалим накрутом; електричну машину змінного струму високої потужності; портативну турбіну і багато дечого іншого.

Перший період праці тривав більше як півроку. Основним матеріалом праці цього періоду було виведення головної формули ракети та знаходження найвигіднішої траєкторії польоту.

Досягнувши 1917 р. у своїй праці перших позитивних наслідків і не підозрюючи в той час, що я не є першим і єдиним дослідником у цій галузі, я на якийсь час ніби “спочив на лаврах”, чекаючи на можливість розпочати досліди, яку сподівався одержати через реалізацію винаходів, і водночас тримаючи свою працю в найсуворішій таємниці...

Року 1918-го в одному з чисел “Ниви” я натрапив на нотатку про ракету Ціолковського, але “Вестник Воздухоплавания”, що на нього посилався автор я ще довгий час не міг відшукати...

До 1925 р. в усіх розділах проведено ґрунтовніше математичне умотивовання, підібрано досить повний хімічний матеріал, розроблено розділ про опір атмосфери під час відльоту, обґрунтовано обчисленнями можливість плянуючого спуску і інше. Коли праця зближалася до кінця і коли мені пощастило, нарешті, відшукати “Вестник Воздухоплавания” за 1911 р. з частиною праці К.Е.Ціолковського, я хоч і був трохи розчарований тим, що основні засади відкрив я вдруге, але разом із тим з приємністю побачив, що не тільки повторив попереднє дослідження, хоч і іншими методами, але зробив також і деякі важливі вклади в теорію польоту. Головна відміна у методі моїх обчислень від методи К.Е.Ціолковського полягала в тому, що Ціолковський у дуже багатьох випадках виходить з

роботи, а я всюди – лише із швидкостей та прискорень... Я вважаю швидкісну методу обчислення легшою й продуктивнішою.

Року 1925-го проф. В.П.Ветчинкін просто приголомшив мене високою оцінкою моєї праці...

Час і гроші для експериментальних досліджень я сподіваюсь одержати винаходами в різних ділянках, зокрема за родом моєї праці тепер – в галузі елеваторної механіки. Покищо маю перші успіхи у вигляді недавнього признання мого нового типу елеваторного ківша і самотягів, що здобули собі вже місце супроти майже незмінного здавна типу.

З пошаною до Вас Юр. Кондратюк.

1. IV. 1929 р. “ (3 листа автора до проф. Миколи Олексійовича Риніна). (27, с. 3-7)

Основна формула теорії ракети (Ціолковського-Кондратюка):

$$m_1 / m_2 = e^{u_1 / u_2}, \text{ де}$$

e – основа натуральних логарифмів;

m_1 – маса ракети в момент, коли вона проходить початкову точку даної ділянки її траєкторії;

m_2 – маса ракети, коли вона проходить кінцеву точку даної ділянки її траєкторії;

u_1 – швидкість ракети, коли б на неї не діяли ніякі зовнішні сили; яка надає собі прискорення;

u_2 – швидкість вилітання частинок (газів) відносно ракети в той момент, коли вони вилітають із сопла (рури). (27, с. 14-17)

Юрію Кондратюку належить розв’язання цілого ряду нових питань, а саме:

1. Пропозиція користуватися горінням різних речовин в озоні, а не в кисні, що підвищує теплоту горіння, з одного боку, і питому вагу палива, – з другого. Останнє відіграє важливу роль при характеристиці ракети.

2. Юрій Кондратюк перший запропонував поняття “пропорційний пасив” (маси всіх предметів, що обслуговують функціонування ракети: баки, камери згорання, сопло, прилади тощо, окрім “абсолютного пасиву” – людей з усім потрібним для їх життя та виконання поставленого завдання і вдалого спуску), висловивши думку, що маса ракети, коли відрахувати масу абсолютного пасиву, має бути пропорційною до маси палива.

3. Юрію Кондратюку належить доказ, що ракета, яка не скидає і не спалює своїх баків під час руху, вилетіти поза межі земного тяжіння не може.

4. Пропозиція конструювати ракету з крилами хоч і не є пріоритетом Кондратюка, однак треба визнати, що він перший вказує, при яких прискореннях крила будуть корисні, і

досліджує (!) при цьому кути нахилу траєкторії ракети до обрїю, найвигіднішу реактивну силу під час польоту в повітрі і дає її величину, що наближено дорівнює початковій масі ракети.

5. Наближене дослідження питань, з приводу нагрівання ракети під час руху в повітрі. Цю проблему Кондратюк розглядає дуже докладно, він провів дослідження і дав порядок сподіваних температур.

6. Проміжною базою між Землею та іншими планетами Кондратюк вбачав як супутник не Землі, а Місяця.

Хто ж такий легендарний Кондратюк-Шаргей? По-перше, – це легендарна особа. По-друге складатиметься з декількох кроків-легенд. Крок-1. Метрична книга Полтавської єпархії за 1897 р.: “Июня 9 дня (21.06 за новим стилем) рожден, а июля 28 крещен – Александр; родители: студент Киевского университета Игнатий Бенедиктович Шаргей и его законная жена Людмила Львовна”. Батько: хрещений Бердичевський єврей, мати: уроджена Шліппенбах, старовинного Шведського роду, прадід був полоненим під Полтавою під час війни Петра I зі шведами. Рано померла. 1910 року помер батько, а перед цим народилась донька Ніна від другого одруження. “Сашко з 6-річного віку був під наглядом своєї бабусі Катерини Кирилівни та її другого чоловіка Якіма Микитовича Даценка. В 1914 р. Олександр Шаргей зацікавився космічними польотами. Два останніх гімназичних роки він весь свій вільний час витрачав на розв’язування цієї проблеми. Рукопис (4-й зошит) він закінчив в Петрограді. Сімнадцятирічний гімназист, котрий зрозумів неможливість реалізації ідей Ж.Верна та Г.Уелса, дійшов висновку, що для космічного польоту необхідно використовувати ракету” (28, с. 9). Крок-2. 1917 року, повертаючись додому з Закавказького фронту, прапорщика Шаргея під загрозою розстрілу мобілізують до офіцерського полку генерала Корнілова. Втікаючи, повертається в Київ до мачухи Олени Кареевої та сестри Ніни Шаргей. Та знову загроза, – червона зграя Муравйова. Втікає до Полтави, а там вже німці... Пристає кочегаром на хлібозаводі в селі Мала Віска. 19 серпня 1921 р. мачуха передає йому документи якогось Юрія Васильовича Кондратюка з Луцька, померлого 1 березня 1921 р. “Зміни ім’я – так буде краще і тобі, і нам з Ніною”. Ось так “зник” Олександр Шаргей.

Дороги життя... Ми обираємо дорогу чи вона нас? Дорога кожному дарує вибір (Вибір!). 1933 року в Москві у Ю.Кондратюка відбулася зустріч, яка могла б змінити всю історію радянської космонавтики. Сергій Корольов, начальник групи вивчення реактивного руху запропонував вакантне місце головного теоретика, бо Ф.А.Цандер раптово помер у П’тигорську. Вже запускалась перша ракета “09”, відкривалась перспектива у Велику

Дорогу. Але... Воно супроводжує усіх нас нашими дорогами. Родовід “гірдовців” досліджувався до десятого коліна, а там і Шліппенбах, і золоті погони... Кондратюк зрозумів – це не його дорога. І на диво москвичів – відмовився. Відмовився від самого себе, до чого йшов все життя... Та й це ще не була зупинка. Повідомлення в американській пресі про “трасу Кондратюка”, якою рухався космічний корабель “Аполон-9” покликала в дорогу радянське КГБ. Дорога привела їх в Полтаву до старого вчителя В.Оголевця. Він пізнав на фотографії свого бувшого учня Сашу Шаргея. 1977 року (за 2 роки до смерті) Ніна Шаргей (проживала на вул.Саксаганського в Києві) розповіла комісії (начолі з акад. Г.С.Писаренком) про зміну прізвища її брата. Виписка з рішення комісії: “За час зміни прізвища, зробленого під тиском обставин, Олександром Гнатовичем Шаргеєм не було вчинено ніякого криміналу”. І не дорога, а Великий Знак – “Юрій Кондратюк” – золотом написано в залі слави Космічного музею НАСА в США серед декількох імен землян, які найбільше зробили для прорива людства в Космос.

“3 жовтня 1941 р. червоноармієць роти зв’язку Ю.В.Кондратюк прийняв свій перший бій. Вважалося, що він загинув 3 жовтня 1941 р. Та потім були знайдені листи з фронту датовані 5 грудня 1941 р. та 2 січня 1942 р. Останнє свідчення стверджує, що Кондратюк загинув 25 лютого 1943 р. у бою біля села Кривцово на Орловщині (Російська федерація). Та говорить про це лише людина з слів другої, котра начебто й бачила як загинув Кондратюк. Оскільки цей свідок також загинув, перевірити його свідчення дуже важко” (28, с. 21). “Саме через складності особистого життя Кондратюка-Шаргея лише у 1975-1977 рр. було встановлене його справжнє ім’я. Великий внесок у справу дослідження зробили А.В.Даценко – двоюрідний брат Й.Г.Шаргея, Б.І.Романенко – співробітник Кондратюка по Кримській ВЕС (вітроелектростанція)” (28, с. 22).

З листа Ніни Гнатівни Шаргей до віце-президента АН України Г.С.Писаренка:

“Хочу розказати про те, що мені відомо про обставини зміни імені, по-батькові і прізвища мого брата Олександра Гнатовича Шаргея (Юрія Васильовича Кондратюка). Раніше я не розповідала про це, бо моя мати Олена Петрівна Караєва взяла з мене слово мовчати. Тепер я рішилася розповісти все що знаю, бо в наукових організаціях проявлено великий інтерес до біографії брата і навколо факту зміни прізвища виникає немало кривотолків.

Я вважаю, що причиною зміни прізвища братом О.Г.Шаргеєм було прагнення уникнути серйозних наслідків, пов’язаних з його службою у білій армії.

Як мені говорили, мама, приблизно в 1920-1922 рр., для брата дістала документ Юрія Васильовича Кондратюка, молодій людини приблизно одного з ним віку (1900 р. народження), який помер незадовго до цього. У моєї мами була давня добра знайома Віра Григорівна Тучапська, викладачка київської школи № 50 (Комерційний провулок). У цій школі викладав Володимир Васильович Кондратюк, старший брат покійного Юрія, який був у добрих стосунках з В.Г.Тучапською. На її прохання В.В.Кондратюк передав через неї документ покійного брата моїй мамі. Наскільки можу згадати з пізніших розмов, цей документ був профспілковим квитком чи якимось іншим посвідченням особи. Документ передали в Малу Виску через Латинських.

В.В.Кондратюка я знала особисто, тому, що в 1923-1925 рр. вчилася у школі № 50, де він викладав. Тоді я зовсім не знала про його роль у долі мого брата. Востаннє я зустріла В.В.Кондратюка пригніченого і розгубленого, і розмовляла з ним на вулиці окупованого німцями Києва в кінці 1941 р.

Що ще я пам'ятаю про брата? Він був старшим за мене на 13 років. Тому мої дитячі спогади про нього дуже невиразні і уривкові. Знаю, що він весь час до Вітчизняної війни допомагав нам з мамою матеріально.

Київ, 18 квітня 1977 р. Н.Шаргей.” (28, с. 32-33)

Дати життя:

21 (9) червня 1897 р. – у Полтаві народився Олександр Гнатович Шаргей.

26 серпня (8 вересня) 1900 р. – у Луцьку народився Георгій Васильович Кондратюк.

1 березня 1921 р. – смерть Георгія (Юрія) Васильовича Кондратюка.

15 серпня 1921 р. – передача Олександрю Шаргею документа, який засвідчував особу Г.В.Кондратюка. Олександр Шаргей починає свій життєвий шлях в Малій Висці під іменем Юрія Васильовича Кондратюка.

30 березня 1930 р. – Ю.В.Кондратюк надсилає листа і фотографію К.Е.Ціолковському. Цей лист і фотографія зараз зберігаються в Архіві РАН у Москві.

Квітень-травень 1933 р. – Ю.В.Кондратюк на запрошення керівництва ГВРР (ГИРД) де зустрічається з С.П.Корольовим та інш. співробітниками і відхиляє запрошення перейти на роботу до них.

2 липня 1938 р. – Ю.В.Кондратюк дарує свою книгу “Завоювання міжпланетних просторів” з дарчим надписом інженеру Б.Н.Воробйову – редактору і зберігачу творчої спадщини К.Е.Ціолковського.

5 вересня 1938 р. – Ю.В.Кондратюк направляє свою книгу “Завоювання міжпланетних просторів” з дарчим надписом у Калугу в дім-музей К.Е. Ціолковського для експонування у музеї.

26 березня 1970 р. – Судова колегія у карних справах Верховного суду РРФСР повністю реабілітувала Ю.В.Кондратюка.

1977 р. (квітень-травень) – Ніна Гнатівна Шаргей дає письмові показання Комісії ЦК КПУ (центрального комітету комуністичної партії України) про обставини зміни імені її братом Олександром Шаргеєм.

1977 р. (квітень-травень) – працює Комісія ЦК КПУ, яка визнала відсутність криміналу у самому процесі зміни імені Олександром Шаргеєм і винесла рішення відновити і увічнити добре ім’я видатного вченого.

Дорога початку 21 ст. веде нас до першого космонавта України ЛЕОНІДА КАДЕНЮКА, політика і громадського діяча. Леонід Каденюк: “Після польоту мені довелося багато займатися громадською діяльністю, вирішувати питання не лише мешканців Буковини, звідки я родом. Робота політика не є для мене чимось новим, бо космонавт – це вже політика... Коли злітаєш – це фантастика! Просто під тобою – потужний вибух, його звук стає постійним, починається розгін корабля. Вражає надзвичайне прискорення, корабель треба розігнати до першої космічної швидкості, це 8 км/с. Образно кажучи, у ту мить відчував боротьбу двох сил – тяжіння Землі і сили людського розуму, закладеної в потужності двигунів. Цю боротьбу космонавт відчуває на собі у вигляді перевантаження, вимірюваного трьома одиницями (3g). Тому можна сказати, що сила розуму втричі більша від сил Природи... Коли дивишся згори з ілюмінатора відчуваєш передусім незахищеність нашої Планети від Космосу. Земля – дуже маленька, ми облітали її за 90 хвилин, вона як піщинка у безмежному просторі... Великий Наш Всесвіт. Для себе я зробив висновок: Всесвіт – це простір, у якому кожна точку можна визначити як його центр. Ще вразило – прошарок атмосфери, в якому існує все живе (біосфера), дуже тонкий, екологічний стан якого дуже поганий. Люди не задумуються над тим, що цей прошарок слід берегти. Красу Землі з Космосу важко описати – дуже багато різних кольорів, переважає блакитний.

У космічному кораблі траплялася нагода побути на самоті. Всі десь діб я милувався видом Космосу. Цікава деталь – зірок у ньому майже не видно, він зовсім темний. Хоч коли їх побачиш, вони яскравіші, ніж з Землі. Для вільного часу я взяв з собою записи українських артистів – Дмитро Гнатюк, Назарій Яремчук, Павло Дворський, Лілія Сандулеса. Звісно, і Анатолій Солов’яненко – він перед польотом прислав мені свій диск.

Тож у нас було два вечори української пісні. А зранку грав Гімн України – під нього прокидалися.

Їжа в кораблі була смачною, але не вистачало українського хліба і буковинської мамалиги. Коли приїжджаю додому, завжди прошу маму, щоб приготувала мамалигу.

Хотілося б полетіти ще раз, бо у мене виникло багато питань після польоту, відповіді на які можна отримати тільки там. Наприклад, людина і стан невагомості” (січень 2003 р.). “Через три дні, коли увійшов в стан невагомості, мені здалося, що я вже колись перебував у такому стані: у глибинах пам’яті записано, що людина з’явилась-прилетіла з Космосу і коли вдасться розшифрувати нашу пам’ять, ми дізнаємось коли ж це відбулось. Космос – це порядок. Значить є Сила (вірю в це!), яка брала участь у створенні цього порядку” (січень 2004 р.).

Цікавий факт. 26 березня 1991 р. одна американська військово-морська частина підбрала в океані капсулу космічного корабля “Джеміні” (США) з астронавтом на борту, отримавши від нього радіограму.

Приватні особи НАСА (управління космічними польотами США) вважають, що тут маємо справу з чимось, що не піддається поясненню. “Ми втратили зв’язок з командиром “Джеміні” Гінсоном через 3 год 58 хв. після старту. Так як місія була секретною, ми не повідомили громадскість. В нашій документації Чарль Гінсон фігурує як особа, яка безслідно зникла” (офіційний представник НАСА). “Фізично Ч.Гінсон почуває себе добре, – заявив американським кореспондентам співробітник НАСА, – але він повністю дезорієнтований. Не розуміє, що був відсутній на Землі протягом 23 років! Психічний стан астронавта бажає кращого. На запитання, де він знаходився, чи спілкувався з інопланетянами або іншими надприродними силами, Гінсон кожного разу відповідає: “Ніколи більше!.. Ви маєте зрозуміти... Це наші вороги”. Подальші запитання викликають істерику”. (Повідомлення в інтернеті).

Зручно писати формули на снігу...

Коли Михайло Пилипович Кравчук конав на Колимі, НІНА ОПАНАСІВНА ВІРЧЕНКО вчилась в середній школі м.Житомира. З дитинства любила математику. Школу закінчила з золотою медаллю і поїхала вступати до Московського університету, та не склалось – ще не виповнилось 16 років. Доки поверталась до Києва, піросла і вступила до університету, але вже на другому курсі 18-літню студентку заарештовують – український націоналізм (1948 р.). 10 років спецтаборів. От якби російський націоналізм – була б

патріоткою, а так на етап – до ГУЛАГу на лісоповал... Безкраї простори Східного Сибіру – дерева, люди, звірі. Пронумеровані люди, дерева. Комари або сніг... Замість Ніни Вірченко топтав іркутський сніг Р-840. Добре, що окрім снігу існує ще й математика. Як зручно писати формули на снігу – це її мелодія душі: розв'язувала задачі, які присилали з Києва. Оця одержимість допомагала зберігати силу духа і вижити.

Можна знати закони, але не знати як вижити – необхідно знати закони, коли вони спрацьовують і за яких умов. Ось такі закони-законів і розглядає фізика виживання (далі ФВ). Основою ФВ є психіка і культура. Психіка скеровується Моїм Я – це внутрішнє, культура набувається досвідом – це зовнішнє.

В 1954 р. Ніна звільняється за амністією як “малолітка”. «Повертаюсь після амністії, як малолітка, додому в Україну з каторжної колонії № 010. Їхала тиждень. Вся в думках... Нарешті, Україна. Вклоняюся Дніпру, згадую дорогих мені дівчат-каторжанок... Пересадка на Житомир, до поїзда 2 години. А на дворі лютий місяць: сніг, мороз. Я у валянках, в обшитому латками бушлаті, на голові шапка, за плечима мішок, біжу до пам'ятника Шевченкові. Вже близько до півночі... Підхожу до Тараса, вклоняюсь, стаю навколішки і довго молюся. Обіцяю: вчитися, займатись математикою, і робити щодня щось для України... І раптом! Росте Тарас, дерева розтуляються – Шевченко стає велетом над сонним Києвом, навкруги – тільки Він і я. І чую його: «Ніно, будь завжди донькою України! Бо хто ж, як не ти?!» Я вся – в екстазі... Схаменулась і бігом назад...».

Вжити в Природі можна, якщо не відриватися від (і не бути над) неї: чути як росте трава, як дує Вітер, пахнуть дерева; чути як хряпають двері чи б'ється серце зляканої тварини (людини) – відчувати чужу біль, чуже горе – співчувати. Де ж як не в лісі такі “ідеальні” умови складаються. А ще допомагали вижити люди, жінки із Західної України. Вони фанатично любили Україну. Сьогодні Ніна Опанасівна збирає матеріали для книжки про них, про своїх посестр. Табір навчив Ніну міряти людей максимальною міркою.

1974 року Ніна Опанасівна пройшла за конкурсом на посаду доцента в Київській політехніці (КПІ), який і став її родиною й по-сьогодні. Тут захистила докторську дисертацію, стала професором. Має 300 друкованих наукових праць, серед них 16 книжок. Її праці відомі і за межами України – вона член Австралійського, Американського, Бельгійського, Лондонського, Едінбурзького Математичних товариств, член Всеукраїнського Математичного товариства, Наукового Товариства ім.Тараса Шевченка (НТШ), виступала на багатьох Міжнародних наукових конференціях та Міжнародному Конгресі математиків в Цюріху (Швейцарія).

В 1998 р. обирають Н.Вірченко академіком Академії вищої школи України. Має нагороду “Ярослава Мудрого”. Має двох доньок: Марія – науковий співробітник в області кібернетики та Олена – кардіолог.

Ніна Опанасівна – упорядник і редактор трьох книг і цілого ряду публікацій про М.П.Кравчука, ініціатор, організатор і керівник Міжнародних наукових математичних конференцій пам’яті М.Кравчука, які регулярно вона організовує (на даний час – 10 конференцій). 9-а Міжнародна конференція (16 травня 2002 р.) була присвячена 110-й річниці від дня його народження та 60-річчю від дня його трагічної загибелі на Колимі, на яку прибуло понад 600 доповідачів з 22 країн (виступав і автор (М.К.) з доповіддю “Українознавче природознавство”). “Наукові ідеї М.Кравчука ще й ще вивчатимуться, поглиблюватимуться, розвиватимуться, бо він бачив (Бачив Слово! – М.К.) далі, ширше і глибше! Уже давно існують на сторінках наукових досліджень і многочлени Кравчука, формули Кравчука, осцилятори Кравчука, а тепер (2001 р.), завдяки пошукам науковця Івана Качановського (Уродженого в с. Крупа Луцького району на Волині, доктор наук університету Джорджа Мейсона, штат Вірджінія – автор М.К.) зі США, – виявилось, що М.Кравчук стояв і біля витоків винаходу першого у світі електронного комп’ютера” (проф. Н.Вірченко).

Народилась дівчинка Ніна 5 травня 1930 р. в с. Завадівка на Житомирщині (тепер Корсунь-Шевченківський р-н Черкаської обл.).

У містечку Червоному, що на Житомирщині, німці під час окупації дозволили організувати народну школу. Заходячи до класу вчитель говорив: “Слава Україні!” Учні відповідали: “Героям слава!” Говорили в тій школі про незалежну Україну, про визвольну боротьбу. Ніна вчилась тоді в 6-7 класах. Коли містечко “звільнили” червоні радянські війська, Ніна сама складала і розклеювала листівки, в яких закликала до збройної боротьби, надихана прикладом воїнів УПА.

Згодом, у Києві 1946 р., в гуртожитку розповідала студенткам про ОУН, УПА, влаштовувала дискусії про необхідність української державності. Через два роки “стала зрадницею”... У камері 20 кв.м Лук’янівської тюрми чекали своєї долі біля 150 жінок. Спали як оселедці. Саме тут почалися для Ніни справжні табірні університети...

У Москві, коли їх перевозили, конвоїр сказав, що у кузові повно “зеків” і, що за життя дівчини, яка до них сяде він не відповідає... За мить дівчину вже зустрів матюк, руки, важке дихання в обличчя... І раптом із глибини машини хтось покликав її по імені. “Зеки”

відступили. Того чоловіка звали Орест. На Лук'янівському плацу він стояв поряд і тепер впізнав по голосу. В Уфі, на черговій перекличці, їй передали лист від нього:

О, не забуду, що в цю годину
зі мною разом йшла
моєї скореної Батьківщини
Нескорена дочка.

І в науці, і в громадському житті Ніна Опанасівна вміє поєднувати: робота в “Просвіті”, Всеукраїнському товаристві політв'язнів і репресованих, організацією уже 10-ти Міжнародних наукових конференцій, присвячених математику-політв'язню Михайлу Кравчуку. Її цікавить широке коло наукових інтересів: теорія змішаних крайових задач; узагальнення аналітичних функцій; інтегральні перетворення; сингулярні диференціальні рівняння з частинними похідними; спеціальні функції.

“Зрікаюся вірити!” (Михайло Кравчук)

Через науку й освіту возвеличував свою Україну відомий математик і природознавець МИХАЙЛО ПИЛИПОВИЧ КРАВЧУК. Його праці, його слово були за своєю глибиною в першу чергу українознавчими. Він не тільки володів словом, він бачив слово!

Мають бути рівноправними погляди як на Виникнення Світу, так і Його Творення. Спочатку Творення людей на Землі, вони спілкувалися телепатично, – трансперсональні зв'язки, – голограмна (об'ємна) природа спілкування.

В процесі еволюції людство поступово виходило з кола активного, спільного розуму і переходило на індивідуальний розум – планетарний розум Землі. Людина керувалась лише своїми індивідуальними програмами-інстинктами. Так формувався “гомо сапієнс”.

Перехід від польового, голограмного спілкування вимагав символів, слова, логіки. Знадобились століття, щоби земляни перейшли на знакові форми спілкування за допомогою звуків, жестів, малюнків-графіків, поезії (пісень), мови, замовлянь, колядок.

Мова, мовна форма інформації – це адаптування космічного інтелекта в конкретні умови планети Земля.

Коли людина занурюється в сон, її мозок “згадує” голограмні процеси, вступає в зв'язок з Космосом – сприймає голограми минулого або й майбутнього.

І де б не заснула творча людина: чи дома, чи на Колимі, чи на лісоповалі, її мозок, коли затихають усілякі подразники, перемикається на режим синхронізації усіх клітин нашої системи “Живий Організм”.

Багато хто думає, що наш мозок думає. Зовсім ні! Мозок – це біоелектронна виконавча (Виконавча!) система. Керувати своїм мозком може тільки “Моє Я”. Мозок не сприймає

звукові хвилі, він “чує” тільки електромагнітні хвилі. Тож “Моє Я” перекодує звукові хвилі в електромагнітні. Таким чином, мозок не чує, а бачить. Слово створює польову форму (структуру), яка має назву – ноосфера (польова сфера розуму), тобто слово є матеріальним, діючим чи безпосередньо тепер, чи згодом; діючим фактором як на когось, так і на тебе (твій рід). Збагнувши це, починаєш розуміти сенс життя, піклуватись про свій рід, свою землю, свою Україну.

Українське Слово – струмок, що тече в ріку нескортого життя. І коли ми його бачимо, ми бачимо людину, її велич. Слово-методи Михайла Кравчука використовуються у зв'язку з розвитком кібернетики. Недарма в одному з університетів США, підбираючи мови для інтегральних машин на їхню інформативність, з подивом відкрили, що українська найзмістовніша серед мов планети.

Найзмістовніша українська мова, мова Кравчука, була недосяжною для неуків з московії, які невпинно 70 років трудилися зрівняти її зі своїм інтелектом. Всіх кому важко було повернутись у підвали мороку, знищували морально чи фізично.

Не здатні не тільки побачити Слово, але й почути його, були вельми подивовані, що Михайло Пилипович поринає у національне відродження України, що його хвилюють українські гімназії, українські університети. Михайло Пилипович стає членом Київського фізико-математичного товариства, членом Комісії математичної термінології при Інституті української наукової мови, розробляє проекти української алгебраїчної та геометричної термінології, цебто мови, яку необхідно бачити. Широкий кругозір, велика ерудиція, філософія думки, знання історії математики, проблем фізики, біології, хімії – все це проявилось у “Математика на службі народного господарства”, “Про зростання організмів”, “Сучасний атомізм”, “Простір, час, матерія”, “Математика для агротрудшкіл”.

Володіючи даром бачення Слова, Михайло Пилипович ще й володів французькою, німецькою, польською, італійською мовами.

Є люди, які проникають в душу іншої людини – це ж і є ті, що бачать-відчувають. Академік Кравчук часто зустрічався з молоддю поза лекціями. Коли за столом збиралось тріо поетів у науці і вчених у поезії – А.Кримський, М.Зеров та М.Кравчук, то в залі слухали з насолодою (і не тільки студенти), бо виступали люди науки, поети, творці Слова. Вони творили себе і тих, хто їх слухав.

Михайлу Пилиповичу було легко розуміти, “що Україна – це перш за все дух, а не матерія (територія – М.К.) і, що тільки перемогою духа може бути з хаосу матерії створено щось, що єсть, що має свою душу, що існує – власне Україна” (В.Липинський).

Люди здатні бачити (чи Михайло Пилипович, чи Ніна Опанасівна Вірченко, чи багато хто з нас) розуміють, що “в протилежність до понять природничих наук, дослідження в галузі наук про дух (про Слово – М.К.) та культуру має йти не в ширину, а в височину або глибину” (Д.Чижевський). Щоби це збагнути, необхідно замислитись-придивитись. Та ніколи було сталіністам, капітанам матвеєвим (тоді й тепер) придивлятись, вони в глибину закопували (тоді й тепер) тисячами тисяч чи в жовтні 1937 р. (на честь 20-річчя своєї революції), чи ранком березня 13-го дня 1942 р. на Колимі: “Березневим ранком 1942 р. наглядач тричі вдарив металевою пальюю зека Кравчука, – щоби він йшов на роботу. Та зек був мертвий”. Читаємо акт про захоронення у інвалідному ОЛП (окремому лагерному пункті) на Колимі: “Мы, нижеподписавшиеся, дежурный комендант т.Кузнецов, начсанчасти т.Красовская, лагстароста Борисов составили настоящий акт в том, что 13 марта с/г погребен умерший 9 Марта з/к Кравчук Михаил Филиппович л.д. № 238943 зарыт на глубине 1,5 м головой на запад...” (23)

“Єдина втіха: похоронили його головою на захід. На захід – до рідного Дніпра, до України” (Микола Сорока, український письменник). Йому інкримінували: націоналіст, шпигун, польський запроданець. Раз знає багато мов, то й закордонний шпигун і зрадник. Ось до чого доводить неуцтво бандитів-чужинців при владі...

Михайло Пилипович Кравчук народився 27 вересня 1892 р. у с. Човниці на Волині. Батько працював землеміром (закінчив Петровсько-Разумовську академію). Мати вільно володіла декількома мовами і вчила чотирьох дітей німецькій, польській, французькій. Та головною мовою в родині була рідна – українська.

Після жовтневого, далекого від України перевороту, коли Україна почала будувати свою державність, Михайло Пилипович поринає у національне відродження України – викладає в українських гімназіях Києва, в Українському народному університеті.

У важкі роки громадянської війни Михайло Пилипович виїздить на село. У 1920-21 рр. він був вчителем і директором школи в с. Саварці на Київщині. Тут його тримало саме натхнення і поезія, – поезія німого числа. Заняття із сільськими дітлахами підказували про необхідність написання підручників для шкіл, посібників з математики для сільськогосподарських профшкіл. В цій школі працював молодий вчитель математики Олександр Смогоржевський, який згодом стане видатним математиком, фундатором власної математичної школи, а поки що учень директора-математика Кравчука.

Золота медаль Луцької гімназії, диплом 1-го ступеня Київського університета... В 25 років – приват-доцент кафедри математики, в 33 – доктор наук, професор, в 37 – дійсний член Всеукраїнської академії наук (1929 р.).

Лекції Михайла Кравчука слухали згодом відомі генеральні конструктори Архип Люлька та Сергій Корольов.

“Михайло Пилипович був математиком від Бога, поетом німого числа, згадує доктор фізико-математичних наук, професор кафедри вищої математики Національного технічного університету (“КПІ”) Ніна Панасівна Вірченко. - Його доповідь на Міжнародному конгресі математиків в Болоньї (Італія) в 1928 р. стала сенсацією. Тоді він здружився з кращими математиками Заходу – Т.Леві-Чівіта, Ж.Адамаром, Ф.Трікомі, Д.Гільбертом. М.Кравчук розв’язував задачі, які були не під силу іншим вченим. 1929 року він отримав фундаментальний результат в області теорії ймовірності: ввів нові многочлени біноміального розподілення. З того часу в світовій науковій літературі вони відомі як многочлени Кравчука.

Чорні беркути спрямовують свій гострий зір на українську культуру й науку. Проводиться показовий суд над “Спілкою визволення України”. У цьому фарсі пропонується академіку Кравчуку роль громадського обвинувачувача (1930 р., Харків), Михайло Пилипович, зіславшись на хворобу, відмовився.

Для самого Кравчука горе починається 1937 р. – погромні статті, судилища в інститутах, на яких виступають і викривають як студенти, так і колеги. Тільки окремі вчені-громадяни мужньо не тільки не обплывують, а ще й стають на захист – це Ю.Соколов, П.Бондаренко, Й.Погребинський, О.Смогоржевський.

“Ворог” був виявлений і відправлений на Колиму (табір ГУЛАГу Мальдяк) добувати золото. Тут і в 60-градусні морози денною нормою була півтори тони – втричі більше, ніж належало каторжанину Російської імперії. “Академік у вільні часи-хвилини в бараку писав якісь формули на обривках паперу і кожного вечора здавав записи табірному начальству – тільки за таких умов йому дозволялось займатися математикою. Кравчук розв’язав основну, – як він мені сказав, – задачу, над якою так довго бився. Ці папери він також передав начальству” (зі спогадів побратима Кравчука, каторжанина М.Попова). Про це повідомляє і дружина Есфіра Йосипівна Кравчук: “З Магадана Кравчук писав мені, що здійснив математичне відкриття, над яким працював 20 років. Рукопис і розрахунки він віддав начальству. Я звернулась влітку 1945 р. з цього приводу до наркома держбезпеки УССР Савченка та відповіді не отримала”. З цього приводу, відомий український письменник,

дослідник життя М.Кравчука Микола Сорока звертався до архіву КГБ, але знайти слідів слова Кравчука не вдалося. В США, в музеї американської історії зберігається лист американця Джона Атанасова до М.Кравчука: “Дорогий професоре Кравчук! Я знайшов Вашу серію публікацій... надзвичайно корисної для моєї роботи. Хотілося б отримати копії Ваших подальших публікацій...” Д.Атанасов – винахідник першого електронного комп’ютера. Він тоді не знав, що М.Кравчук вже добуває золото не так далеко від самого Атанасова. Цей лист датований 9 вересня 1937 р., а буквально через кілька днів у наукових установах Києва пройшли збори, прокотилася хвиля цькування видатного математика. Після чого у лютому 1938 р. він був заарештований, позбавлений звання дійсного члена АН України і засуджений на 20 років ув’язнення і 5 років заслання.

Цікавий факт. Джон Атанасов американським судом визнаний творцем електронного комп’ютера. Він не заявляв авторського права через те, що вважав співавтором і Михайла Кравчука.

Є люди, які проникають в душу іншої людини – це і є ті, що бачать-відчувають. Щоби це збагнути, необхідно замислитись-придивитись.

Працями Михайла Пилиповича цікавились вчені Франції, Італії, США, Німеччини, Японії, обираючи членом у свої наукові товариства. Він розумів, що будь-яка з природничих наук і математика зокрема – інтернаціональні, але викладання – це засіб виховання і має бути національним.

Чому існують різноманітні етноси? Чому незважаючи на досить тривалу історію людства, населення Землі не являє собою етнічне одноманіття? Робота, яку виконує етнос, перетворюючи нижчі форми енергії у вищі, відповідає принципу самоорганізації Природи. Тож кожний народ по-своєму сприймає Світ, викладача зокрема. Чи не тому одні студенти слухають лекцію, а інші описують столи?

Історія етносу як відокремленої структури наводить на думку про енергетичний характер етногенезу, зумовлений рухом енергії живої речовини крізь географічний простір (перетворення ландшафту), у якому формується етнос. Або ж “ідеї народження Всесвіту й людства у кожного народу залежать від його етнічного світобачення, чи-то прагнення єдності гармонії: Небо-Земля, Сонце-Місяць, День-Ніч, Людина-Довкілля; чи в протиборстві, наприклад, Духу-Матерії” (Валерій Сніжко).

Ось чому необхідно викладати математику чи фізику з урахуванням українського характеру, української ментальності. Михайло Пилипович як українець розумів, що український світогляд розкриває народне ставлення до Природи, людини, пояснює розуміння

сенсу життя, місця людини у своєму природному докiллі. Свiтогляд опирається на розумiння таких фундаментальних понять як Свiт, людина, народ, нацiя, вiра, надiя, дух. Українському свiтогляду притаманна фiлософсько-психологiчна риса – утвердження органiчної єдностi, гармонiчного злиття людини i Природи, етносу i Космосу.

Фiзико-математичнi науки мають формувати нацiональний спосiб мислення української молодi: пiсеннiсть, музичнiсть, працьовитiсть, глибокий лiризм, свободолюбивiсть, i душевний характер. I сьогодні є актуальними думки Сергiя Єфремова, проголошенi 1920 р.: "... становище України, в самому процесi нескiнченної ще боротьби невизначеного й мiнливого, накладає на громадян чимало нових обов'язкiв, а з них найперший – знати свiй край, щоб найбільш доцiльно та iнтенсивно служити йому". А я додаю: знати i своїх нацiональних героiв: вчених, винахiдникiв, борцiв за нашу незалежнiсть, яскравим представником серед яких є М.П.Кравчук.

Комунисти-iнтернацiоналiсти бояться й сьогодні українцiв i українознавства як науки, бо українознавство досліджує нашу правдиву iсторiю, формує українську нацiональну мову. Українознавство – фiлософiя i полiтика нашої держави, а С.Єфремов ще столiття тому зрозумiв фiлософiю i полiтику більшовикiв: "Не приймаю системи, на брехнi й провокацiї, на свiтовому дурилюдствi заснованi".

Боячись українознавства, радянська комунистична влада пiдмiняє його народознавством.

Народознавцем може бути будь-хто – нiмець, московит, єврей, китаєць тощо.

Українознавцем є перш за все українець, якого цiкавить (рiднить!) своя земля, свiй народ (український!). Він визнає українську державну мову, бо хто не знає мови народу на землi якого живе, той або гiсть, або наймит, або окупант.

М.П.Кравчук знав свою українську мову та ще французьку, нiмецьку, польську, iталійську, листувався з вченими планети.

1935 року Михайло Пилипович організовує першу математичну олімпіаду для учнів м.Києва.

Часто свої математичні результати-вiдкриття Михайло Пилипович робив прямо пiд час лекцiй, i першими свiдками були студенти. Його лекцiї слухали iсторики, бiологи, фiлософи, фiлологи (!), хiмiки i навіть робiтники. Михайло Пилипович пише фiлософські працi, працi з iсторiї математики, наголошує на ролi математики у розвитку економiки (згадаймо Глушкова!), бiологiї, фiзики: "Математичнi методи i схеми не тiльки можуть бути

корисними, але навіть повинні лягти в основу різних галузей науки про живу природу” (1928 р.).

Академік Кравчук зняв математику з п’єдесталу, і поставив її на землю, на українську землю, зробивши її мовно-українською. Будучи справжнім сином свого народу, він завжди розглядав власну наукову діяльність як справу патріотичну, громадянську. Більшість його наукових праць написано рідною мовою, яка може й нині слугувати добротним зразком українського науково-математичного стилю.

Михайло Пилипович виховував особистості (згадаємо Архипа Люлька), а не розповідав-навчав законам. Намагаючись збагнути вченого, а це означає: що-то він хоче (чи хотів) сказати, почути (побачити Слово!), побачимо, що особистість – це не стільки форма (розум і тіло), а жива сила вічної Істини, її дух. “Кожна особистість є те Я, яка вбирає весь людський потенціал у своєму власному бутті. Цю потенціальність особи має знайти, розвинути, виростити з середини себе. Ніяка держава, законотворець, ніяка церква не можуть сформувати її за воїм ідеалом” (Шрі Ауробіндо Гхош).

Роздуми. Ми часто використовуємо слово, термін, образ Людина або “Людина з великої літери”, або “Син Неба” тощо. Хочемо возвеличити себе чи когось, не забуваючи, що людина творіння Природи як і всіх інших, і мабуть через це багато хто принижує, перевиховує, гудить, відправляє в концтабір, вбиває... Тож Людину можна вбити, тільки Людина вбивати не може... Михайло Кравчук довбаючи мерзлоту в Якутії був запрошений розробити проект місцевої залізниці. Проаналізувавши місцеві умови, через два тижні доповів, що робити цього не слід. ”Ворог народу і тут хоче напакостити! Назад його, у штольню!”. “Колеги” по штольні дивувались: хто тебе гнав в шию! Міг тягнути наукове обґрунтування й півроку. Куди поспішав? На що Михайло Пилипович пояснив: там мені створили людські умови: тепло, чисте приміщення, тиша, нормальна їжа. Я відчував себе людиною!.. Я не міг інакше...

Розвиваючи науку українознавство, маємо вивчати не тільки праці відомих українських вчених, а й прославляти їх, бути просвітителями. “Україна – земля наших предків, прадавній край землеробів, лицарства, відваги, козацької слави” (Н.Мацько, Д.Ситник). (24) І далі: “Аналіз діючих підручників і посібників із математики показує, що в них майже відсутній матеріал про високу шляхетність, лицарські чесноти видатних політичних і громадських діячів, полководців і учених України. Дуже рідко має місце матеріал, який розкриває внесок у розвиток природничих, точних наук представників козацьких родин, династій” (Н.Мацько, науковець, педагог).

В Національному технічному університеті України КПІ у 2002 р. відкрито аудиторію імені академіка Михайла Кравчука (ауд. № 432 в корпусі № 7). 20 травня 2003 р. на території КПІ було відкрито пам'ятник Михайлу Кравчуку.

Лідер

Сто раз я клятву говорил такую:
Сто лет в темнице лучше протоскую,
Сто гор скорее в ступе истолчу я,
Чем истину тупице растолкую.
(Бахвалан Махмуд. Хорезм, 1247 р.).

Часто приходились згадувати цей вірш ВІКТОРУ МИХАЙЛОВИЧУ ГЛУШКОВУ – першого директора Інституту кібернетики, людина, яка вперше започаткувала науку інформатику в Україні. Інформатика – це широка область теоретичних і прикладних знань, пов'язаних з одержанням, зберіганням, перетворенням, передачею і використанням інформації. Саме він на відміну від Норберта Вінера поєднав кібернетику з інформатикою. Вінер не зміг створити для “своєї” кібернетики математичного базису.

Ще 1959 року на конференції з обчислювальної техніки в Києві Віктор Глушков подав ідею мозкоподібних структур, які стануть реальністю, коли конструктор зможе об'єднати в одну систему не тисячі, а мільярди елементів. У таких структурах можна досягнути злиття пам'яті з обробкою даних.

Діяльність Глушкова стосувалася також суспільно-економічних проблем. В цьому він був незрозумілим для змалілої Кремлівської братії. Під час обговорення ескізного проекту Єдиної державної (СРСР) мережі обчислювальних центрів, який в'язав біля 100 центрів у великих містах і економічних районах, об'єднаних широкополосними каналами зв'язку, проекту, який в 1977 р. був першим у світі (прообраз Інтернету!), виступає член політбюро, міністр фінансів Гарбузов: “Я їздив на одну з птахофабрик в Білорусію, і там працівниці фабрики розробили обчислювальну машину (!). Три програми використовують: вмикають музику, коли курка знесла яйце (!!), світло вмикають і світло вимикають. На фермі підвищилась яйценосність. Ось що нам потрібно робити: спочатку всі ферми в СРСР автоматизувати, а потім вже думати про всякі дурниці (!!!), подібні до загальнодержавної системи”, – на що Віктор Михайлович не стримався і засміявся. Пізніше Віктор Михайлович скаже своєму колезі Анатолію Стогнію: “Доки люди не зрозуміють, що праця вчених приносить користь суспільству, ніякі “совміни” і ЦК нам не допоможуть”.

В.Глушков пропонує Загальнодержавну автоматизовану систему управління економікою держави і сподівається на підтримку уряду, а члени уряду пропонують будувати

яйцеферми, у яких автоматично вмикається світло, щоби курка бачила чи знесла яйце і чи не золоте воно!?. Давайте тут зупинимось і трохи перепочинимо, уявимо собі той душевний стан Великого провидця, коли він пояснює і хоче переконати тих ліліпутів у перспективі... Він бачить за горизонт, а вони... в межах яєць (курячих) ...

Не всі, звісно, були гарбузами в уряді, були й косигіни, саме А.М.Косигін, голова Ради Міністрів, підтримав В.М.Глушкова, який з властивою для нього енергією взявся за справу, яка і стала головною у його подальшому житті.

Аналітики Заходу побачили грандіозну перспективу розвитку економіки ССРСР, що зрозуміло їх не радувало. Можливо ще й завдяки цьому в 70-х роках 20 ст. з'явилися нападки на вченого в засобах масової інформації ССРСР і західного світу, переслідуючи мету очернити вченого в очах керівництва, таким чином, поставити заслін на шляху реалізації його задуму, спрямованого на докорінну реорганізацію суспільства.

Міністр оборони Устінов запропонував вченому реалізувати свою ідею (хоча б частково) на прикладі оборонних галузей промисловості. Високий ступінь організації на цих підприємствах допоміг в короткі строки створити цілий ряд ефективних автоматизованих систем управління підприємствами.

А починалось все так. Народився Віктор 24 серпня 1923 р. в Ростові-на-Дону. Закінчуючи середню школу і оволодівши на той час основами вищої математики і квантової механіки (фізика), Віктор Глушков мріяв стати фізиком-теоретиком та завадила Друга світова війна.

Після завершення математичного курсу університета (за один рік), Віктор Глушков заглибився у саму важку область математики – топологічну алгебру. За три роки “штурму” він першим з математиків розв’язав узагальнену 5-ту проблему Гільберта. Отримані фундаментальні результати зразу ж ставлять молодого вченого в перші ряди математиків ССРСР. І раптом, після такого злету, знову різкий поворот – від самої абстрактної до занадто практичної науки – кібернетики. На цей раз – на все своє друге на Планеті життя.

В.М.Глушков любляв відпочивати з вудкою на Дніпрі, любив компанію, знав багато пісень, особливо українських: “Дивлюсь я на Небо”, “Два кольори”, “Реве та стогне Дніпр широкий” тощо. Міг годинами читати вірші з пам’яті. “Мені запам’ятався такий випадок, – згадує А.Стогній, – в Кончі Заспі на Дніпрі Віктор Михайлович сказав, що любить Гейне і може годинами читати його вірші. І дійсно, присівши на пень, він дві години цитував Гейне німецькою. Німецьку він знав добре, але найкраще володів англійською: писав наукові статті, читав лекції з кібернетики в усіх відомих університетах Планети”. Багато читав

художньої літератури, і вважав, що без цього не зробив би в науці всього того, чого досяг, особливо в математиці: художня література вчить людину мріяти, породжує в ній фантазію, так необхідну математику і будь-якій людині. Віктор Михайлович часто наголошував, що дітей слід привчати долати труднощі самому, починаючи з дитинства. Людина-дитина повинна мати мету, мрію, до якої прагнути, поборюючи труднощі, і тоді, коли досягнеш її матимеш моральне задоволення. Коли ж діти мають все, все їм доступне, то це викликає лінощі розуму, розвиває слабкість характеру.

Все своє свідоме життя, починаючи зі школи, він ставив перед собою конкретну мету і ціною напруженої праці і творчої напруги добивався виконання своїх намірів, дивуючи своє докільля людей своїми “рекордами” в науковій творчості, фізичній витривалості, організаторській діяльності.

Перетинались шляхи-дороги автора книжки (М.К.) і Віктора Михайловича. Та не прийшов ще тоді Михайло Петрович до своїх висновків (написаних у “Замість вступу”), що переходити через 5-ти відсотковий бар’єр позаосновної роботи власного мозку – це розбалансованість роботи організму, “Живої Системи”, і що робити цього не слід. Інтелект Віктора Михайловича був настільки високий, що почув би він мої поради, і зміг би припинити рекорди-знущання над своїм мозком і не закінчилося б свідоме життя у 58 років. “В одній з останніх розмов згадав наші вечірні прогулянки в молодості, коли дарував мені далекі сузір’я, і, бажаючи втішити, сказав:

- Не переживай! Адже через ці сузір’я коли-небудь буде проходити світло з нашої Землі, і на кожному ми будемо з’являтися знову молодими. Так і будемо у вічності завжди разом!” (Зі спогадів дружини Валентини Михайлівни Глушкової).

“Свіжий вітер подув безпосередньо з першого дня прибуття Глушкова. Він розпочав знайомитися з тим, що вже було зроблено, і згодом дав потужний імпульс розвитку цих робіт, але в новому, запропонованому ним напрямку”, – згадує А.А.Летичевський, член-кор. НАН України. Це був романтичний період, коли ми жили в новій науці, яка народжувалася на наших очах, гордились, коли випадало розв’язати задачі, що ставив наш вчитель під час лекцій. Інколи семінари продовжувалися в кафе “Чай-кофе”, на Хрещатику і тоді він називався “чайкофським”. Ми занадто дискутували і писали формули на гладеньких поверхнях столів і серветках”.

Проблеми кадрової політики проявились на початковому етапі. На той час не було ясності, які саме компоненти повинна мати навіть базова освіта з кібернетики. Необхідно було бачення за горизонт Глушкова, щоби з безлічі розрізнених і протирічних фактичних і

потенційно можливих пропозицій вичленити щось коенцептуально єдине і конкретно прийняти рішення, що базова кібернетична освіта буде триматися на трьох основах: алгебрі, теорії автоматів і теорії алгоритмів, і, що саме головне, тільки в такій послідовності. Віктор Михайлович йшов від алгебри до автоматів, а не навпаки. Він розпочав читати спецкурс з неперервних топологічних груп, пізніше перейшов до спецкурсу “Напівгрупи і автомати”. Поряд з цим повідомлялись результати робіт вчених А.І Мальцева, Л.С.Понтрягіна, Джона фон Неймана, Сміта, Монтгомері, Вейля, Хаара, Гліссона, Джона Атанасова тощо, не знайшлося серед них “радянського добувача золота” Михайла Пилиповича Кравчука.

В.М.Глушков не обмежувався підготовкою спеціалістів у Київському університеті імені Тараса Шевченка. Він мобілізував на цю роботу ведучих спеціалістів свого інститута. Сам був прикладом у ставленні до справи, своїх обов’язків, поведінки зі своїми друзями. Кафедру теоретичної кібернетики на механіко-математичному факультеті за наказом ректора університета очолив В.М.Глушков. В 1969 р. з ініціативи Віктора Михайловича вперше в СРСР був організований факультет кібернетики, першим деканом якого був призначений академік АН України І.І.Ляшко. Ядром факультета були кафедри теоретичної кібернетики і обчислювальної математики.

За період 1965-1998 рр. на кафедрі теоретичної кібернетики було підготовлено понад 700 висококваліфікованих спеціалістів в області інформатики.

Недивно, що в 1969 р., коли Інституту кібернетики присудили орден Леніна, то в тексті Указа були слова “... і за підготовку кадрів”.

А так як кадри вирішують все, то цікаво буде проаналізувати події і випадковості. Коли була розроблена Глушковим Програма розбудови загальнодержавної автоматизованої системи управління економікою (1962 р.) і про її зміст стало відомо на Заході розпочав діяти ланцюг подій. Розглядають Проект в Кремлі. Під кінець виступає Суслов і говорить: “Товарищи, может быть, мы совершаем сейчас ошибку, не принимая Проект в полной мере, но это настолько революционное преобразование, что нам трудно сейчас его осуществить. Давайте пока попробуем вот так (не в повній мірі – М.К.), а потом будет видно, как быть”. І звертається до Глушкова: “Как вы думаете?” На що Глушков відповів: “Михаил Андреевич, я могу вам только одно сказать: если мы сейчас этого не сделаем, то во второй половине 70-х годов советская экономика столкнется с такими трудностями, что все равно к этому вопросу придется вернуться”. Не прислухались. Захвилювались американці. З’являються статті в “Вашингтон пост” та в англійській “Гардіан”. “Вашингтонг пост” (“Перфокарта керує Кремлем”): “Царь радянської кібернетики академік В.М.Глушков пропонує замінити

кремльовських керівників обчислювальними машинами”. “Гардіан” “вистрілила” у вчених: академік Глушков пропонує створити ланцюг обчислювальних центрів з банками даних, і робиться це не для економіки, а на справді це замовлення КГБ, спрямоване на те, щоби сховати думки радянських громадян в банки даних і слідкувати за кожним. Наступна “випадковість”. 1970 року В.Глушков летів з Монреалю в Москву літаком Іл-62. Досвідчений льотчик відчув щось неладне, коли вже летіли над Атлантикою, і повернувся назад. Виявилось, що було підсипали щось у пальне. Трохи згодом, вже в Югославії на машину, в якій їхав В.Глушков раптом налітає вантажівка, свій шофер чудом відвернувся. На початку 1972 р. в “Известиях” виходить стаття “Уроки електронного бума”, у якій фальшується на кшталт того, що буцімто в США, використання обчислювальної техніки для керування економікою прирівнювалось до моди на абстрактне мистецтво. Мовляв капіталісти купують ЕОМ тільки заради моди.

То як ви, читачу, погоджуєтесь з моєю тезою, що випадковості закономірні? Вчені роблять своє, а випадковості – так як треба. Як треба було Україні, а не УРСР...

Зі спогадів доньки Ольги: “Коли Віктор Михайлович відчув свою кончину, перебуваючи в лікарні, він надиктовував про своє життя, і саме тоді, коли розповідав про економічний Проект, саме в цей день прийшов до нього, обвішаного трубками і проводами від приладів, в реанімаційну палату помічник міністра оборони Устінова із запитанням – чи не зміг би чим допомогти Міністр? Батько, який тількино закінчив розповідь про свої “поневір’я”, про ту стіну бюрократії і нерозуміння (змаліла братія! – М,К.), яку так і не зміг пробити, намагаючись втілити Проект, з гнівом відповів: - “Нехай пришле танк!””.

Віктор Михайлович Глушков зробив величезний внесок в розвиток АН України, перебуваючи з 1964 р. її віце-президентом. “В.М.Глушков – блискучий, справді видатний вчений сучасності, який зробив величезний внесок в становлення кібернетики і обчислювальної техніки в Україні, та й в цілому світі.

В.М.Глушков як мислитель відзначався широтою й глибиною наукового бачення, своїми працями передбачив багато з того, що зараз з’явилося в інформатизованому західному суспільстві.

Віктора Михайловича сміливо можна віднести до державних діячів, який віддав усього себе служінню Вітчизні, своєму українському народу. Його роботи й успіхи керованого ним Інституту кібернетики АН України були добре відомими за кордоном, де він користувався заслуженим авторитетом” (Президент Національної академії наук України Б.Є.Патон).

Ранком 30 січня 1982 р. на очах побратимів Данильченка І. та Михєєва Ю., які були в палаті, блакитні спалахи на екрані монітора, що фіксували роботу серця, раптом зникли, пішла пряма лінія – серце генія перестало битися... Похоронили академіка Віктора Глушкова в Києві на центральній алеї Байкового цвинтаря.

В 1997 р. Міжнародне комп'ютерне товариство (IEEE Computer Society) присудило медаль “Піонер комп'ютерної техніки” за створення першого в СРСР Інститута кібернетики НАН України, створення теорії цифрових автоматів та роботі в області мікроконвеєрних архітектур обчислювальних систем. Медаль вручена сім'ї В.М.Глушкова.

Після смерті Віктора Михайловича, директором Інституту стає **ВОЛОДИМИР СЕРГІЙОВИЧ МИХАЛЕВИЧ**.

Народився Володимир 1930 р. у м. Чернігові. 1947 року вступає до Київського університету на механіко-математичний факультет і вже на 5 курсі пише наукову роботу.

Володимир Сергійович, працюючи в галузі теоретичної й економічної кібернетики, розвинув математичний апарат, який дає змогу розв'язувати завдання контролю та дослідження надійності ЕОМ, використання їх у статистичному контролі та управлінні. Пише статті з упорядкування наукової термінології, в тому числі і для відповідної енциклопедії.

Володимир Сергійович автор понад 200 наукових робіт. Відомий за кордоном як керівник української школи оптимізації, був головою ради Міжнародного інституту прикладного системного аналізу (Австрія). Лауреат премії АН України ім.М.М.Крилова, Державної премії України, премії АН України ім.В.М.Глушкова.

Працівники Інституту кібернетики ім.В.М.Глушкова, починаючи з 1986 р., беруть активну участь у ліквідації аварії на ЧАЕС. Була створена спеціальна ситуаційна кімната з великим екраном, яким керує Мегаміні ЕОМ “Дельта”, – оцінюється міграція радіонуклідів у басейні Дніпра.

У Верховній Раді змонтована електронна система для голосування “Рада”.

1993 року була реалізована ідея В.М.Глушкова – створено Кібернетичний центр, до якого ввійшли:

Інститут кібернетики ім.В.М.Глушкова,

Інститут проблем математичних машин і систем,

Інститут програмних систем,

навчальний центр,

дослідне виробництво.

Генеральним директором Центру був В.С.Михалевич.

Помер В.С.Михалевич у грудні 1994 р. у Києві.

Життя вимагало братися за кібернетику...

ІВАН ІВАНОВИЧ ЛЯШКО разом з В.М.Глушковым взяли за організацію нового факультету в університеті імені Тараса Шевченка в м.Києві – кібернетики. Деканом цього факультету у 1969 р. стає І.І.Ляшко, виконує важливу роботу зі створення автоматизованих систем управління Міністерства освіти і окремих вузів.

Заслужений діяч науки, академік НАН України, професор, доктор фізико-математичних наук спочатку народився, що й відбулося у с.Мацковці Лубенського району на Полтавщині 1922 року, потім вчився добувати хліб у селі на панщині-радянщині (був кріпаком-колгоспником), 1940 року мобілізований на флот, де й проплавав 8 літ, чотири з яких на війні (на лінкорі “Севастополь”). Після демобілізації (1948 р.) вступив до учительського інституту, який закінчив за рік. Поїхав працювати вчителем у с. Ставище Київської області. Вступає на заочне відділення Київського педагогічного інституту, який також закінчує достроково у 1952 р. Так само достроково закінчує аспірантуру і у 1955 р. захищає дисертацію. Призначається асистентом кафедри математичної фізики механіко-математичного факультету Київського університету.

1963 рік – доктор наук. 1965 року стає професором. Обирається деканом механіко-математичного факультету Київського університету.

Хронологія життя:

1969 рік – член-кореспондент АН України.

1972 рік – заслужений діяч науки України.

1973 рік – премія імені М.М.Крилова.

1977 рік – проректор з науки Київського університету імені Тараса Шевченка.

1978 - 1983 роки – член Президії АН України.

1981 рік – Державна премія України в галузі науки і техніки – за цикл робіт з розробки методів розв’язування задач математичної фізики та їх використання у фільтрації. Ці роботи використовувалися при наливці гребель: розрахунки характеристик гребель Київської та Канівської ГЕС.

1963-1994 роки – завідувач кафедри математичної фізики Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

1996 року виходить довідник “Графіки елементарних та спеціальних функцій” у співавторстві з проф. Вірченко Ніною Опанасівною. Довідник містить основні відомості про функції та методи побудови графіків функцій, заданих неявно і в параметричному вигляді, побудові графіків у полярних координатах, вивченню графіків важливих кривих, спеціальних функцій тощо.

Наукові роботи-доповіді Івана Івановича слухали вчені і студенти Чехо-Словаччини, Бразилії, Югославії, США, Канади, Польщі, Куби.

“Сын за отца не отвечает” (Товарищ Сталин). А донька?..

“Мені було 17 років і я завзято вірила словам Сталіна, – згадує своє життя РВАЧОВА КАТЕРИНА ЛОГВІНОВНА.

Я народилась 8 грудня 1919 р. в колишній столиці запорожських козаків м.Чигирині в сім’ї вчителя історії і географії Рвачова Логвіна Федоровича. Вже працюючи вчителем в Чигирині, закінчив історичний факультет Київського університета. Батько добре знав місто і його історію, розповідав про козацьку історію та про минуле міста.

В 1937 р. батька звинуватили в українському націоналізмі і арештували. В цей час я вчилась в Київському університеті на фізико-математичному факультеті. Батьки допомагали грошима, їх завжди відправляв батько. Та ось прийшов грошовий переказ за підписом матері. Побігла я на переговорний пункт і дізналась про страшне горе. Другого дня в деканаті повідомили про моє звільнення. Наказ підписав ректор. Я пішла на прийом до ректора:

- Хіба є закон, за яким мене можна виключити з університета?

- Є! - відповів ректор. - Телефонограма народного комісара освіти Затонського.

Пішла я на прийом до народного комісара освіти. Зайняла чергу. Декілька діб ходила відмічалась і, стала вже 14-ю. Коли прийшла ндругого дня, черги не було, а кабінет Затонського опечатаний... Ще один ворог народу.

Забравши документи, поїхала до старшої сестри в Овруч де й дізналась, що й мама також арештована. Вона намагалась довести невинність батька і принесла чекістам документ про його участь в революційній діяльності. Цікавою була поведінка чекістів – вони на очах мами спалили ці документи, а її саму також засудили на 10 років заслання.

В Чигирині залишався 10-літній брат Володимир, тепер академік НАН України (а мій в минулих 50-х роках 20 ст. викладач математики в педагогічному інституті та захисник. На нараді при ректорі він один проголосував проти мого виключення через мої незгоди з правлінням “Товарища Хрущева”. На що ректор заявив: - Дякуй Володимире Логвіновичу,

що взяв тебе на поруки. Я йому вдячний й по-сьогодні за відвагу й приклад громадянської позиції – автор М.К.). Я поїхала до нього... (В 1954 р. батьки були реабілітовані за відсутністю складу провини).

Влітку 1938 р. я подала документи до Московського університета. Приймають, але без гуртожитка. Поїхала до Воронежа, там дають гуртожиток, але без стипендії... Випадково, коли виходила з інститута, побачила на дверях оголошення із Самарканда, де повідомлялось, що Узбецький університет забезпечує гуртожитком, стипендією і сплачує дорогу – це мені здалось можливим спасінням-виживанням.

Протягом трьох років я сповна віддалась навчанню. Завжди пам'ятала свою родину і так далеко від Самарканда Україну. Коли мені було нестерпно тяжко, я писала вірші:

Журба по Україні

Я знаю, що таке журба по рідній милій Україні,
Я знаю, як рида душа в далеких краї на чужині.
Я знаю, тяжко зустрічать пору весняну за горами,
Зітхать і мріять, як дзюрчать струмки весняні під ногами,
Зима змішалась з літнім днем, цвіте урюк, дощ не змовкає,
І на сирий, слизький дивал, вітер пилюсточки збиває...
Не чути запахів квіток і соловейка в темнім гаю,
Не чути гуркиту річок, як то бувало в ріднім краю.
О краю рідний щирий мій, ти краю вірний серцю милий,
Нащо ж шукаю я собі другого місця для могили?
Ні, не залишила тебе, я тут – душа моя з тобою
І раз вернувшись назавжди вже не розтанусь я з тобою...

Самарканд, травень 1939.

В цім році не прийдеться, рахуючи хвилини, зітхаючи в дорозі, поїхати на Україну. А тому тільки весною 1941 р., здавши достроково екзамени за 3-й курс, поїхала до мами в Овруч. По дорозі збиралася заїхати до брата в село Бородянку під Києвом. На Київський вокзал поїзд прибув вночі 21 червня. Приміським я доїхала до Бородянки, до села треба йти пішки. А ніч і я... Відважилась, потягла важучий вантаж з фруктами, горіхами, книжками, а тут як на гріх роздвоїлась дорога. Вирішила чекати ранку. Сіла на узбіччі та й заснула. Будить мене страшний гуркіт над головою. Прямо надімною один за другим пролетіло сім незвичних для мене літаків з хрестами. “Чи санітарні?” – думаю. Аж ось вдалині почулись глухі вибухи, здивувалась: “Ну й роботяги і в неділю працюють!” Розвиднилось. Будинок брата виявився зовсім недалеко. Погомонівши, лягли досипати. Брат пішов на вулицю і швидко повернувся: - Німеччина оголосила війну, і ранком бомбили Київ! Так ми зустріли перший день війни.

Відвідавши сетру і маму, я повернулась до Самарканда. Виявилось, що мій університет об'єднали з університетом в Ташкенті, прийшлося переїхати туди. Одночасно поступила на

роботу на військове підприємство, випускали приціли для танкових гармат. До мене приїхали мама, сестра і брат.

Через рік я закінчила університет. Війна продовжувалась і я відгукнулась на заклик Центрального комітету комсомолу прийти на допомогу шахтарам. Місто Ангрен-Сталін, за 150 км від Ташкента, стало моєю пробою сил після університета, сил душевних – я вважала, що в такий час маю бути з усіма, хто відгукнувся на цей заклик, а це були переважно дівчата-комсомолки. Моя перша професія – запальник-підривник, небезпечна професія, але за це отримувала кожного дня кілограм хліба та ще дещо за картками. Тож з часом могла назбирати дещо й відвезти до Ташкента... Але ми не помічали труднощів, навіть гордились своєю тяжкою працею! Я й там вірші писала, деякі виконував дівочий ансамбль.

Згодом на комбінат прийшов наказ – всіх, хто має педагогічну освіту, повернути до школи. Я повернулась до Ташкента і 1943-1944 уч.р. працювала вчителем фізики й математики в середній школі. Наступний навчальний рік я вже працювала в рідній Україні в м.Стрию на Львівщині. Дізнавшись, що у Львові відкрився філіал Інституту математики НАН України, я поїхала і мені повезло, першим, кого я зустріла, був Борис Гнеденко. Побачивши в моєму дипломі одні “відмінно”, він запропонував роботу у своєму відділі теорії ймовірності. Отримані мною оригінальні результати з багатомірних стійких законів розподілу, стали важливими для розвитку квантової механіки. 1950 року захистила кандидатську дисертацію. Мій перший опонент акад. Колмогоров дав високу оцінку моїй роботі. Цього ж року Б.В.Гнеденко обирається дійсним членом НАН України, його відділ переїздить до Києва в Інститут математики НАН України. Поїхала і я.

Інститут математики був на підйомі, його директор академік Ішлінський розробляв теорію гіроскопів – дуже актуальну проблему передсупутникового часу.

З 1952 р. я зі своїм чоловіком Олексієм Ющенком були прикомандировані до обчислювальної лабораторії у Феофанії під Києвом – історичне місце, де під керівництвом С.Лебедева в 1948-1951 рр. була створена перша в Європі електронно-обчислювальна машина”.

Разом зі своїми учнями Катерина Ющенко-Рвачова підняла теоретичне програмування на такий рівень, що її наукова школа стала відомою на нашій Планеті:

- 1) Ющенко К.Л. Адресне програмування і особливості розв’язку задач на машині “Урал”. - К., 1960;
- 2) Ющенко К.Л. Адресне програмування. - К., 1963;

3) Ющенко К.Л., Грінченко Т.А. Програмуюча програма у вхідній адресній мові для машини “Урал-1”. - К., 1964;

4) Алгебра. Мови. Програмування //В.М.Глушков, Г.Є.Цейтлін, К.Л.Ющенко. - К., 1974; 1978; 1989;

5) Algebra. Sprachen. Programmierung //W.M.Gluschkow, G.J.Zeitlin, J.L.Justschenko. - Berlin, 1980;

6) Перевозчикова О.Л., Ющенко К.Л. Діалогові системи. - К., 1990;

7) Алгоритми алгебри //К.Л.Ющенко, С.В.Суржко, Г.О.Цейтлін, А.Г.Шевченко. - К., 1997.

Розпочинала роботу в Києві Катерина Логвіновна і з майбутнім академіком ВОЛОДИМИРОМ СЕМЕНОВИЧЕМ КОРОЛЮКОМ, який протягом 1963-1995 рр. завідував відділом в Інституті математики АН України.

В.С.Королюк народився 1925 р. у Києві. 1947 року вступає до Київського університету на механіко-математичний факультет. 1954 р. захистив дисертацію, а з 1965 р. – професор кафедри теорії ймовірностей механіко-математичного факультету.

1961 року виходить книжка “Елементи програмування”, написана разом з Б.В.Гнеденком та К.Л.Ющенко.

Цікавила Володимира Семеновича і біологія. Розглядаючи біологічну задачу аналізу електричної активності нейрона, він прийшов до граничних задач якими займаються багато відомих математиків. Але тут йому вдалося створити оригінальний метод розв’язку задач у стандартній формі, звівши до аналізу лише потенціали і резонанси. За результати цих досліджень, опублікованих у монографії 1975 р., був нагороджений премією ім.М.М.Крилова.

1976 року обирається академіком.

1982 року виходять наукові роботи: “Сучасні досягнення теорії ймовірностей”, “Математика у сучасному світі”. У перші роки викладання, коли його цікавила і кібернетика, був створений перший спецкурс з програмування, ним були написані наукові і методичні посібники як з програмування, так і з теорії ймовірностей та математичної статистики, теорії інформації. В процесі читання лекцій залучав слухачів (викладачів вузів і студентів) до творчої роботи – від простих завдань до розв’язування дослідницьких проблем.

1988 року – премія ім.В.М.Глушкова за цикл робіт “Створення алгоритмічних мов, алгоритмів та пакетів програм для опису й аналізу моделей інформаційних систем”.

Фантастична мрія...

ІВАН ВАСИЛЬОВИЧ КУДРЯВЦЕВ народився 7 липня 1921 р. в м. Струги Петроградської обл. в сім'ї лісничого.

1939 року, коли радянська влада організувала загарбницьку війну з Фінляндією, Іван, студент 2-го курсу Ленінградського авіаційного інституту, та його старший брат записались добровільцями на цю війну, щоби довести, що їхнього батька даремно зіслали до ГУЛАГу і вони не є “синами ворога народу”. Старший загинув, Іван втратив ногу, був нагороджений орденом Червоної зірки.

До Києва Іван Кудрявцев приїхав з фантастичною на той час мрією – створити систему цілевказування за допомогою радіолокаційної станції літака...

Україна має специфічну ситуацію: вже понад двох тисяч років писалися праці, друкувалися власні гроші – гривні, які розкривали багатівіковий шлях праукраїнства, його долю, ментальність, культуру (“Велесова Книга”, письменники арабського світу, Греції, Візантії, Риму, Скандінавії). Поняття України літописці фіксують 1187 роком. А українознавство й сьогодні з боєм пробиває собі дорогу.

Українознавство постає як цілісна система: вітчизняного людино- і племенознавства, крає-природо-народо-релігієзнавства.

Українознавчу мету ставили у своїй діяльності й творці культурно-освітніх братств та козацьких шкіл, педагоги Острозької (16 ст.), Києво-Могилянської (17 ст.) академій.

Віра і мова, географія і правдива історія, нація і держава – визначальні чинники інтересів українознавців.

“Природньо, що Б.Хмельницький, П.Сагайдачний, І.Мазепа; автори козацьких літописів, “Історії Русів”; філософи (Г.Сковорода); митці (І.Котляревський, Т.Шевченко, П.Куліш); вчені М.Максимович, С.Єфремов, І.Пулюй, Г.Ващенко, М.Кравчук, В.Глушков, І.Кудрявцев); державні діячі (М.Грушевський, С.Петлюра, М.Скрипник) поставили українознавство на рівень не лише ядра освіти, культури й науки, а й індивідуальної самосвідомості, гідної честі” (П.Кононенко), зрештою – “політики і філософії держави” (Президент Л.Кравчук).

Українознавство з'єднує тисячоліття і покоління, формує цілісну політичну й національну свідомість; вивчає державу з її народом – єдиним народом, українським; виховує особистість з громадянсько-державницькою національною позицією в культурно-інформаційному просторі.

Земля, її надра, атмосферне повітря, водні та інші народні ресурси, які знаходяться в межах території України, при-

родні ресурси її континентального шельфу, виключної (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу.

Конституція України. Ст. 13.

Проживаючи в Україні, на її землі, розбудовуючи Російську імперію, згодом ССРСР, більшість людей розбудовували в першу чергу Україну. Росіяни М.Костомаров, І.Кудрявцев, О.Антонов, М.Амосов, поляк В.Антонович, татарин А.Кримський, присвятивши свої життя розквіту української культури, демократії, свободи, науки, промисловості, відомі лідери, – не просто жили в Україні, а стали високим взірцем українців.

Ті, що відчужили себе від України, відчужили від себе Україну, її мову, культуру, віру, а то й борються з державністю народу, його інтересами, ідеалами, – є антиподами українства, вони є носіями страшної хвороби – порожнечі душі (П.Кононенко).

Тотальна криза в Україні пояснюється захопленням шаблів влади “інтернаціоналістами”, яких не цікавить своє довкілля: замість батька-матері, народу України вони культивують “вселюдство”; на місце рідної мови, культури вони ставили мови, культури, літератури, науки “світові”, бо це увільняє від думання: хіба є світова історія, світова культура без вітчизняної? Не дивно, що глибоко не вивчалася історія, природа, мова, ментальність, історична роль свого народу, а з середини 20-х років 20 ст. з Конституції було вилучено навіть статтю, згідно якої українська земля (її надра, небо, повітря, ліси, річки ...) є власністю українського народу.

А що “вселюдські” ідеали? Кожен народ у фундамент кладе власні інтереси та критерії цінностей, що зумовлюються його історичним досвідом, традиціями, звичаями, особливостями психіки, мовою. Тож природньо, що після Другої світової війни переможені Японія і Німеччина в основу поставили розвиток нових технологій та виховання й освіти на ґрунті національної педагогіки, а українців змусили ставати “інтернаціоналістами” та будувати ВПК (військово-промислові комплекси).

Пишу й чую (весна 2003 р.) як з радіо лунає-волає: як врятувати, захистити від загибелі малі міста України – це йде засідання ВР (Верховної ради). Пропонується прийняти Програму в першому читанні з чистого листа... Лунає відлуння “після Другої світової війни”. Адаже в малих містах мають жити й працювати місцеві люди і розвивати малий і середній бізнес. Пройшло півстоліття, а “гігантоманія” б’є нас молотом...

В той час і в нашій державі знайшлися люди, які вмiли бачити “за горизонт”, вони так само робили ставку на розвиток нових вітчизняних технологій – це і Іван Кудрявцев, і Віктор Глушков, які з заводів створили науково-дослідні інститути “Квант” та “Інститут кібернетики” – провідні наукові заклади. Їм вдалося реалізувати цілий ряд “проектів

століття” в областях дослідження Космосу, ракетобудування, корабле-літакобудування. В основу цих розробок закладалась мікроелектроніка, електронно-обчислювальна техніка.

Самим головним було те, що “лідери” (Лідери!) новітніх технологій поклались на молодь, створювались наукові колективи і виробництва з покоління молодих людей, які не боялись труднощів, здатні бути, творити, відповідати. Утворився стійкий сплав мудрих вчених і молодих людей, здатних до самопожертви, адже це були 50-ті роки 20 ст. Саме такий сплав “людських воль” продовжив естафету в 60-80-х роках розвиток багатьох напрямків науки й техніки – обчислювальної техніки, стаючи головними конструкторами ЕОМ (електронно-обчислювальні машини) нових поколінь, керівниками робіт по створенню новітніх систем різноманітного призначення. Саме на плечі цього покоління лягла робота практичного впровадження ЕОМ в економіку й промисловість, в науку і техніку, – а все це ставило нашу Україну на власні ноги. Розвивалась енергетика, медицина, військова справа. В Україні були створені потужні наукові і промислові колективи: Інститут кібернетики імені В.М.Глушкова НАН України, Сєвєродонецьке НПО “Імпульс”, Київське НПО “Квант”, Київське ПО “Електронмаш”, НДІ мікроприладів та НДІ гідроприладів в Києві, НПО “Хартрон” в Харкові, авіаційне підприємство імені О.К. Антонова.

Після закінчення Другої світової війни розпочалось багаторічне протистояння США - ССРСР, в яке була втягнута й Україна, що спричинило породження ВПК – в Києві, Харкові, Дніпропетровську тощо.

Молодь 50-70 років 20 ст. разом з досвідом старших науковців вистояли, збудували комплекси, які здатні і сьогодні, на поч. 21 ст., забезпечити передові технології в мікроелектроніці, а значить і робочі місця в народному господарстві: побутова техніка, медицина, корабле-літаководіння, залізниця. Але “без сталльної волі, величезної енергії, технічної інтуїції і, що саме головне, величезної організаторської роботи лідерів, таких як Віктор Глушков, Микола Амосов, Олег Антонов, Іван Кудрявцев все могло залишитися тільки на папері” (Малиновський Б.). Вони і самі були достатньо молодими. Розпочав історію Інституту “Квант” 36-літній Іван Кудрявцев, а його помічники були молодші на 10-15 років. Іван Васильович Кудрявцев гордився своїм науково-дослідним інститутом – однією з провідних організацій в області створення комп’ютерних корабельних радіоелектронних систем, підкреслював світовий рівень результатів їх досліджень і зумів привити всьому колективу почуття відповідальності за все, що робилося в Інституті, бо й сам директор дбав про людей – щороку будувались 200-квартирні будинки для заселення співробітників.

“Доки будемо створювати зброю для знищення людей? Давайте поміркуємо, чим допомогти людині!” – звернувся Кудрявцев до головних конструкторів та Головного інженера Віктора Лапія. Відповіддю на це було розроблення двох ліній медтехніки. З’явилися лазерні ножі; пристрій дроблення каменів в нирках – УРАТ; криогенний пристрій для “вимороження” злоякісних пухлин – ІНІЙ; ультразвукові апарати тощо. Сучасна техніка, апаратура ґрунтується на мікроелектроніці. Сьогодні саме мікроелектроніка визначає рівень розвитку приладо-та машинобудування, систем і засобів військового призначення. Наприклад, інформаційні технології без розвитку яких Україна не зможе стати адекватним партнером країн Європи, на 90 % залежать від стану мікроелектроніки; засоби зв’язку – на 80%. Електронне обладнання сучасного літака складає від 50 до 80 % його вартості. Подібні цифри характерні для корабле- та ракетобудування тощо (С.О.Моральов).

Перед Україною на весь зріст постає питання: бути чи не бути вітчизняній мікроелектроніці?

Захід нам залюбки “допоможе” – забезпечить Україну електронним обладнанням. Доки не “підніметься” наша економіка, можна йти на міжнародну кооперацію в області електронної бази, щоби зберегти приладобудування та інші галузі промисловості, в якій використовується мікроелектроніка. Але! Не йти довго цим шляхом. По-перше, перетворимо в руїни накопичений за півстоліття досвід старшого покоління науковий і промисловий потенціал, який підняв Україну на рівень розвинутих країн. По-друге, стане необхідним різко обмежити розвиток процесу інформації в науці, освіті, промисловості, військовій справі, медицині через нестачу засобів на придбання високої вартості обладнання. По-третє, і найголовніше, відбудеться (бо вже відбувається) значне скорочення робочих місць для українців. Постають порожні корпуси науково-дослідних інститутів та заводів і цим користаються липкорукі суркіси, медведчуки, скуповуючи їх за безцінь. А господарям-робітникам? Їм футбольні поля, м’ячі, бублики, дірки від них та все те, що можна скрутити в кишені...

Стан, до якого доведена мікроелектроніка в Україні, межує зі злодійством перед майбутнім поколінням!

“Використовуючи минулий досвід та кадри, які ще збереглися в наукових і промислових організаціях, зокрема в НДІ “Квант”, ще можна зупинити і повернути назад набираючий швидкість процес вмирання мікроелектроніки; підтримати і розвинути саме цінне з того, що було в Україні, що відповідає її потребам, її престижу, новому положенню в світі” (Б.М.Малиновський, член-кор. НАН України).

Це реально тому, що інженери України нічим не поступаються перед інженерами Західними, а багато в чому і перевершують їх – це, перш за все, великий науковий кругозір. “Маючи в минулому дуже обмежені інформаційні контакти і повну відсутність кооперації з передовими західними фірмами, в умовах найгострішого дефіциту з матеріалів, комплектуючих і обладнання, при обмежених фінансових ресурсах наші інженери умудрялись створювати вироби, які за своїми функціональними характеристиками були на рівні світових досягнень і, що головне, покривали потреби народного господарства” (Станіслав Забара, док. техн. н.).

Людина істота суспільна, а тому людський колектив не може обійтися без лідера, від якого залежить чи буде колектив виконавцем, чи – творцем. Коли в п/я № 24 1958 року з’явився директор – Кудрявцев І.В. – там працювало два кандидата наук. До кінця 70-х років їх було вже 120 і 16 докторів наук! Він виростив цілу плеяду головних конструкторів. Для Головного інженера Інститута В.Ю.Лапія і Головного інженера сімейства ЕВМ “Карат” к.техн.н. В.М.Плотнікова Кудрявцев був вчителем, який визначає їх долю. Без В.Плотнікова не з’явилися б високонадійні (не гірші західних!) ЕВМ; без В.Лапія – теорія обробки радіолокаційної інформації, яка використовувалась під час складання програм для ЕВМ.

Лідери бачать не площинно, а об’ємно і за горизонт, про що інші переконуються значно пізніше. “- Ти кандидатом наук став? - Так! - Завтра на завод в Саратов, розберись, допоможи заводчанам!

Після захисту дисертації я був зайнятий важливим науковим дослідженням, від якого не хотілось відриватись, навіть образився на директора. Через півтора місяця повернувся. Багато в чому прийшлося розібратись. Все закінчилось успішною здачею комплексів замовнику. Приїхав до Києва. Доповів Кудрявцеву. Він вислухав і мовчить...

- Дякую, що послали на завод! – додав я.

- Ото ж! Саме цього й чекав. Можна бути просто ученим, а можна бути навченим! Будь-яка робота чомусь та навчить!” (В.Лапій, спогади).

Турбуючись про людей, Іван Васильович Кудрявцев, вихований комуністичною мораллю, не жалів себе і всі роки працював на межі своїх сил, що призвело до передчасної смерті в 1975 році.

Жити треба з захопленням!

Життя – подвиг! Починаючи з планера своєї конструкції, розробляє оригінальний легкий літак, а далі ракети, ракети... Космос! Політ фантазії, бачення за горизонт – Далекої

Перспективи: від рідних крилатих ракет до вершин творчості – створення балістичних ракет, космічних станцій, космічних кораблів і польоту на Місяць, Венеру, Марс... Все це – СЕРГІЙ ПАВЛОВИЧ КОРОЛЬОВ. Народився 30 грудня 1906 р. у Житомирі, в сім'ї вчителя. Проживав Сергійко також і у Ніжині, у свого діда Москаленка Миколи Яковича та бабусі Марії Матвіївни. У 1914 р. дід і баба разом з онуком переїхали до Києва, до своїх дітей Юрія, Василя та Ганни Миколайовичів Москаленків. Колись на Січі Запорозькій були славні козаки Москаленки і Лазаренки – то все діди та прадіди. В паспорті Миколи Москаленка вказано було: “Козак міста Ніжина”.

Перші кроки майбутнього інженера розпочались в Одесі, куди мати переїхала жити. Сергій любляв плавати в морі, у порту. На одному з молів розташувався військовий гідрозагін. Добре плаваючи, Сергій запливав на цей мол, доки одного разу його не запросили допомогти в ремонті двигуна. Сергій досконало вивчив двигун, і його почали брати в польоти. А проговорився про це він своїй матері так. Йшли вони містом, і вона каже: “Подивись-но, сину, яка краса! Які красиві сріблясті хмари!” У відповідь почувла: “Мамуню! Якби ти бачила їх зверху, коли горять вони золотом, яскраві такі у промінні Сонця!”

Бувало й не до краси. В одному з польотів на гідролітаку відмовив двигун, літак вимушено сів прямо на мінне поле, що було з часів війни. Літак сунув прямісінько на велику рогату чорну кулю... Всі зблідли, завмерли, чекаючи вибуху. Та Сергій вистрибнув з кабіни на крило, своїм тілом переважив літак, і... праве крило майнуло над міною. Він умів не розгубитися в екстремальній ситуації. Так само, як і у далеких 60-х роках, коли постало питання з посадкою “Лунохода” на Місяці – на який ґрунт розраховувати: твердий, чи на космічний пил, яким покритий Місяць, як дехто вважав. І Головний Конструктор Корольов на кресленні “Лунохода” розмашисто напише: “Вважати ґрунт на Місяці твердим!..”

Сергій любив запливати в море. Одного разу за ним подалась і якась жінка. На зворотному шляху у плавчихи вичерпались сили, і вона пішла на дно. Сергій почав пірнати, витяг жінку за коси на поверхню, доплив до берега. Коли її відкачали, тихенько зник. Рятівника розшукували – та дарма. На запитання матері, чому не зізнався, відповів: “Ет, розпитуватимуть та говоритимуть” (Зі спогадів матері Марії Баланіної-Москаленко).

У 20-х роках в Одесі було створене Товариство авіації і повітроплавання України і Криму, яке пропагувало розвиток авіації. До Товариства вступив і Сергій. Якось з часом сказав матері, що затримається, бо буде читати лекцію для робітників порту. Йому йшов 16-й рік. Як згодом з'ясується, його слухали охоче.

У профтехшколі, у якій в цей час навчався, була гарна столярна майстерня, і Сергій став уважним учнем столяра Вавізея, добре навчився робиратися у деревені. Він любив роботу, ні від якої не тікав, виконував усе старанно. В школі також навчався добре. Поряд з цим продовжував літати, вів гуртки, багато читав, ходив до бібліотеки, почав конструювати планер. У 17 років збудував планер К-5 (1924 р.) і отримав дозвіл літати сам. Бували й аварії у власних польотах. Розповів якомсь матері про одну з них: - Розумієш, мамо, останнє, що я бачив, – зелена-зелена трава. Так близько-близько. Як у нашому саду в Ніжині. Я і прошепотів: трава, дитинство... і все. Далі удар... На цей раз обійшлося – літак упав плазом. Падали і друзі. Випробуючи авієтку “СК”, товариш Сергія Кошиць врізався в ангар. Є фотографія: уламки літака, розгублений Кошиць, друзі, веселий Сергій. На звороті – епіграма Сергія:

У разбитого корыта
Собралася вся семья,
Морда Кошица разбита,
Улыбається – моя!

Будівельну профтехшколу закінчив Сергій за спеціальністю будівельник-черепичник.

1925 року вступає до Київського політехнічного інституту на факультет аеромеханіки. 1927 року факультет переводять до Москви в Інститут ім. Баумана, який закінчує 1929 року. Дипломна робота – побудова легкого двомісного літака своєї конструкції СК-4 під керівництвом А.М.Туполева.

1930 року закінчив школу льотчиків. У ці роки жив за свій рахунок, працюючи розповсюджувачем газет, столяром, згодом – на заводах авіаційного об’єднання.

Після знайомства з працями К. Ціолковського почав працювати в ракетній техніці. В 1933 р. перейшов на постійну роботу в сферу ракетобудування.

Репресії “славнозвісних 30-х” не обійшли і Корольова. Був заарештований і зісланий на Колиму, де добував “неподалік” від Кравчука золото. 1937 року Сергій Павлович розробив програму льотних випробувань, яку планував виконати особисто. Та під час випробувань двигуна Р-212 відбулась аварія, під час якої Сергій Павлович був поранений в голову. Після видужання, 27 червня 1938 р. його заарештовують, звинувачують за участь в контрреволюційній троцькістській організації (стаття 58), в яку начебто входили співробітники Реактивного НДІ, неначе він свідомо не розробив системи живлення рідинної крилатої керованої ракети далекої дії (Р-212), а також впроваджував заздальгідь неякісні двигуни конструкції В.П.Глушка, який вже був заарештований. Суд виніс рішення: 10 років таборів і 5 років без права виїзду з краю виселки та конфіскації власного майна. Відправили його на Далекий Схід (Далеко!) в район бухти Нагаєва, на золотий приїск Мальдяк. Зісланий

був за те, “что нашей стране ваша пиротехника и фейерверки не только не нужны, но даже и опасны”, сказав йому слідчий. “Занимались бы делом и строили самолеты. Ракеты-то, наверное, для покушения на вождя?” Знадобились Вернер фон Браун і “Фау-2”, щоб згадали про Корольова. На початку 1940 р. С.П.Корольова повернули до Москви в Центральне конструкторське бюро № 29 (ЦКБ-29) закритої організації НКВД ССРСР – це своєрідна в’язниця (“шарашка”), спеціальне КБ, в якому працювали репресовані вчені, конструктори, інженери. Про ті роки він сам згадував з острахом: “Інколи прокинусь вночі, лежу й думаю: ось, можливо, вже знову хтось дав команду і мої теперішні охоронці увійдуть і кинуть: “Ану, падло, собирайся с вещами!”

1947 року обирається членом-кореспондентом Академії артилерійських наук.

З 1946 р. розпочинається творення Генерального конструктора, конструктора керованих балістичних ракет далекої дії. Разом з ним були призначені головні конструктори: двигунів, систем автономного керування, гіроскопічних приладів, систем радіокерування та засобів наземного керування, стартових установок. Під керівництвом С.П.Корольова була створена Рада головних конструкторів. Поміж собою всі його з любов’ю називали СП.

1948 року перша ракета далекої дії стала на старт. Влітку 1957 р. здійснено вперше вдалий політ міжконтинентальної ракети.

1953 року обирається членом-кореспондентом АН ССРСР, згодом – членом Президії АН, чим дуже пишався.

12 квітня 1961 рік! Юрій Гагарін... День Космонавтики...

Встиг багато, міг би більше, та в розквіті сил і мрій загинув на операційному столі 14 січня 1966 р., на 60-му році життя.

А у лютому 1966 р. – м’яка посадка “Луны-9” на поверхні Місяця. Цей космічний апарат, створений під безпосереднім керівництвом Сергія Павловича, і є вічним йому пам’ятником на Місяці. Такі пам’ятники Сергій Павлович Корольов, син українського народу, поставив собі на поверхні Венери та Марса.

На закінчення, для повноти характеристики Сергія Павловича, знаного “СП”, його характеру, ще один випадок. Академік Корольов заїхав до матері:

- Поспішаю до університету, мамо.

- Читаєш лекцію?

- Ні, сам слухаю лекції з математики. Буває, що треба все самому вираховувати. Тож і згадую, як казав Іван Франко: “Завжди учень!”

“Міжпланетні сполучення – ціль мого життя”

Засновник вітчизняного ракетного рідинного двигунобудування академік ВАЛЕНТИН ПЕТРОВИЧ ГЛУШКО народився 1908 р. в Одесі.

1924 року закінчив одеське профтехучилище. Ще 13-річним учнем дуже “прагнув Неба”, особливо після прочитання “З гармати на Місяць” та “Навколо Місяця” Ж.Верна.

Читаючи про подорожі до зір, Валентин не забував і про школу – був першим учнем з фізики, хімії, уроків праці.

Одного разу батько зауважив: “Ти, Валентине, щоденно ходиш до школи мимо астрономічної обсерваторії. А чи заходив, голубе, до неї?” “Та чи пустять мене туди?” А щоби “пустили туди” надів батькову шинелю й папаху, 14-літній Валентин восени 1922 р. переступив поріг першої Державної народної астрономічної обсерваторії. Зустрів його молодий астроном Володимир Мальцев. В розмові визріла ідея створити гурток юних міроведов. Незабаром такий гурток було створено. Саме Мальцев порадив звернутися до К.Е.Ціолковського: “Вельмишановний Костянтин Едуардовичу! Вже два роки читаю про міжпланетні мандри... Відчуваю потребу у розрахунках... Зустрів Вашу статтю в ж.”Научное обозрение” (травень 1903 р.) “Исследование мировых пространств реактивными приборами”, але ця стаття надрукована у скороченому варіанті. Отож, я й звертаюсь до Вас саме за повним змістом цієї статті”. 17 жовтня 1923 р. Валентин отримав бандероль з книгами від Ціолковського.

Дуже рано майбутній вчений збагнув, що для будь-якої, самої найкращої ракети, для досягнень космічних просторів, головною проблемою буде пошуки оптимального джерела хімічної енергії і використання його в реактивному двигуні. “Я розпочав вивчати і збирати літературу по вибухівці. Для кращого засвоєння хімії створив у себе дома хімічну лабораторію. Спочатку (1923 р.) вона була на антресолях, згодом батько дозволив мені власну кімнату.

В роки громадянської війни на околиці Одеси відступаючі білогвардійці підірвали артилерійський склад. Там серед розвалин знаходились і снаряди, що уціліли. З хлопцями ми не раз бували там. Розряджали ці снаряди, і я приносив додому у свою лабораторію тротил у вигляді порошку...”

Члени гуртка міроведов самі часто виступали з лекціями про Всесвіт. “А з яким задоволенням проводили ми години в обсерваторії!.. Всією своєю душею, всіма помислами я відправлявся у таємничі Космічні простори, до загадкових світів.

Був щасливим, коли мені довіряли самостійно вести спостереження Венери, Юпітера, а також Марса під час його великого протистояння в 1924 р. Мені було 16-ть... В подальшому головним критерієм у виборі рішень, в поступках була думка: чи наближує це мене до здійснення польоту людини в міжзоряний простір? Саме тому я поїхав до Ленінградського університету і вступив на фізико-математичний факультет”.

Цікавий факт. 1923 року Валентин Глушко познайомився з завідувачем Військово-морським музеєм, який розпочав з юнаком розмову про міжпланетні мандри, про ракети і запитав: “А як ви собі уявляєте ракету?” Валентин зробив ескіз, на що почув: “Зробіть креслення і давайте в майстернях музею збудуємо експериментальну ракету. Необхідно ж комусь розпочинати. Є гуртки планеристів, літаків, а ракетчиків не має”. Готуючи креслення, Валентин зрозумів, щоби перевести ескіз в креслення, в конкретні розрахунки йому не вистачає знань...

18 травня 1924 р. друкується його стаття “Завоювання Землею Місяця 4 липня 1924 р.”, в якій доводить, що завоювати Сонячну систему можна завдяки ідеям К.Е.Ціолковського і тільки за допомогою ракети. 1926 року в статті “Станції поза Землею” (ж.”Наука и техника”) Валентин Глушко звертає увагу, що “не тільки астрономія, але й метеорологія збагатяться цінними внесками і широкими горизонтами нових досліджень. В такому стані опиняться й інші природничі науки”.

Роздуми. Коли відбувається якась подія – кажуть про її випадковість. Якщо ж подія повторюється – це вже закономірність. Але можна не знати про “повторюваність”. Тому я завжди стверджую, що випадковості – закономірні!

Валентин Глушко, Сергій Корольов... Одеса... В чому ж закономірність? У морі! Море акумулює величезну енергію і випромінює її. Саме тому море приваблює. А так як “подібне притягується подібним”, то й українські люди, наповнені великою фантазією-енергією, першими підживлюються енергією свого моря (Чорного Моря!), Руського моря, цебто – українського берега.

“Мільйон вольт” Весною 1928 р. Валентин (вже студент) цілеспрямовано займається створенням космічного корабля, використовуючи для польоту сонячну енергію. “Я виношував ідеї теоретичних і експериментальних досліджень, які мали завершитися розробкою реальних конструкцій”. Валентин Глушко вирішує примінити не хімічну, а електричну енергію, а в якості робочого тіла двигуна – тверді і рідинні провідники струму. 18 квітня 1929 р. студент випускного курсу посилає на експертизу у відділ військових винаходів проект свого незвичайного двигуна. Відгук відомого на той час вченого, керівника

Газодинамічної лабораторії М.І.Тихомирова був коротким: “Необхідно негайно розпочати експериментальні роботи”. Для цього В.Глушко особливо наполягав на необхідність приміщення з великою енергетикою. Послідувало запрошення А.Ф.Йоффе до свого Фізико-технічного інституту, з предоставленням спеціальної лабораторії під назвою: “Мільйон вольт”. Питання вирішилось оперативно і вже 15 травня В.П.Глушко призначається завідувачем нової лабораторії з двома співробітниками.

“Перший рік роботи був присвячений експериментальним дослідженням електро-реактивного двигуна. Одночасно розроблювались зразки вимірювальної апаратури необхідної для випробувань рідинних реактивних двигунів.

Протягом 1929-1930 рр. було зроблено: експериментальне підтвердження принципову працездатність імпульсного термічного електричного ракетного двигуна, у якому використовувалось в якості робочого тіла або металеві дротики, або впоркснуючими струменевими форсунками електропровідні рідини (ртуть, водні розчини солей); були зроблені сотні фотознімків електровибухів різноманітної потужності таких електропровідних речовин як вуглець, алюміній, залізо, нікель, молібден, срібло, вольфрам, ртуть і свинець; вивчалась структура газів електровибухів, їх термічний і механічний вплив на стінки камери. Діаметр металевих дротиків складав від десятих долей міліметра до тисячних (воластонові нитки).

Та все ж роботи над електричним ракетним двигуном довелось відкласти, – йшли інтенсивні розробки рідинних двигунів. В 1930-1931 рр. з’явилися перші зразки ракетних двигунів, у яких знайшло використання запропоноване мною самоспалахуюче пальне і хімічне запалення. Ось так крок за кроком ми йшли вперед, відпрацьовуючи на двигунах під час роботи на різноманітному пальному типі запалювання, методи запуску і системи змішування компонентів”.

В.Глушко - С.Корольов. Відомий вчений, професор В.П.Ветчинкін, багато зробивший для розвитку ідеї космоплавання, в 1932 р. був присутній під час стендових випробувань реактивного двигуна зразка № 9. Його оцінка: “Успіхи Газодинамічної лабораторії (ГДЛ), головним чином інженера В.П.Глушка, необхідно визнати блискучими”. А інженеру було вже аж 24 роки!..

Поряд з цим, восени 1931 р. в Москві організовується на громадських засадах Група вивчення реактивного руху (ГВРР), а вже влітку 1932 р. підготували базу для проведення науково-дослідних конструкторських розробок ракет і ракетних двигунів начолі з талановитими вченими Ф.А.Цандером, С.П.Корольовим, М.К.Тихонравовим, Ю.О.

Побєдоносцевим. Значним успіхом москвичів став запуск в 1933 р. рідинних ракет на двигунах їх власної конструкції. З того часу “між нами і ГВРР встановились ділові стосунки” (В.Глушко).

Перша зустріч 2-х груп (Ленінграда і Москви) відбулась у 1932 р. “Мене вразила науково-експериментальна база, якою володіли ленінградці, – пригадував С.П.Корольов. - Вона була незрівняно краще нашої... Нас цікавили двигуни В.П.Глушка. Ю.О.Побєдоносцев був присутній на стендових випробуваннях одного з них і дав високу оцінку. Я детально ознайомився з системою організації робіт, з технологією, з проектами. Згодом ми посправжньому оцінили перспективність експериментальних робіт В.П.Глушка. Ми мріяли поєднати планер з двигуном, щоби в майбутньому створити реактивний літак-перехоплювач. Тож на першому ракетоплані РП-318 моєї конструкції було встановлено двигун В.П.Глушка ОРМ-65.

В ці роки ми прийшли до думки з’єднання ГВРР з Газодинамічною лабораторією”.

1932 - 1966 рр. – спільна хода людського тандема “В.Глушко - С.Корольов”.

ЦФ. На запитання, хто найбільше сприяв розвитку ракетних справ, В.П.Глушко відповів: “Першим я б поставив Михайла Миколайовича Тухачевського. Він умів бачити далеко. Саме завдяки його рішучій дії, у вересні 1933 р. Був створений вперше на Землі Реактивний науково-дослідний інститут (РНДІ)”.

Відділ розробки електричного і рідинного двигунів при Газодинамічній лабораторії проіснував з 1929 р. до 1933 р. В 1934-1938 рр. відділ став одним з підрозділів РНДІ. В 1939-1940 рр. колектив цього відділу став самостійною організацією, а з 1941 р. організація стає Дослідним конструкторським бюро по розробці реактивних двигунів, у якій В.П.Глушко був призначеним Головним конструктором, з 1942 р. заступником Головного конструктора призначається С.П.Корольов. Успіх спільної роботи припав на 1 жовтня 1942 р. – літак Пе-2, доповнений реактивною установкою РД-1, здійснив самостійний політ.

Двигуни РД-1 і РД-2 великої тяги пройшли державні випробування. В.П.Глушка нагороджено орденом “Трудового червоного прапора”, а С.П.Корольова – орденом “Знак Пошани”.

Йшли роки... Закінчилась Друга світова війна...

Восени 1947 р. розпочалось конструювання керованої ракети далекої дії, – аж до Америки. Головним конструктором ракет стає С.П.Корольов, а двигунів – В.П.Глушко.

1953 р. – В.П.Глушка обирають членом-кореспондентом АН ССРСР.

У вересні 1957 р. відзначалось 100-річчя з дня народження К.Е.Ціолковського. З доповіддю “На шляху освоєння Космосу” виступив В.П.Глушко. Наближалась дата запуску першого штучного супутника Землі – жовтень 1957 р.

...Почувши команду: “Запалювання!” В.П.Глушко відчув реакцію свого серця, пожалкував, що забув ліки, уявляв до тонкощів, що робиться в ракеті, в її (Його!) двигунах... Щем душі приєднував його до долі свого успіху, енергія могутніх двигунів поєднувала його долю з долею його предків, адже “успешным запуском впервые созданного человеком спутника Земли вносится крупнейший вклад в сокровищницу мировой науки и культуры. Научный эксперимент, осуществленный на такой высоте, имеет громадное значение для познания свойств Космического пространства и изучения Земли как планеты нашей Солнечной системы. Искусственные спутники Земли проложат дорогу к межпланетным путешествиям” (радіо ССРС).

“Головний хвилюється...” Всі співробітники конструкторського бюро знали, якщо Валентин Петрович говорить спокійніше ніж завжди, добріше, значить “Головний хвилюється”...

“Запалювання!” Ввімкнувся механізм керуючий запуском двигунів – почали роботу потужні 4-х камерні двигуни РД-107 і РД-108. Основа ракети зникла в хмарах полум’я й диму. Гігантська стріла повільно пішла вгору... Це 12 квітня 1961 р.

Серед багатьох привітань було й таке: “Я – племінниця Жюль Верна, і від його імені промовляю моє захоплення. Ви здійснили мрію Жюль Верна. Якби він був разом з нами в цей час, він би, без сумніву, був готовим розділити радість вашу. Браво від усього серця!”

Заради якої мети земляни прагнуть в Небо? В Космос? “Заради пізнання закономірностей розвитку Всесвіту, заради того, щоби пізнати вчорашнє і передбачити завтрашнє”(В.Глушко).

1957 р. – В.П.Глушка нагороджено Другою Золотою медаллю Героя праці.

1958 р. – Президія АН ССРС нагородила Валентина Петровича Золотою медаллю з зображенням К.Е.Ціолковського за видатні роботи в області міжпланетних зв’язків.

Погляд у завтра... Як вважав В.П.Глушко, ракети майбутнього зможуть підніматися в Космічний простір комплексом двигунів: рідинних ракетних двигунів (РРД), ядерних (ЯРД) і електричних (ЕРД).

Старт відбувається завдяки РРД, коли ж ракета увійде в розріджені шари атмосфери – спрацює ЯРД. Останніми почнуть працювати ЕРД невеликої тяги, але здатні на великих віддалях надати космічному кораблю великої швидкості.

Помер В.П.Глушко у 1989 р.

Вогняні стріли козаків

Задовго до ракет далекої дії “працювали” вогняні стріли близькодії, про які з інтересом слухав молодий Сашко – ОЛЕКСАНДР ЗАСЯДЬКО, син ДМИТРА, в минулому козака-гармаша. Батько розповідав про козацькі вогняні стріли, начинені прохом та ще чимось, про те, як вони перемагали ворогів.

Народився Сашко 1779 р. у с. Лютенька на Полтавщині.

Службова кар’єра Олександра Дмитровича після кадетського корпусу розпочалася у війську Суворова. Увесь вільний час він віддавав фізиці, хімії, механіці, мовам.

Після 1800 р. служба проходила під командуванням М.І.Кутузова (козака-полковника). Перед 1812 р. зарекомендував себе хороброю та високих організаторських здібностей людиною. У війні Засядько – командир артилерійської бригади, пройшов усю війну.

1815 року Олександр Дмитрович продає свій маєток поблизу Одеси, за виручені кошти купує необхідні матеріали для експериментів і приступає до роботи над бойовими ракетами. Конструює і виготовляє перші зразки запалювальних і гранатних ракет трьох калібрів та спеціальну установку для стрільби.

1818 року Олександру Засядьку було присвоєно звання генерал-майора, через рік – генерала армії.

З 1819 р. очолює Артилерійське училище, С.-Петербурзьку лабораторію, Пороховий завод та С.-Петербурзький арсенал. Продовжує займатися винахідництвом: виготовляє пороховий вітряк, який унеможливує вибух пороху під час його виготовлення; розробляє спорядження для оборони фортець.

1828 року розпочалась війна Росії з Туреччиною. Генерал Засядько – командувач артилерії в Українських полках. Із Петербурга терміново була направлена гвардійська ракетна рота, де знаходились великі станини, з яких одним залпом випускалось 36 ракет (прообраз майбутніх реактивних установок “катюш”). Ракети виготовлялися в Тирасполі. За час війни було виготовлено 9745 ракет.

Після демобілізації, Олександр Дмитрович перейшов до “мирних” винаходів та удосконалень. Вирішуючи проблему проходження суден через дніпровські пороги за допомогою свого спеціального пристрою, потрапив у сильну зливу, застудився і 27 травня 1838 р. помер.

Від ракети до реактивного двигуна

На річці Рось у с. Саварка на Київщині, далеко від великих шляхів, у 1908 р. 23 березня в сім'ї Михайла ЛЮЛЬКИ народився АРХИП, у майбутньому відомий український вчений, Генеральний конструктор авіаційних турбореактивних двигунів.

Батько, великий книголюб, ентузіаст просвіти, хотів бачити своїх дітей освіченими, все робив для цього.

Вчитель літератури Дмитро Загул прищепив Архипу любов до поезії, особливо полюбив Павла Тичину. Розпочав писати сам, вірші друкувалися в журналі. Та не менш цікавими були предмети природознавства й математики, тим більше, що математику викладав відомий вже нам і всьому світові – Михайло Пилипович Кравчук.

У 16 років залишив Архип Саварку і подався до Білої Церкви вчитися у профтехучилищі. Жив за формулою: пізнавати, мислити – це не тільки праця, а й задоволення. Не любив зубрити, все пояснював своїми словами, сперечався з викладачами, відстоюючи власну думку. Після закінчення профшколи вступає до Київської політехніки, де вже працював його вчитель математики, на механічний факультет. Найбільше неприємностей завдавало креслення – руки не встигали за лотом його думки, уяви! Креслярське приладдя уповільнювало лет фантазії, доводилось працювати без лінійок, косинців (ще ж не було комп'ютера). Адже часто все змінював, переробляв.

Закінчивши інститут, поїхав Архип Михайлович працювати на Харківський турбінний завод. Але в 30-ті роки 20 ст. країні потрібні були літаки, яким конче не вистачало гарних двигунів. Пробували конструювати навіть паровий двигун, бо ж перший літак О.Ф.Можайського, який піднявся в повітря 1882 р., був саме на паровому двигуні.

Архип Михайлович кардинально змінив підхід до цієї проблеми, приступивши до роботи на кафедрі авіадвигунів авіаційного інституту, почав створення двигунів нового покоління – турбореактивних (ТРД). Вдалося переконати наркома авіаційної промисловості в перспективності такого двигуна, переконав і Державну Раду – одержав наказ наркома на виділення коштів для будівництва дослідного зразка. Новий двигун обіцяв переверот в авіатехніці: реактивний, без гвинта.

Восени 1940 р. завершили проект першого “РД-1”. Та все перекреслила війна. Тільки в липні 1946 р. запустили вже нову модель ТРД. Перший промисловий зразок розпочав своє життя!

Весною 1947 р. “люльківці” поставили двигуни на важкі літаки “ІЛ-22”, “СУ-11”, а 16 травня було оголошено Указ про нагородження Головного конструктора авіадвигунів Архипа Михайловича Люльки та великої групи працівників конструкторського бюро.

Незважаючи на те, що Архип Михайлович проживав у Москві, рідна українська мова залишалась завжди в пошані у нього і його родини. Архип Михайлович все життя з повагою згадував свого першого вчителя математики М.П.Кравчука і навіть у ті роки, коли в Україні це прізвище було виключене з науки комуністичними чорносотенцями.

Помер Архип Михайлович Люлька 1 червня 1984 р. у Москві.

Аеро-гідромеханіка

Когось кличе Небо, хтось поспішає водяними дорогами...

Заслужений діяч технічних наук України, академік АН України ГЕОРГІЙ ФЕДОРОВИЧ ПРОСКУРА народився 28 квітня 1876 р. у м.Сміла Черкаського повіту Київської губернії у сім’ї міщанина.

1895 року Георгій закінчив Єлисаветградське реальне училище, вступає до Московського вищого технічного училища. В цей час там викладали відомі науковці М.Є.Жуковський та С.О.Чаплигін.

1901 року Проскура закінчує училище, отримує диплом інженера-механіка, запрошується на роботу до Харківського технологічного інституту. Георгія Федоровича цікавила теорія водяних двигунів. На його прохання у 1902 р. отримав відрядження до Риги на завод гідротурбін, але теорія і практика на заводі була відсталою, і його відряджають до Швейцарії. Там він відвідував лекції Цюрихського політехнічного інституту, проходив практику на заводах. 1904 р. повертається до Харкова.

1908 року виходять перші праці Георгія Проскури: “Курс водяних турбін”, “Регулювання ходу машин двигунів”, 1909 р. – монографія “Гідродинаміка водяних турбін”. Робота стала складовою частиною курсу “Водяні турбіни”. Ці праці характеризували Георгія Федоровича як передового вченого у галузі гідротурбобудування.

1912 року молодий професор бере участь у складанні “Народної енциклопедії наук і прикладних знань”, яку видало Харківське товариство поширення в народі грамотності.

1914 року навчальний комітет Харківського технологічного інституту доручив проф. Проскурі завідувати гідравлічною лабораторією інституту. Ця дата є початком заснування кафедри гідромашин, якою він беззмінно керував 44 роки.

Часто замислюємося: люди обирають дорогу чи дороги – людей?.. Дорога Георгія Федоровича ще перетнеться з дорогою Архипа Люльки в 1933 р., бо окрім гідродинаміки, Георгій Федорович цікавився і авіацією, повітроплаванням. 1910 року організував при науково-технічному студентському товаристві аеросекцію. Однією з перших робіт секції була побудова своїми силами аеродинамічної труби закритого типу. До цього часу такі труби були збудовані Костянтином Ціолковським у Калюзі та Миколою Жуковським у Москві. 1921-1922 рр. реорганізовує свою кафедру гідравліки у кафедру гідромеханіки й авіації. Організовує Товариство авіації і повітроплавання України і Криму, редагує журнал “Воздушный флот”. Товариство розвивало планеризм. У листопаді 1923 р. Георгій Федорович зі студентами вирушають на перші планерні змагання у Коктебель (Крим). Результати цих змагань проаналізовані у статті “Планери Феодосійських змагань” (//”Воздушный флот”, № 1-2, 1923 г.).

З часом секція переростає у аеродинамічну лабораторію. Почалось будівництво більшої і потужної аеродинамічної труби, яку закінчили 1928 р. Поряд з цим секція будувала планери і аеросани.

Приділяючи велику увагу авіації, Георгій Федорович продовжував роботи, що стосувалися дослідження пропелерних турбін і пропелерних насосів, які згодилися при будівництві каналу Москва-Волга.

1925 року розпочинає теоретичні, згодом і практичні роботи з питань кавітації у гідромашинах. 1927 року виходить праця “Визначення коефіцієнта кавітації водяних турбін і насосів”, а у 1941-1942 рр. – “Робота гребних суднових гвинтів на режимі початкової кавітації”.

1929 року Проскуру Г.Ф. обирають академіком АН України.

1931-1932 рр. – група студентів Харківського авіаційного інституту (ХАІ) зайнялась виконанням проектів літаків ХАІ-1 та ХАІ-2, консультантом був академік Георгій Проскура. На льотному випробуванні ХАІ-1 (маса 2,7 т) з 6 пасажирами розвинув швидкість 324 км/год. Невдовзі було створено науково-дослідне конструкторське бюро для розробки авіадвигунів.

Пропелери! Вони як колеса, крутяться від течії чи води, чи вітру... Закручують голову, закручують думки... 1933 року під керівництвом Проскури було спроектовано вітрову установку (станцію) потужністю 4500 кВт (діаметр колеса 80 м, висота башти 150 м). Башта з колесом проти вітру встановлювалась автоматично. Як не грандіозно, та все ж біля землі. Шум авіаційних двигунів спонукав задирати голову, підтримуючи кашкета, проважати його

поглядом, а в голові роїлися шалені знаки, знаки запитань: як зростити міць-потугу двигуна? Як розкрутити пропелер двигуна ще швидше? А чи не відмовитися від пропелера взагалі? Саме тепер до Георгія Федоровича звертається молодий інженер Архип Люлька з ідеєю: застосувати новий тип двигуна – газову турбіну. Під час обговорення думки розділилися. Позитивні оцінки дали академік Проскура Г.Ф. та професор Уваров В.В.

19 вересня 1940 р. у день 5-річчя з дня смерті К.Е.Ціолковського в Харківському авіаційному інституті відбулася наукова конференція, присвячена питанню реактивної техніки. У ці дні гуртківцями під керівництвом Георгія Федоровича біля с. Черкаська Лозова було запущено ракету з пороховим зарядом.

1943 року Проскура Г.Ф. удостоюється Державної премії.

1944 рік – присвоєно звання Заслуженого діяча науки і техніки України.

1944-1945 рр. – директор Лабораторії проблем швидкісних машин і механізмів АН України.

Помер Г.Ф.Проскура 30 жовтня 1958 р.

Існує премія Ім.Г.Ф.Проскури. Першими лауреатами у 1976 р. були: С.В.Толубинський, О.А.Гречаний, В.С.Новиков: за цикл робіт з теорії переносу енергії і речовини.

Довговічність конструкції

Все, що їздить, літає чи плаває має бути міцним, надійним і довговічним, – саме ці проблеми цікавили ГЕОРГІЯ ВОЛОДИМИРОВИЧА КАРПЕНКА, академіка АН України.

Народився Георгій 6 червня 1910 р. Трудову діяльність розпочав з 14 років на заводах Харкова і Миколаєва. 1931 року закінчив Харківський механіко-машинобудівельний інститут.

Довговічність конструкції значною мірою залежить від дії навколишнього середовища, активного впливу силового, теплового, радіаційного полів. Таким чином, несучу здатність матеріалів і деталей машин можна належно оцінити лише з позиції фізико-хімічної механіки матеріалів, котра вивчає фізико-хімічні взаємодії, що відбуваються під навантаженням в об'ємі матеріалу. Виходячи з цих даних, можна створювати матеріали з наперед заданими механічними властивостями для роботи в активних середовищах. У цих дослідженнях особливу роль відіграє адсорбційно-електрохімічна теорія втоми матеріалів. Це явище було відкрито Георгієм Володимировичем у 1949 р.

Учні Георгія Володимировича разом з ним проводили численні дослідження з питань створення технології отримання виробів з наперед заданими властивостями, особливо у боротьбі з корозією.

1953 року – доктор технічних наук, через рік – професор. 1967 р. обирається дійсним членом АН України.

“Технар” за професією, Георгій Володимирович любив і дружив з гуманітаріями – письменниками М.Рильським, М.Бажаном. Дружба з ними надихала на роздуми і творчість, і як наслідок – 20 наукових монографій та понад 400 статей, більшість яких присвячена розробці нового наукового напрямку – фізико-хімічної механіки матеріалів.

1971 року присуджується премія ім.Є.Патона.

Передчасна смерть 15 листопада 1977 р. обірвала творчий шлях Карпенка Г.В.

Автоматизація та автоматика створюють проблеми технічної міцності. Величезний внесок у розробку цих проблем зробили вчені ОЛЕГ МИКОЛАЙОВИЧ РОМАНІВ, ВОЛОДИМИР ВАСИЛЬОВИЧ ПАНАСЮК та ВАЛЕРІЙ ТРОХИМОВИЧ ТРОЩЕНКО.

ОЛЕГ МИКОЛАЙОВИЧ РОМАНІВ народився 21 березня 1928 р. у м. Сокалі на Львівщині.

1945-1950 рр. – навчання у Львівській політехніці, яку закінчив з відзнакою, отримав диплом інженера-механіка. 1970 року захистив докторську дисертацію. Автор всебічних досліджень механічної анізотропії сталі після термічної обробки, проведених у зв'язку з оцінкою короткочасної та циклічної міцності, з урахуванням анізотропії тріщиностійкості матеріалів.

Дослідження циклічної міцності термомеханічно зміцненої сталі дали поштовх до подальших системних робіт, що стосуються формування в конструкційних сплавах надвисокої втомної міцності. Досліджено та описано механізм зародження тріщин від втомленості в крихких матеріалах, пов'язаних з утворенням початкового дефекту типу “риб'яче око” (монографія “Риб'яче око”). Також під керівництвом Олега Миколайовича розгорнуто значні роботи в галузі структурної механіки корозійного руйнування металів та сплавів. Ці роботи регламентують використання методів механіки руйнування для опису кінети поширення тріщин при корозії під напруженням (монографія “Механіка корозійного руйнування конструкційних сплавів”).

1985 року обрано членом-кореспондентом АН України.

1990 року О.М.Романів призначається завідувачем відділу фізико-технічного інституту.

ВОЛОДИМИР ВАСИЛЬОВИЧ ПАНАСЮК народився 27 лютого 1926 р. у с. Красне на Холмщині (тепер Польща).

Серед багатьох наукових робіт Володимира Панасюка можна назвати: “Зародження мікротріщин та їх ріст” (1985); “Вплив водневонаявних середовищ на розповсюдження тріщин в металах” (1987); “Пристрій для випробування металевих заготовок на втому” (1988); “Фізичні методи і засоби неруйнуючого контролю” (1989); “Фізико-хімічна механіка конструкційних матеріалів” (1990).

Основні особливості механіки матеріалів залежно від впливу видів навантаження, розмірів зразка, концентрації напруг, наявності градієнтів напруг, обумовлених різкими змінами температури вивчав ВАЛЕРІЙ ТРОХИМОВИЧ ТРОЩЕНКО.

Валерій Трохимович народився 15 травня 1929 р. у с. Скрипліове на Смоленщині.

У 1947 р. закінчив середню школу № 131 м.Києва із золотою медаллю. Вступає на механічний факультет політехнічного інституту і закінчує його теж з відзнакою у 1952 р. 1955 р. захищає дисертацію, керівником був Георгій Степанович Писаренко.

Поряд з міцністю все більше уваги приділяється проблемам втоми матеріалів. Роботи з рядом вчених дали змогу розробити методику прогнозування витривалості металів в умовах напруг. Результати досліджень узагальнені Валерієм Трохимовичем у монографії “Деформування і руйнування металів при багаторазовому навантаженні” та в праці “Втома і напруженість металів”.

Валерій Трохимович – автор понад 320 наукових робіт, в тому числі 17 монографій та 24 авторських свідоцтв. Монографія “Статистичні теорії міцності та їх застосування до металокерамічних матеріалів” написана разом з Г.Писаренком.

1988-1995 рр. – директор Інституту проблем міцності АН України.

775 праць!

ГЕОРГІЙ СТЕПАНОВИЧ ПИСАРЕНКО народився 12 листопада 1910 р. на хуторі Скрильки Кобеляцького повіту на Полтавщині, в сім’ї козаків.

Цікавий факт. Загадка змії.

“Кажуть, в моді сиві коси”, – пожартував я, звертаючись до чоловіка, років 45, котрий сидів напроти мене в купе вагона. Волосся у нього було біле, як молоко. “У мене такий “молодий” колір з 20 років”, – мовив пасажир.

“Було це давно, – продовжував він. - Працював я з геологами. Був за кухаря в експедиції. Щодня ввечері я чистив посуд і залишки їжі виносив далеко в кущі. Та ось одного разу помітив там велику змію. Спочатку злякався і поводив себе дуже обережно, остерігаючись нападу, та згодом звик. Змія виповзала з кущів, як тільки я з’являвся з рештками вечері. Навіть жартома її запрошував: “Повзи до мене, я тобі їсти приніс”. Потім став залишати їй шматочки сирого м’яса. Так продовжувалося кілька місяців.

Одного разу, закінчивши роботу, я з’явився біля кущів. Змія виповзла мені назустріч, але поводи́ла себе надто збуджено. Поклавши м’ясо, я повернувся, щоб піти. Та раптом відчув, як мене обвило щось холодне. Ще мить і я побачив перед своїм обличчям голову змії. Вона дивилась на мене. Онімівши від страху, обливаючись холодним потом, я стояв нерухомо. Отямившись, спробував звільнити руку, але відчув, як змія стиснула мене сильніше. Кожного разу, коли я намагався звільнитися від страшних “обіймів”, мене все сильніше і сильніше стискувало її тіло. Не пам’ятаю, скільки часу пройшло.

Та ось Небо посвітлішало, уже починався світанок, а я все стояв, оперезаний холодним тілом змії. Від утоми ледве тримався на ногах. “Ось і настав мій кінець”, – промайнула думка. Несподівано почув страшний гуркіт. Лавина каміння котилася згори. Вмить вона засипала намет, у якому спали мої товариші... Вони загинули.

Після обвалу змія ще деякий час тримала мене, а потім швидко сповзла і зникла в кущах. У ту ніч я посивів. Коли отямився, то зрозумів, що та змія рятувала мені життя”.

Як пояснити такий незвичайний випадок? Думаю, що Георгій Степанович пояснив би все так: сталося це до початку слабкого землетрусу (геологи його не відчули), який і став причиною обвалу. Відомо, що багато яких тварин, в тому числі і плазуни, добре відчують його наближення. А щодо змії, то не рятувала вона, а сама рятувалася! Росло б там дерево, то вилізла б на нього.

Коло наукових інтересів Георгія Степановича дуже широке. Зацікавився проблемами прогнозування землетрусів, питаннями аномальних явищ, які спостерігаються в Природі, проблемами міцності органів людського тіла та тіла тварин, вібромеханічною передпосівною обробкою насіння з метою стимуляції їх росту та підвищення врожайності.

Георгій Степанович написав і видав 775 праць, у тому числі понад 50 книг, монографій, підручників, довідників, багато яких перекладено англійською, французькою, японською, іспанською, португальською, чеською, польською, румунською мовами, а також має 49 авторських свідоцтв на експериментальні установки та методи дослідження, а Україна отримала такі наукові й промислові здобутки: міцність при високій та низькій температурах,

при опроміненні; конструктивна міцність роторів у полі доцентрових сил; механіка руйнування міцності при імпульсних навантаженнях; вплив захисних покриттів на міцність; здатність елементів конструкцій витримувати навантаження при дії на них високих температур та агресивних середовищ.

1964 року обирається академіком АН України за спеціальністю механіка, міцність у промисловості.

1968 року отримує премію ім.М.М.Крилова.

З початку 70-х років 20 ст. приділяє велику увагу дослідженням конструкційних міцностей скла і сіталлів, можливостей їх використання в конструкціях глибоководних апаратів.

1977 року – Писаренко дійсний член Міжнародної академії астронавтики та Американського товариства випробувань і матеріалів.

Поряд з науковою роботою Георгій Степанович вів і педагогічну роботу, яку розпочав 1939 р.: “Опір матеріалів” (співавтор, 1963р.); “Довідник по опору матеріалів” (1975 р.), який був перекладений багатьма мовами світу.

1983-1988 рр. – член Президії АН України.

1994 рік – Почесна грамота Президії АН України та присвоєння Почесного звання “Заслужений Сорівський професор”.

Гідравлічний удар у трубопроводах

Чи замислювались Ви, поважний читачу, чому у наших квартирах крани на трубопроводах для води збудовані так, що ми довго крутимо ручку, щоби закрити воду, а не важільна конструкція: раз! – тай закрив? Від раптової зупинки вода створює гідравлічний удар на стінки труби.

Важливі задачі про гідравлічний удар у трубопроводах з тонкими пружними стінками розв’язав академік МИКОЛА ОЛЕКСАНДРОВИЧ КІЛЬЧЕВСЬКИЙ.

Народився Миколка 15 червня 1909 р. у м. Кам’янці-Подільському на Хмельниччині. Навчання розпочав з гімназії та одночасно навчався в художній школі, згодом перейшов у лісну профшколу.

1932 року вийшла перша наукова стаття. 1933 року закінчив Київський індустріальний інститут за фахом математика, теорія пружності й опору металів.

1969 року обирається академіком АН України. Основна сфера прикладання розробленої Миколою Олександровичем теорії були задачі з динаміки систем: оболонка - рідина - інертний газ.

М.О.Кільчевський опублікував понад 200 наукових робіт, серед яких 9 монографій та 11 підручників.

Помер М.О.Кільчевський 14 червня 1979 р.

Великий будівничий

ФЕДІР ПАВЛОВИЧ БЕЛЯНКІН виготовляє, вивчає й проводить велику кількість конструкцій та експертиз у галузі будівельної механіки.

Народився Федір Павлович 6 січня 1892 р. у м.Ніжині.

1909 року закінчує реальне училище і вступає до Київського політехнічного інституту на факультет шляхів сполучення. Викладали на цьому факультеті майбутні академіки Є.О.Патон та К.К.Симинський.

1944-1958 рр. – директор Інституту будівельної механіки. Займається міцністю деревини та дерев'яних конструкцій.

1948 року обирається дійсним членом АН України.

Важливим у роботі Федора Павловича було вивчення деревини при розколюванні вповодж волокон. Результатом роботи була монографія “Деформативність і опір деревини як пружно-в'язко-пластичного тіла”.

Бере участь у вивченні роботи вузлів Ланцюгового та Надводного мостів у Києві, Мозирського – в Білорусі. У його відділі проводились роботи з розрахунку фундаменту Каховської ГЕС, унікального 300-тонного порталного крана, потужного преса для Ново-Краматорського заводу в Росії.

У 50-х роках вивчав властивості пластмас – монографія “Механічні характеристики пластику”.

Федору Павловичу належать 90 наукових праць, серед них 17 монографій.

Помер Ф.П.Белянкін 21 травня 1972 р. у Києві.

! ДУХ ?

Успенська церква с. Веприк (Полтавщина).

Метрична книга 1904 р.

ч.1. Про народження.

ДУХОВ МИКОЛА ЛЕОНІДОВИЧ:

народження – 13 жовтня,

хрещення – 28 грудня.

Рідне гніздо – то святиня для кожного. Хто його забуває – буде мучитися на старості докорами власного сумління.

У малого 7-річного Миколки багато захоплень: майструє, добре малює, пише й читає. Коли приходять у кімнату до батька і спостерігає, як той оглядає і лікує хворих, коли треба – вмиє подасть потрібні інструменти. Батько Леонід Вікторович Духов – фельдшер цукрозаводу. Миколка теж має свою майстерню: іграшки, різні пристрої, зроблені акуратно, добротно.

Дід був схожий на Тараса Бульбу, і Микола просить: - Діду, розкажіть, як до Вас Гоголь приїздив. Дід з приємністю згадував свою молодість: - Мій батько жив у Кибинцях. Мені тоді було трохи менше, ніж тобі зараз. Приїхала до нас далека родичка Марія Іванівна Гоголь з сином Миколюю, який закінчив Ніжинську гімназію вищих наук і збирався до Петербурга. Буваючи у Кибинцях, – продовжував дід, – Микола Гоголь чув різні смішні історії з сусідського життя мого батька та дворянина Пищи-Мухи. Років через 5 батько прочитав твір “Як Іван Іванович посварився з Іваном Никифоровичем”. Довго сміялись. Потім уже дорослим я читав “Мертві душі” і впізнавав довколишніх поміщиків.

- Щасливий Ви, діду, що стрічалися з такою людиною.

- Нічого, дасть Бог, може, й ти будеш великим. Змайструєш незвичайну машину, і всі тоді казатимуть: це зробив онук Михайла Никифоровича Осипова (дід по матері) з Кибинців. Як-то буде мені спокійно на тому світі...

З 7 років Микола вчиться у Веприцькій початковій школі, вчиться на “відмінно”. Продовжив навчання в Гадяцькій гімназії. Легко давалась математика, фізика, хімія, французька мова. Захотілось конструювати радіоприймачі, і у Веприку вперше з’явилося радіо. Сильний був Микола як розумом, так і фізичною силою. Одного разу у селі виступав силач Гузь, який боровся з бажаячими, піднімав гирі, гнув підкови тощо. Микола вискочив на поміст, за кілька хвилин поклав силача на лопатки, зігнув і розігнув підкову, скрутив на шії товстий металевий прут. Силач знітився і поїхав, а Микола сів за фортепіано і став грати на танцях для молоді.

1920 року закінчив Веприцьку трудову школу і пішов працювати на цукрозавод у село Чупахівку. 1926 року рішенням комсомольських зборів заводу Миколу Духова направляють на навчання до робітфаку Харківського геодезичного інституту, який закінчує 1928 р. і отримує направлення в Ленінградський політехнічний інститут на механічний факультет.

Після захисту дипломного проекту професор Л.В.Клименко наполіг, щоб здібного інженера залишили в конструкторському бюро заводу “Красный путиловец”. Згодом Л.Клименко доручає йому конструювати обладнання першого радянського автомобіля “Л-1”. З цим завданням справився блискуче. Після цього проф. Клименко рекомендує Духова читати лекції в Ленінградському автошляховому інституті. Студенти полюбили молодого викладача за його знання, талант, ширість.

“Це поезія, у формулах і цифрах закладений весь смисл інженерної думки”, – твердив Микола Духов. А я б сказав, що у формулах і цифрах закладений код пізнання законів Всесвіту, серед яких найголовніший – закон душі і любові.

Наблизились 40-ві роки 20 ст. У спеціальному конструкторському бюро Миколу Духова призначили керівником розрахункової групи – СКБ-2. Така праця вимагала знань математики, фізики, хімії, законів механіки, властивостей металів, аби розрахувати запас міцності.

Часом людині, яка творить, потрібні якісь нові переживання, аби отримати заряд натхнення. Такими переживаннями для Миколи Леонідовича були поїздки до України, на Батьківщину, до рідної землі свого дитинства...

Завод розпочав виготовлення танків. Готувались до випробувань першого дослідного зразка КВ. На полігоні стояли 6 різних зразків. Який кращий – скажуть випробування. У КВ суттєва перевага – дизельний двигун. Жоден танк світу не має такого двигуна. Навесні 1940 р., коли серійне випробування КВ було налагоджено, Микола Леонідович разом з сім'єю поїхав відпочивати в Сочі.

Микола Леонідович завжди звертав увагу на слабкі сторони машини, дослуховувався до зауважень танкістів. Міг через одну гайку скликати навіть технічну раду. Часто сам сідав за важелі. Прибувши на полігон, закіптюжений, у шоломі підійде до начальника полігону й відрепортує: - Товаришу генерале! Рядовий ненавчений Духов успішно виконав програму випробувань і прибув. – Сміються обоє...

Вечоріє... Микола Леонідович підводиться, виходить на свіже повітря, під зоряне Небо. Ходить полігоном, міркує... Зустрівши земляка-інженера, просить: - Давай заспіваємо нашої. – І над полігоном лине чистий голос Миколи Леонідовича:

Дивлюсь я на Небо
Та й думку гадаю,
Чому я не сокіл,
Чому не лігаю?..
Літо 1941 р...

Микола Леонідович Духов призначається головним конструктором Челябінського тракторного заводу (ЧТЗ) (Росія). “Микола Леонідович з першого дня (липень 1941 р.) зумів потрапити в робочий ритм заводу і зіграв велику роль у мобілізації конструкторів ЧТЗ, всього колективу челябінців на випуск важких танків КВ, вкрай необхідних фронту” (Зі спогадів головного інженера заводу С.Н.Махоніна). Стилем керівництва Головного конструктора був душевний підхід до людей, до справи.

1944 рік. За цей період в Челябінську відкрили механіко-машинобудівельний інститут. Одну з 20 кафедр, танкобудування, очолив М.Л.Духов. Йому було що розповісти студентам про історію танкобудування – він був сам цією історією.

Одного ранку, прийшовши на роботу, секретарка подала повістку до військомату. Здивувався: - Для чого їм потрібний рядовий?.. Знайшовши потрібну кімнату, подав повістку. Дівчина, глянувши на папірець та побачивши рядового, чемно попросила: - Зачекайте, будь ласка. - Гарзд, – погодився М.Духов. І сів за розрахунки. Не чув, коли зайшов військом. Микола Леонідович, заглиблений у розрахунки, працював. Підвів голову. Військовий комісар виструнчився і відрпортував: - Товаришу генерале, вітаю Вас із присвоєнням звання генерал-майора інженерно-танкової служби. - Вибачайте, але мені потрібно закінчити розрахунки, а то забуду, – і сів дописувати-креслити. Через 19 хв. він із сяючим обличчям заховав записник. Попрошався і вже хотів йти, та згадав, що став генералом – віддав честь війському, який виструнчився перед ним. Підніс руку до кашкета і вийшов. Коли зачинилися за ним двері, дівчина засміялася. - Чого ти? - здивувався віськком. - Генерал же віддав честь лівою рукою. - А й справді. Ненавчений генерал. Але в танкових справах він – маршал!

Після закінчення Другої світової війни конструкторські сили заводу було кинуте на розробку нового трактора – “С-80”.

16 вересня 1945 р. М.Л.Духову присвоюється звання Героя Соціалістичної Праці.

Міністр тракторного машинобудування, член Науково-технічної ради по створенню атомної зброї Малишев мав забезпечити очолюваний академіком Курчатовим “Урановий проект” необхідними спеціалістами. Незабаром Микола Леонідович отримує призначення : “Духов Микола Леонідович прикомандирується до лабораторії номер два АН ССРСР”. Підпис – Сталін. Розв’язування уранової проблеми, використання енергії атомного ядра, створення бомби – ось лабораторія номер два...

М.Л.Духова чекала складна конструкторська робота. Теорія пішла далеко вперед, і конструкторові належало наздоганяти її швидкий розвиток. За короткий час Микола

Леонідович оволодів необхідними знаннями. Після вечері брав підручник з теорії фізики, електроніки, спеціальних дисциплін і на кілька годин заглиблювався у розрахунки та формули...

Вчені прислухалися до думки конструктора. У тих випадках, коли Микола Леонідович бував відсутній на нарадах, які проводив І.Курчатов, Ігор Васильович запитував: - А де Микола Леонідович? - У цеху. - Без нього не будемо починати. Кличте.

Визначення критичної маси урану залишалось однією з найважливіших проблем, яка однаково хвилювала і теоретиків, і експериментаторів. За правильність розрахунку ніхто з фізиків ручатися не міг, оскільки дуже багато залежало від експериментаторів.

У серпні 1949 р. американські розвідувальні літаки взяли на великій висоті над Тихим океаном проби повітря і встановили, що в ССРСР випробували атомну бомбу. Американські вчені навіть встановили її потужність – 20 000 т тротилу.

За видатний вклад у створенні атомної зброї Указом Президії Верховної Ради ССРСР інженера-конструктора Духова М.Л. було нагороджено другою Золотою Зіркою і присвоєно звання лауреата Державної премії 1-го ступеня.

1953 року Миколі Леонідовичу було присвоєно вчений ступінь доктора технічних наук та обрано членом-кореспондентом АН ССРСР.

Тепер можна і на відпочинок. Поїхали до Чорного моря. Потім з Одеси до Києва. Хотілося до рідного Веприка, та викликали на роботу. Прибувши до Москви, зайшов до свого кабінету, почав перебирати книжки. Твори Тараса Шевченка, Миколи Гоголя стояли на видному місці. Яка скарбниця народної мудрості, пісенності... Сів за рояль, почав награвати улюблені українські мелодії...

Могутній організм було підірвано безперервною, без відпочинку, роботою...

1 травня 1964 р. головний конструктор і науковий керівник Конструкторського бюро оборонної промисловості, генерал-лейтенант інженерно-технічної служби Духов М.Л. помер в Москві.

Дух наукового демократизму

Ставлення людини до Природи визначається її духом, розумінням глибини людської душі.

Радіо, телебачення і телеслухання; комп'ютери; навколосемні станції, супутники; атомні електростанції; генетика; штучні моря; хімізація; “ремонткування”, клонування живих

істот; телепатія; наркоманія; синергетика; тероризм – все це змінило наше життя. Змінилось і світосприймання.

Нові підходи до розв'язання проблем, нове мислення вимагає від людини патріотизму і любові до своєї землі, свого довкілля...

Академік МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ БОГОЛЮБОВ народився 1909 р. у Нижньому Новгороді. Згодом сім'я переїхала до Києва.

У 14 років Микола розпочав наукову ходу – з наукового семінару математичної фізики, яким керував академік М.М.Крилов. Через рік Микола виконує свою першу наукову роботу. Спеціальним рішенням Наркомпросу 15-річного Боголюбова було зараховано аспірантом, ще через 2 роки – співробітником кафедри математичної фізики. В 20 років став доктором наук.

У ці часи розпочинається “золота доба техніки”: великі мости, плаваючі та літаючі гіганти, хмарочоси... І почалися незнані технічні катастрофи. Інженери не могли ручатися за свої творіння. Не менше загадок додала і радіотехніка. Що ж було спільного у цих катастрофах? У їхній основі лежали фізичні явища – коливання, а значить, їх всіх можна описати однаковими рівняннями. Постала потреба створити теорію, яка давала б змогу з потрібною точністю розрахувати періодичні і неперіодичні коливальні процеси. Ось за цю роботу й взялися вчитель і учень – М.М.Крилов і М.Боголюбов. Була розроблена теорія “Методи асимптотичного інтегрування нелінійних рівнянь”.

1958 року Микола Миколайович сформулював послідовну мікроскопічну теорію надпровідності. Довів, що надпровідність є не що інше, як надплинність електронів у металах. Побудований ним метод дав змогу визначити коливання електронів і встановити існування електронних хвиль, енергія яких пропорційна швидкості їх розповсюдження й обернено пропорційна довжині їх хвилі. Таким чином, він побудував математичну теорію явищ надплинності і надпровідності та теорію, яка встановлює відповідну аналогію між цими явищами. Відмінність же в тому, що надплинність метастабільна (відносно стійка і може переходити в більш стійкий стан під дією зовнішніх факторів чи самовільно), а надпровідність стабілізується магнітним полем. За ці дослідження в 1958 р. Боголюбов отримує Державну премію.

Вчений мав рідкісний хист знаходити спільне у різних галузях фізики. Квантове поле, мікропростір, у якому взаємодіють елементарні частинки: притягуються, відштовхуються, перетворюються. У цьому полі приховані таємниці, першоджерела енергії... І Боголюбов разом з киянином Остапом Парасюком розпочали пошук. Коли праця стала відомою в світі і

за неї Микола Миколайович отримав Міжнародну премію імені математика Хайнемана (1966 р.), йому надійшов лист від зарубіжного фізика, в якому говорилося, що років 10 тому, коли проблема не була розв'язана, фізики почувалися розгублено, не знали, у якому напрямі розвивати теорію поля, теорію елементарних частинок, і от, нарешті, з'явився фізик, який добре знає математику, розв'язав проблему, і тепер навіть студенти можуть розібратися в питаннях, з якими не могли порозумітися Нобелівські лауреати.

Постала проблема термоядерного синтезу. Для розв'язання її стягувалися сили всієї теоретичної та експериментальної фізики, механіки, математики. В ті дні Микола Миколайович також увійшов у сім'ю атомщиків-практиків. Ігор Курчатov залучив його в групу фізиків, які розробляли ідею магнітного термоядерного реактора. Після створення Об'єднаного інституту ядерних досліджень, коли він став відомим усій планеті, Микола Миколайович очолив цей величезний науковий Центр.

У Центрі панував вироблений дух (Дух!) наукового демократизму – надавались можливості для розвитку всіх напрямків науки.

М. М.Боголюбов – почесний член НАН США, Болгарії, Польщі, Німеччини.

Двічі Герой Соціалістичної Праці.

Помер М.М.Боголюбов 13 лютого 1992 р. в Києві.

Кораблестроїтель

Будь-який рух у Природі є коливальним: чи ходьба людини, чи світло, чи радіохвилі, чи хвилі на морі... І коли людина хоче ходити морем, коли її коливання ходи накладаються на хвилі води, то й створюються наукові роботи “Хитанина суден”, “Теорія і розрахунки поздовжньої хитанини корабля” тощо, а людина ця народилась 25 березня 1893 р. у с. Лебеже на Харківщині, і назвали її Юрієм, який згодом (1961 р.) стане академіком – **ГЕОРГІЙ ЄВСТАФІЙОВИЧ ПАВЛЕНКО**.

1915 року Георгій закінчив реальне училище і за конкурсом атестатів був зарахований до Петроградського політехнічного інституту на кораблестроїтельський факультет, який з перервами закінчив у 1924 р.

1937 року став доктором технічних наук.

Під час блокади Ленінграда був у науковій четвірці, яка сприяла обороні міста.

1944-1958 рр. – завідувач кафедри теорії корабля Одеського інституту інженерів морського флоту. Тут були написані такі праці, як “Проблеми статички корабля”, “Опір води рухові судна”, створює нові прилади та пристрої для дослідження в басейнах.

Науковою діяльністю Георгій Євстафійович розпочав займатися ще студентом. Ряд наукових робіт присвячено геометрії корабля. Значне місце в роботах займають дослідження з глісирування. Створив новий розділ науки про корабель – пульсуюча динаміка корабля, завдяки чому можна розраховувати спільну роботу корпусу, гребних гвинтів та головних двигунів судна. Його роботи дають можливість теоретично обґрунтувати питання безпеки плавання в штормову погоду.

Особливо слід відзначити винахідництво та вміння експериментувати. Ним розроблено і впроваджено багато оригінальних вимірювальних приладів для вивчення морехідних якостей суден як у природних умовах, так і на моделях. За його проектом збудовано спеціальний басейн.

В останні роки Георгій Євстафійович багато приділяв уваги проблемам річкового судноплавства. Слід відзначити методику визначення допускного режиму руху суден річками і каналами – автоматичне регулювання обертів головного двигуна залежно від глибини фарватеру.

Іменем Георгія Павленка було назване навчально-виробниче судно Чорноморського пароплавства.

Помер Г.Є.Павленко 4 березня 1970 р.

Стометрівку за 3 секунди!..

Серед українців багато талановитих, знаних людей, багато академіків, тобто, це таланти у множині, а є талант в однині, як наприклад МИКОЛА СЕРГІЙОВИЧ СЯДРИСТИЙ.

Полонез Огінського... Хто його не чув, не був в полоні тої мелодії?! А як словами передати велич і красу мелодії?

Я студентом носив з собою домру-пріму на лекції і на перервах награвав мелодії, але найпопулярнішою серед студентської братії був полонез “Прощання з Батьківщиною” Михайла Клеофаса Огінського. Бо мелодія мене не просто надихала, а підносила, робила безтілесим, я плив разом з мелодією, випурхував з аудиторії... Це було моє Я, без тіла, мій дух. Я і мелодія ставали одним цілим...

А от Сядристого мелодія приземляла: “Кожний листочок, гілочка, дерево, кожне порожнє пташинне гніздечко (!) – все разом з дзеркальною річкою і лісом поєднувалось мелодією в єдину симфонію літа, що відходило, з плином часу” (“Засніжені хризантеми”). “З того часу мене не покидала думка зробити роботу на тему полонеза” (Микола Сядристий). Мініатюра “Полонез Огінського” була виконана.

В цих мальовничих українських краях і народився Микола Сядристий 1937 р. у с. Колісниківка Куп'янського району на Харківщині. Куп'янщина – це прохолода лісів, розмаїття лікарських трав і ставків, це і річка Оскіл з казковими водосховищами, це і поетичні люди, які кажуть:

Над Осколом блакитне чисте Небо,
П'янять степи колоссями хлібів,
Мій отчий край! В захопленні від тебе:
Я ці місця з дитинства полюбив!

Микола Сядристий майстер мікромініатюр. А що таке справжня мікромініатюра? “Це стиснута до межі емоційна, духовна енергія, яка самим безпосереднім чином перекликається з макротехнологіями... Приходиться досконало вивчати властивості матеріалів, які я використовую в процесі своїх робіт, зрозуміти, як вони старіють, переносять тиск, зміну температури, які процеси відбуваються в них на молекулярному рівні. Між іншим, поняття “мікромініатюра” з'явилося в словниках і енциклопедіях саме завдяки мені. Я вважаю себе художником 21 століття... Я створюю мікромініатюру в проміжках ударів серця, в паузах між ударами серця я виконую особливо тонкі рухи рукою, яка тримає інструмент”.

Микола Сергійович не та людина, яка займається самовихвалянням. На його виставки приходять не тільки молодь, домогосподарки, лікарі, але й фахівці, які працюють з різноманітними секретними технологіями. Саме вони і порівнюють Сядристого зі спортсменом, який пробігає стометрівку не за 9,9 с, а за три.

Здавна пишуть люди книжки, книжки великі і дуже великі, малі і дуже малі. Одна з найдавніших книжок Єгипту написана понад 6000 років тому. Між іншим, починається словами: “На привеликий жаль, світ зараз не такий, яким був раніше. Будь-хто хоче писати книжки, а діти не слухаються батьків”. Є книжки-ліліпути. Спробував і Микола Сергійович свої сили у “друкарській” справі. Зупинився на “Кобзарі”. Через 4 місяці вийшла з “друку” книжка: 0,6 кв.мм площа обкладинки (на торці сірника можна розташувати 7 таких “Кобзарів”, а у маковій зернині – три), книжку легко продіти через вушко голки. В книжці 12 сторінок, на кожній – 8 віршових рядків. Дві сторінки з ілюстраціями: портрет Т.Г.Шевченка і копія малюнка “Батькова хата”. На першій сторінці розташовано уривок Івана Франка до одного з видань “Кобзаря”:

Він був сином мужика і став володарем в царстві духа.
Він був кріпаком і став велетнем у царстві людської культури.
Він був самоуком і вказав нові, світлі і вільні
шляхи професорам і книжним ученим.
Таким був і є для нас, українців, Тарас Шевченко.

Після цього йде вступ до “Причинної” – “Рече та стогне Дніпр широкий”. Далі – повний текст віршів “Садок вишневий коло хати”, “Заповіт”, “О люди! люди небораки”, “І день іде, і ніч іде”, а також куплет “І на оновленій землі...” Друкований текст на кожній сторінці займає менше 0,5 кв. мм. Книжка зшита звичайною павутинкою.

То як встигнути між ударами серця зробити саме той рух пальців чи руки? Відомо, що зоровий аналізатор займає переважне місце у зв'язку людини з навколишнім світом. Коли людина перебуває у збудженому стані в нервовій системі виникає до 3 мільярдів імпульсів за секунду. З них 2 мільярди йдуть від зору. Але ж в корі головного мозку ніякий вид подразників не сприймається ізольовано, сам по собі. Всі нервові клітини кори (нейрони), а їх біля 14-15 млрд., являють собою різні коркові центри, пов'язані між собою. Через це зорова напруга і напруга рук автоматично розповсюджується і на інші центри кори. Центри мозку, які навіть не мають прямих стосунків до роботи, що виконується, змінюють свій енергетичний стан. Дихання також стає малопомітним й неглибоким, слух начебто вимикається. Спочатку зростає, а згодом знижується пульс, – стає повільним і слабким. Здається, що наступив спокій, але насправді одні центри кори знаходяться в стані максимального збудження, інші – заторможені.

Не дивлячись на значне функціональне навантаження на нервову систему, під час виконання рухів мікроскопічного характеру фізичне навантаження на тіло практично дорівнює нулю. Більше того, дихання, пов'язане з усіма органами тіла, ставши повільним і неглибоким, робить свій внесок на організм, збільшуючи ритм. Все це разом доводить організм до надзвичайного перевантаження.

В такому стані наше тіло потребує забагато кисню. Але! Сповільнене дихання не спроможне справитися з такою умовою і наступає кисневе голодування. Щоби компенсувати нестачу кисню, серце, стиснуте грудною кліткою, починає інтенсивніше працювати, гірше того, дихання стає уривчастим... Через 2-3 години наступає перевантаження, надзвичайне стомлювання і... на сьогодні досить. (Сядристий М.).

У цікавої людини не тільки цікаві результати роботи, але й вільний від основної роботи час також цікаво проходить. Так Микола Сергійович колекціонує унікальні історичні (і тільки оригінали) документи: “шукаю їх у всьому світі. Скуповую як у нас, так і за кордоном, в архівах, бібліотеках, у колекціонерів”. “В пошуках документів доводилось стикатися з КГБ. Організація ця – інквізиторська, але в її рядах були і залишаються потужні люди... В ЦК всіх радянських республік існувала система внутрішнього контролю. Перевірялось абсолютно все, аж до сейфів. І коли секретар з ідеології Маланчук (попередник

Кравчука) тимчасово був відсутній, з його сейфа народні умільці витягли список в 25 осіб, яких необхідно було відправити на нари. Серед них значились Ліна Костенко, Борис Олійник та інші”.

З “Книги рекордів Гіннеса”. Самі маленькі велосипеди. 1-колесний: діаметр колеса 18 мм, конструктор Пітер Розендаль (Швеція) 28.07.1996р. проїхав на ньому 4 м. Висота велосипеда становить 20 см; 2-колесний: діаметр колес 19 мм, конструктор Невілл Паттен (Австралія) 25.08.1988 р. проїхав на ньому 4,1 м.

Українознавство... Україну знавці... Великознавці!

“Як виросту – піду козакувати!..” Це згодом, а спочатку було 3 вересня 1804 р., коли на хуторі Тимківщина на Полтавщині у родині службовця Шостинського порохового заводу народився МИХАЙЛИК, батьком був ОЛЕКСАНДР МАКСИМОВИЧ. Бабця Ганна дотримала свого слова: коли минуло Михайлику 6 років, відвезла його до Золотоноші і влаштувала до Благовіщинського жіночого монастиря. Тут він вивчав граматику, часослов, псалтир. Вчитися йому було цікаво, незмінні “чому? навіщо? чого?” в цьому всіх переконували.

1812 року вступив до гімназії у Новгород-Сіверському, яку закінчив 1819 р. На останньому екзамені вчитель фізики навіть побажав йому стати професором ботаніки, що й почало підтверджуватися, коли професори Московського університету дипломну статтю “Про систему рослинного царства” сприйняли з захопленням (1821 р.). Науковцям сподобались сміливі новації молодого вченого, зокрема виявлення, систематизація й опис нових родів рослин. Сподобалась і філософічність праці.

30 червня 1823 р., успішно склавши останній екзамен і отримавши ступінь кандидата наук, Михайло Олександрович подумав: - Слава Богу! Майну на Україну, відпочину на Дніпрових кручах...

У дорозі зустрівся з Кіндратом Федоровичем Рилєєвим: - Україна – це багатющий край, дивовижно чудовий, талановитий народ. Скільки може зробити там культурна людина. Взяти хоча б народні пісні, думи, казки. А побут! Звичаї! Про історію то й годі говорити, важко... Дослідити, вивчити... А шедеври архітектури!..

Наступного літа знову дорога до України. Побував у Миргороді, бо ще в Москві чув, що тутешній (у селі Кобинці) асесор створив театр, сам п’єси пише. Заїхав. Познайомився з Василем Опанасовичем Гоголем. Замість одного дня Михайло гостював аж 10 діб! Заприятелював і з 15-річним сином хазяїна – Миколою.

Події 14 грудня 1825 р. у Петербурзі на Сенатській площі сколихнули всіх: живих і мертвих, зрячих і сплячих. “Треба таким сміливцем бути і в науці” – думав Максимович, згадуючи зустріч з Рилєєвим.

У лютому 1826 р. почав викладати курс загального природознавства в університеті та завідувати Ботанічним садом і Гербарієм університету.

Через рік знову дорога додому, до батьків у рідне село. “Рідна моя Україно! – шепоче Михайло. - До останнього подиху я – твій... Не знатиму спочинку во ім’я твоє...” Згадалось:

- Тату, ану прокажіть чи хоч назвіть усі пісні, які Ви знаєте.

- Чи ти здурів, синку? Хіба я в силах? Їх же так багато, як у Небі зірок. Які тобі? Козацькі чи бурлацькі? Чи, може, чумацькі?

Зустрічі з відомими поетами: Адамом Міцкевичем (липень 1827 р.) та Олександром Пушкіним прискорили вихід у світ збірки “Малоросійських пісень”. Літературний світ всієї Росії тепло зустрів збірку. Михайло Олександрович був щасливий: ось нехай весь світ побачить духовну велич і красу українського народу. Олександр Пушкін щиро вітав Максимовича з успіхом і в науках, і в літературі: “Нарешті знайшлася людина, що розібралася в нетрях штучних систем та заклала основи природної класифікації рослинного світу. А збірку я вивчив напам’ять. Я ще дужче полюбив український народ!”

1831 року вийшла друга частина “Основ ботаніки”, в якій були розділи: “Про людину”, “Класифікація тваринного і рослинного світу”.

1832 рік. Весна... Хтось стукає в двері. Це був Микола Гоголь:

- Їду в Миргород. Запрошую разом.

- Згода!..

Наступав 1833 р... Переломний у житті Миколи Олександровича. Його раптом приймають ординарним професором та завідувачем кафедри ботаніки університету. В цей рік відкривається університет у Києві і йому стало зрозумілим в чому справа! Його не хотіли відпускати з Москви. На прохання до Києва, відповідь була: “немає місць”. Наполягав: будь-який курс – зоологію, фізику, математику, словесність, ботаніку або богослов’я. Та куди там! Адже за 10 років роботи Михайла Олександровича у Москві було написано 110 праць: з ботаніки – 58, зоології – 14, хімії – 4, фізики – 5 та 5 підручників!

Завдяки клопотанням Миколи Гоголя нарешті 4 травня 1834 р. Максимович отримав наказ про призначення ординарним професором російської мови та деканом першого відділення філософського факультету Київського університету імені Святого Володимира.

Університет є, а ректора ще немає. На першому самостійному засіданні Ради професорів у присутності попечителя Київського навчального округу, розглядалось питання обрання ректора університету. Підвівся сивоголовий професор:

- Шановні добродії, мені здається, довго думати не треба, серед нас є відомий учений Михайло Максимович. – Закінчити професору не дали, залунали: - Так, Максимовича на ректора! – Михайло Олександрович почервонів, знітився... Було ніяково – навколо стільки поважних професорів, а йому тільки 30 років...

1836 рік. Відбулася зустріч з поетом Жуковським. Заприятелювали. Обговорювали питання і про викуп з кріпацтва Тараса Шевченка, про необхідність поставити пам'ятник у Києві Богдану Хмельницькому...

Йшов 1842 рік. В людини ще й бувають проблеми зі станом здоров'я. Відмовляли ноги. На наступній зустрічі з лікарем відбулася розмова:

- Скажіть як людина людині: скільки ще мені залишилось дибати?

- А Ви не образитесь? Вам жити, дорогий Максимовичу, рік. Від сили – два.

- А Ви, лікарю, не образитесь, коли я Вам скажу правду? Є таке українське словечко - брешете! Прожив 35 і ще проживу стільки. Чули?!

- Дай Боже! – розсміявся німець і поплескав хворого по плечу: - Козак!

Та хвороба брала своє... Прийшлося йти на пенсію. Поїхав до батька. Вся рідня піднялася на ноги. Тітка збігала до діда Харитона, що знахарював в селі Сушки – він слово (Слово!) знає і зілля дає. У Михайла Олександровича серце радісно йокнуло: а може наша народна (Рідна!) медицина і порятує. Головний крок до перемоги був зроблений – він повірив! Коли прибули в Сушки, Михайло Олександрович чемно привітався до старого. Дід вислухав, зібрав трави і мовив: - На все воля Господня. – Далі розповів, що і як робити.

Час біг... Здоров'я кращало. Хвороба відступала. В травні 1843 р. Михайло Олександрович вибирається до Києва. Побув в університеті. Потім пішов містом. Натрапив на молодого художника. - Цікаво малюєте. Хто Ви? - Шевченко. - Тарас? Поет Тарас Шевченко? Читав. Знаю. - А Ви? - Максимович. - Автор збірки українських пісень? Професор?... Ось так перетинаються Шляхи-Дороги... Хто кого обирає: дороги нас, чи ми – дороги? Звісно, що Дороги нас обирають...

Другого дня Михайла Олександровича викликав генерал-губернатор і запропонував створити археографічну "Временную комиссию для разбора древних актов". Погодився. Поринув в історію... Окрім того читав лекції в університеті. Невдовзі до комісії залучив і

Тараса Шевченка, а в березні 1847 р. Шевченка зарахували до університету вчителем малювання.

Подальша життєва Дорога Максимовича, на якій він виконував свою обіцянку “прожити ще стільки”, йшла таким чином:

1854 року одружився. 1859 року – гостини Тараса Шевченка у Максимовича на Михайловій горі. Виходить перший номер альманаху “Українець”. 1871 року обирають членом-кореспондентом Петербурзької Академії наук.

І ось 1873 р., 10 листопада: - Марусю... Підведи, люба моя... Хочу сонечко побачити... Золоте-є, – прошепотів. І, зітхнувши, замовк... Дорога зупинила свій хід...

Діяльність Михайла Олександровича Максимовича можна поділити на 2 періоди:

1-й: 1823-1834 рр. – займався переважно природознавством: 4 підручники, 18 наукових досліджень, 8 науково-популярних праць, багато статей.

2-й: 1835-1873 рр. – працював у галузі філософії, історії й археології: понад 150 праць з питань мовознавства, фольклору, етнографії, історії України й археології.

Оце козак!

Козак – це не тільки зі зброєю, він і з плугом, але при зброї, бо ж боронить свою землю і коли скородить, і коли наукою займається. А коли ж вони, українські козаки, в Україні з’явилися? Існує немало версій щодо походження козацької спільноти і самого слова “козак”. Михайло Грушевський вважав, що “козак” – тюрське слово, відоме вже у 1303 р. серед половців у значенні “сторож”, “воїн”. Центром формування козацтва було Середнє Подніпров’я, його передстєпова смуга нижче Києва, де жило “порубіжне”, “прикордонне” населення – козаки (62, с. 91). Михайло Максимович вважав, що історично українське козацтво стало з 1471 р., коли Київське князівство було переведено у воєводство (61, с. 310), а Антонович дослідив, що козаками у 1491 р. називались селяни в Червоній Русі, які повстали на захист своїх прав. Які ж були причини початку і розвитку південно-руського козацтва?

Перша причина – земельна. Селянство стало вважатися неправоздібним, а тому і мало права на користування землею. Люди почали покидати центральні місця Литви, яка тоді ще не мала постійного війська, безземельні селяни створювали загони захисту від наїзду татар.

Друга причина – економічна. В 16 ст. в Литві чорноземи вважались малоцінними. Цінувались землі лісові, водні і болотні, на яких можна було вести лісове господарство,

добувати рибу, ловити звіра, розводити бджіл. Тож чорноземи діставалися безземельним селянам, які оброблюючи їх, мали і самих себе захищати від набігів татар.

Третьою причиною було існування в Белграді, Криму і Азові татарських козаків(!) Щоб долати сильного воїна, приходилось самим ставати воїнами ще кращими.

Четвертою причиною була близькість Вільного Степу. Саме тоді і звідти з'явилась поговорка козацька: “степ та воля – козацька доля”, тобто воля починалась там, де починається Вільний Степ.

До п'ятої причини віднесемо суспільний спосіб життя – козацька громада. Українська людність була вихована на вічовому устрою, самосуді і самоуправлінні. Опинившись на вільних краях, розпочали відтворювати все це. “І дійсно, Запорожжя з його товариством, виборним началом старшин, військовими радами, загальним скарбом, окремими куренями – все це ті ж общинно-вічові порядки стародавнього українського життя, але тільки доведене до самого високого ступеня розвитку” (Михайло Максимович).

Вперше зустрічаємось з повідомленням про відокремлення запорожських козаків від українських, можна вважати, 1568 р., коли козаки розташувались “на Низу, на Днепре, въ поле и на иныхъ входахъ перемешкивать” (Архив Юго-Западной России, Киев, 1863, т.3, ч.III, с. 4).

Повернемось у 20 століття. Весною 3 березня 1905 р. у с. Нова Басань Бобровицького району на Чернігівщині в сім'ї заможного (за мірками радянської влади) селянина (мав 3 десятини землі на 5-х дітей) ФЕДОТА ГУЛОГО народився МАКСИМ.

Максим закінчив сільську з технічним ухилом школу, став слюсарем. Мріяв створити кузню вищого класу (мабуть, 5-зірково!). Та йому “пощастило” – з'явилась радянська влада, яка відправила юного мрійника до Ніжина вчитися далі. Ніжин запропонував вибір – або до Чернігова у сільськогосподарський технікум, або до Києва у ветеринарний інститут. Обрав Київ...

1929 року вступає до аспірантури на відділ харчування тварин, бо дуже хотів бути біохіміком або фізіологом. Тож 1932 р. переходить до Київського інституту біохімії (тепер Інститут біохімії ім.Паладіна).

1941 року Максим Федотович захистив докторську дисертацію. На третій день війни став рядовим солдатом. Перший бій на Львівщині, під Равою-Руською. Вжив... Згодом “знайшлась” робота за фахом – зачислили з рядового у майори до ветеринарного лазарету.

Скоро був викликаний до Москви, а далі – спецлабораторія в Челябінську: шукати протитотруту від отрут, які збиралися використовувати німці на фронтах війни.

...Як тільки звільнили Київ, Інститут біохімії повертається додому, розташовується поряд з Володимирським собором.

Улюбленою “квіткою” у роботі Максима Федотовича була вуглекислота, без якої не синтезуються білки, нуклеїнові кислоти, ліпіди, цукри. Це був виклик на той час: CO₂ – відходи “виробництва діяльності тварин”. Розроблений у лабораторії препарат карбоксилін (згодом – карбостимулін) значно підвищував продуктивність тваринництва. Скоро вся Україна розпочала випуск цього препарату. Наразі і тут кризова ситуація (2000 р.). Поряд з цим лабораторія Гулого розробляє препарат, який підвищує жирність молока. Як відомо, в шлунку тварин є спирти. Якщо давати коровам відходи пивзаводів – дріжді, то в шлунку починається бродіння, утворюється оцтова кислота, необхідна для синтезу жирів; з добавкою в раціон гліцерину жирність молока зростає на 20-25 %.

Виховав Максим Федотович 80 аспірантів, три з них стали академіками, донька – член-кореспондент АН України.

Колектив інституту створив антибіотик – мікроцид, фермент, який окислює вуглеводи і цукри, створює перекис водню та дельтактон глюконової кислоти. За цю роботу академік Гулий отримав Державну премію України.

15 років займався Максим Федотович науковою розробкою причин алкоголізму. Йому вдалося встановити, що алкоголь в організмі перетворюється в оцтовий альдегід або ацеталальдегід, саме він головний ворог людини, саме його вимагає організм. Вже сьогодні бажаючі можуть лікуватися: “НАМАЦІТОМ”, “МЕДИХРОНАЛОМ”, “МЕДИЦИТОМ”. Останнім часом інститут розробляє ліки від інших видів наркоманії.

2003 рік. Максим Федотович активно працює! Є радником дирекції Інституту, не їздить у відпустки, як він каже: “ніколи, як тобі вже за 95, та й не хочу там сумувати”.

3 березня 2000 р. Інститут привітав свого ювіляра з активним довголіттям, а Президент нагородив Максима Федотовича орденом Ярослава Мудрого.

Оце козак!

Нащадок сподвижника Петра Сагайдачного

Виникнення хімії як науки, на відміну від алхімії, пов’язане з методами аналітичного дослідження і відноситься до 17 ст.

Основним завданням хімії було визначення хімічного складу речовин, що сприяло розвитку методів хімічного аналізу. Сам термін “хімічний аналіз” ввів англійський хімік Роберт Бойль (1627-1691) для позначення способів виявлення однієї речовини в присутності

інших. Він розробив аналіз у розчинах, запропонував застосовувати для визначення кислот і лугів індикатори – відвари з квітів.

Наступним етапом стала колективна думка вчених, які шляхом аналізу об'єктів науки – в хімії це сполуки та їх перетворення, – розробляли правила семантико-структурного творення наукової номенклатури, що віддзеркалювали внутрішню суть об'єкта. А спочатку кожний вчений, відкриваючи явища, закономірності, об'єкти навколишнього світу, давав їм назви. Часто в основі назв цих явищ лежали суб'єктивні відчуття кольору, слуху, смаку, зовнішнього вигляду, схожості на щось відоме тільки цьому вченому і навіть ... імені коханої – все це “внутрішня форма слова” (О.Потебня).

Наукові основи хімічної номенклатури були закладені 1787 р. комісією французьких хіміків на чолі з А.Лавуазьє. Вони запропонували латинізовані назви елементів. Ця номенклатура була розвинута Й.Берцеліусом (1811 р.), який дав назви багатьом елементам і сполукам та запропонував принцип хімічної символіки.

Значний вплив на розвиток хімічної систематики та номенклатури мав Міжнародний конгрес хіміків 1860 р.

Перші спроби створення української хімічної термінології розпочалися ще в 60-х роках 19 ст. журналом “Основа”. Головні положення номенклатури в неорганічній хімії були затверджені на секції математичних, природничих і медичних наук Науковим товариством ім. Тараса Шевченка (НТШ) лише в 1903 р. Вони відображали особливості української мови і разом з тим враховували елементи західноєвропейської термінології.

У 30-х роках 20 ст. розвиток української наукової термінології у всіх галузях науки, зокрема і в хімії, зазнав нищівного удару. І тільки у 50-70-ті роки українську хімічну систематику і термінологію віродив і розвинув професор Київського університету ім. Тараса Шевченка **АНДРІЙ МАТВІЙОВИЧ ГОЛУБ**.

Андрій Матвійович походить з давнього козацького роду, був лицарем у житті і науці, вийшов із-під селянської стріхи і піднісся до висот світової науки. З 18 на 19 листопада 1918 р. у с. Заріччя Білоцерківського району на Київщині Андрій і народився. Рано залишився без батька Матвія, що був нащадком Олифера Остаповича Голуба, сподвижника Петра Сагайдачного.

Навчався в школах сіл Заріччя та Фурса, любляв математику, фізику, біологію, географію. Та вже в 5 класі зацікавився хімією горіння. Ось так від малого полум'я спалахнула велика постать у науці.

А що ж українські, козацькі гени? Вчений-патріот безстрашно, мужньо й безкомпромісно боровся зі збоченнями і халтурою в хімічній науці та мовознавстві, з підступною імперською політикою тотальної русифікації, облудою і мракобіссям комуністичної тиранії. Навколо нього гуртувалися не тільки хіміки, а й фізики, геологи, лікарі, філософи, історики, мовознавці, журналісти, письменники, митці – українознавці!

Андрій Матвійович великого значення надавав термінології в хімії – науковим термінам. Науковий стиль сучасної української літературної мови, як і будь-якої мови, характеризується наявністю в ній слів, які називаються “науковими термінами”. На основі аналізу цих слів і постала нова наукова галузь у мовознавстві – термінологія (термін – лат. – кордон, межа, кінець).

1937 року вступає на хімічний факультет Київського університету. В голоді й холоді (не мав навіть пальта) наполегливо й відповідально примножував свої знання. Закінчив університет аж у Кзил-Орді 1942 р. і вступив до офіцерської школи в Ташкенті. Воював. У званні майора обіймав генеральську посаду начальника хімічного захисту армії.

1947 року повернувся в Україну, навчався в аспірантурі у відомого хіміка-аналітика А.К.Бабка. З 1959 р. і до кінця земного життя професор Голуб завідував кафедрою неорганічної хімії Київського університету імені Тараса Шевченка.

1960 року Андрій Матвійович запропонував новий варіант періодичної системи хімічних елементів: родини заліза та платини відніс до побічної, а інертних елементів – до головної підгрупи 8-ї групи. Пропонував замінити назви деяких хімічних елементів: кремній, миш'як, сурма, вісмут, марганець – на силіцій, арсен, стибій, бісмут, манган. Прості речовини поділив на 3 групи: метали, металоїди та неметали.

Вважав доречним замінити невдалі або перекручені терміни на еквівалентні, що здатні пояснити суть поняття або явища. Зокрема, він запропонував термін “окиснення” (замість “окислення”), “окисник” (замість “окислювач”), “гратка” (замість “решітка”), “газуватий” (“газоподібний”), “царська вода” (“водка”).

Яскравий слід лишив Андрій Матвійович у хімії твердого тіла та хімічній технології. Вчений створив струнку теорію “контактних сполук”, що постають при співосаженні сполук із розчинів. Це відкрило нові обрії у царині синтезу матеріалів новітньої техніки. Саме тут вчений зі своїми учнями здійснив цілеспрямований синтез і дослідження цілої низки алюмінатів, галатів, хромітів, молібдатів, вольфраматів, ніобатів, танталатів, титанатів, титаноніобатів, фосфатів, ванадитів – багатьох металів, котрі знайшли застосування як

чудові діелектрики, сегнето- та п'єзоелектрики, лазерні матеріали, високотемпературні провідники та напівпровідники, оптичні матеріали, каталізатори тощо.

Андрій Матвійович був філософом-природознавцем. Він першим серед хіміків найповніше сформулював зміст періодичного закону Менделєєва, пояснив, як справджується цей закон за умов надвисоких тисків та температур.

Слідом за В.Вернадським Андрій Матвійович остаточно обґрунтував генетичний зв'язок між неорганічною хімією, геохімією та геологією, підкреслюючи специфіку геологічної форми руху матерії.

Андрій Матвійович заглиблювався в історію хімії. Він першим серед істориків науково пояснив причину самозаймання "грецького вогню".

Андрій Матвійович спілкувався з шкільною молоддю, читав учителям і учням лекції, виступав на конференціях юних хіміків. Впродовж багатьох років очолював Київське обласне правління хімічного товариства ім.Менделєєва. Був деканом хімічного факультету Міського університету вчителів. Написав монографії: "Систематика і термінологія в неорганічній хімії", "Рідкоземельні елементи", та після його смерті вийшла "Хімія псевдогалогенів", яку друкували німецькою в Берліні, англійською в Амстердамі та російською у ...Києві. Андрій Матвійович – автор фундаментального підручника для студентів хімічного факультету "Загальна та неорганічна хімія" у 2-х частинах, а також посібника "Основи координаційної хімії".

"Вчений володів дивовижною науковою інтуїцією, експериментаторським хистом, якимось особливим відчуттям речовини. Умів безпомилково обрати найперспективніший і певний напрям у наукових пошуках. Андрій Матвійович виховав і виплекав велику наукову школу хіміків, серед яких 3 академіки, 1 член-кореспондент, 4 доктори й понад 40 кандидатів наук, які плідно й гідно продовжують справу вчителя в Білорусі, В'єтнамі, Грузії, Канаді, Кара-Калпатії, Німеччині, Росії, Туркменії. Доля не шкодувала йому страждань, та все ж він був великим життєлюбом і оптимістом, володіючи почуттям іскрометного українського гумору.

Поряд із Б.Антоненком-Даниловичем, І.Гончаром та М.Лукашем він був одним із патріархів славної когорти шістдесятників, душею й ватагом новочасної київської "Старої Громади". Навколо нього гуртувалася передова українська інтелігенція" (Микола Василега-Дерибас, Тимофій Лазоренко. Як нащадок гетьмана тричі академіком не став. //Пульсар. - № 8. - 1999. - С. 64).

? Угадайте з першого разу: Чому ж все-таки, А.М.Голуб академіком НАН України не став?

Свій страдницький шлях на Землі Андрій Голуб завершив удосвіта у лікарні м.Києва 11 квітня 1977 р.

Ретро-дорога...

Людину втомлює одноманітність, прямизна дороги, хочеться звернути в ліс чи до річки, навіть “Паровозик” (з мультфільму) завертав у ліс до квітів-конвалій, він запізнювався на свої станції-зупинки, але пасажир не гнівався, така дорога їх не втомлювала, вони разом з ним спостерігали схід Сонця, відчували себе частинкою Природи... Пасажири планети Земля прагнуть дізнатися своєї прадавньої історії, вперто торують ретро-дорогу у різних галузях, у медицині, зокрема.

Ще в період матріархату (40000-35000 років до н.е.), жінка як голова роду турбувалася не тільки про харчування, підтримку вогню, але й про добробут і здоров'я роду, про що свідчать багаточисельні пам'ятники жінкам – “кам'яні баби”, “берегині”. Кому ж як не їм ставили ці пам'ятники члени роду. Головою роду була жінка – берегиня, знахідки антропологів доводять, що протягом тисячоліть людина харчувалася рослинною їжею. В Неандерталі були знайдені черепа людей, яких і стали називати неандертальцями. Вчені звернули увагу на масивність зубів і стертість коронок, що свідчить про довготривале вживання рослинної їжі. Тож очевидно, що на цьому етапі люди мали можливість безпосередньо визначати як харчові, так і лікувальні властивості рослин: беладона (вгамування болю), мак, тютюн, індійська конопля (наркотичні), полин (сокогінні), женьшень (тонізуючі) тощо.

В період матріархату люди хворіли різноманітними хворобами, про що знову ж таки свідчать чисельні знахідки антропологів. Кісткові залишки несуть на собі сліди рахіта, туберкульоза, сифіліса, травм, анкілозів тощо. Люди часто недоїдали, їх долали інфекційні хвороби (Г.Г.Скориченко-Амбодик, 1895 р.).

Пізніше, як свідчать знахідки в печері Кроманьйон (були знайдені черепа людей, що значно відрізнялися від черепа неандертальця) дуже розвинулось мисливство. Людина рушила в дорогу (Дорогу!), а під час зупинок-”відпочинок” будувала собі житло з двором і підсобними забудовами – формувався “український спосіб життя”(!). Так, наприклад, на південь від Воронежа, поблизу с.Костенки, археологи знайшли “Будівлю роду” – стоянку дикун-мисливця. Розміри фундаменту 450 кв.м, навколо розташовані землянки, стіни яких

обкладені дерев'яними плахами, кістками лопаток мамонта, на підлозі – кремневі наконечники стріл.

Мисливці носили тотеми (“мій рід”) з дерева, каменя, кістки, вважаючи, що вони захищають від небезпеки і зберігають здоров'я. Жінки Стародавньої Русі в якості амулета носили “змійовик” – оберег від усіляких хвороб.

Матріархат заклав основи народної медицини...

Мисливство, рибальство, приручення диких тварин, виплавка металів, створення знарядь праці вимагало чоловічої винахідливості, сили, що й призвело до зміни влади – настав час патріархату (пізній палеоліт – мезоліт). Створювались суспільно-економічні відносини, що суттєво вплинуло і на розвиток народної медицини. Виготовлялись металеві інструменти (ножі, скальпелі) – розвивалась хірургія. Гончарство давало посуд, в якому варили не тільки їжу, але й ліки.

Ще шумерський лікар свої лікувальні засоби створював з рослин, тваринних і мінеральних джерел. “Його улюбленими мінералами були хлористий натрій (сіль) і нітрат калію (сальнітер). З тваринного світу він використовував молоко, зміїну шкіру й панцир черепахи. Більшість його ліків, однак, походила із світу рослин: мирта, ферула і чебрець, верба, груша, сосна, смоківниця і фінікова пальма. Лікувальні речовини він добував з насіння, коріння, віття; зберігав у твердому стані або порошку... Таблички свідчать про широку обізнаність лікаря з багатьма складними хімічними реакціями. В деяких рецептах наводиться інструкція, як слід очищати окремі складники ліків перед перетворенням їх на порошок. Ця операція вимагала знання різних хімічних реакцій” (переклад з глиняних шумеровських табличок (3000 років до н.е.) американського шумеролога Семюеля Н.Крамера, 20 ст.). Найдавніший шумерський лікар нам відомий близько 2700 року до н.е.: Лулу, і практикував він в Урі (тепер Ірак). В індійських рукописах тисячолітньої давнини знаходяться описи не тільки лікування травами, але й хірургічні операції на відкритому мозкові, кесареві розтини і навіть пластичні операції. Велика кількість черепів зі слідами трепанацій було знайдено в Південній Америці – перуанських Андах. Інки також здавна вміли виконувати складні операції. (143, с. 402)

З праць Геродота дізнаємось, що скіфи прийшли в Причорномор'я за 5-6 століть до н.е. і займали територію “Великого степу” та Північного Криму. В Скіфській державі розподіл праці сприяв виникненню різноманітних професій, в тому числі і професії лікаря. Поряд з народною медициною розвивалась і професійна. “В 7-6 ст. до н.е. в Скіфії і Греції славились скіфські лікарі **АНАХАРСІД і ТОКСАРИДОКС**. Токсарид був визнаний в Греції героєм.

Походженням він був з простого скіфського роду, був “муж мудрий, відзначався любов’ю до прекрасного і прагнув до благородних занять”. Помер в Афінах.

В першому столітті до н.е. в м.Пантикапей (Керч) жив боспорський **МИТРИДАТ 6-й ЄВПАТОР**, який практикував медициною, писав праці, які, на жаль, не збереглися. Митридат вважався творцем “теріака” – ліками від будь-яких хвороб, до складу яких входило біля 60 протиядів” (Думка Н.С. О скифской медицине. //Советское здравоохранение. 1956, - № 5. - С. 59).

Цікаві факти. “Кліматичні умови впливають на зовнішній облік скіфів. Де місцевість гола, безводна, горбиста і, якщо на неї діють холод і жарке сонце, там побачиш людей твердих, худих, з добрим розкішним тілом, сильних і волосатих, і таких, які від природи енергійні і рухливі для діяльності... та заметиш також, що ці люди для мистецтв гостріші і здатніші, і більш здатні вести військові справи” (Гіпократ). (Избранные книги. - Т. 1. - М, 1936. - С. 299-304). І далі Гіпократ відмічає у скіфів євнухидизм (“жіноча хвороба”), біль у суглобах, виразки на тілі. Причину євнухидизму Гіпократ пояснює так: “Страждають благородніші і ті, які за рахунок верхової їзди досягли великої могутності, бідніші люди страждають менше, бо не їздять верхи”. Як вважав Гіпократ, завдяки довготривалому перебуванню в сідлі виникає сильний біль в суглобах, виразки на стегнах, хромота.

Про існування професійних лікарів у скіфів можна бачити на Куль-Обській вазі, знайденій в 1901 р. під час розкопок пагорбу поблизу Керчі. Золота ваза “виготовлена в 5-4 ст. до н.е. На ній майстер створив образ лікаря-скіфа, який надає медичну допомогу скіфу-воїну: перев’язує поранену ногу, а в іншому місці – видаляється хворий зуб. Для лікування ран скіфи використовували “скіфський корінь” (ревень). Александрійські лікарі (Ктезія, Аристокітон) подивовувалися цілительським властивостям скіфської трави. “Ця трава з боліт Меотійських вивозиться за межі Скіфії в Грецію, Італію” – писав Пліній Старший (23-79 рр. н.е.). Про лікарів (“лечцов”) згадує і “Правда Руская”: “Или будеть кровав или синь надражен, то не искати ему видока (“свідка”) человеку тому; еще не будет на нем знамена никоторого же, толи прийдет видок аще ли не может, ту тому конец: ожели себе не может мстити, то взяли ему за обиду 3 гривне” (т.2, - М.-Л., 1947, - с. 58).

Стародавній Рим (3 ст. до н.е.- 476 р. н.е.). До пам’яток цивілізації будівництва відносимо: водогін в Римі, який забезпечував місту доброякісну питну воду; будівлі величезного базара та лазні. Деякі лазні (терми) були розраховані на декілька тисяч осіб одночасно, в багатьох лазнях існували площадки для фізичних вправ і змагань, відпочинку народних зборів. Пізніше в Римській імперії були введені посади головних лікарів

(архиятрів). В багатьох провінціях імперії вводилась певна квота на лікарів, які мали право на практикування.

Середньовіччя характеризується великими епідеміями гострозаразних хвороб, які не фіксувались такими масштабами раніше. Причини: “Велике переселення народів” зі сходу на захід та з півночі на південь (4-7 ст.), завойовницькі хрестові походи (1096-1270 рр.), антигігієнічні умови проживання в містах, зневага до гігієни тіла тощо. Епідемії, що переходили в пандемії захоплювали величезні райони, наприклад пандемія чуми (моровиці) (“чорна смерть”) 1347 р., занесеної в Північну Італію з Північної Африки торговим судном протягом 4 років захопила всю Європу, в деяких місцевостях вимирало до 9/10 населення. Згодом довелось ввести посаду лікаря (штат-фізик), який виконував протиепідемічні функції. В 15 ст. створювались аптеки та лікарні.

Розвивалось ліковедення. В Київській Русі стала відомою народною лікаркою **ЄВПРАКСІЯ (ЩАСЛИВА)**, донька князя Київського Всеволода Ярославовича, рідна сестра Володимира Мономаха. У 12 років (1083 р.) була відряджена до Саксонії (Німеччина) в дружини імператорові Генріху IV.

Євпраксія була першою серед науковців-природничників. Успішно лікувала хворих і досягла у цьому великих успіхів. Написала трактат “Мазі” українською мовою. Оригінал трактату і зараз зберігається в бібліотеці м.Болоньї в Італії. Вона вивчала народну медицину, сама лікувала недужих, за що називалась Добродія.

Трактат “Мазі” складається з 4-5 частин та 29 розділів. Перша частина складається з загальних зауважень про гігієну. В ній йде мова про пори року, про рух і спокій, про сон і безсоння, про 4 типи людей по тілобудові і про лазню, яка дуже зберігає здоров'я та зміцнює тіло.

Друга частина: гігієна шлюбу, гігієна вагітної жінки і її дитини.

Третя частина – гігієна харчування. Четверта – зовнішні хвороби. П'ята – внутрішні хвороби.

В трактаті йде мова про хвороби ротової порожнини: зуби, ясна та як зуби “білими зробити”. Лікування ран рекомендується проводити квашеним тістом, печеною цибулею. (Лопарев Х.М. Брак Мстиславны //Византийский временник. - Т. 9, - Москва, 1902. - С. 438).

В Київській Русі з великим успіхом розвивалась народна медицина, діяльність лікарів-професіоналів користувалась великою популярністю (Київ, Новгород, Чернігів). Князь Володимир в 988 р. послав до інших країн лікаря **ІВАНА СМЕРА**. Свої думки, рецепти, настанови він писав на мідних дощечках. Князю він писав дощечки-листи, наприклад: “Я з

великими труднощами перейшов гори, Паннанонію, через Дунай, далі Сербія, Болгарія і велику славу Імперію грецьку з її 5-ма царствами був у Антіохії, згодом в Ієрусалимі, з Ієрусалима прийшов в Александрію... Сіє тобі вірно начертіваю врач і посланник твій Іванець Смера Половнянин” (//Сын отечества. - С.-Пб, 1821. - Ч. 76. - С. 248).

Лікар АГАПІТ (?-1095 рр.), народжений в Києві, працював в Києво-Печерському монастирі, безкоштовно лікував населення, зачинатель давньоруської лікарської справи. “И услышали о нем в городе, что в монастыре есть некто врач, и многие больные приходили к нему и выздоравливали” (Киево-Печерский патерик. - К, 1870. - С. 88). Бо “егда кто разболящися, сий, оставив келию пришед к болящему брату и служаще ему ... аще же ли продолжашеся недуг болящему, сий блаженный Агапит неотступно пребываше у него”. Від усіх хвороб в Київській Русі використовували мед, рослини, олію. Лічці готували “порохи” (порошки), “масти” (мазі), “питие” і “зелье” (настоянки і відвари), застосовували їх зовні і в середину, іноді з “распростертием на 40 дни”.

ПРО СВЯТОГО І БЛАЖЕНОГО АГАПІТА, БЕЗКОРИСЛИВОГО ЛІКАРЯ

Оповідь Полікарпа

Був один із Києва постригся, на ймення Агапіт, при блаженному отці нашому Антонії, по тому й слідував його ангельському життю – був бо самовидцем досконалення його. Таж бо він, великий, приховуючи свою святість, хворих своєю їжею зцілював, а ті гадали, що їм подають лікувальне зілля, – і так здорові ставали від молитви його... А коли хто від братії розболиться, то він полишав келію свою, приходив до болящого брата і служив йому (а в його келії не було нічого, що вкрасти можна було б), підіймав і укладав хворого і на своїх руках переносив, подаючи йому від своєї їжі, а ще варив зілля, і так хворий ставав здоровий від молитв його. Коли ж продовжувався недуг хворого, з дозволання Божого, щоб вірї й молитву рабу своєму примножив, цей-таки блажений Агапіт пробував при ньому невідступно, молячи за нього Бога ненастанно, доки Господь подасть хворому здоров'я заради молитв його. І через це прозвали його лічцем, бо йому дарував Господь дар зцілення. І чули про нього в городі, що є такий у монастирі лічець, – багато хворих приходили до нього і здорові ставали...

У ті дні розболівся князь Володимир Всеволодич Мономах, і прийшов до нього вірменин, лікуючи його, і нічого не досяг, але ще більший недуг упав на хворого. І вже був той при смерті, тож послав прохання до Іоанна, ігумена Печерського: хай примусить Агапіта прийти до нього, а він тоді княжив у Чернігові. І відповів блаженний: “Коли до князя іду, то

й до всіх піду; не можу я задля слави людської вийти за монастирські ворота і переступити свою обітницю, адже я обіцяв перед Богом бути в монастирі до останнього подиху. Коли ж виганяєш мене, піду в інший край і повернуся, аж поки ся річ минеться”.

Ніколи-бо не виходив він із монастиря.

Побачив це княжий посланець, що не бажає йти, – молить ченця, хай так зілля дасть. Примушений ігуменом, дав йому зілля, яке і сам вживав, – хай віднесуть болящому. Коли ж князь спробував того зілля, то відразу ж здоровий став.

Прийшов Володимир до Києва і зайшов до Печерського монастиря, бажаючи пошанувати ченця, котрий дарував йому зілля і здоров'я з Богом, бо ніколи його не бачив – гадав йому мзду подарувати. Агапіт же, небажаючи, щоб його славили, сховався. Князь же принесене йому золото віддав ігуменові. По тому послав Володимир до блаженного Агапіта одного з боляр своїх із численними дарами. Його-бо посланий болярин зайшов у келії і приніс, поклав перед ним принесені дари. І відказав той: “О чадо! Ніколи-бо й ні від кого нічого не брав, чи ж погублю нині дар свій задля золота, що його я не вимагаю ні від кого?” І відповів болярин: “Отче, знає той, який послав мене, що не потребуєш сього, але задля мене утіш сина свого, йому-бо від Бога дарував єси здоров'я; прийми се і віддай жебракам”.

І відказав старець: “З радістю се прийму задля тебе, ніби треба воно мені. Скажи-бо тому, який послав тебе: “Все, що маєш єси, чуже є, коли ж відходитимеш, нічого не зможеш узяти з собою; нині ж роздай тим, які потребують, бо задля цього збавив тебе від смерті Господь; я ж бо нічого тобі не вдіяв. І не здумай не послухатись мене, бо знов постраждаєш!”

І взяв Агапіт принесене золото, виніс із келії, викинув, а сам сховався. Вийшов болярин, побачив викинуте – принос і дари, взяв усе і віддав ігуменові Йоанну. І розповів усе князю, як було із старцем. Зрозуміли всі, що то Божий раб є. Князь же не міг не послухатись старця і все добро своє роздав жебракам, як то й сказав йому блаженний.

По тому розболівся сей чорноризець Агапіт, ... пробувши три місяці, трохи похворав й відійшов до Господа...

Таке і більше сього учинене від тих святих чорноризців. Згадавши їхнє добродійне життя, дивуюся, як замовчано було велике досконалення преподобного отця нашого Антонія! Таж коли таке світло згасло від нашої неуваги, то як від нього проміння засяє - маю на увазі преподобних отців і братію наших! Адже сказав Господь: “Жоден пророк не буває приємний у вітчизні своїй”...

Я про щойно сказаних чорноризців ясно кажу, не в тайні, як раніше, бо коли я промовчу, від мене до решти забуті будуть, отже, й не пом'януться імена їхні, як це було й до сьогодні. Се я кажу в 15-те літо твого ігуменства: не було пам'яті за сто і шістьдесят літ, нині ж, завдяки своїй любові, замовчане почутим стало, і пам'ять тих, що любили Бога, завжди шанується і хвалиться, бо, кому годили, від того вінчаються. Мені ж величчя – краситься такими, і цим гадаю покрити сором діла мого: що тільки згадаю із чутого, то творю і вважаю, що це мною з'явлена була їхня добротворність...

(Написано у 1223-1233 рр.) (Переклад Валерія Шевчука).

З літописів (Радзивилівський) і інших пам'яток писемності дізнаємося, що у Всеслава Полоцького була хронічна виразка на голові (1044), у Великого князя Святослава Ярославовича – пухлина лімфатичних залоз (1076), у князя Володимира Галицького – “удар” від нервового потрясіння.

Багато хвороб український народ називав по-своєму: куряча сліпота, грудна жаба, ячмінь, чахотка, рак, зла порча тощо.

В 11-12 ст. в Переяславі, в Києві були створені перші монастирські лікарні. Згодом, в 13-14 ст. в Новгороді, Смоленську і Львові з'явилися громадські лікарні. Широко використовувались ліки рослинного походження: полин, скіфська трава, кропива, кора ясеня, подорожник, ялівець (ягоди), мед з мукою, цибуля печена, заквашене тісто тощо.

Широко використовувались мінерали, камені (у скіфів): хризоліт, вживався в середину (змультений) під час коликів у животі, яхонт носили жінки, щоб здолати родові болі. Скіфи знали про лікуючі якості миш'яка (арсена) та інших солей. Були відомі оцет, селітра, мідний купорос, скипидар, “сірчаний камінь”.

Лікування мінеральними водами на Русі було відоме з давніх давен. “Кислу воду” народ знав давно і з успіхом укріплював своє здоров'я.

При монастирських лікарнях в якостях ліків використовувались різноманітні масла, пластирі, мед, сушені трави, вино тощо.

У писемних пам'ятках 16-17 ст. “Словарець” **ЛАВРЕНТІЯ ЗИЗАНІЯ**, “Лексікон славенороскій” **ПАМВИ БЕРИНДИ** повідомляли про лікарські рослини. 1445 року у Львові русин **ВАСИЛЬ** відкрив першу аптеку. На початку 18 ст. в Лубнах було відкрито польову аптеку з аптекарським городом для забезпечення ліками військових госпіталів. Город згодом перетворився в центр вивчення цілющих властивостей різних рослин. Ця робота продовжується й сьогодні, тепер це науково-дослідний інститут лікарських рослин Академії аграрних наук України.

Першим доктором медицини з України був в 15 ст. **МАРТИН з ЖУРАВИЦІ** (Перемишель), котрий в Кракові став магістром, після чого прибув до Болонського університету (Італія), викладав астрономію, а коли здобув там ступінь доктора медицини, повернувся до Кракова, лікував хворих, був прозваний Королем Медицини. Помер 1460 р. В цей час вже 10 років жив його наступник з Дрогобича – **ЮРКО КАТЕРМАК**, який “розбагатів” завдяки солі, яку випаровували у цих, дрогобицьких селах. Король речі Посполитої мав і свою соляну долю і здавав в оренду генуезьким купцям. Вони возили сіль і з Криму, і з Галичини, а Юрко з дитинства закохався в ще одну милозвучну мову – італійську і став тлумачем у генуезьких купців у Львові. З їх караванами побував в Криму у Кафі (туди прибув генуезькою галерою з Аккермана, а назад рухався сухоходом через Перекоп). На початку 1469 р. він вступив до Краківського університету, в наступному році одержав ступінь бакалавра вільних мистецтв. Тепер можна було залишатись в Італії, – вступив до найстарішого в Європі Болонського університету. З 1478 р. викладав там астрономію, склав “Прогностик на 1478 р.”, написав трактат про Сонячне затемнення в цьому ж році.

Перша книжка надрукована українцем Юрієм Катермаком була “Прогностична оцінка поточного 1483 р.”. В його творах містилось чимало географічних відомостей про східнослов'янські землі, Кримське ханство, Мангупське князівство Феодоро, про Кафу. Вперше в друкованій літературі згадується ним Москва. Обирає собі нове прізвище і стає Юрієм Дрогобичем. Отримавши в Болоньї звання доктора філософії, “магістр Георгіус з Русі” знову стає студентом – слухає повний 4-річний курс медицини. На 1481-82 навчальний рік його обирають ректором університету медиків і артистів. Отримавши звання доктора медицини, **ЮРІЙ ДРОГОБИЧ** повертається до Кракова і в 1488 р. читає в університеті курс лекцій з медицини. В цей час серед студентів був і Микола Коперник. Помер Юрій Дрогобич 4 лютого 1494 р. у Кракові.

ВСТУП до книги “ПРОГНОСТИЧНА ОЦІНКА 1483 року”

Більшість тепер виставля напоказ свої праці, святотче,
Дбаючи щонайпильніш про честолюбство та зиск.
Я ж мої книги у світ випускаю з єдиним бажанням:
Роду людському аби тільки б корисні були.
Ні, не порожні вони й не для реготу писані мною;
Труд цей Мінервин, бігме, родом з надхмарних країв.
Знаю, для тебе немає тепер таємниць вже на світі:
Нині ти, бачу, спізнав навіть і силу зірок.
Обшири Неба для наших очей незбагненно великі;
Розумом легко, проте, можемо їх осягнути.

Наслідки ми за причинами і навпаки визначаєм:
Так відкривається шлях, що до ефіру веде.
Все у підмісячнім світі живе за законами Неба;
Ними керують також (хто заперечить!) зірки.
Правлять без примусу, а як настрашать коли випадково,
Розум підкаже, проте, як ту біду відвернуть.
Зірці своїй завдяки досягнув ти найбільшої цноти
І називають тому богом тебе недарма.
Певно, любов'ю Венери й Юпітера стиснуто Сонце
Правити Світом тебе настановило колись.
З ласки господньої все ти вже маєш, от тільки хай Зірка
Роки подовжить тобі, – Рим цього зичить також.
Будь же прихильним до книги цієї: вона допоможе пізнати
Те, що невдовзі гряде, – знати яке вже пора.
Отже, в які саме дні тобі доля ласкава всміхнеться,
А у які навпаки – лиха незнаного жди.
Дні, коли Марс запанує, і мир коли буде, побачиш;
І в яким краї чекать треба чуму навісну.
Місяця й Сонця затемнення бачиш, – то вмер десь володар.
Це все та інші дива хочемо тут показати.

Юрій Дрогобич. (Українська література 14-16 ст. - К., 1988. - С. 444).

Коли у Києво-Могилянській академії було відкрито медичний клас (1802 р.), керівником його став вчений **МАСЛОВСЬКИЙ О.Ф.** 1791 року він захистив докторську дисертацію з лікознавства. Його наукові праці з медичної ботаніки, акушерства, психіатрії, інфекційних захворювань, педагогічної діяльності мали велике значення для розвитку медичних наук. (Іван Чекман).

Відомий світові **МИКОЛА ІВАНОВИЧ ПИРОГОВ** (1810-1881) – клініцист, анатом, хірург, педагог стверджував: “Майбутнє належить медицині попереджувальній”. В його час анатомія і фізіологія були самі по собі, а медицина – сама по собі. Микола Іванович досконало володів хірургічною технікою, оперував швидко (до 20 хвилин), що було необхідно в умовах відсутності наркозу. Ведучою проблемою медицини в першій половині 19 ст. була проблема обезболювання. Миколі Пирогову належить провідне місце в розробці питань, пов'язаних з використанням наркозу в клініці і військово-польових умовах.

17 березня 1754 р. Синод видав указ про виклик до Москви й Петербурга студентів семінарій з України, з “малоросійських людей”, бо своїх “великоросійських людей” набрати ніяк не могли, – не було грамотних, які б читали латиною. За цим наказом Київська академія відрядила 37 студентів, а протягом 1754-68 рр. виїхало до Росії 300 студентів. Тож вивозили до Росії українські мізки, можна назвати десятки славетних імен тільки в медицині. Іван Полетика (1726-1783), Опанас Шафронський (1740-1811), І.Тимківський, Хома Тихорський (1733-1814) – син козака Переяславського полку, К.Ягельський, М.Крутень, Г.Соболевський,

Д.Самойлович, С.Леонтович, Мартин Терехівський (1740-1796), Олександр та Павло Шумлянські, відповідно (1748-1795) і (1752-1821) – це всі з Петербурзького адміралтейського шпиталю та Кронштадського медико-хірургічного училища. З Московського університету Хома Борсук-Моїсеев (1768-1811).

26 вересня 1797 р. знову указ Синоду, щоби духовні училища України щороку надсилали до медичних закладів Росії до 50 семінаристів. Список медиків з українських земель можна продовжувати й далі: П.Погорецький (з с.Чорногородка Фастівського повіту), Д.Понирко, І.Руцький, Й.Тиманівський, П.Чайка, П.Загорський, М.Гамалія (1749-1830) (з Полтавщини, син козака Яблунівської сотні Лубенського полку) й багато (Багато!) ще. Всього в 18 ст. у шпиталях і медико-хірургічних школах Петербурга, Кронштата й Москви було 1228 українців, в тому числі 698 з Київської академії, 237 – Чернігівського колегіуму, 128 – Новгород-Сіверської семінарії, 27 – Полтавської семінарії, 48 – хлопці з домашньої підготовки.

Під кінець 18 ст. в Росії було 42 докторів медицини, вихідців з України. (Валько Кравченко).

В 19-20 ст. в Російській імперії, в південних губерніях відбулися значні зміни в суспільно-громадському житті – важливе місце посіла земська медицина (1864 р.). До середини 90-х років 19 ст. в більшості земств медицина стала безкоштовною. Завданням земського лікаря зводилось до скорочення кількості хворих. Саме тепер вперше на планеті, в системі земської медицини з'явилась лікарська дільниця на селі. На 1910 р. чисельність сільського населення на одного дільничого лікаря знизилось з 95000 до 28000, радіус лікарської дільниці становив 17 верст.

Повернемось до Миколи Івановича Пирогова. Ствши попечителем Київського учбового округу, проявив великий талант і як педагог.

Питання життя (1856 р.)

...На чому засноване застосування реального виховання до самого дитячого віку?

Одно з двох: або в реальній школі, призначеній для різних віків (з самого першого дитинства до юнацтва), виховання для першого віку нічим не відрізняється від звичайного, загальноприйнятого; або ж виховання цієї школи з самого його початку і до кінця є цілком відмінне, спрямоване виключно на досягнення однієї певної практичної мети.

...Відповідайте мені по щирості, чи можна сподіватися, щоб юнак в один і той же період часу готувався виступати на поприще, не самим ним обране, спокушався зовнішніми й матеріальними вигодами цього, заздальгідь для нього визначеного, поприща і, разом з тим,

серйозно й старанно готувався до внутрішньої боротьби з самим собою і з захопливим напрямом світу?

Не поспішайте з вашою прикладною реальністю. Дайте дозріти і зміцнити внутрішній людині; зовнішня встигне ще діяти; вона, виходячи пізніше, але керована внутрішньо, буде, можливо, не така спритна, не така згодлива і ухильна, як вихованці реальних шкіл; але зате на неї можна буде покластися з більшою певністю: вона не за своє не візьметься.

Дайте виробитись і розвинутиись внутрішній людині! Дайте їй час і засоби підкорити собі зовнішню, і у вас будуть і негоціанти, і солдати, і моряки, і юристи. А головне, у вас будуть люди і громадяни.

Чи означає це, що я пропоную вам закрити і знищити всі реальні і спеціальні школи?

Ні, я повстаю тільки проти двох кричущих крайностей.

Для чого батьки так самоправно розпоряджаються долею своїх дітей, призначаючи їх, які тільки вийшли з колиски, туди, де з різних міркувань і розрахунків їм передбачається більш вигідна кар'єра?

Для чого реально-спеціальні школи беруться за виховання того віку, для якого загальна людська освіта незрівняно істотніша, ніж усі практичні додатки?

Хто дав право батькам, матерям і вихователям панівати самоправно над добрими дарами творця, які він дав дітям?

Хто навчив, хто відкрив, що діти дістали природжені здібності і природжене покликання відігравати саме ту роль у суспільстві, яку батьки самі їм призначають? Уже давно залишений варварський звичай видавати заміж дочок силоміць, а невірний і передчасний шлюб синів з їх майбутнім поприщем припущений і привілейований; заказне їх вінчання з наукою святкується і прославляється, як вінчання доща з морем.

І хіба немає іншого засобу, іншого шляху, іншого механізму для реально-спеціального виховання? Хіба немає іншої можливості дістати спеціально-практичної освіти в тій або іншій галузі людських знань, як тільки поширюючи її за рахунок загальної людської освіти?..

...Всі, хто готується бути корисними громадянами, повинні спочатку навчитися бути людьми. Тому всі до певного періоду життя, в якому ясно позначаються їх схильності і їх таланти, повинні користуватися плодами тієї ж морально-наукової освіти. Недарма певні знання здавна називаються гуманітарні науки, тобто необхідні для кожної людини. Ці знання, з знищенням язичества, з удосконаленням наук, з розвиненням громадського побуту різних націй, змінені в їх вигляді, лишаються назавжди, проте, тими самими світильниками на життєвому шляху і давньої, і нової людини.

...Однобічний спеціаліст є або грубий емпірик (який применшує значення мислення, наук, абстракцій), або вуличний шарлатан.

Відшукавши найзручніший і найприродніший напрям, яким треба вести наших дітей, що готуються прийняти на себе високе звання людини, лишається ще, головне, розв'язати одно з найістотніших питань життя. “Яким способом, яким шляхом приготувати їх до неминучої майбутньої боротьби?”

Перша умова: вона повинна мати від природи хоч яке-небудь домагання на розум і почуття.

Користуйтеся цими добрими дарами творця; але не робіть обдарованих безглуздими поклонниками мертвої букви, зухвалими противниками необхідного на землі авторитету, суємудрими прибічниками грубого матеріалізму, захопленими марнотратами почуття і волі та холодними адептами розуму. Ось друга умова...

Пирогов М.І. (Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки. - К., 1961. - С. 231-240).

“Рентгенівська” трубка – за 14 років до дослідів Рентгена

В кінці 19 ст. завдяки досягненням фізики розпочався новий напрямок в медицині, який зіграв важливу роль в діагностиці і лікуванні ряду хвороб, у вивченні біологічних властивостей людського організму – це було пов'язано з відкриттям українцем ІВАНОМ ПАВЛОВИЧЕМ ПУЛЮЄМ. 1895 року ним було досліджено нові промені – Х-промені, які просвічували людське тіло, можна було робити внутрішні фотографії. Саме професор Пулюю зробив першу фотографію скелета людини. Рентген К. чи І.Пулюю ? Судіть самі.

Дві статті Івана Пулюя “Про походження рентгенівських променів та їх фотографічну дію” і “Додаток до праці “Про походження...”” з низкою фотографій були подані до Віденського журналу “Повідомлення імператорської Академії наук” 13 лютого і 5 березня 1896 р. Доповідь на цю тему І.Пулюю зробив у великій аудиторії Німецької вищої технічної школи у Празі 15 лютого, демонструючи знімки, виконані за допомогою трубок власної конструкції зразка початку 80-х років (!) (66, с. 192). Важливо також відзначити, що І.Пулюєві належить перша вдала спроба з'ясувати механізм виникнення Х-променів, в той час К.Рентген протягом 10 років після відкриття електрона не вірив у його існування й тому не міг зрозуміти механізм утворення Х-променів. Читаймо уважно: “При високій напрузі з катода вириваються матеріальні частинки (електродні і газові частинки) і поширюються перпендикулярно до поверхні катода. Ці частинки, заряджені негативною статичною електрикою (!), підтримують протікання струму між двома електродами й скляними

стінками. Коли ці матеріальні негативно заряджені частинки (!) стикаються зі скляними стінками чи іншими твердими тілами, то крім збудження молекул тіла відбувається також вирівнювання, компенсація їх електричних зарядів, причому вирівнювання не може відбуватись без збудження ефірної оболонки молекули. Кожне уражене місце скляної стінки чи екрана буде вихідним пунктом ефірних хвиль...” (Іван Пулюй). Частинка “електрон” ще не була відкрита.

Народився Іван 2 лютого 1845 р. у с.Гримайлові Скалатського повіту на Тернопільщині.

Навчався у Тернополі, долаючи щодня 10 км до гімназії. 1872 року закінчив Віденський університет, природничий факультет. Палким бажанням було їхати викладати до Львова або Києва, але втрутилися жандарми Росії – в їхніх списках Іван Пулюй значився як неблагонадійний. Ще студентом філософського факультету видає у Відні науково-популярну працю з астрономії “Про нерухомі зірки й планети”, яка дісталась до Росії й викликала там осуд – зазіхає на основи російської монархії! Автора почали вважати ледь не вождем мас, які мали здійснити в Росії переворот.

1875 року переїздить до Страсбурзького університету, де вивчав електромеханіку. В цей час тут працював і К.Рентген.

1877 року повертається до Віденського університету приват-доцентом з фаху фізики і математики. Викладає кінетичну теорію газів і механічну теорію тепла. Займається удосконаленням технології виготовлення ламп розжарення, досяг великих успіхів – його лампи були досконаліши американських, які виготовляв Едісон. Лампи Едісона світили до 45 год., Пулюєві – понад 100.

У Відні Іван Павлович серед своїх земляків у діаспорі створює культурно-пропагандиське товариство “Січ”, яке виборювало рівноправне місце для українців серед поляків і росіян. Він відстоював українську справу виступати в пресі в особистих розмовах із спадкоємцем трону Францом Фердинандом, іншими членами цісарського дому, з міністром освіти, з впливовими промисловцями, фабрикантами.

Після написання праці “Перемінні звіздм” 1881 р. писав Пантелеймону Кулішу: “Чим хата багата, тим і рада, тож прийміть, добродію, на спомин моє оповідання про звізди. Се те оповідання, котрого Ви слухали зоряної ночі на Україні, літали думкою аж за Небо, зжурені над сумною долею України, шукаючи для душі одради, а знайшовши її в законі непропащої сили, мужались на нове діло. Сила й спасення лежить у нас самих: у праці над освітою і добробутом народа”.

1884 року на Всесвітній виставці в м.Штайрі лампи Івана Пулюя отримують срібну медаль. У дослідженнях електромагнетизму, змінного струму та самоіндукції він був попереду всіх вчених Австро-Угорщини.

У Празі Іван Павлович організував культурну спілку “Українська громада”, яка з 1901 р., з прибуттям до Праги понад 500 львівських студентів, набула великого розмаху. Головували в ній поперемінно Іван Пулюй та Іван Горбачевський. Окрім того, було засновано “Фонд Пулюя”, який допомагав стипендіями студентам з України. Фонд проіснував до 1939 р., доки його не зліквідували німці.

1902 року вийшов друком перекладений І.Пулюєм українською мовою “Псалтир”.

1915 року він видає німецькою мовою книжку “Україна та її міжнародне політичне значення”. Вже тоді автор розумів ситуацію, стисло, вагомо і дохідливо переконував читача в тому, що українське питання не надумане, а має глибокі історичні корені і величезне значення для стабілізації політичного та економічного становища в Європі. Найбільшої уваги в цій праці приділено російсько-українським відносинам, показано віроломство і тупу агресивну жорстокість російського царизму, починаючи з часів Хмельниччини до окупації Галичини російськими військами в 1914-1915 рр., коли першою справою їхньої військової адміністрації стало тотальне нищення українського культурного життя, його інституцій та діячів.

Не оминає Іван Пулюй і ще одного історичного злочинства, яке грало і продовжує грати значну роль у збаламученні російськими шовіністами людей всього світу. “Аби мати видимість певного обґрунтування перед світом, московит присвоїв собі назву “Русь”, яка в попередніх віках належала Київському князівству, а відтак Галичині з Волинню, і таким чином утворив та розповсюдив слово “Россия”. Українців поіменовано “малоросами”, а московитів “їхніми старшими братами” та “великоросами”.

То ж хто він, Іван Павлович Пулюй? Фізик, математик, астроном, теолог, філософ, електротехнік, енергобудівник (спорудив кілька електростанцій у Чехії, Моравії, Італії, Угорщині), оратор, педагог, організатор, архітектор, поліглот (знав 15 мов), коваль, столяр, скляр, дослідник, письменник (талант його високо оцінив Іван Франко: – Безмежний чоловік!), експериментатор в медицині.

Помер І.П.Пулюй 31 січня 1918 р. у Празі, де й похований.

Впровадження X-променів у медицину

Один з перших хто розпочав використовувати X-промені для просвічування хворих та діагностувати захворювання був український фізик МИКОЛА ДМИТРОВИЧ ПИЛЬЧИКОВ. Народився Микола 21 травня 1857 р. у Полтаві, в родині подвижника українського національно-визвольного руху та педагога Дмитра Пильчикова, члена Кирило-Мефодіївського братства (1846 р.), програма якого мала національну ідею як підставу для українського відродження.

1876 року вступив до Харківського університету і вже через 2 роки винайшов електричний фонограф, на кілька десятиріч випередивши зарубіжних дослідників, серед них і Едісона, фонограф якого був механічним.

За 1881-1887 рр. Микола Дмитрович пише 18 наукових праць і винаходів, будує 9 власних фізичних та фізико-хімічних приладів, серед них рефрактометр для рідини, який здобув визнання в Російській імперії та за кордоном. У цей же період дослідив райони магнітних аномалій у Курській губернії, відкрив нові пункти та встановив територіальні межі поширення аномалії.

Вперше у світі М.Пильчиков відкрив і дослідив на практиці явище електрофотографування, назване ним фотогальванографією.

За роки експериментальних досліджень з радіоактивності (1899-1900) Микола Пильчиков стає одним з піонерів створення ядерної фізики.

Працюючи в Одеському університеті, Микола Дмитрович уже на початку 1896 р. продемонстрував одеситам (професорам і викладачам гімназій, інженерам, морським офіцерам та студентам) досліди з X-променями, використовуючи трубку Івана Пулюя.

Творча спадщина Миколи Дмитровича Пильчикова: 100 наукових праць, понад 25 оригінальних приладів та установок.

19 травня 1908 р. М.Д.Пильчиков застрелився.

Гігієна і охорона здоров'я. На розвиток гігієни впливали успіхи природознавства і медичної науки, впровадження експериментального спрямування, робились значні наукові дослідження, фундаментальні відкриття. Поряд з цим відбувалась спеціалізація знань: виникли комунальна гігієна, гігієна праці і професійних захворювань, харчова, шкільна, згодом (поч. 20 ст.) соціальна гігієна. Значну роль відігравав статистичний метод дослідження.

У зв'язку з розвитком ядерної фізики, використання ядерної зброї розвинулась радіаційна гігієна, а розвиток космічної техніки спонукав до виникнення космічної медицини і космічної гігієни.

В 1907 р. на Міжнародній санітарній конференції в Римі було прийнято рішення про утворення міжнародного Бюро з гігієни, яке й було організоване 1908 р. в Парижі (проіснувало до 1946 р., коли була створена Всесвітня організація охорони здоров'я при ООН).

Друга світова війна поставила нові задачі: забезпечення швидкої допомоги пораненим і хворим, інвалідам, створення швидкої медичної допомоги.

Актуальним було і гасло лікаря М.О.Семашка: “Здоров'я робітників є справою рук самих працюючих” і додамо: непрацюючих – також.

В середині 20 ст. були ліквідовані тиф і пропасниця (малярія).

Не дуже Цікавий факт. В Російській федерації функціонує курорт на Кавказькому узбережжі Гагра, а в 19 ст. це було місце заслання і називалось “Південним Сибіром”. Там тричі на рік змінювався військовий гарнізон, так як люди гинули від пропасниці.

Основоположник акушерства

У 18 ст. медиків Російської імперії хвилювали дві проблеми: часті пошесті моровиці (чуми) та величезна смертність дітей. Незважаючи на високу народжуваність, природне збільшення населення майже припинилося. Примітивна (або й відсутня) акушерська допомога були основною причиною смертності дітей та матерів.

Цариця Катерина вирішувала цю проблему залученням німецьких колоністів на Поволжя та Подніпров'я, надаючи їм привілеї, замість того, щоби зберігати своїх людей. Хоча за великим рахунком, вона таки своїх (німецьких) людей і зберігала. Українець за народженням, професор акушерства за фахом, НЕСТОР МАКСИМОВИЧ МАКСИМОВИЧ-АМБОДИК в епіграфі до своєї праці “Мистецтво повивати” підкреслював: “...здоровий глузд підказує більше піклуватися про розмноження народу старанним зберіганням новонароджених дітей, ніж населенням необробленої землі невідомим чужоземним захожим людом”.

Народився Нестор 1744 р. на Полтавщині. Після закінчення школи вступає в 1756 р. до Київської академії, навчається в одній групі з Данилом Самійловичем Самойловичем – майбутні вчені світового рівня, медики, гордість України 18 ст, портрети яких прикрашають залу Києво-Могилянської академії.

1775 року у Страсбурзькому університеті захищає ступінь доктора медицини та професора педіатрії. Найбільшою славою в університеті користувався саме медичний факультет. Видатний німецький поет і мислитель Йоган Гете, який також там навчався разом з Нестором Максимовичем-Амбодиком, писав, що медичний факультет мав іменитих професорів і талановитих студентів. Він зазначав, що тільки медики могли годинами розмовляти про свою науку та ремесло навіть і після занять. Саме через це Гете захопився медициною. Йоган Вольфганг Гете був як геніальним поетом, так і великим природодослідником. Він зробив наукове відкриття – знайшов міжщелепну кістку (os intermaxillare) у людини (березень 1784 р.). Побачити цю кістку не вдавалося нікому (на ній тримаються зуби-різці) чере те, що у дорослої людини вона зростається з кісткою верхньої щелепи. Винахід переконливо доводить про схожість будови людини з іншими савцями.

Freudig war, vor vielen Jahren,	З давніх пір радісно
Eifrig so der Geist bestrebt,	й прискіпливо прагнув мій дух
Zu erforschen, zu erfahren,	досліджувати й визнавати,
Wi Natur im Schaffen lebt	як творячи, живе Природа.

Нестор Максимович Амбодик – основоположник медичної термінології, займається ботанікою – фітотерапевт, автор книг “Врачебное веществословие, или описание целительных растений” (1783-1789), “Первоначальные основания ботаники” (1795), автор медичних та ботанічних словників. У себе вдома організував приватну школу для вивчення акушерства. Вважав, що запах і смак пряностей рослин “явственно оживляют и ободряют телесные чувства здоровых и лечат недуги одержимых”.

Помер Н.М.Максимович-Амбодик у 1812 р.

Треба, тату... Пошесть незабаром прийде й до нас...

У сусідньому селі з’явилась якась страшна хвороба. Не жаліє ні старих, ні малих. - Що ж то за напасть? – забідкався отець Самійло. - Доки не побачу, не могу точно сказати, – відповів Данило. - Та ти що, думаєш іти туди? Це ж неначе у пекло. - Треба, тату...

ДАНИЛО САМІЙЛОВИЧ САМОЙЛОВИЧ народився 11 грудня 1742 р. у с.Янівці Чернігівської губернії в сім’ї священника.

Янівка існувала ще в домонгольський період. Згідно з генеральним (Рум’янцевським) описом Лівобережної України 1767 р., у селі було 69 хат, одна дерев’яна церква з дяківською школою. У місцевого священника Самійла Сушківського сім’я була великою, серед дітей був і Данилко. Закінчивши школу, Данило 28 квітня 1756 р. вступає до Київської академії. Тут затоваришував з Нестором Максимовичем-Амбодиком та Андрієм Італінським.

Київська академія була кузницею кадрів для Росії. Воно й не дивно, якщо вдатися до історії. Перший російський університет створив цар Петро у 1724 р. До університету були запрошені викладачі з Європи. Однак, протягом 60-ти років Петербурзький університет існував тільки умовно – були професори, але не було студентів (!), яких ніяким чином не вдавалось набрати. Тільки в 1783 р. вдалось затримати (!) 2-х студентів! (67, с. 305). Майже всі викладачі Московської академії та значна частина семінарій Росії були укомплектовані вихідцями з Київської академії.

“Петро I зміг “європеїзувати” Росію тільки завдяки українській інтелігенції. Пізніше було те ж саме; достатньо зауважити, що Ф.Прокопович був за Петра I головою священного Синоду, український гетьман К.Розумовський понад 50 років очолював Петербурзьку академію наук, князь Безбородько – засновик Ніжинського ліцею – був канцлером російського імператорського уряду, а С.Яворський, М.Максимович, П.Юркевич, десятки інших світил науки і за найжорстокішої реакції репрезентували гуманістично-демократичний напрям тогочасної суспільної думки, чим давали підстави і Катерині II, і її наступникам претендувати на роль просвітителів-демократів Європи” (139, с. 127-128).

Ректор Академії звелів студентам, які бажать вивчати медицину, зібратись на бесіду, і 26 листопада 1761 р. Данило був зарахований до генерального адміралтейського госпіталю в Петербурзі. Через 7 років 5 серпня Данило Самійлович Самойлович прибув у Копорський полк в Україні. У 70-ті роки 18 ст. страшнішим, ніж турки та татари, був невидимий ворог – чума, яку тоді називали пошестю або моровицею. Термін “чума” запозичено у 18 ст. з турецької мови, що в перекладі означало кулька або біб, тобто збільшення лімфатичних вузлів – бубон.

Незабаром Самойлович навчився швидко розпізнавати страшну хворобу в ранній стадії. На той час вважалося, що чума передається повітрям, але пильні спостереження показали, що чума передається тільки контактно. Таких лікарів тоді називали контагіоністами.

Весною 1771 р. Данило Самійлович через стан здоров'я залишає польовий госпіталь.

Чума не визнавала кордонів – повільно насувалась в Україну і протягом 18 ст. спалахувала в Україні 15 разів. Для боротьби з нею створювались прикордонні карантинні застави. Першою з них була застава поблизу Києва (створена у 1729 р.) в прикордонному м.Василькові (кордон з Польщею) – вхідні ворота (рогатка) містилися на самому кордоні, на Зміїному валу. Підозрілих на чуму або прибулих з чумних країв затримували на 42-денний карантин. Сюди й прибув Д.Самойлович 25 квітня 1771 р.

Не вірилось, що чума зайде і до Києва. Зайшла... Почала з Подолу та Печерська. В ті часи Київ складався з трьох районів: Верхнього, Подолу та Печерська. Кожен мав свої земляні укріплення з вежами та брамами. Верхній та Печерський райони розділялись Хрещатою долиною, де був густий ліс та чагарники. Лише зрідка тут зустрічались поодинокі поселення.

Непрístupним для чуми залишався тільки Михайлівський монастир у центрі міста, у якому за два роки лютування чуми ніхто не захворів.

Минали дні, Данилу Самійловичу пора від'їжджати з Києва. Заїхав до рідної Янівки... Сумно й радісно водночас – тут промайнула молодість... Погостював у сестри, помянув батьків...

13 червня 1771 р. прибув до напівпорожньої Москви, де чума вершила свою справу. Хоч як відчайдушно боровся Данило за життя хворих, але помирало 80 % з них. Зате помітив лікар, що весь час пошесті не загинув жоден птах, яких була сила-силенна на деревах лікарень, і жоден кінь, якими возили хворих і мертвих, – тваринам чума людей не передавалась. Саме тепер зародились правильні міркування щодо причин та шляхів передавання хвороби і сформувався пропозиції, які забезпечували надійні протичумні заходи – протичумні порошки, головним компонентом яких була сірка та селітра. Необхідно було провести випробування. Обрав біля лікарні будинок, де всі вимерли, обкурював його 4 доби, потім 6 діб провітрювалися всі кімнати. Після цього привезли 7 злочинців, які добровільно погодилися на експеримент з умовою, що по закінченні, хто залишиться живим буде випущений на волю. Лікар регулярно доповідав комісії про перебіг дослідження, про стан здоров'я добровольців. Він тільки приховав від комісії, що перше випробування проводив на собі. Всі добровольці залишилися живими. Протягом 1771-1772 рр. такі порошки використовувалися у Москві для знезараження будинків, лікарень, церков, речей. За своє відкриття отримав Д.С.Самойлович призначення на посаду штаб-лікаря Московських департаментів сенату, що відповідало вченому званню доктора медицини.

Цікава зустріч відбулася 1774 р. Данилу прийшлося познайомитися з вождем козацько-селянського повстання, козаком Омельком Пугачем, якого тут називали Пугачовим. Після розгрому повстання (через зраду) його привезли в московський кремль і помістили в жахливі умови підземелля. Допити та вогкий, холодний підвал підірвали здоров'я селянського ватажка, побоюючись його передчасної смерті, що не входили в плани Катерини Другої, запросили лікаря. Данило Самійлович застав Омелька з важким запаленням легень, звелів зняти кайдани, перевести хворого в тепле приміщення, покласти на ліжку, дати нормальне

харчування та ліки, сам щодня відвідував його. Дороги, дороги... Обрали двох людей, щоби й розійтись назавжди...

1775 року Данило Самойлович зустрівся зі старим другом Нестором Максимовичем-Амбодиком, який саме повернувся (на канікули) зі Страсбурга. Послухавши друга, подав прохання до Державної медичної колегії, і на початку серпня 1776 р. вирушає до Франції, в Стасбурзький університет. Тут, разом з Нестором, особливу увагу також приділяє перебігу пологів, вирішив стати висококваліфікованим акушером. Написав посібник “Міська та сільська повитуха”. У кінці 1779 р. переїздить до Голландії, в Лейденський університет і тут закінчує дисертацію. Після цього ще 3 роки перебуває в Парижі, потім Австрія, Німеччина, Англія. Про нього заговорили, його праці обговорюють, стає відомим вченим, його обирають членом різних іноземних академій та наукових товариств.

1783 року Данило Самойлович повернувся після 7-річного закордонного перебування до Петербурга, і зустрів абсолютну байдужість до своїх знань. Ні житла, ні роботи... Знай наших... Не стрибай, не висовуйся... Було досить часу на філософські роздуми. Виручив старий друг Нестор Максимович-Амбодик – запропонував жити у нього.

Саме в цей час цариця Катерина підписує указ про включення Криму до складу Російської імперії. Військо Григорія Потьомкіна перейшло кордон... Приєднання Криму розчинило ворота для моровиці, яка лютувала в Криму, Очакові та у межиріччі Дністра і Пруту. Воювати з військом Потьомкін вмів, але не з чумою. Прибувши до Петербурга, він наполіг від Державної медичної колегії послати на південь лікарів. Ось тут і згодився безробітний Данило Самойлович, який погодився на пропозицію Потьомкіна зайняти посаду губернського доктора Катеринославського намісництва та Таврійської губернії й очолити боротьбу з чумою.

Восени 1784 р., коли чума пішла на спад, Данило Самойлович займається наукою – шукає збудника чуми. Добився доставки мікроскопа Даламбера (250 кратне збільшення). Та ця техніка була недостатньою. Збудника (чумну паличку) було відкрито через 110 років. 15 лютого 1785 р. Потьомкін доповідав цариці про закінчення пошесті і писав, що особливо відзначився доктор Самойлович: “Самойлович – про нього інакше промовити не можна, як герой чумний, або істиний Ескулапій, або, якщо бажаєте, Іппократ...” За це Данило Іппократ-Самойлович дістав високий чин колезького радника, що рідко траплялось серед медиків.

Знову російсько-турецька війна. Самойлович – військовий лікар. Йому довелось лікувати пораненого в руку й груди командувача О.Суворова, який просив Потьомкіна нагородити лікаря. В заміні нагороди, отримує наказ (1790 р.) того ж таки Потьомкіна про

звільнення з посади і без виплати зароблених за останні 9 місяців грошей. Знову безробітний. Після смерті Г.Потьомкіна, 6 червня 1793 р. приходить новий указ про організацію карантинів у Катеринославському намісництві і Таврії, і головним карантинним лікарем призначається Д.Самойлович (з виплатою платні і за часи безробіття).

У 1800 р., у зв'язку з реорганізацією карантинної служби посада головного карантинного лікаря скасовується і Д.Самойлович призначається інспектором Чорноморської медичної управи.

Все життя Данило Самійлович мріяв і наполегливо готувався стати викладачем госпітальних медичних шкіл або керівником акушерської школи. Та все не виходило, все ніколи було – швидкоплинні події заважали...

У кінці січня 1805 р. Данило Самойлович, повернувшись з чергової інспекції, тяжко захворів на жовчну лихоманку і 20 лютого помер. На його місце медична управа призначила лікаря Івана Даля, батька славнозвісного автора тлумачного словника. Ось така естафета цього славетного життя на цій круторогій дорозі...

Після смерті Самойловича залишилась дружина з 7-річною донькою та 4-річним сином, – рано пішов батько в останню дорогу третього життя...

Чумними дорогами...

Чума – хвороба соціальна: “Виявилось, що більше половини незаможних хворіли на чуму. А серед багатіїв і жителів європейських кварталів захворюваність не сягала й 1 %” (Індія. Бомбей. 1897 р.). Весною 1897 р. урядом Росії було організовано медичну експедицію в Індію для боротьби з чумою. До складу експедиції входив лікар ДАНИЛО КИРИЛОВИЧ ЗАБОЛОТНИЙ. Добирались за маршрутом: Київ - Петербург - Польща - Австро-Угорщина - Італія - Суецький канал - Червоне море - Індійський океан - Бомбей. Дорогою Дмитро Кирилович займався удосконаленням англійської мови. В Бомбеї були надзвичайно складні умови роботи. Вдень обходи, лікування, вночі разом з лікарем Високовичем займались дослідженнями. Нарешті їм вдалося розв'язати загадку, яка не один рік хвилювала вчених світу: легенева і бубонна чума – різні хвороби чи тільки форми одного захворювання? Вони встановили – це одна й та ж хвороба! Цим дуже полегшили винайдення засобів для її лікування. Як з'ясувалось, все залежить від шляху проникнення бацили – через легені чи через порізи шкіри.

Експедиція працювала самовіддано. Спали по 2-3 години на добу, але Данило Кирилович був завжди в настрої, підтягнутим. На це та його знання звернув увагу старий

англійський лікар: - Звідки ви? - Я з України. - З України? Виходить, ви український вчений? – здивувався англієць. - Своїми знаннями й ерудицією ви не поступаєтесь європейським ученим.

Данило Заболотний першим виявив, що, спостерігаючи за єдиноборством лейкоцитів з чумними бактеріями, можна передбачити характер перебігу і навіть кінець хвороби. Та цього важливого відкриття не зрозуміли і не сприйняли його сучасники. Тільки через 40 років це було реалізовано в локалізації епідемії легеневої чуми, яка вважалась невиліковною.

“До Індії ми прибули пізніше за вчених інших країн. Перебували в Бомбеї всього 3 місяці. Та, незважаючи на це, Індія дала нам великі знання й неоціненний досвід”, – згадував Данило Кирилович.

Народився Данилко 28 грудня 1866 р. у с. Чоботарці Ольгінського повіту на Поділлі. Саме мати прищепила Данилові любов до книжки, до знань, до Природи – до мальовничої природи Поділля.

Середню освіту Данило здобув в Одеській гімназії. Маючи нахил до природознавства, обрав природниче відділення фізико-математичного факультету Новоросійського (Одеського) університету. 1889 року студента Данила було виключено з університету за участь у протестах студентів проти позбавлення університету автономії. Згодом вступає на 3-й курс медичного факультету Київського університету.

Початок київського періоду пов'язаний з героїчним дослідом, який разом з І.Г.Савченком провели на собі. Дослід тривав понад 2 місяці (березень-квітень) – приймали в певних дозах вбиту культуру холерного вібріона. Одночасно ця сама культура була введена 2 кроликам, які загинули через добу з характерними ознаками холери. Самопочуття студентів було задовільним. Згодом вийшла праця Данила “Дослід імунізації людини проти холери”.

Світову славу Данило Заболотний здобув під час маньчжурської протичумної експедиції – його гіпотеза, що “чорна смерть” має природний осередок, стала теорією. Це сталося 1910 р. Епідемія помітно йшла на спад, коли Данила Кириловича було запрошено на Міжнародну протичумну конференцію у Мукдені. Вже тоді епідеміологи світу захоплювалися сміливими походами проф.Заболотного в лігво “чорної смерті”. Його чекали з нетерпінням.

- Багато вчених вважає, що носії хвороби – це, головним чином, пацюки, миші і комахи. Прикра помилка! За 12 років боротьби з чумою в Індії, Аравії, Монголії,

Месопотамії, Росії я твердо переконався, що корінь зла – це первісні спалахи в тих місцях, де живуть ховрахи й особливо тарбачани. Тарбачаняча хвороба і є не що інше, як чума!

Не повірили... Чума продовжувала свої жнива.

Восени 1911 р. повернувся Данило Кирилович з Китаю з “новим” сином Яном (так назвала дружина Людмила Владиславівна китайського хлопчика, якого знайшов і забрав Данило Кирилович у загиблій від чуми китайській сім’ї). В цей час вони жили в Петербурзі. Яюсь Людмила Владиславівна вирішила влаштувати “званий” чай. Прийшли Володимир Михайлович Бехтерев, актриса Віра Малевська та інші гості. За традицією, після чаю розпочався домашній концерт. Людмила Владиславівна акомпонувала. Після пісні “На що мені чорні брови” Данило Кирилович зауважив Малевській: - Чудово! Ви й українські пісні знаєте! - Та я ж кубанська козачка! - Ех... - зітхнув Данило Кирилович. - Як гарно в моїй Чоботарці! А доводиться блукати пустелями та джунглями... Прочитаю вам свого вірша:

Пала душа іскристими вогнями,
І люди всі стають мені братами,
Я свій, я рідний Україні,
Хоч я і виріс на чужині.

Науковими працями і відкриттями Д.Заболотного захоплювалися вчені всього світу. Він був Почесним членом Французького наукового товариства тропічної патології, Віденського товариства мікробіологів. 1928 року сесія АН України обрала Д.К.Заболотного своїм президентом. Цього року він створює у складі АН України Інститут мікробіології й епідеміології, став першим його директором.

15 грудня 1929 р. Д.К.Заболотний помер. Похований у своєму рідному селі Чоботарці (нині с. Заболотне Вінницької обл.) поряд з дружиною.

“Іконостас” портретної зали...

В “Іконостасі” портретної зали Києво-Могилянської академії зберігалось 184 портрети найвидатніших діячів. Поряд з портретами імператорів, гетьманів та викладачів Академії тут висіли і портрети найбільш знаменитих вихованців. Київську академію закінчило понад 700 майбутніх лікарів і тільки портрет одного з них займав почесне місце у цій галереї – ДАНИЛА МИХАЙЛОВИЧА КАВУННИКА.

Народився Данило 11 грудня 1773 р. у м. Борзні на Чернігівщині у родині бідного безземельного козака-ремісника. Навчався у місцевій школі, співав у церковному хорі.

У генеральному описі Лівобережної України (Рум’янцевський опис), що проводився у 60-х роках 18 ст., записано, що Борзна – сотенне містечко Ніжинського полку. На аркуші 390 міститься опис двору № 14: “Михайло Кавунник, 25 років, здоровий. Його дружина,

Єфросія, 20 років, народжена в Борзні, здорова. Він, Кавунник, з предків козак, уроженець борзенський. Живе на козакому спрадавна місці, яке купив... Має ремесло. Шие прості смушкові шуби. В цеху записаний і повинностей щодо оного та козачу службу виконує". А Данило з простої козачої сім'ї згодом стане дворянином, заслужить своїм талантом і дією.

Поштовою дорогою щороку через Борзну йшли люди до Києва, щоб відвідати Лавру. І тому 14-річний Данило, закінчивши місцеву школу, мав попутників. Прибувши до Києва, вступає до Академії.

Матеріальною базою Академії був Києво-Братський чоловічий монастир, його традиції часто поширювались і на Академію. Можна вважати, що Дмитро змінив прізвище за монастирською традицією, вступаючи-охрещуючись до Академії. Його приклад наслідували і молодші брати Матвій та Василь. Чому саме Велланський? Професор Пучківський О. пояснював таким чином: прізвище походить від латинського "vello", що означає "пориватися".

З перших днів Данило старанно взявся до навчання. Вільний час проводив у бібліотеці. Незабаром йому, як одному з найкращих учнів, дозволили бути репетитором (помічником учителя) у парафіяльній школі при Притиско-Микільській церкві. У такий спосіб підтримували бідних студентів. Завдяки цій роботі, Данило міг допомагати матері і молодшому братові Матвію.

У грудні 1796 р. Данило Велланський від'їжджає до Петербурга в медико-хірургічну школу. Після успішних вступних екзаменів усієї групі киян було запропоновано навчатися у Кронштадському медико-хірургічному училищі. Однак прибулі з Києва рішуче відмовились, наполягали зарахувати їх до Петербурзької школи і домоглися цього. В кінці 1798 р. Петербурзька та Московська медико-хірургічні школи були перетворені в Академії з 5-річним навчанням.

Згодом в Академії пройшли реформи, виникла потреба у підручниках. Розпочали з перекладу. В цій роботі брав участь і Данило – взявся за переклад з німецької книги І.Мецгера "Початкові основи загальних частин лікарської науки". Ректор Академії виділив йому окрему кімнату, забезпечив папером і гусячими перами. Великі труднощі виникли з термінологією. Водночас довелось творити і словник. Допомагав Максим Парпура, гарний знавець німецької, також закінчив Київську академію і згодом став керівником медичної друкарні. Для рентабельності Парпура вирішив друкувати "Енеїду" І.Котляревського, робота йшла швидко – реготали і ті, що не знали української. "Енеїда" швидко вийшла, і... так само швидко прийшло розпорядження нічого не друкувати без цензури. Згодом була перекладена

книга Х.Г.Селле “Практична медицина, або книга про пізнання і лікування хвороб людських”.

1802-1805 роки перебування за кордоном: університети Берліна, Відня та Парижа. Повертаючись, заїхав до м.Слуцька (Білорусь), де в той час проживали його мати і сестра. До Петербурга прибув у кінці літа і був призначений ад'юнкт-професором (помічником професора) кафедри фізіології, паталогії та гігієни.

7 жовтня 1805 р. Данило Михайлович подав до публічного захисту дисертацію “Фізико-медична дисертація про реформу медичної та фізичної теорій у світлі натуральної філософії”. В ті часи традиційно дисертанти присвячували свої праці знатним особам, Велланський же присвятив “лікарям, дорогим моїм співвітчизникам”. Чи не тому аж 4 квітня 1808 року на чергових зборах медична рада одногосно визначила: колезькому асесору й ад'юнкт-професору Д.М.Велланському за відмінне природне обдарування, прекрасні знання в лікарських науках і за надзвичайне прагнення піднести їх до найвищого ступеня освіченості дати звання і привілеї доктора медицини і хірургії. Влітку отримує звання екстра-ординарного професора.

Добре знав Данило Михайлович і **клятву Гіппократа**: “Клянусь усіма богами й богинями, беручи їх у свідки, виконувати чесно відповідно моїм силам і моєму розумінню наступну Присягу і письмовий обов'язок: вважати того, хто навчив мене лікарському мистецтву нарівні з моїми рідними (підкреслення з приводу присвяти дисертації – К.М.); ділитися з ним своїми достатками і у випадку потреби допомагати йому у його потребах; його нащадків вважати своїми братами, і це мистецтво, якщо вони захочуть його вивчити, викладати їм безкоштовно і без всякої угоди; настанови й усні уроки і все останнє у навчанні повідомляти своїм синам, синам свого вчителя й учням, пов'язаних обов'язком і клятвою за законом медицини, але ніякому іншому. Я спрямую режим хворих до їх вигоди відносно моїх сил й мого розуміння, утримуючись від причинення шкоди, й несправедливості. В який би дім я не увійшов, я увійду туди для користі хворого, буду далеким від любовних справ з жінкою чи чоловіком, вільними чи рабами. Все, щоб я не почув чи побачив під час лікування, а також і без лікування відносно життя людського, що не слід коли-небудь розголосити, я промовчу про це, вважаючи подібне таємницею.

Мені, непорушно виконуючому Клятву, та бути щасливим в житті і в мистецтві і славі у всіх людей навечно. Тому, хто порушує і дає лжеклятву хай буде зворотнє цьому”.

1814 року – Данило Велланський затверджується ординарним професором.

1819 року – стає академіком.

1817-1837 роки – завідувач кафедри фізіології і патології.

Хотілося б спинитися на тих умовах, в яких жив і творив Данило Михайлович, коли панував період найбільшого розквіту цензури. Цензори вишукували і гасили будь-яке вільнодумство – аж до смішного. Наприклад, поет Олін писав: “Улыбку уст твоих небесную ловит” – цензор повчально зауважив: “Жінка не гідна того, щоб її усмішку називати небесною”, або “Один твой нежный взгляд дороже мне внимания всей вселенной”, цензор написав: “Заборонити, тому що в світі є вища влада, яка повинна бути нам дорожчою, ніж погляд жінки”.

Влітку 1833 р. Данило Михайлович отримав першу й останню за всю службу відпустку і разом з дружиною та доньками поїхав в Україну через Білорусь, щоби вклонитися материній могилі.

Прибув до Києва, на Печерськ, де жив молодший брат Матвій, який нещодавно очолив старовинний військовий госпіталь. Відвідали з братом свою рідну Академію. У Великій залі керівники, учителі та студенти урочисто вітали кращих колишніх вихованців – братів Данила і Матвія. На їх честь академічний хор виконав кантату Дмитра Бортнянського. Данило Михайлович подарував академічній бібліотеці свої друковані праці. На прохання ректора гість вручив свій великий портрет. Після Києва брати поїхали на свою батьківщину до Борзни. Особливо теплою була зустріч із М.Білозерським, з яким учений дружив і листувався. Данило Михайлович був знайомий і з Тарасом Шевченком.

Данило Михайлович неодноразово підкреслював, що філософія є душею будь-яких наук, намагався підвести філософський фундамент для успішного розвитку медичної науки. Підкреслював думку про єдність природи: органічна і неорганічна природа за своєю суттю є одне й те саме і становить протилежні полюси абсолютного Універсуму.

Помер Д.М.Велланський-Кавунник 15 квітня 1847 р.

Цікавий факт. Дарча громаді маєтку і землі під школу і монастир.

“Я, Гальшка Гулевичівна, дружина його милості Стефана Лозки, маршалка Мозирського, за згодою його милості засвідчую моїм добровільним листом, що я з любові і прихильності до братів моїх – нарду українського і во спасіння душі своєї з давніх часів мала намір робити добро для церкви Божої і вчинити благодійну справу потребуючим її. І тому правовірним і благочестивим християнам народу українського, якого б вони не були стану і чину, я на вічні часи даю, записую й відказую мій власний маєток, що користується правами й вольностями дворянськими – власний мій двір разом з землею і будинками, отримані мною

відреченого мужа мого в місті Києві у вічний дар. А то все дарую на школу для дітей як дворянських, так і міщанських, на монастир і гостинний двір для мандрівників духовних східної церкви.

А щоб тая фундація набрала сили, то я відразу в той двір із землею школу упровадила й упроваджую, віддаючи рівно всім духовним і світським на вічні часи.

Гальшка Гулевичівна, дружина Лозчина, маршалкова Мозирська.

Рукою власною. Року від народження Божого 1615, жовтня 14 дня у Києві”.

Так постала Київська Академія.

Частина більша за ціле

Людину лікують не тільки руки, а й слово, і слово письменника зокрема. Селянська тема ПАНТЕЛЕЙМОНА ОЛЕЛЬКОВИЧА КУЛІША хвилювала постійно – чи вдома в Україні, коли він бачив “занапашену Україну”, чи у Перетбурзі, чи у подорожі Європою, “перебуваючи за межами темного російського царства”. Замислюючись, він запитує себе: про кого дбав? “Чи про людей, чи про мишей?” І відповідає сам собі:

...моя нене Україно...

На що глянеш, усюди згадаєш
твого бідолашного сина.

Туподумство людське, моя нене,
від тебе його не заслонить.

Повертаючись до села, він вірив у оберіг людської пам’яті саме тут, у корінні українства, вірив і мав непохитну надію на воскресіння України:

Воскреснеш, нене, встанеш, Україно,

Тебе я словом правди привітаю,

І розіллещця слава України

По всій Вселенній од краю до краю.

У хаосі людей Пантелеймон Куліш бачив порядок Космічний – Всевишній:

Я Тобі молюся, молекул космоса Твого...

Я молитись мушу

За Україну, за народню душу...

А народна душа у нього була селянською, “хуторянською”, як він казав, тобто “неспідленею серцем”. **Хуторянство Куліша – це Кулішевий (високий) рівень культури на селі:**

А предок мій Олег тогді повісив

Свого щита в Царграді на воротях,

Як ще Ягайлові діди по пущах

Одпасували свині на жолуді.

(Байда, князь Вишневецький)

Українці, за переконанням П.Куліша, були культурними завжди і дали культурну мову і полякам, і москалям:

Навчили ми ляхву латину занедбати,
Польщиною листи й літописи писати,
Так само москалю живу вказали мову,
І привели його ід Пушкінському слову.
Собі ж добро своє найкраще приховали.
Про рай, свій рідний край, с Тарасом заспівали.

Відродження України П.Куліш вбачав тільки через відродження селянства, вірячи, що прокинеться культура села, що настане той час, як “із судді мистецтва, науки та й самої правди людської, тоді й у нашого народа буде своя цивілізація. А поки що краще тому народові оставатися в грубій корі, зберігаючи свіжість і чистоту ума од почування, засвідчену устною словесністю, що є здоровіша від міської літератури” (Основа, 1861).

Отой кулішевий проміжок часу “поки що” дійшов свого часу – нашого! Сучасна інтелігенція має пробудити село, бо ж у місті українська культура, український дух відсутні. Місто увібрало селянські звичаї, український етнос, законсервувало у “грубій корі”, але не вбило, а “зберігало свіжість” і, що найголовніше – “чистоту ума”. Адже уся наша еліта родом із села: сам Куліш та Ганна Барвінок, Т.Шевченко, Г.Сковорода, І.Франко, Л.Глібов, В.Стефанік, М.Черемшина, П.Кононенко, В.Триліс та багато інших (Багато!).

Від глибокого сну важко пробудити людину – буває хоч “з гармати стріляй”, а коли цілий народ – той століття мало. Тож і почав звертатися до селян П.Куліш своїми “метеликами” – книжками для народної освіти, заходився видавати альманах “Хата”, де крім своїх творів, помістив твори Т.Шевченка, Марка Вовчка, Ганни Барвінок та інші.

Перші спроби пробуджувати український народ зупинили арешти членів Кирило-Мефодіївського братства (1847 р.). Смерть царя Миколи I звільнила народ від деспотизму, колишні бранці повертаються із заслання до Петербурга: Куліш, Шевченко, Костомаров, Білозерський. Розпочався процес накопичення енергії для пробудження народних мас. Петербург стає центром українського літературного життя. У 1861 р. Василь Білозерський починає видавати літературно-науковий щомісячник, який гуртує літературні сили, дає місце новим талантам красного письменства.

Вдруге пробудження зупиняє Валувський указ (1863 р.). На подолання цієї перепони, виступили сили: Марко Вовчок, Ганна Барвінок, Глібов, Руданський, Федькович, Потебня, Антонович, Лисенко, Чубинський. І щоби таки вмерла – слідує новий третій удар: Емський указ (1876 р.), за яким українська книжка – джерело інформації для мас – не могла з’явитися друком. Знову пошук. І лише 1881 р. розпорошені наукові і літературні сили об’єднуються

навколо журналу “Київська Старина”, щоправда, статті і праці друкуються російською мовою, лише красне письмо – українською і обов’язково за російським правописом. Імперія знала, що робила: все це ускладнювало шлях до душі українського селянина, але в той час літературний рух перемістився до Галичини, де почали виходити різні літературні часописи (“Правда”, “Зоря”, “Життя і слово”, “Літературно-Науковий Вісник”) та наукові “Записки Наукового Товариства ім.Шевченка” (НТШ), що збагатили українську науку поважними працями, переважно з українознавства. Саме в Галичині, у Львові почав діяти перший український університет (1784 р.), головною ідеєю тогочасної інтелігенції було політично і культурно опиратися на народ. Звичайно, це був новий погляд, що зобов’язував дослідників шукати в ньому джерела свідомості і національні вартості.

Таке національне відродження спочатку мало літературний характер. Усі зусилля дослідників спрямовувалися на сприйняття і привласнення того, що створив народ. Одночасно з літературою активно проводилися етнографічні й історичні дослідження. З часом дослідники змушені були розширити свій інтерес з літературномистецького поля на соціальне і політичне життя (73, с. 30-40).

Тепер зрозуміло, чому у Києві виникає Кирило-Мефодієвське братство (1845 р.) – перша нелегальна організація українців, у якій активним учасником був Пантелеймон Куліш – педагог, письменник, просвітитель. Для нього членство означало: визволення селянства з кріпацтва.

Недовго проіснувало братство (до 1847 р.), але воно визначило місію інтелігенції – перехід від культурницького до політичного етапу національного розвитку. Передові педагоги (П.Куліш, Т.Шевченко, М.Костомаров, П.Гулак-Артемівський, М.Дяченко, М.Остроградський, Д.Пильчиков) розпочали боротьбу за реформування освіти, за скасування станової школи, виступили за розвиток жіночої освіти, за її гуманізацію. У 1862 р. були розроблені й опубліковані проекти реформи шкіл ріного типу.

У другій половині 19 ст. зародився громадівський рух як в Україні, так і в Московщині. Ініціаторами його в Петербурзі були П.Куліш, Т.Шевченко, В.Білозерський, М.Костомаров. В Україні існували осередки на Чернігівщині, Харківщині та у Києві. Протягом 1876-1877 рр. громадівець М.Драгоманов організував друкарню за кордоном (Женева), в якій було видано багато брошур та книг з українознавства. Членами “Громад” були мислячі молоді люди: письменники, педагоги, студенти – всі разом розвивали науку та письмо як основу української національної ідеології. Не могли патріоти України миритися з реакційною політикою царату, яка створила несприятливі умови в освіті і переслідувала

українську національну культуру, заборонила навчання рідною українською мовою. Для прикладу: у Миргородській гімназії висіла табличка зі словами: “В стенах гимназии воспрещается воспитанникам говорить на малорусском языке”.

До четвертого удару по пробудженню українського духу я б відніс подію 1905 р., коли Міністерство Народної Освіти намагалось позбавити вчителів можливості використовувати підручник К.Ушинського “Рідне слово”. Але під тиском прогресивних педагогів книжка залишилась у списку дозволених.

Щоб довести ланцюг “ударів пробудження” до кінця, слід наголосити, що наступний підйом українського духу відбувся на поч. 20 ст. – у 20-х роках. Ці роки стали періодом небаченого розвитку української культури, національного відродження в науці, мистецтві, освіті, особливо просвіті. Провідниками цієї діяльності були Б.Блакитний – нарком освіти, О.Шумський, згодом М.Скрипник (який розробив обґрунтовану концепцію українізації і практичне її здійснення), М.Хвильовий, М.Волобуєв (економіст), С.Єфремов.

Проілюструємо, як російські шовіністи боролися з ідеями П.Куліша. Наприклад, “навищий чиновник компартії росіянин Дм.Лебідь обстоював так звану “теорію боротьби двох культур”, з якої випливало, що оскільки російська культура рано чи пізно перемаже, і обов’язок комуністів полягає в тому, щоб підтримати цей “природний” процес” (73, с. 68).

З 1926 р. розпочався п’ятий, найтрагічніший удар, який можна назвати розгромом і українознавства, і його носіїв – репресовано сотні українських вчених, освітян, літераторів, артистів.

Працюючи у С.-Петербурзі, П.Куліш шукав прихильників (читачів і поціновувачів) у провінції. А якою була провінція Московщини? Хутірська. Як він сам говорив, найбільше його цікавить “мнение обитателей деревень” (1852 р.). Для цього важливіш подобатись у провінції, аніж у столиці, ніж у колах радикально настроєного російського громадянства. Прихильник Карамзіна, Жуковського й Пушкіна, Куліш мріяв бути Карамзіним і Пушкіним української провінції. Народовство Некрасова, що орієнтувалося на міські різночинські смаки й симпатії, було продуктом міської культури. Народовство Кулішеве було провінційно-хуторянським, на ньому лежали прикмети закоханості в провінціалізм. Бо ж тільки там, у провінції, каже Куліш “автор дает свой истинный плод” (74, с. 26).

Про П.Куліша кажуть як про людину “крайніх мірок”, яка то любила, то ненавиділа (козаки – гайдамаки, козаччина – монархія, село – місто, С.-Петербург – Україна). І це так, бо ж українець до самої землі кидався в столицю – до культури і цивілізації. Але ж цивілізації темного московського царства! Столиця, в якій “я дышу болотным воздухом, редко вижу

голубое Небо, мало наслаждаюсь зеленью и не освежаю своих сил *приятною сельскою ленью*” (лист до М.Білозерського, 15 квітня 1853 р.). Чи можна жити в місті людині, яка за природою своєю відчуває “приятною сельскою лень”?

Українець за натурою “жмот”, який хоче працювати завжди і тільки на себе, раптом розуміє, що “в столице конечно я б получал доходов гораздо более, но я трудился бы для себя мало”! Ось воно, істинно українське! І далі: “... а больше для хозяина моей квартиры, для извошиков, для портных и для разных других...”. Ось увесь норів і непослідовність Куліша. Я б сказав, що його хуторянство і є його послідовність *у своє і для себе*.

Коли П.Куліш мріяв “устроить хутор”, то це говорив його поклик предків, хутір був скоріше душевний, а вже потім “в Полтавской губернии находится для нас хороший кусок земли, ... устрою хутор и проживу отшельником” (1853 р.). “Отшельник” – це не раб “пустоши”, а поклик душі, української душі на рідній, українській землі, на якій дід і батько, люди заможні “зостались простими хуторянами й чесною свити з себе не скидали” (Основа, 1861 р.). Мрія про хутір була для Куліша завжди останньою зброєю, за яку він чіплявся у складний для себе час.

Хутірська Україна була національним фермерством протягом багатьох століть, саме хутір характеризує українця-ратая ще з часів трипільської культури. Хуторяни потеперішньому – фермери. Це вони зберегли велич душі, скарби давніх традицій і народної медицини.

Хутір – це одночасно і своє мірило часу і простору. Це своєрідний стан душі – “не желать ничего”! Аже у місті необхідно боротися за кожний клаптик території “где люди оспаривают друг у друга каждый шаг и на нескольких квадратных саженях строят тысячи своих затей, отрекшись от простой природы”. У місті людина – раб суєти, на хуторі “чувствуешь только, что жизнь, то есть простое ощущение бытия, драгоценнейший дар Провидения, источник всех радостей, всех поэтических движений сердца. Это сознаешь постоянно, под влиянием живительного движения степного воздуха и полного произвола в своих действиях” (Лубни, 26 червня 1853 р.).

Дехто вважає, що хутірська філософія Куліша зводиться до проживання у селі і праці сільськогосподарської, але ж тоді не було б письменника Куліша, і як би це не було його талантом, то й став би гарним “простим хуторянином і в чесній своїй свиті” господарював. Такими були дід і батько, а йому судилося бути інтелігентом міста з хутірською психологією: “Во всяком случае я не вижу иного средства поддерживать себя в материальном и нравственном отношениях, как возвратиться к осени в Перербург и

продавать свое время за кусок хлеба. Лето постараюсь провести не развлекаясь хозяйственными мелочами, и постараюсь что-нибудь написать” (квітень, 1855 р.).

Звертаєся до нас Пантелеймон Олелькович: “А треба, дуже треба нам кожним русинам, проживати вкупі на Україні, бо тиняючись оттак по чужих землях ми одвикаєм од своїх земляків і не знаємо, як вони живуть на світі і чого їм треба. От хоть би й пани наші позавозять діток то в Московщину, то в Німещину, та й ждуть, щоб із них був ужиток, була честь і слава рідній землі, а вже як од свого змалечку одвикне, то не приманеш до дому й пшеничним буханцем. Де зріс, туди його й тягтиме з усіма його недостатками, що земляки придбали намулявши руки” (“Київська Старина”, грудень 1898 р.).

До чого призводить хутірська філософія? Які її масштаби? Не міг Куліш бути довго у застійному хуторі, як не міг (хоч і збирався) довго бути і в спокійному Києві. Ось чому раптом взимку, в лютому 1856 р. прибуває до Москви з її галасом. Саме в цей час там розпочиналось видання слов’янофільської “Русской Беседы”, часопису, якого він довго чекав. Після розриву з некрасовським “Современником” Кулішу не було де друкуватись. Слід наголосити, що Пантелеймон Олелькович проводив межу між собою і московськими діячами, між українофілами і слов’янофілами: “це не наші”.

Ось тут і підходимо до того Куліша, який зі своєю філософією виростає до громадянина, який намагається втілювати свою мрію про керівну роль української нації в межах імперії! Саме тепер буде добре бачитися формула філософії “Частина більша за ціле”: **Спочатку частина українського народу хуторянин Панько стає згодом великим (Великим!) інтелігентом, носієм української національної ідеї, а тепер йому бачиться як частині імперії має стати в цій імперії керівною роллю, тобто гетьманська булава йому бачиться як скипетр імператора!**

З “Русской Беседы” П.Куліш хотів зробити трибуну, і першим твором була стаття “Об отношении малороссийской словесности к общерусской” (Эпилог к “Черной раде”). Тут він накреслював провідні тези українського громадянського руху, аналізував минуле і передбачав майбутнє “слияния в одно государство южнорусского племени с северным”. Чи усім було зрозуміти П.Куліша? Без осмислення постулату “частина більша за ціле” збагнути масштаб мислення Куліша неможливо. Так, він проти роз’єднання Росії, він за єдину і неподільну Росію, він проти “вредного местного патриотизма”, він проти вузьких хуторянських стежок – він (Він!) ладен йти Широким Шляхом! **Він хоче, щоби у єдиній державі малороси (частинка) захопили своє панівне (освіченністю!) становище у всій імперії (ціле).**

Оце він Пантелеймон Олелькович Куліш, українець, південнорус (а не росіянин з півдня Росії) у 50-і роки 19 ст. І запанує українська культура, освіта й просвіта – мріялось Кулішеві.

Та хутірська філософія мала й негативну сторону. Він вважав, що московитський менталітет здатен поклонитися Великому Просвітителю Києву, що в єдиній руській (не російській) мові знов, як колись, українська освіта, культура, література, традиції, гуманізм переважають над північним московитним менталітетом. Хутірська філософія була наївною філософією. Дарма відійшов Куліш від філософії Шевченка, та як би жив у Києві чи в Україні частіше, то зустрівся б з Миколою Міхновським (хоча б у 1892 р. – з'їзд тарасівців) і збагнув би науку “менталітет московитський”. Але це вже Наш Час і ми не маємо права з позиції Свого Часу засуджувати національних геніїв минулого, Їхнього Часу.

Не міг Куліш бути іншим, коли для нього селянин не пахарь, а втілення людини в її абстрактному ідеалі. Він розглядав людину поза соціально-економічними категоріями. Він вбачав у людині, по-перше, селянина, по-друге, тлумачив філософсько-етичну концепцію: “Это не чернорабочий пахарь, а человек, в полном значении слова. Его не усовершенствовала современная образованность. Он ничего не видел, кроме своего села. Он не грамотен, он занят только полевыми и домашними работами. Слово Божие, которое он слышит в церкви, внедряется в нем только явлениями Природы, которые он любит бессознательно, как младенец свою кормилицу. Но во всех его понятиях и действиях, от взгляда на самого себя до обращения с соседями, поражает нас именно какое-то величие, в котором чувствуешь естественное благородство природы человеческой”.

Ось такого “человека” П.Куліш сподівався просвітити і досягти Великих Змін: “Великий шаг в истории наций делается только совокупными усилиями целого народа, в течении долгого времени, или волшебным могуществом гения, заключающего в своей единице (!) всю врожденность родного племени” (Эпилог к “Черной Раде”). А якщо взяти до уваги його думку про себе: “Нас послано пророкувати воскресеніє мертвих і будити сонних... А що ж, коли справді Господня рука простерта надо мною? Що, коли воля Всемогущого дасть нечоловічу силу річам моїм? Чи не зродять вони красоту помислів і діяній у молодих душах дівоцьких і юнацьких, на користь мирові?” (19 лютого 1857 р.), то й стає зрозумілою Велика і Далекоглядна хутірська філософія Пантелеймона Куліша.

Отже, життя Пантелеймона Куліша – це шлях формування світогляду, ідеалів, характеру, як сфери почуттів, роздумів, діяння, мети, шляхів досягнення її (Петро Кононенко). А розпочався шлях Панька 8 серпня 1819 р. на Чернігівщині в містечку

Воронежі. Дід (“гарячий Куліш”) був козаком, батько – також з козацького роду Гладких. Мати, Катерина, померла, коли синові було 5 років, однак справила на Панька величезний вплив як натура заповнена піснями, казками, повір’ями.

1843 року П.Куліш зустрічається з Тарасом Шевченком, яку описав так: “Увіходить хтось в полотняному пальті. Здорові були!.. А вгадайте – хто?” “Хто ж, як не Шевченко?” (Я ніколи не бачив його і мальованого). “Він і є!..” Тут уже й пішло справжнє січове балакання, а далі й співи. (Шевченко мав голос пречудовий, а Куліш мав незліченну силу пісень)...” (Жизнь Куліша //Правда, Львів, 1968 р.).

24 січня 1847 р. в Оленівській церкві Пантелеймон і Ганна Барвінок повінчалися. Старшим боярином у молодих був Тарас Шевченко. Він зустрів їх біля воріт колядкою:

- Чи ти царівна, чи королівна?

На це молодий жартівливо відповів:

- На чужий коровай очей не поривай, да собі дбай.

Особливу увагу слід звернути на ставлення П.Куліша до культури. Все своє життя він сповідував культурність. Він був проти руйнацій – він творець (Творець!). Він був доглибенно аристократом духу. Не забуваймо Той Час, той рівень культури і П.Куліша в Тому Часі, серед тієї дикості, зможемо збагнути його хитання-ставлення до козаччини-гайдамаччини та царату. Вже тоді П.Куліша хвилювали проблеми екології душі: “...козакоманія сама себе обличає тим, що єднається з комунізмом” (!) (Вибрані листи Пантелеймона Куліша, українською мовою писані. За ред. Ю.Луцького. - Нью-Йорк - Торонто, 1984, - с. 226). У посткозаччині він вбачав руйнівне начало, відсутність будь-яких ознак культурної творчої сили: “Уничтожив могущественное королевство Польшу, не воздвиг русский народный дух на великих пожарищах и кладбищах прославленной свободы, а лишь дал возможность новым хищникам, вместо хищников старых, утвердить здесь свое темное господство” (//Правда. - 1968. - № 1, - с. 17). А далі Куліш-логік: якщо козаки – вороги культури, то багато в чому мають рацію “цивілізатори-екологи” – польське панство та московські царі. Саме вони, знищуючи козаків, захищали справу культури, бо “шляхом козаччини і гайдамаччини нікуди йти. Усі шляхи перегорожені початками культури” (Вибрані листи... с. 218).

Помер П.О.Куліш 14 лютого 1897 р.

ЛИСТИ З ХУТОРА

...А наш брат, хуторянин, попавшись у ту кам’яну Москву або в той безодний бурх, дивиться, ей же богу, з великим жалем на той одягнений та ласий люд, дивиться та думас

собі: “Боже мій! як тут оці пани у сій тісноті бідують! Золотом сяє, у кареті їде, а яким воздухом дише!.. Так оце вони, тіі розкоші?.. Або, може, оця гуркотня, оцей гомін, галас, гук, свист, – чи не се та поваба, котрою нас манять із тихих хуторів співучих до тої мізерної цивілізації?.. Або, може, оця дорожнеча, що чоловік не прохарчиться і гнилятиною на ті гроші, що гіркою працею загорює, – може, се вона, та краща доля од нашої убогої, та не голодної долі?”

...Ми ж, люде прості, як навчились на варязькій чи на литовській або польській панщині за плугом добре ходити і недолюдків годувати, то й досі себе самих і білоруких городян хлібом годуємо. Се, здається, не лукава наука, а в вас, городян, єсть і єхидні науки: є в вас такі науки, щоб до віку вічного тільки самим у золоті купатись; є в вас і такі науки, що хто кого проведе та зненацька насяде, того великим чоловіком величають. А в нас таких добродіїв зовуть попросту п’явками та людоїдами; ми од таких, поли одрізавши, мусимо втікати, аніж свій розум і душу їх лукавою дорогою пускати.

...Розум наш лежнем ізвик лежати? Як же б воно інше сталося, коли дитину для науки треба із сем’ї вирвати і між такі люде заслати, котрих не знаєш і не відаєш, яким вони духом дишуть і що з твоєї дитини зроблять? Знов же й кошт на нього положи такий, за ту городянську науку, що, може, тільки з тисячі в одного господаря знайдеться на те достаток. Уже ж воно, учившись там між городянськими дітьми, і од простої свитини, і од простих звичаїв, та й од рідної мови одвикне. Який же з його буде сем’янин у простій хаті, між простими селянами? Лучче ж йому в батька та в матері простого господарства навчитись, аніж чужим у рідну сем’ю з тими науками вернутись.

От воно, як у нас розум наш лежнем лежить. Про се ви, городяне, не турбуйтеся. Може, колись наша громада впорається з ділом та полагодить дещо, що ви ж нам, набігаючи до нас, для порядку попсували, та тоді вже своєю волею і своїм розумом розберете, до якої науки треба діток і змалку вправляти, – тільки так, що і в науку дитина вбивалась і од ледачого товариства городянського не псовалася. Бо, по нашому простому розуму, то ще не велике діло, як одно знайти, а друге втеряти.

Спасибі вам за тих високовоспитаних козачих або мужицьких дітей, що з нашим братом не вміє вже й заговорити! Спасибі вам і за тих розумних людей, що як понаїжджають із городів до нас у гості, то в матері серце не на місці за своїх простоватих, неполоханих іще, щирих душей дочок, поки панича з хутора або з господи не збуде! Спасибі вам за тих вив’ялених женихів, що своїми грішми ваблять до себе найдорожчий світ хуторянок і селянок! Не хочемо ми ніяких благ цивілізації, коли, за сі блага, діти наші не вмітуть із

нами, під нашу старість, розмовляти, коли вони нас, а ми їх, через їх велику освіту, не розумітимемо! Беріть собі навіки і не пускайте до нас ваших мальованих паничів, що вміють дівочим розумом і серцем, як пахучою квіточкою, щодня міняючи, забавлятися! Нехай догнивають у вас по городах тії поскрібки цивілізації, що, мов з домовини упирі, на свіжу кров кидаються! І нехай лучче ми будемо до віку вічного в латаній сіром'язі ходити, аніж людськії сльози квартами міряти!

Куліш П.О. Твори: в 2 т. - К., - т. 2. - С. 244-251.

СВУ-СУМ проти СССР

Впродовж 1924 та початку 1925 років тривала підготовка щодо створення нового визвольного руху в Україні. Основною засадою руху було створення Української Держави. Організаційно – це було заснування Спілки Визволення України (СВУ) та Спілки Української Молоді (СУМ). На чолі руху став відомий вчений Сергій Єфремов.

Виняткове значенн руху СВУ-СУМ, якраз і полягає в тому, що після декількаразових спроб знайти спільну розв'язку співіснування України з Московщиною (спроби ще за часів України-Руси, за часів Гетьманщини, лютневої революції початку 20 ст.), рух СВУ-СУМ категорично відмовився від подібних спроб і поставив ясне беззаперечне гасло: повна самостійність України!

ЄФРЕМОВ СЕРГІЙ ОЛЕКСАНДРОВИЧ – визначний український громадсько-політичний і державний діяч, літературний критик, історик літератури, академік Української Академії Наук (з 1919 р.), дійсний член Наукового Товариства ім. Т. Шевченка у Львові. Народився 6 жовтня 1876 р. в с. Пальчик Звенигородського повіту на Київщині (тепер Катеринопільський р-н Черкаської обл.) у родині священника. В 1891-96 рр. навчався в Київській духовній семінарії, згодом закінчив юридичний факультет Київського університету Святого Володимира. Політичну діяльність розпочав у студентські роки, ставши членом Загальної Української Безпартійної Демократичної Організації.

В кінці 1904 р. Єфремов разом з Б. Грінченком, М.Левицьким, Ф.Матушевським та ін. створили Українську Радикальну Партію, яка в 1905 р. за його ініціативою об'єдналась з Українською Демократичною Партією, отримавши назву Українська Радикально-Демократична Партія. У 1905 р. очолив Селянський Союз. В 1908 р. Єфремов став одним з засновників і активним діячем Товариства Українських Поступовців. Співробітничав у багатьох українських періодичних виданнях – "Зоря", "Правда", "Записки НТШ", "Київская Старина", "Літературно-науковий вісник", "Рада", "Нова Рада", "Україна" та ін., друкував у

них статті публіцистичного і історико-літературного характеру. В 1895-1918 рр. один з керівників видавництва "Вік". За гострі публіцистичні виступи на захист української національної культури і політичних свобод у дореволюційний період неодноразово заарештовувався російською владою. В березні 1917 р. Єфремов увійшов до складу Української Центральної Ради, а в квітні 1917 на Українському Національному Конгресі обраний заступником голови УЦР і членом Малої Ради. Після створення 15 червня 1917 р. першого українського уряду – Генерального Секретаріату УЦР-УНР, – займав у ньому пост генерального секретаря міжнаціональних справ. З вересня 1917 р. очолював Українську Партію Соціалістів-Федералістів. З квітня 1918 до травня 1920 року Єфремов офіційних посад не займав. З встановленням радянської влади в Україні змушений перейти на нелегальне становище і переховуватися. Восени 1919 р. на прохання Української Академії Наук (УАН) Сергія Олександровича було амністовано. Позбавлений можливості займатися активною політичною діяльністю, він чекав і сподівався, хоч і не склав руки. Будучи віцепрезидентом (1922-28 рр.) і головою Управи (1924-28 рр.) Української Академії наук, проводив велику наукову і науково-організаційну роботу, очолював ряд наукових товариств і комісій, наприклад, Комісію для видання пам'яток новітнього письменства України, Комісію для складання біографічного словника діячів України, Історико-літературне товариство при Українській Академії Наук та ін.

Залишаючись непримиренним противником більшовицького режиму: "Не приймаю системи, на брехні й провокації, світовому дурилюдстві заснованої", С. Єфремов, на думку деяких дослідників (Н. Павлушкова, В. Плющ, В. Шмельов та ін.), в 1920-28 рр. створив і очолив діяльність таємних опозиційних організацій Братство Української Державності, Спілку Визволення України (СВУ) та Спілку Української Молоді (СУМ), які послідовно відстоювали ідею української державності, боролися з російською окупаційною владою в Україні. Діяльність їх є цілою епохою в українському визвольному русі і тому заслуговує найбільшої уваги широких кіл громадськості, істориків та соціологів. В липні 1929 р. Сергія Єфремова було заарештовано і звинувачено в організації і керівництві СВУ. В квітні 1930 р. засуджений до 10-річного ув'язнення з суворою ізоляцією. Перші 7 років ув'язнення відбував у Ярославському політизоляторі, потім його переведено до Володимирської тюрми. З 1939 р. доля С.О.Єфремова невідома. Він був одним з найвидатніших представників неонародництва в українській літературі, вважав, що однією з провідних ідей в історії української літератури завжди була "визвольно-національна ідея". Сергій Олександрович – автор монографічних нарисів про видатних українських письменників: "Марко Вовчок" (1907 р.), "Тарас

Шевченко" (1914 р.), "Співець боротьби і контрастів" (1913 р.) (у виданні 1926 р. – "Іван Франко"), "Михайло Коцюбинський" (1922 р.), "Іван Нечуй-Левицький", "Іван Карпенко-Карий" (1924 р.), "Панас Мирний" (1928 р.) та ін. Однією з найвизначніших праць С.Єфремова було написання праці "Українознавство" (1920 р.), видання "Щоденника" і "Листування" Т. Шевченка (1927-28 рр.). Історико-літературні погляди С.О.Єфремова найповніше представлені в його фундаментальній двотомній праці "Історія українського письменства" (1911 р.).

Загинув Сергій Єфремов в радянських ГУЛАГах 1937 чи 1939 роках. "Усе, що встиг зробити для України за свої 54 роки життя С.О.Єфремов, залишилося нам українцям у спадок і щира вдячність йому. Він усе своє життя прожив у Києві (використовував псевдо "Киянин"), а прийшов він на землю "знати свій край, щоб найбільш доцільно та інтенсивно служити йому" (Сніжко Валерій)."

До комунізму як до філософії та соціально-економічної системи, члени СВУ ставились гостро негативно: національне буття й, отже, повний розвиток нації, можливі лише за умови створення національної суверенної держави; політичні, економічні й соціальні реформи дають лише ефект в умовах створення свого власного національного організму.

Принциповою засадою СВУ була неможливість компромісів із чужою владою. Наступною засадою руху СВУ-СУМ-у було створення Української держави за умови поваги до людини та її прав, поваги до волі, на засадах справжнього демократизму.

Від 9 березня до 19 квітня 1930 р. "Найвищий суд УССР" розглядав справу 45 членів СВУ у великій залі Державної опери в Харкові. На лаві підсудних сиділи не лише тогочасні націоналісти і націоналісти минулих століть, але всі, хто мав лише у майбутньому боротися за волю й долю свого народу, за його культуру, вільний соціальний та економічний розвиток. На лаві підсудних сиділи не лише 45 підсудних. Ні, на лаві підсудних сидів увесь український народ, всі борці за його волю в минулому – оті запорозькі козаки, що боролися з окупантами України з півночі, півдня, заходу й сходу, оті гетьмани, як Петро Сагайдачний, Богдан Хмельницький, Іван Виговський, які впродовж століть боролися з Москвою. На лаві підсудних сиділи не лише Сергій Єфремов, Микола Павлушков, Людмила Старицька-Черняхівська і їх друзі, а тисячі й десятки тисяч діячів української науки, культури; вчителів, кооператорів і нарешті мільйони українських селян, які невдовзі заплатили за свої "провини" голодною смертю.

Вже тоді судили майбутніх Шухевичів, Симоненків, Чорноволів, Стусів та інших сучасних борців за право народу і права людини.

На лаві підсудних сиділи і самі організатори суду – сталіністи, сотні їх поплічників з лав українських комуністів бо належали до того самого українського народу, який віками чинив, чинить і буде чинити опір Московщині.

Опір Московщині

Велич ТАРАСА ШЕВЧЕНКА можна побачити на прикладі його щоденника, який він вів протягом 1857 р., отримавши повідомлення від друзів про звільнення з солдатчини: “Т.Г.Шевченко. Дневник. - Москва-Ленинград, 1931”.

1. “13 июня 1857 г. ...Получил письмо из Петербурга от Михаила Лазаревского с приложением 75 руб. Он извещал меня или, лучше, поздравляет со свободою” (с. 29-30). (Михайло Матвійович Лазаревський (1818-1867). Випускник Ніжинського ліцея (1837 р.), з 1847 р. “попечитель прилинейных киргизов” в м. Троїцькому (за 200 верст від Оренбурга), мабуть тоді й познайомився з Тарасом Григоровичем. З 1850 р. Лазаревський був старшим радником губернського правління в Петербурзі. Проявляв моральну й матеріальну підтримку Т.Г.Шевченку в найтяжчі моменти його життя).

“Не вздумает ли Батько кошовый Кухаренко написать мне?.. С 1847 г., по распоряжению высшего начальства, все друзья мои должны были прекратить со мною всякое сношение... Будучи в Москве во время коронации депутатом от своего войска, познакомился со стариком (М.С.) Щепкиным и от него узнал о месте моего заключения. И, благороднейший друг! написал мне самое искреннее, самое душевное письмо. Через девять лет и не забыть друга и еще в несчастье друга. Это – редкое явление между себялюбивыми людьми. С этим же письмом по случаю, как он пишет, по случаю получения им Станислава первой степени, прислал он мне, на поздравку, 25 руб. серебром” (с. 31). (Яків Герасимович Кухаренко (1798-1862) – український драматург, служив в Чорноморському (згодом Кубанському) козакому війську, з 1853 р. – генерал-майор).

“Из письма этого я увидел, что мне, нигде не останавливаясь, нужно поспешить в Академию художеств и облобызать руки и ноги графини Настасии Ивановны Толстой и ее великодушного супруга, графа Федора Петровича. Они – единственные виновники моего избавления, им первый поклон” (с. 31-32). (Віце-президент Академії Живопису граф Федір Петрович Толстой (1783-1873) і його дружина зіграли в останні роки життя Т.Г.Шевченка значну й важливу роль; тільки завдяки їх настирливих і тривалих клопотів, розпочатих після смерті царя Миколи I, Тарас Григорович був повернутий із заслання).

2. “27 июня. Но чтобы убедиться в этой непреложной истине, я написал в Петербург приятелю своему Марковичу...” (с. 47). (Андрій Миколайович Маркевич (1830-1907), син українського етнографа, історика і відомого поета, давнього приятеля Тараса Григоровича, Миколи Андрійовича (1804-1860). Андрій Маркевич служив у Петербурзі в сенаті, згодом сенатор (1888 р.), статс-секретар (1902 р.).

3. “23 августа. С 15 по 22 августа был у меня в грязной и пыльной Астрахани светлый прекрасный праздник, какого еще не было в моей жизни. Земляки мои, большей частью кияне, так искренно, радостно, братски приветствовали мою свободу и до того распростерли свое гостеприимство, что лишили меня свободы самому вести свой журнал и взяли эту обязанность на себя” (с. 148). (Про астраханських шанувальників Т.Г.Шевченка писав О.Ф.Писемський (1856 р.): “Я бачив на одній вечірці людей з 20 ваших земляків, які, читаючи ваші вірші, плакали від збудження і проговорювали ваше ім'я з благоговінням. Я сам письменник і бажав би бути самому в такій славі і знанності...” (“Повне зібрання творів Т.Шевченка”, т.3, с. 269).

4. “7 октября. Барон Торнау, между прочим, рекомендовал мне на всякий случай своего близкого приятеля, известного путешественника, Егора Петровича Ковалевского, в настоящее время начальника азиатского департамента, по уверению барона, человека царем любимого, следовательно и много могущего” (с. 197). (З Єгором Петровичем Ковалевським (1811-1868) Тарас Григорович згодом був в близьких стосунках. Як голові Літературного фонду, Ковалевському прийшлося в 1860 р. виступити в справі звільнення сестри і двох братів Т.Г.Шевченка з кріпацтва).

5. “13 октября. Рисовал карандашами портрет Анны Николаевны Поповой, слывущей здесь красавицей первой стати. Действительно она красивая и еще молодая женщина, но, увы! маленько простовата. Может быть и к лучшему...”

После сеанса отправился обедать к Н.К.Якоби, а после обеда отправился в театр. Спектакль был хоть куда: Васильева и, в особенности, Пиунова были естественны и грациозны... (Т.Г.Шевченко в Нижньому Новгороді – автор М.К.).

Каковы-то теперь спектакли в Питере, на Большом театре? Хоть бы одним глазом взглянуть, одним ухом послушать” (с. 199).

6. “16 октября. ...У Якоби же встретился я и благоговейно познакомился с возвращающимся из Сибири Декабристом, с Иваном Александровичем Анненковым... Благоговею перед тобою, один из первозванных наших апостолов! (с. 202)”. (І.О.Анєнков (1802-1870), бувший лейб-гвардії кавалергардського полку поручик, зісланий на каторжні

роботи, з 1835 р. жив на поселенні в Сибіру. Після амністії декабристам, був призначений 1857 р. бути при начальнику Нижньоновгородської губернії).

7. “10 декабря. Из Москвы Варенцов привез мне поклон от Щепкина, а от Бодянского поклон и дорогой подарок – его книгу “О времени происхождения славянских письмен” с образчиками древнего славянского шрифта. Сердечно благодарен О.М. за его бесценный подарок. Эта книга удивительно как пополнила современную нашу историческую литературу” (с. 222). (Осип Максимович Бодянский (1808-1877) – відомий славіст і історик, професор слав’янських говірок Московського університету. Багато писав віршів і критичних статей українською).

8. “10 марта. В 11 часов вечера приехал в Москву. Взял № за рубль серебра в сутки в каком-то великолепном отеле” (с. 261).

9. “25 марта. Многоуважаемый М.А.Максимович задал мне обед, на который пригласил... Погодина и Шевырева” (с. 270). (Михайло Петрович Погодін (1800-1875) – відома фігура московської громадськості протягом багатьох десятиріч, історик-археолог, драматург і журналіст, професор загальної і російської історії Московського університету, член Академії наук, видавець “Московского вестника” і “Москвитянина”.

Степан Петрович Шевирьов (1806-1864), професор російської словесності і педагогіки Московського університету).

10. “25 марта. В 9 часов утра расстался я с М.С.Щепкиным и с его семейством. Он уехал в Ярославль, а я, забравши свою мизерию, поехал к железной дороге и в два часа, закупоренный в вагоне, оставил я гостеприимную Москву. В Москве более всего радовало меня то, что я встретил в просвещенных москвичах самое теплое радушие лично ко мне и непритворное сочувствие к моей поэзии. Особенно в семействе С.Т.Аксакова” (с. 271).

11. “27 марта. В 8 часов вечера громоносный локомотив свистнул и остановился в Петербурге. В 9 часов я уже был в квартире моего искреннейшего друга М.М.Лазаревского” (с. 271).

Ці дві дати цікаві ще й тим, що можна уявити швидкісний рух залізницею між двома столицями в середині 19 ст.

12. “28 марта. По снегу и слякоти пешком обегал я половину города почти без надобности. На перепутьи зашел в гостиницу Клея и нашел там только что приехавшего из Москвы Григория Галагана... В 3 часа возвратился я домой и обнял моего душевного Семена Гулака Артемовского, а через полчаса я был уже в его доме, как в своей родной хате. Многое и многое мы вспомнили и переговорили, а еще большего не успели ни вспомнить ни

переговорить... я расстался с моим милым Семеном и в 6 часов вечера, вместе с Лазаревским, отправились мы к графине Н.И.Толстой.

Сердечнее и радостнее не встречал меня никто, и я никого, как встретились мы с моей святой заступницей и с графом Федором Петровичем” (с. 271-272). (Григорій Петрович Галаган (1819-1888) – український громадський діяч і етнограф, засновник (1869 р.) “Колегії Павла Галагана”, в пам’ять померлого сина. Людина багата, член державної ради).

13. “11 апреля. Поручил Каменецкому хлопотать в цензурном комитете о дозволеннии напечатать “Кобзаря” и “Гайдамаки”, под фирмою: “Поэзия Т.Ш.” Что из этого будет?” (с. 279). (Видання відбулося, книжка “Кобзарь” Т.Шевченко, коштом Платона Самиренка вийшла з друку через 2 роки, з портретом автора).

14. “13 апреля. От Н.А.Старова поехали мы с Семеном Артемовским к М.В.Остроградскому. Великий математик принял меня с распростертыми объятиями как земляка и как надолго отлучившегося куда-то своео семьянина. Спасибі йому. Остроградский с семейством едет на лето в Малоросию, пригласил бы, говорит, и Семена с собою, но боится, что в Полтавской губернии сала не хватит на его продовольствие.

Обедал у Семена. Вечер провел у графини Н.И.Толстой” (с. 281).

15. “17 апреля. Н.Д.Старов прислал М.Лазаревскому написанное слово, сказаное им в честь мою на обеде графини Н.И.Толстой... “Несчастье Шевченка кончилось. А с тем вместе уничтожилась одна из вопиющих несправедливостей. Мы не нарушим скромности тех, чье участие способствовало этому добру и приобрело благодарность всех сочувствующих достоинству блага... Мы скажем, что нам отрадно видеть Шевченка, который среди ужасных, убийственных обстоятельств, в мрачных стенах казармы смердячої, не ослабел духом, не отдался отчаянию, но сохранил любовь к своей тяжелой доле, потому что она благородна. Здесь великий пример всем современным нашим художникам и поэтам, и уже это достойно обессмертить его!..

Позвольте же предложить тост признательности за Шевченка, который своими страданиями поддержал то святое верование, что истинно нравственную природу человека не в силах подавить никакие обстоятельства!.. 12 апреля 1858. Н.Старов” (с.283).

А ще до “Щоденника”, 1842 р. Тарас Шевченко за сприяння свого знайомого начальника канцелярії генерал-штаблікаря Головного медичного управління Військово-морського міністерства Якова Олексійовича Гамалії здійснив подорож Балтійським морем на військовому пароплаві у “Шведчину й Датчину” і на знак подяки своєму приятелєві на пароплаві “скомпонував” невеличку поему “Гамалія”:

Наш отаман Гамалія,
Отаман завзятий,
Зібрав хлопців та й поїхав
По морю гуляти,
Слави добувати,
Із турецької неволі
Братів визволяти...

В документальних джерелах і народному епосі нема згадки про Гамалію і його морський похід. Але з історії відомо, що один з послів Богдана Хмельницького до Стамбулу своєю кремезною статурою настільки впав в око турецькому султану, що той назвав його гамалем, тобто високим і сильним. В українській вимові це слово трансформувалось.

А сьогодні пишуть усякі міфи бузини, грабовичі плутаючи міфи в етнології та самій міфології, про що ще в 20 ст. наголошував французький вчений Клод Леві-Строс: поняття міфу в етнології в принципі не може бути тотожним поняттю міфу в міфологічній інтерпретації... Місце, яке міф займає серед засобів мовного вираження, прямо протилежне поезії, хоч би що там говорили про їхню подібність (Структурна антропологія, - К., 1997, с. 199).

Тарас Шевченко – основоположник націоналізму, від якого “зайнялось і запалало”:

Не поет – бо це ж до болю мало,
Не трибун – бо це лиш рупор мас,
І вже менш за все – “Кобзар Тарас”
Він, ким зайнялось і запалало...

(Євген Маланюк)

Т.Г.Шевченко поставив великі болючі політичні та суспільно-політичні питання про нашу національну самостійність, про можливість добитися нам певного права в своїй хаті і повної національної єдності: “В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля” (Посланіє). Одночасно писались і “Буквар”, і “Я не нездужаю, нівроку...” із закликом “громадою обух сталить” – нація має обирати шлях до національної і єдності, і свободи:

Та неоднаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденою, збудять...
Ох, неоднаково мені.
Та
Поховайте та вставайте,
Кайдани порвіте
І вражою злою кров'ю
Волю окропіте.
Після чого
І мене в сем'ї великій,
В сем'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути

Незлим тихим словом.
І тільки тоді
Воскресну нині! Ради їх,
Людей закованих моїх,
Убогих, нищих... Возвеличу
Малих отих рабів німих!
Я на сторожі коло їх
Поставлю слово.
Хто не любить Кобзаря, той не любить Україну, бо ж
Нема на світі України,
Немає другого Дніпра,
А ви претесея на чужину
Шукати доброго добра,
Добра святого.

“Т.Г.Шевченко дав і своєму народові, і цілому світові яскравий, незаперечний доказ, що українська душа здатна до найвищих злетів самобутньої культурної творчості. За це його люблять одні, і за це його бояться інші, і ця любов і цей страх були б зовсім не меншими, якби Шевченко був у свій час не народником, а аристократом у стилі Гете чи Пушкіна” (Петро Іванишин).

Читаючи “Кобзар” Тараса, його потаємні думи-заповіти, знаходьте правдиве їх тлумачення. Ця книжка не для розваг, – це, якщо хочете, наукова праця. Ну, щоб “здавалися слова”:

Огонь Небесний той погас,
І в тую косяну комору
Полізли свині із надвору,
Мов у калюжу, та й сопуть ?

(Дурні та гордії ми люди)

Так само осмисліть думи-ідеї в його “Єретикі”, “Гайдамаках”, “Кавказі”, “І мертвим, і живим...”, “Молитві”. А що хотів сказати Тарас Григорович: “...як реве Ревучий”? Чи не про бика була натякає? Дніпро, він і Бористен – тобто, Бик-ріка, бо ми ж коровичі: “...а тому ми коровичі, скіфи, анти, руси, боруси й сурожці” (Велесова Книга, д. 7 є). (157)

Для нас Шевченко українознавець, творець українознавства. Цю його творчість маємо розпізнавати у його творінні: один штрих, рядок слів і ціла історія, ціла тема для роздумів. Наприклад, Шевченко в геніальному прозрінні засудив малу дитину за те, що посміхнулася, як цариця Катерина їхала відвідувати Україну... Бо згодом: “А почему эта контрреволюционная икона висит здесь до сих пор? Убратъ ее к черту отсюда! (рушницею б’є по рамі й збиває портрет на підлогу. Протикає багнетом лице, настромлює, крутить і одкидає). Эта хохлацкая морда надоела наконец. Везде торчит. Я заявляю откровенно, что с национализмом, с этими Шевченками, автономиями, федерациями, самостоятельными и

прочей буржуазной дранью буду боротья беспощадно” (більшовицький командир Подкопаєв. Січень 1918 р. Київ).

Т.Г.Шевченко проник «у весь простір буття нації. Від побуту «Садок вишневий коло хати», «Здається – кращого немає // Та наша славная країна» – до найвищої української політики» (Володимир Яворівський). Кілька століть не було української держави, а отже й української політики, її замінював, уособлював Тарас Шевченко:

Отак-то, ляше, друже, брате!

Неситї ксьондзи, магнати

Нас порізли, розвели,

А ми б і досі так жили.

Подай же руку козакові

І серце чистее подай.

Чи не Тарас через голови російських царів, імператорів, президентів, через Кавказ таки докричався до грузинів і чеченців своїм: «Борітеся – поборите, //Вам Бог помагає! //За вас правда, за вас слава // І воля святая»

Ще раз про Феномен Шевченка як поета. "Провідна риса поезії Шевченка – музика, мелос, **ритмічна могутність і метрична різноманітність** (виділення. М.К.)" (Максим Рильський). [158]

Тарас Шевченко наш провидець, месія і ікона – бо його ритміка висвітлюється в аспектах вивчення строфіки, розмірів, римування. В цьому проявляється ставлення майстра Слова до народних і літературних традицій. Вершиною творення вірша для Шевченка є 14-складова структура – коломийковий вірш – найпоширеніший розмір української поезії 19-20 стст. Цим розміром Тарас Григорович написав понад 110 творів (159), а це 53,6% від загального обсягу творів [160].

В чому ж виявилась такою популярність творчості Шевченка ще за часів його буття? В ритміці його 14-складової структури! В говірних творах Шевченка його вірші "стають необхідною складовою частиною цілої системи ритміко-інтонаційних модуляцій, створення якої зробило 14-складовий вірш майже необмеженим щодо змістовних можливостей і піднесло рівень українського віршування" (Чамата Н.). [161] Тобто, **ритміка вірша Шевченка написана так, що звукові коливання під час читання резонують з ритмікою народної (Народної!) пісні, що й підтверджують досліді [162].**

Зовсім не традиційно до вивчення мелодики у творах Тараса Шевченка підійшов науковець Дмитро Теряєв [162]. Ним було проаналізовано експериментально-фонетичними прийомами на комп'ютерному комплексі акустичну структуру ритмізації творів Шевченка та народної поезії на творах: "Холодний Яр" і народної пісні "Стоїть явор над водою..."

Була проведена сегментація мовленнєвої послідовності; візуально проаналізовані динамічні осцилограми та спектрограми; досліджено параметри – тривалість, амплітуда, частота коливань текстів, рядків, слів, складів, звуків, пауз. Встановлено співвідношення часової подовженості частин складників; отримана цифрова інформація акустичних ознак звучання – всього понад 3000 обчислень.

Все це комплексно розкрило системність пісенної і говірної поезії Тараса Шевченка, яка є взірцем гармонізації звучання, змісту та вселюдської визнаності.

Спогади сучасників Шевченка.

1. “Перший “Кобзар” (1840) приніс авторові нечувану популярність. Молодь зачувала напам’ять його поезії, які, крім надрукованих в “Кобзарі”, розходились великою кількістю зошитів, переписаних від руки. Поява “Кобзаря” миттю розворушила апатію і викликала любов до рідного слова, вигнаного з ужитку не лише в колах вищого стану, але й у розмові з селянами, які намагались і, звичайно, кумедно висловлювались по великоруськи (Олексій Чужбинський, український і російський письменник, етнограф).

2. “Велика душа Шевченка була повна безмежної любові до людини і співчутливої безпристрастності до кожного: від киргиза до українця, від дикуна до Тургенєва, від богача до бідняка, від пана до варнака... Шевченко любив і поважав людину, якою вона вийшла з рук життя, історії...” (Василь Білозерський, редактор ж.”Основа”).

3. “В околицях Михайлової гори залишили Ви про себе найживіші і найсердечніші спогади. А на правому боці Дніпра Ви стали особою міфічною, о котрій ідуть уже дивовижні казки та легенди, нарівні з переказами старих часів” (Михайло Максимович, український учений, перший ректор університету святого Володимира в Києві).

4. “Тарасова муза прорвала якийсь підземний заклеп, вже кілька віків замкнений багатьма замками, запечатаний багатьма печатями, засипаний землею, навмисне зораною і засіяною, щоб заховати від нащадків навіть згадку про місце, де знаходиться підземна порожнеча. Тарасова муза сміливо ввійшла в цю прожнечу зі своїм негасимим світочем і відкрила за собою шлях і сонячному промінню, і свіжому повітрю, і допитливості людській. Легко буде входити в це підземелля, коли повітря туди проникне; але яка сила людська може вистояти проти вікових випарувань, які вбивають у мить усі сили життя, гасять великий земний огонь! Горе сміливцю-поету! Він забуває, що він людина, і якщо перший зважується ступити туди, то може впасти... Але поезія не злякається ніяких згубних випарів, якщо тільки вона справжня поезія; і не згасить її світоча ніяка історична чи моральна вуглекислота, бо

світоч цей горить нетлінним огнем – огнем Прометея...” (Микола Костомаров, український і російський історик, письменник, етнограф).

Цікаві факти.

1. Особисте життя у Тараса Шевченка не склалося і своїх дітей у поета не було. Проте від Кобзаревих братів та сестер пишню розрісся славний Шевченків рід. Сьогодні нараховується понад 2000 нащадків Тараса. Шевченкова правнука, Надія Дем'янівна Красицька, нещодавно 2004 року відсвяткувала 98-річчя. Останнім часом на рідній Троєщині м.Києва буває не часто, їй більше до вподоби жити у селі Спайки поблизу Києва.

Живе-процвітає Тарасів рід!

2. З приводу 150-річчя Т.Г.Шевченка 27 червня 1964 р. було відкрито пам'ятник у столиці США Вашингтоні. Проїшли маршем 5000 молоді, окрім того прибули люди з усіх штатів – понад 36 тис. осіб! На відкритті пам'ятника виступали 34-й Президент США Д.Ейзенхауер, Ярослав Стецько. Серед присутніх була й Слава Стецько.

Українські мудреці-філософи

Познайомившись з філософами 20-го, 19-го століть, йдемо далі ретро-дорогою в минуле...

У найстрашніші для України часи, коли забаронялося усе національне: українська мова, культура, заборонялось рідною мовою співати, – народився 1722 року у козацькій родині в Чорнухах Лохвицького повіту на Полтавщині **ГРИГОРІЙ САВИЧ СКОВОРОДА**.

“Здавалось, що приходив уже кінець української мови, а з нею й українському народові. Бо **МОВА – СЕ ДУША НАРОДУ**, і мало котрий народ живе і чує себе, стративши свою мову. А в Україні тодішній навіть люде, що любили свій український нарід і хотіли для нього добра, приймали чужу мову, бо здавалось – українській мові вже прийшов край, уже вона вмирає, ні до чого не здатна” (М.Грушевський). А що ж народ? Жив, трудився, народжував дітей, будував церкви, а поруч ставив школу, в якій вчителював дяк, називався бакалярм чи пан директор школи. Майбутня еліта серед учнів, мандрували від слободи до слободи, шукаючи славніших учителів. Мандрували й дяки, шукаючи кращої долі.

Мандрівного вчителя маємо і в Григорії, який на відміну від інших, мандрував Україною та намагався піднести освіту й мораль рідного народу. Рано проявилась у нього любов до науки, і батько віддав Григорія до Київської академії. У 20 років за гарний голос

(відібравши з 50 претендентів, 5 кращих) забрали Григорія до Петербурга, до царської капели цариці Єлизавети, яка любила українські пісні. Перед відправкою до Москви всім відібраним хористам пошили нову одягу. Уявити одягу можна з документа про розшук хориста, який утік додому: «На ньом шуба овечья тулупом пошита, шапка красная с черным околышком, в чоботах, кафтан блакитный, как бы синюватый, на сподє сукно» (ЦДІАУК, ф. 51, оп. 3, спр. № 19304, арк. 198). Отже, до придворного хору Григорій вступив 12 жовтня 1742 р. Туга за рідним краєм привела хлопця у 1744 р. знову до Київської академії. Але передумав Грицько бути священиком, хоча цього бажав і батько, і митрополит. Пустився хлопець на хитрощі, почав удавати навіженого, почав загикуватися, за що й був вигнаний з бурси.

Часто сидів Григорій чи біля річки, чи в лісі, слухав спів пташок, та й сам підспівував їм – у нього був гарний музичний слух і смак, грав на сопілці.

1745 року генерал Вишневський, збираючись до Угорщини, залучив Григорія до складу особистої свити виконувати функції домашнього вчителя свого сина. Григорій знав кілька мов: грецьку, латину й німецьку. Це дало йому можливість і необхідні документи та кошти протягом 5 років відвідувати із своїм учнем Європейські наукові центри: Угорщину, Німеччину, Італію, Прусію, Польщу, що дуже збагатили філософа, він міг порівняти життя на чужині й у своїй рідній землі.

Повернувшись 1750 р. до Києва, продовжив навчання в богословському класі Київської академії впродовж двох років.

Після закінчення академії, запрошується до Переяславській колегії (згодом духовна семінарія) відкрилася посада вчителя поезії. Григорій створив новий спосіб віршування, написав підручник. Та єпископ звелів учити по-старому, на що Григорій відповів латиною: одна річ архипастирська патериця, інша річ сопіллка пастуха, що значило – не пхай свого носа туди, куди не треба. Поступ науки вимагав зміни викладу, але відбулась зміна викладача колегії. Звільнився Григорій, вільний духом і з вільним гаманцем та з парою сорочок, жупаном і парою черевиків.

Метода викладання Сковороди була такою: не набивати голову свого учня масою вісток (він ще не користувався словом “інформація”!), але старатися вплинути на серце й душу, розвинути талант, вроджені здібності, за що його любляли учні. 1759 року Григорія запросили до Харківського колегіуму вчителем поезії. На цей час багато хто звернув увагу на Г.Сковороду не тільки за його ученість, а й за спосіб життя: одягався просто, їв рослинні й молочні страви раз надень (!) до заходу Сонця, ходив у поле, завжди був веселий, усім

вдоволений, відвідував хворих. Сповідував: “Не буде той тверезим, хто перевантажив себе їжею, хоч і не пив вина”.

Згодом Григорій Савич поселився в околиці Білгорода. Село, багате лісом, водами, дуже сподобалось, бо він любив природу й самотність. Почав працювати над пізнанням самого себе, розмірковувати над основами життя людини, законами Світу – шукати поєднання людини й Космосу. Народжувався філософ! «Узнай себе! Бутьто бы сказав: чи хочеш ли быть доволен собою и влюбиться в самого себе? Узнай себе! Испытай себе крепко. Право! Како бо можно влюбиться в неведомое? Не горит сено, не касаясь огня. Не любит сердце, не видя красоты. Видно, що Любовь есть Софіина дщерь.» (Повне зібрання творів. У 2-х тт. – Т. 1. – К., 1973. – С. 154).

1764 року прибув до Києва, його запросили вступити до Печерської лаври. Годі, говорили йому, мандрувати. Будеш нам стовпом і окрасою монастиря. На що відповів: “Ох, преподобні! Я не хочу побільшувати собою стовпотворіння, досить і вас, неотесаних стовпів, у божім храмі”.

Повернувся Григорій до Харкова. У 1766 р. був запрошений до колегії викладати правила доброї поведінки для польських дітей. Свої міркування про Світ, Бога й людей Григорій починав такими словами: “Увесь світ спить, та ще й спить так міцно, начебто приголомшений. Наставники не тільки не будять його, але ще й неначе потурають йому і говорять: спи, не бійся, місце безпечне, чого боятись?” Своє помешкання – келію – в Покровському монастирі називав філософ музеєм, себто приміщення Муз. Григорій Савич ніколи не виказував своєї вищості, називав себе товаришом по навчанню і скрізь ставив молодого приятеля у центрі, скеровував його на вершини розвитку.

Втративши посаду в Харківській колегії, Г.Сковорода мандрував Полтавщиною та Харківщиною. Ходив від дому до дому, вчив дітей, розмовляв зі старшими. Потім знову складав у торбу сіру свиту, пару чобіт, кілька зошитів своїх писань і Біблію, в кишеню сопілку чи флейту та йшов далі. Коли давали щедрі дарунки, відмовлявся зі словами: “Дайте бідному”. За такий спосіб життя та навчання Сковорода називали українським Сократом.

Наступав його останній, 1794 рік... Поїхав на Харківщину до пана Ковалевського у гості. По обіді щез із дому. Надвечір господар знайшов Григорія у саду – копав собі могилу. “Пора, друже, закінчити мандрівку, пора успокоїтись”. Пішов у кімнату, перемінів білизну, помолився Богові й, підклавши під голову свої писання і сіру свитину, ліг, склавши руки навхрест. На другий день зайшли до кімнати, та тіло було задубіле. Сталося це 9 листопада.

На своїй могилі Григорій Сковорода просив написати: “Світ ловив мене, та не спіймав”. “Світ Сковороди” – це тодішнє зло! Це моральний розлад, бездушна погоня за майном, за почестями, за упоєнням владою. Це той “світ”, який спіймав багато кого сьогодні...

“Філософія Г.Сковороди звертає всі справи до того, щоб дати життя нашому духові, благородність нашому серцю та світлість нашим думкам як голові всього” (Михайло Возняк). «Внемли, пожалуй, глубоко сердце – человек есть... А что ж есть сердце, если не душа? Что есть душа, если не бездонная мыслей бездна? Что есть мысль, если не корень, семя и зерно всей нашей крайней плоти, крови, кожи и прочей наружности? Видишь, что человек, мир сердечный погубивший, погубыл свою главу и свой корень» (Повне зібрання творів. У 2-х тт.. – Т. 2. – К., 1973. – С. 349). За свого життя Григорій Сковорода привертав до себе увагу сучасників найширших верств народу, від селян до аристократії. Хоч за життя його не друковано, твори розходились у рукописах, їх читали і за межами України. Розходились у копіях, переписувались, доходили аж до наслідування його почерку. Тільки через 4 роки після смерті було надруковано дещо з його спадщини.

Існує впертий і загально закорінений погляд, що філософія Сковороди – це вияв утечі від життя, чи вияв пасивізму – шукання спасіння в “роздумуванні” чи в аскетизмі. “В дійсності філософія Сковороди – це філософія героїчного активізму. У самого Сковороди існує напружена воля здійснити своє завдання у світі. Він сам героїчний борець за нові правди, духовне пробудження народу.

Запроваджуючи поняття “духовної смерті”, Сковорода відкриває для етики лицаря дуже важливу істину. “Смерть духовна” настає тоді, коли зі страху чи опортунізму лицар ошаджує тіло, себто – втікає чи відхиляється від боротьби і не виконує покладеного на нього внутрішнього обов’язку. Тоді він щадить тіло, але вбиває душу. Ця зміна погана, “ця смерть люта”. Скільки козаків померло на очах Сковороди цією духовною смертю, вибираючи дворянські чини замість оборони своєї Січі, козацької волі, честі і правди своєї нації” (Володимир Шаян). (106, с. 504)

Великими українознавцями були і Сковорода, і Шевченко. Вони його не вивчали, вони його – творили! Своїм життям, своїм прикладом, своїм ставленням до себе, до світу... Григорій Сковорода стрінеться з царським двором віч-на-віч, дістане чин від цариці Єлизавети і цей чин відкриє йому дорогу до великої кар’єри, але він героїськи втече, він вийшов з цього бою переможцем, той світ того разу не спіймав його.

Стоїть явір над горою,

Бджола та Шершень

Все киває головою,
Буйні вітри повівають,
Руки явору ламають.
А вербочки шумлять низько,
Волокуть мене до сна,
Тут тече потічок близько,
Видно воду аж до дна.

- Скажи мені, Бджоло, чого ти така дурна?
Знаєш, що плоди твоєї праці не так тобі, як
людям корисні, а тобі навіть часто шкодять,
приносячи замість винагороди смерть, одна-
че не перестаєш у дурості своїй тягати мед.
Багато у вас голів, але всі безмозкі. Очеvid-
но, ви до нестями закохані в мед.

- Ти поважний дурню, пане раднику, – відпо-

ла Бджола. - Медом любить поласуватися й ведмідь, а Шершень також хитро його дістає. І ми могли б по-зłodійському здобувати, як часом наша братія й робить, коли б ми лише їсти любили, але нам незрівнянно більшу радість дає збирати мед, аніж його споживати. До цього ми народжені й будемо такі, доки не помremo. Без цього життя, навіть купаючись у медові, для нас лише люта смерть.

СИЛА. Шершень – це образ людей, котрі живуть крадіжкою чужого й народжені на те, щоб їсти і таке інше. А бджола – герб мудрого чоловіка, який у спорідненій праці трудиться. Багато шершнів без пуття кажуть: нащо цей, до прикладу, студент учить, коли нічого з того не має? Нащо, мовляв, учитися, коли це не дає багатства?..

Сковорода Г.

Теорія щастя. “Тверджу: чесноти не є від Природи, але від вправи. Діючи справедливо, ми стаємо справедливими” – **ГЕОРГІЙ КОНИСЬКИЙ**.

1745-1751 роки викладає поетику та курс філософії у Києво-Могилянській академії, у цей час його слухає Григорій Сковорода, це його навчив Кониський теоріям щастя Аристотеля, Епікура, Демокріта, Геракліта. За творами Геродота, Г.Кониський навчав студентів, що скіфи були предками слов'ян-русинів, і тому сповідував філософію скіфського філософа Анахарза Придніпрянського, який стверджував: сутність щастя – у свободі.

Народився Григорій Кониський 20 жовтня 1717 р. у Ніжині, в родині козаків.

1743 року Григорій Кониський закінчує Києво-Могилянську академію, через рік приймає чернечий постриг і набуває ім'я Георгій, розробляє психологічні закономірності доцільної діяльності людини в її русі до щастя. Розум людини здатний пізнати, тому людина може ставити мету, на відміну від тварин, які діють за інстинктами. Проблему інстинкту вчений розробляє найбільш докладно. Він визнає 3 теорії природного інстинкту:

1) природний інстинкт тварин є певною зафіксованою силою, через яку Бог спрямовує дію тварин;

2) тварина народжується з певними видами майбутньої діяльності;

3) інстинкт – це дія, визначена судженням про відповідне або невідповідне. Тварина женеться за відповідним, від невідповідного тікає.

Погляди Кониського на добро, на благо: благом є все, що надає людині і тварині більшої досконалості, і виділяє такі види благ:

справжнє благо – це благо, що з досягненням мети удосконалює людину;

зовнішнє відносне благо – багатство, яке робить людину досконалішою не зсередини, а ззовні;

почесне благо – благо, яке людина хоче заради самого блага, що відповідає правильному розумові;

приємне благо – благо, яке задовольняє хотіння;

корисне благо – благо, що приводить до приємного і почесного.

Якби Георгій Кониський жив тепер, довелось би йому вводити ще один вид “приємного” блага, яке б задовольняло хотіння терористів.

Людина може хотіти тільки блага (і не тільки, – додає автор М.К.). Кожна дія людини є виявом її прагнення до блага, яке може бути будь-яким. Вплив на волю людини ніколи не буває безпосереднім, а завжди опосередковується в чомусь. Навіть Бог, на думку Кониського, не може безпосередньо вплинути на волю людини. Людина живе почуттями, які живлять добротності, без них не було б чеснот. Ось як Кониський це підтверджує: без почуттів не могла б виникнути любов до Батьківщини, а стоїки якраз знищують почуття патріотизму. Чи не тому, зрештою, занепала колись квітуча Еллада, поступившись життєвою силою Римові, що стрімко підносив свою велич.

Погляд Г.Кониського на людське життя, що вибрав вільнолюбство далеких пращурів, поєднуючись у невпинному русі людини до набуття досконалості із її сутнісно людськими можливостями знаходження індивідуального сенсу діяльності, становив собою епоху розквіту української психології, українознавчої. Це була епоха цілісного пізнання природної досконалості, осяяної ідеєю людського щастя.

1755 року Георгій Кониський був висвячений на Могилівського єпископа, а 1757 р. відкриває у Могилеві духовну семінарію. Тут і упокоївся 13 лютого 1795 р.

Давньоруський книжник Підемо ще далі назад, у 13 століття, у якому “проживає” книжник, філософ **ДАНИЛО ЗАТОЧНИК** – давньоруський інтелігент, представник раннегуманістичної культури, що зароджувалась в Київській Русі. Він засуджував будь-яку ієрархізацію соціального буття, засновану на багатстві і владі. Для нього головне – розум,

мудрість: “Вострубим убо, братие, акі в златокванную трубу, в разум ума своего и начнем бити в серебрянныя органы во известіе мудрості, и ударим в бубны ума своего, поюще в богодуховенныя свирелі да восплачются в насдушеполезныя помыслы” (“Моління”).

Мудрість Данило співставляє з красою – вони є опорою серця. (Ось звідки й коли з’явилося гасло: краса врятує світ!). Щодо розуму, то багато кому з сучасних “нових” годилося б почути Данила Заточника: “Не лиши хлеба нища мудра, не возноси злато в калие (брудному) сосуде; а богатым человек безмыслен, яко паволочито изголовие, соломы наткано”.

Данило Заточник – людина віруюча, сповідує Христа, але релігія для нього – не “нерассуждающая” віра, а синонім істини, складова мудрості. Він і політик, сповідує “умного” володаря: “Луче един смыслен, паче десяти владеющих грады властелин без ума”. Саме мудрість – головне мірило на самовладдя: “Княже мои, господине! Яко же дуб крепится множеством корения, тако и град нашъ твоею державою”. Противагу одноосібній владі Данило Заточник вбачав мудрість, без якої з’являться злоба й беззаконня, особливо коли князь знаходитиметься в руках “лукавых” радників: “Не корабль топит человека, но ветер: такоже и ты, княже, не сам владеши, а печаль введут тя думцы твои”. Але він розумів, що одного розуму буде не досить, в “Молінні” читаємо і про “мудрого мужа”, “умного боярина”: “Мужа мудра обреть, глаголі к нему и к тому прилепи сердце свое”. “Очі мудраго во главе, а безумнаго аки во тме ходят. Муж мудр осмысленным друг, а неосмысленным недруг. Сердце мудраго в дому плачевне, а безумных в дому пира. Мужа мудра на путь послав, мало ему накажи, а безумнаго послав, сам не обленися поити лучше мы слышети прещения (упреки) мудрых, нежели наказанія безумных”. Як бачимо, він ставив розум на рівень не тільки етичний, але й політичної добропорядності. Тож князь мав владу сам в собі (у своїй мудрості). “Думци” залишались тільки порадиниками. Бачимо, що форма влади у Данила Заточника близька до ідеалу Володимира Мономаха.

Данило Заточник людина книжна, філософ, який сам себе виховував, займався самоосвітою. Про себе він писав: “Аз бо не во Афинех ростох, ні от филисоф научихся, но бых падая аки пчела по различным цветом і оттуду избірая сладость словесную и совокупляя мудрость, яко в мех воду морскую”.

Це він передбачив появу татаро-монгольської навали у своїй праці “Моління”: “Не дай же Господі, в полон земли нашей языком, незнающім Бога, да не рекут іноплеменниці: где есть Бог их”.

“Кто бы ни был Данило Заточник, можно заключить не без основания, что это была одна из тех личностей, которые на беду себе слишком умны, слишком даровиты, слишком много знают и, не умея прятать от людей своего превосходства, оскорбляют самолюбивую посредственность; которых сердце болит и снедается ревностью по делам, чуждым им, которые говорят там, где лучше было бы помолчать, а молчат там, где выгодно говорить; словом, одна из тех личностей, которых сперва люди хвалят и холят, потом сживают со свету и, наконец, уморивши, снова начинают хвалить” (В.Белинский). (83, с. 361).

СЛОВО ЯРОСЛАВУ ВОЛОДИМИРОВИЧУ

Данило Заточник

Засурмимо, наче в труби золотокуті, в розум ума свого й почнемо грати на срібних органах, мудрість свою засвідчуючи. Встань, славо моя, встань у псалтирі й у гусях. Встану рано й сповідаюсь тобі. Та розкрию притчами загадки мої і провіщаю в народах славу мою, бо серце розумного укріплюється в тілі його красою й мудрістю...

Та не дивись на мене, наче вовк на ягня, а зри на мене, як мати на немовля. Поглянь на птахів небесних – тії не орють, не сіють, та вповають на милість Божу (Мт. 6, 26). Ось так і ми, пане, жадаємо милості твоєї.

Ось тому-то, пане, кому Боголюбове, а мені горе люте, кому Біле озеро, а мені від смоли чорніше, кому Лаче озеро, мені ж, на нім сидючи, плач гіркий, і кому Новгород, у мене ж в оселі й кутки завалились, тому що не процвітає вдача моя.

Друзі ж мої та близькі мої й ті зневажають мене, бо не поставив перед ними трапези зі стравами різноманітними. Багато хто дружить зі мною, тицяючи руку зі мною в миску, а у напасті ворогами себе виявляють і навіть допомагають уразити ноги мої. Очима плачуть зі мною, серцем сміються. Тим же не вір другові, на брата не сподівайся. Не обманював був мене Ростислав князь, промовляючи: “Ліпше би смерть мені, ніж Курське княжіння”. Отак і мужі кажуть: “Ліпше смерть, аніж довге життя у злиднях”. Так же й Соломон рече: “Ані багатства, ані убогства, Господи, не дай мені (Пр. 30, 8). Як багатим буду – гордість набуду, а як убогим буду – задумаю крадіж та розбій (Пр. 30, 9), а жону – на розпусту”.

Тим же волаю до тебе, перейнятий злиднями: помилуй мене, сине великого Володимира, най не заплачу, ридаючи, як Адам за раєм. Пошли ж хмару на землю убогзвального.

Тому, пане, багатий муж усюди знаний є, і на чужинській стороні друзів має, а вбогий – у своїй зненавиджений ходить (Пр. 19, 4). Багатий промовить – всі змовкнуть та піднесуть

слово його до хмар, а вбогий скаже – усі на нього кричатимуть. Чиї ризи багаті, того й мова поважна.

Княже мій, пане! Позбав мене злидній очих, як сарну від тенет, як пташеня від сільця, як каченя від пазурів яструба, як вівцю від паші лев'ячої.

Я ж бо, княже, мов дерево при дорозі: багато хто стинає його та у вогонь кидає. Так і я всіма скривджений, бо не огорожений пострахом грози твоєї.

Отак як цина гине, коли часто її топити, так і чоловік, що зазнає многих бід. Ніхто ж бо не може сіллю наїстися, ні у печалі розважливим бути. Всяк бо чоловік хитрує й мудрує про чужу біду, а свою не може розважити. Золото топиться вогнем, а людина напастями, пшениця, коли товкти її сильно, хліб чистий дає, людина в печалі набуває розум довершений...

Хай не буде, княже мій, пане, рука твоя скута на подання вбогим, бо ані чашею море не вичерпати, ані нашими стягненнями твого дому не виснажити. Як невід не втримає води, а лише рибу, так і ти, княже, ані злата, ані срібла не держи – роздавай людям...

Дуб міцний корінням численним, отак і град наш – твоїм урядуванням.

Бо князь щедрий – отець слугам твоїм численним: багато хто полишає отця й матір та до нього приходять. Хто доброму господарю служить, здобуде свободу, а злому господарю служитиме, здобуде рабство ще гірше. Бо князь щедрий, мов річка без берегів, що плине крізь діброви, та напуває не лише людей, а й звірів, а князь скнарий, як річка в берегах, а береги кам'яні – ні пити, а ні коня напоїти. Боярин щедрий, мов колодязь солодкий при дорозі – перехожих напуває, а скупий, як колодязь солоний...

Мужа мудрого посилай і мало йому кажи, а глупого посилай та сам не лінуйся з ним іти. Бо очі мудрих жадають блага, а глупого учти в оселі. Ліпше слухати суперечку розумних, ніж настанови безглуздох. Дай премудрому настанову, ще мудріший буде (Пр. 1, 5).

Не висівай у рівчак жито, ані мудрість у серця глувих. Безглузді не сіють, не орють і в житницю не збирають, а самі себе народжують. Що в міх утлий лити, що глупого вчити, бо собакам і свиням без потреби злато і срібло, а глупому – слова коштовні. Мерця не розсмішити, гупака не навчити. Як зжере синиця орла, як камінь водою попливе і як свиня на білку гавкатиме, тоді ж і гупий розуму навчиться...

Дівця ж бо губить красу свою блудством, а муж мужність свою – злодійством.

Пане мій! То не море топить кораблі, а вітри. Не вогонь розпікає залізо, а роздмухування міхами. Ось так і князь не сам у халепу потрапляє, а радники вводять. З

добрим дорадником думаючи, князь високого столу здобуде, а з лихим думаючи, то й меншого позбудеться. Бо говориться у притчах: ні скот у скотах коза, ні звір у звірах їжак, ні риба в рибах рак, ні птиця у птицях нетопир; ні муж у мужах, що їм жона володіє, не жона в жонах, що від свого мужа блудить; не робота в роботах жінкам повіз возити...

Господи! Дай же князю нашому Самсонову силу, хоробрість Олександрову, Йосипа розум, мудрість Соломонову, всіх людей під ноги його. Богу нашому слава і нині, і прісно, і довіку. (Переклад С.Бондаря).

“Все разуметь по истине”. Ще раніше, в 12 ст. жив видатний філософ Стародавньої Русі, представник античної лінії **КЛИМЕНТ СМОЛЯТИЧ**. Князь Ізяслав Мстиславич заволодівши Києвом, вирішив замість грека Михаїла поставити на чолі руської церкви у 1147 р. Климента Смолятича. Затвердив на цій посаді власноручно, без необхідного, як на той час було прийнято, посилення до Царьграда, мотивуючи тим, що “от оного митрополітов посвященія чинятся напрасно великие убытки, а поче всего чрес сію патріархов в Русі власть цари греческіе ищут над нами властвовать и повелевать, что противно нашей чести и пользы”. В цьому рішенні підтримав Ізяслава єпископ Онуфрій, виступивши на соборі з промовою, доводячи, що руські єпископи можуть самостійно ставити митрополита, оскільки в Києві зберігаються мощі святого папи Климента.

1149 року Ізяслав був вигнаний з Києва, він “и митрополіта Кліма поя с собою”. Наступного року князь знову оволодів Києвом, та знову втікає до Володимира-Волинського. 1151 року угорці допомогли Ізяславу повернутися до Київського престолу. З цього часу Климент Смолятич володіє кафедрою митрополита аж до смерті Ізяслава у 1154 р. Після цього його відправляють “на покой” і подальша доля невідома.

Климент Смолятич був автором багатьох творів (“много писаний написав”), однак дійшло до нас тільки “Посланіє пресвітеру Фоме”. Він був знайомим з візантійською освітою, можливо, навіть навчався в Магнавській академії Константинополя (Є.Е.Грастрем). Пишався своєю просвіченістю. Нікому, заявляв він, не заборонено прикладати розум до божих заповідей. Необхідно “испытывать” їх, щоби “все разуметь по истине”. Біблія не завше зрозуміла, твердив він, а тому читати її необхідно не за буквою, а шукати в ній духовний зміст. Сам Климент Смолятич читаючи Біблію, коментував слова Соломона так: “Премудрость есть Божество, а храм человечества; аки во храм бо вселися в плоть, юж приать от пречистыа владычица нашеа Богородица истинныи нашъ Христос Бог”. Саме за такі “вольності” критикував Климента Смолятича пресвітер Фома, на що йому відповідав: а хіба Христос не роз’яснював свої притчі? Ми повинні розуміти, як все

утворюється і утримується в Світі силою Божою. “Посмотри на гребцов карабельных: ведь они, прежде чем узнать о погоде, испытывают силу ветра. Так же и астрологи, рассматривая восход звездный, предсказывают воздушные знаменія. Не приличествует ли и нам, познавая величие Господа, обращать ум на рассмотрение дел Его! И не только тех, что описаны в священных книгах, но и всей сотворенной Им твари”. Щоби пізнати Бога, стверджує Климент Смолятич, необхідно досліджувати Природу, Світ. Все, що знає розум, знає завдяки почуттям, саме тому душа людини і “словесна”, і чуттєва, наділена відчуттями. Саме так все збудував Бог, Він не хотів залишати людину у непізнанні саму себе. Ось чому пізнання Світу – крок до Бога. Інакше й не може бути, заявляв К.Смолятич.

Климент Смолятич вважав, що істина задана в божому откровенні, але досягнути її залежить від самої людини, її розуму і здатності до спостережень і роздумів. Почуття – опора душі, розум – її керівник.

Ідеї Климента Смолятича продовжували жити, збудували розум сучасників, згодом у наступних століттях надихали українських книжників-філософів на пізнання істини.

ПОСЛАНІЄ ПРЕСВІТЕРОВІ ФОМІ

Господи, благослови, Отче!

Прочитавши листа твоєї милості, хоча й неквапно, замилувався я, і, мимохідь у пам'ять свою заглиблюючись, був здивований я благомислям твоїм, милий мені в Господі брате Фома! Є в листі твоєму дружнє осудження нашого марнолюбства, і про те із задоволенням прочитав я при багатьох свідках і перед князем Ізяславом твоє преславне до мене послання. І хоча збагнув я причину, з якої ти пишеш, ти, любий, не суворо суди це, складене для тебе моє послання...

Міркувати нам треба, дорогі, й розуміти. Поглянь бо, як вогонь, що викрешується каменем і виходить з дерева, виникає й розгоряється під плотськими руками людини, але досить збільшити силу горіння, поглянь: будь-яка людською майстерністю найдосконаліша річ, кинута у вогонь, очищається; так золото або срібло, якщо має брудні домішки, приміщене в штучний вогонь, випалюється вогненним полум'ям, і в такий спосіб очищається внесене золото й срібло, повертаючись тому, хто поклав його, чистим і неушкодженим, тоді як зайві домішки безслідно зчезають. Якщо це так, то вогонь – речовина, створена Богом на потребу розумній і міркуючій, наділеній словом людині...

Міркуй, любий, адже міркувати належить і знати, як усе це існує, й управляється, і вдосконалюється силою Божою: жодної немає такої сили, крім сили Божої, жодної немає

такої допомоги, крім допомоги Божої, бо все, як сказано, що побажає Він, уже створив на Небесах і на Землі, і в морі, у всіх безоднях, і подібне. (Переклав Б. Лобовик).

“Стройный разум”. В епоху різкого спаду політичної значимості Києва, в період феодалізації великокняжої влади, коли Русь розпалась на цілий ряд князівств, коли велись міжусобиці між князями, жив і працював філософ **КИРИЛО ТУРОВСЬКИЙ** (біля 1130-біля 1182 рр.).

Кирило був з багатого роду. Згодом постригся в монахи. Багато не тільки молився, але й багато писав: “Притча о душе и теле (слепце и хромце)”, “Повесть о беспечном царе и его мудром советнике”, “Сказание о черноризчестемь чину” та 8 промов (слів, як тоді) на різні теми. Його світогляд тісно пов’язаний з світоглядом Климента Смолятича.

З роками прибавилось слави в народі, що й спонукало митрополита Київського висвятити його на єпископа міста Турова, поблизу Києва. Свою зміну життя з переходом до монастиря, Кирило порівнював з “ісходом” ізраїльтян з Єгипта, а позбавлення їх від рабства у фараонів – з позбавленням від рабства “мысленному фараону” – дияволу.

Цікавий погляд був у Кирила Туровського на Ісуса. З його погляду не може прийняту людську подобу той, хто сам захотів захистити людство: “Аще бо и нарицається Христос человеком то не образом, но притчею: ни единого бо подобья иметь человек Божия. Не сумнит бо ся Писание и ангелы человеки нарицати, – но словом, а не подобием”. Він заявляв, що олюднення Бога є ересь, відкидаючи будь-яку подобу Христа людині. Це “притча”, “иносказание”, означає, що людське чуже божественному, а мирське – церковному. Він шукає моральні критерії життєдіяльності людини (перегукується з Володимиром Мономахом), шукав опору для власних міркувань у євангельських заповідях. Біблія – джерело істини, а людські думки, не пронизані духовністю, грішні.

Кирило Туровський проповідує, що все створене Богом, призначене для людини, світ лікує людину, зцілює її. Навіть олюднення Бога – це акт богослужіння людству. Прихід Христа має за мету позбавити людство від “духовної недуги”, дарувати йому істину. В той же час, Кирило вважає, що Христос лише відкриває шлях до істини, і не забирає свободи волі: “Никого же бо Христос к покаянию нужею (наильно) влечеть, но вещми разум дает, до от тех познавши его, и в Небесное вводит Царство”.

Кирило Туровський підкреслював, що розум потребує постійного контролю, свідомого керування. Залишений сам по собі, він легко забуває про “разум истинной” і скорюється “чувственным удам” (відчуттям), тобто “не тако печашеся о души, яко же о телеси”. Розум,

доповнений віруванням, оснований на вірі, є “стройный разум” – ось головна думка в етико-релігійних поглядах Туровського єпископа.

Філософський принцип Кирила Туровського – “познавай веруя” або “веруй и познай” закріплював ідею виправдання логіки, раціональне мислення. В цьому позиція Туровського єпископа співпадала з позицією Климента Смолятича, вони обоє захищали розум, відстоювали його право на пізнання істини.

“Чернороссия”

Істину можна відстоювати, а можна шукати, ризикуючи здоров'ям і навіть життям, бо
Лиш той життя і волі гідний,
Хто б'ється день у день за них.

Славетний мандрівник, антрополог, етнограф, природознавець **МИКОЛА МИКОЛАЙОВИЧ МІКЛУХО-МАКЛАЙ** народився 17 липня 1846 р. у с.Рожественському поблизу м.Бровичі Новгородської губ. у родині, батько якої походив із запорозьких козаків: “Я дуже люблю вітчизну мого батька Малоросію, та ця любов не затьмарює моєї поваги до інших двох батьківщин, рідних моїй матері, – Німеччини і Польщі”. Далекий предок Охрім Макуха був курінним отаманом у Війську Запорозькому. Прадід Махлай, тобто “каплавухий”, за геройство отримав чин хорунжого та дворянство, грамоту про це вручала Катерина II. Підписуючи казенні папери, поряд із прізвищем традиційно ставив і прізвисько: козак Степан Макуха на прізвисько Махлай. Пізніше Степан переробив (для солідності) своє прізвисько на Миклухо-Махлая. Микола Миколайович взяв для себе прізвище свого прадіда. Не маючи портретів славетних предків-козаків, Микола Миколайович уявляв їх з повісті Миколи Гоголя.

У західнояванських сунданців є слово “маклай” – чоловік, який годує, що нашою мовою – хлібосольний. Вони часто звертались до Миколи Миколайовича: - Сламат Маклай, що означало – Добрий Хлібосол. Так і з'явилося Миклухо-Маклай.

1866 року відомий природознавець Ернест Геккель запросив 19-літнього студента Гейдельберзького університета Миколу в якості асистента у велику мандрівку: Мейдера, Тенерифе, Гран Канарія, острів Ланцерот, Марокко, Гібралтар, Іспанія, Париж, Йєна – такий був маршрут першої мандрівки.

Весною 1869 р. Микола Миколайович з'являється на вулицях м.Суеца. Під виглядом мусульманина, поголивши голову пофарбував обличчя і в одязі араба, він дістався коралових рифів Червоного моря. Його бачили в Суакіні, Ямбо Джідді та ін. місцях. Згодом неодноразово згадував, з якими небезпеками зустрічався. Він хворів, голодував, пересікався

з розбійниками; вперше став свідком базарів невільників в Суакіні і Джідді. Пішки пройшов Марокко, був на островах Атлантики, жив у Константинополі, прибув до Іспанії, згодом до Італії, вивчав Німеччину. Та найдорожчою була Гвінея. “Чому я вибрав Нову Гвінею? Тому що на цьому маловивченому острові первісна людина менш всього попала під вплив цивілізації і це відкриває виключні можливості для антропологічних і етнографічних досліджень”.

Ось і ми з вами, читачу, спробуємо-пофантазуємо побути у тих краях і у тому часі... Військовий корабель “Витязь” через 316 днів (після відплиття з Кронштата) причалив до берега затоки Астролябія, поблизу поселення Бонга, північно-східного берега Нової Гвінеї (20 вересня 1871 р.). Перед тим як йти в селище Горенду, в якому проживали “людоді”, Микола Миколайович замислився: брати чи ні з собою револьвер. В кінцевому рахунку залишив зброю, а взяв лише дарунки і записник. Папуаси вороже зустріли білу людину: пускали стріли біля вух іноземця, розмахували списами перед обличчям тощо. Микола Миколайович сів на землю, спокійно(!) розшнурував черевики і... улігся спати! Заставив себе заснути... Коли прокинувся, побачив, що папуаси мирно сиділи навколо нього. Списи і стріли були заховані. Вони здивовано спостерігали, як білий неспішаючи зашнурує черевики. Встав і пішов собі геть, зробивши вигляд, що нічого такого не відбулося. Папуаси вирішили, що раз білий не боїться смерті, то він безсмертний. Уявили? Заспокоїлись? А тепер прочитаємо щоденник: “Папуаси неодноразово на втіху собі пускали стріли так, щоби останні занадто близько пролітали повз моє обличчя й груди, приставляли свої важкі списи довкола голови і шиї, а інколи безцеремонно засовували гостряки списів у рот чи розціплювали зуби. Я ж з’являвся всюди без зброї і моя “байдужість” до всього цього була відповіддю на всі любязності папуасів... Я згодом зрозумів, що така поведінка перед сотнями, навіть тисячами людей була моєю головною зброєю”.

Микола Миколайович заходив до хиж папуасів, лікував їх, розмовляв з ними (їх мову вивчив добре). Через декілька місяців мешканці ближчих і далеких поселень полюбили його, що й дало можливість вести етнографічні і антропологічні спостереження і, що найголовніше, – він відкрив народ Нової Гвінеї. Один з друзів за йменням Бугай, розпустив плітки всією округою, що Маклай “Караан-томо” – “людина з Місяця”, тобто “місячна людина”. Папуаси вірили, що за бажанням він зможе припинити дощ, а якщо розсердиться – підпалить й море.

Навколо затоки Астролябія, довкола в горах мешкало не менше 3-4 тисяч папуасів. Микола Миколайович піднімався в гори, плавав затоками, відкрив невідому річку, наніс на

мапу архипелаг Задоволених Людей і широку протоку. “Мене приємно вразили добрі і ввічливі відносини, які існували поміж туземцями, їх дружні стосунки з жінками й дітьми. За весь час мого перебування на Узбережжі Маклая ні разу не довелось бачити жодних грубощів чи бійки у стосунках поміж туземцями; я також не чув хоча б про одну крадіжку чи вбивство в межах поселення. У цій общині відсутні начальники, не було ні багатих, ні бідних, через що відсутні заздрощі, крадіжки, насильство. Легке добування засобів до існування не примушує їх багато працювати, тож відсутні зло та жорстокість. Назву, яку я дав цілому архипелагу – Архипелаг Задоволених Людей, – засвідчує про ті враження, які призвели на мене остров’яни”.

Відсутнє зло й жорстокість... Гарно звучить. Але! Відсутній і прогрес... Навіть сокиру і ту вони не винайшли, бо не знали заліза, навіть не вміли добувати вогонь. Із Європи пливли кораблі, приїздили білі люди, привозили свою цивілізацію. А наука втрачала останню нагоду вивчити життя первісних людей-дикунів. Дуже давно і в Європі люди перебували в такому стані. Отож, уважно вивчивши життя папуасів на островах Тихого океану, можна було легше і вірніше уявити картину життя наших предків.

Микола Миколайович відкрив новий вид банана, цінні плодови і масляничні рослини. Зошити його були заповнені записами, малюнками, серед яких безліч портретів друзів-папуасів. Хвороби, голодування, змії, які повзали на письмовому столі, підземні поштовхи, – все це не завадило у його праці. “Негритоси” – “маленькі негри” (зростом 1,44 м) – ще одне відкриття Миколи Миколайовича. Побувши серед них декілька діб, він розгадав їх походження: негритоси зовсім не негри! Звичаї, мова та інші ознаки говорили про їх спорідненість з папуасами.

В глибинах Нової Гвінеї відкрив виходи на поверхню кам’яного вугілля (острів Макахія). На острові Айдуме відкрив цікавий вид кенгуру, які не стрибали, як їх австралійські родичі, а... лазили по деревах, де й перебували більшу частину свого часу.

Влітку 1874 р. в госпіталі острова Амбоін (Молукський архипелаг) Миколу Миколайовича відвідав капітан британського військового корабля “Василиск” і подарував хворому карту шляху свого корабля вдовж північно-східного края Нової Гвінеї, на якій значився Берег Маклая. “Окремі пейзажі Амбоїне вражають схожістю з Малоросією, особливо озвучені співом птахів на узвишсях. Ніколи не думав, що це мене може так сильно зворушити. Часом забирався рано-вранці на яку-небудь з близьких верховин і просто з гордістю відчував себе малоросом...”

Підлікувавшись, Микола Миколайович відправляється в мандри на Малаккський півострів, на якому проживали “оран-утани” – “люди лісу”. Пугливі, низькорослі, чорношкірі люди проводили ночі на деревах, маючи при собі тільки ножі. 50 діб пробув в дрімучих лісах, в річках кишіли крокодили, часто приходилось йти по пояс річкою або плисти човном поміж дерев затопленого лісу. Величезні змії перетинали часто дорогу. Записи приходилось робити при факелах, харчуватися дикими лимонами. Відкрив гарячі джерела. Оглянув старі олов'яні викопи на річці Нидао, зібрав зразки невідомих ядів з соків рослин та зубів змії. Та знову повернувся до людеей лісу, провів з ними 176 діб. Про складність життя в джунглях, де найпростіша справа перетворюється в складну операцію, можна побачити на такому прикладі, описаному в щоденнику. “Зробити чай в Гарагасі в темні ночі, як оце сьогодні, не так просто. Прийшлося під сильним дощем пройти до куріня, набрати там по можливості сухих гілок, наламати їх, запалити вогнище, що згасло під дощем, довго роздмухувати його, після чого, як виявилось, в чайнику мало води, необхідно в цій темені і під зливою йти до потічка. А темрява була такою, що, знаючи гарно дорогу, я мало не двічі не впав, загубивши стежину. Приходилось чекати блискавку, щоби потрапити на знайому доріжку, бо ж брати газовий фонар при такому вітругані не було сенсу. Коли ж я повернувся мокрий до кісток, моє маленьке помешкання здалося занадто зручним. Скоро переодягнувшись, пишу ці рядки, насолоджуюсь чаєм, який здається таким смачним!”

1875 року на карті Нової Гвінеї з'явилась гора Міклухо-Маклая (поблизу затоки Астролябії) – прижиттєвий пам'ятник вченому.

Микола Миколайович дослідив багато островів Океанії, куди не відважувались проникати білі мандрівники, провів 237 діб на землях недосліджених островів і 160 діб плаваючи в бурхливих водах океана. Ціною були здобутки в антропологічній характеристиці населення цих островів, в установленні зв'язків відмінностей між різними етносами, в дослідженнях багатьох звичаїв. Не забуваємо про підступного ворога для білої людини. “Ні туземці, ні тропічна спека, ні непрохідні ліси оберігають береги Нової Гвінеї, але могутній союзник туземного населення проти чужинців – це бліда, холодна, тремтяча і згодом спалююча лихоманка. Вона підстерігає прибульця і при перших променях Сонця, і після нестерпної спеки опівдні. Вона здатна захопити необережного надвечір, навіть холодні ночі або чудові Місячні вечори не завадять їй напасти на безпечного, і занадто обережний рідко убережеться від неї.

Присутність лихоманки спочатку не відчувається, але скоро ноги жертви неначе наливаються свинцем, думки перериваються кружінням голови, холодне тремтіння пронизує

все євство, очі стають занадто чутливими до світла, повіки безсило стулюються, з'являються галюцинації, згодом холодне тремтіння переходить в жар, сухий і нескінченний, все бачене приймають форму фантастичного танцю химер. Моя голова занадто важка і руки занадто тремтячі, щоби писати далі...” Лихоманка “витушувала” навіть масу тіла, інколи важив 44 кг.

Миколу Миколайовича турбувала доля чорних племен Океанії. 1881 року записав у щоденнику: “...за місіонерами обов'язково прийдуть торговці та інші експлуататори, принесуть хвороби, пияцтво, вогнестрільну зброю тощо”.

1882 року, після 12 років мандрівок, Микола Миколайович повернувся до Петербурга. Газети й журнали повідомили про його прибуття, подавали його біографію, епізоди життя, подивовувалися його подвигам. Вчені товариства Москви й Петербурга проводили засідання на його честь, навіть цар прийняв його.

В лютому 1882 р. знову Дорога кличе і знову на рідну Яву. 16 березня прибуває до протоки Ізумруд, далі на острів Кара-Кар і зелений простір Берега Маклая... Діти і юнаки повиростали, тільки деякі вже літні люди зустріли його. А Микола Маклай привіз саджанці, насіння гарбуза, кавових і цитрусових дерев, манго, нові види хлібного дерева. З корабля перевезли ціле стадо домашніх тварин: кіз, корів та горбатого бика зебу. Побачивши бика, папуаси кинулись на дерева!

Повертається до Австралії. Пише, творить, знайомиться... Одружився на донці віце прем'єра Міністрів Нового Південного Уелса. Цікавиться подіями всієї Планети, але найбільше турбот про своїх Гвінейців. Звертається до князя Бісмарка в Німеччині, щоби “все біле населення взяло на себе захист прав чорношкірих туземців островів Тихого океана від безсоромної, несправедливої і звірячої експлуатації (викрадання в рабство)”.

Довідка. У 1884 р. східну частину Нової Гвінеї поділили Німеччина і Англія. Німці закріпились на північно-східній, англійці – південно-східній чверті острова. Німецькі агенти, керовані Отто Фіншом, який видав себе за “брата Маклая”, здійснили це захоплення. В свій час Побратим Маклай попереджав папуасів, щоби довіряли тільки його добрим знайомим, чим і скористався “браток Фінш”.

Микола Миколайович звертався і до англійського прем'єра Гладсона, що “німецький стяг в Тихому океані прикриває собою найбезсовісні несправедливості: крадіжки й омані, работоргівлю й пограбування”. 9 січня 1885 р. з Мельбурна Маклай відправив телеграму Бісмарку: “Туземці Берега Маклая відкидають німецьку анексію”. Не дивлячись на всі поневіряння і звернення, на німецьких мапах з'являються нові назви: Земля імператора

Вільгельма, архипелаг Бісмарка, Нова Померанія, Гавань Фінша (!). Німці захопили Соломонові острови і Маршальський архипелаг.

Розуміючи, що з такої далечини вдіяти важко, Микола Маклай в лютому 1886 р. покидає Австралію і в квітні прибуває до Одеси. Зразу ж відправляється в Крим: в цей час в Лівадії відпочивав царь Олександр III. Але царь не прийняв його.

Прибувши до Петербурга, поринає у роботу над своїми записами, але не забуває і про Гвінею. Через газети звертається до читачів: “Відомий російський мандрівник і природодослідник Микола Миколайович Миклухо-Маклай запрошує усіх бажаючих поселитися на островах Тихого океану. Деталі й умови при зустрічі за адресою: вул. Тельєжная, 18” (С.-Петербург, травень 1886 р.). Протягом місяця бажаючих набралось 160 осіб, а у вересні – понад 2000 ! Маклай відбирав кожного майбутнього колоніста особисто. Майбутні колоністи і назву придумали – “Чорнороссія”. Ночами він в сотий раз переписував Програму Тихоокеанської Комуни. Дійшло і до царя, зібрали Комітет з представників міністерств іноземних та внутрішніх справ, фінансового, морського та військового відомств щодо організації російської колонії на островах Тихого океану. Після всіх обговорень, царь приймає рішення: “Вважати справу закінченою. Миклухо-Маклаю відмовити”, написавши це власною рукою. Таки змилювався Бог над папуасами, бо Россія, то не Англія, і навіть не Німеччина.

На початку 1888 р. путьові щоденники всіх 6 мандрівок на Нову Гвінею були закінчені. Приступає до другого тому... Та сил не вистачало. Почав диктувати свою біографію. Згодом отримує з друку свою першу книжку “Отрывки из дневника 1879 года”.

Останні дні пройшли в клініці Військово-медичної академії, де заповів свій мозок науці, також все написане і надруковане. І хоч “Умирать не намерен! Из этого и вам рекомендую исходить” – говорив мандрівник відомому лікареві Боткіну, та всеж мандри-дороги дійшли зупинки 17 квітня 1888 р.

Внесок Миколи Миклухо-Маклая в антропологію, ентографію і зоологію величезний. У своїх мандрах він зібрав цінний матеріал про народи Індонезії, Філіпін, Австралії, Меланезії, Мікронезії і Західної Полінезії.

Як антрополог він проявив себе борцем проти всіх “теорій”, які постулювали расову нерівність. Він першим описав папуасів як певний антропологічний тип. Вчений показав, що папуаси такі ж повноцінні і повноправні представники роду людського, як німці чи англійці.

Як зоолог, Микола Миколайович вивчав акул, на яких продовжив порівняльно-анатомічні дослідження головного мозку. Вивчав і порівнював мозок дикої собаки дінго і

новогвінейської собаки. У дінго звивин виявилось значно більше. Розпочав збирати матеріали з порівняльної анатомії головного мозку людських рас.

Перебуваючи в Гонконзі, Микола Миколайович вирішив випробувати на собі дію куріння опіуму під наглядом лікаря. Ось його висновок: “Викуривши достатню дозу опіума, приходиш до стану глибокого спокою. Це відчуття занадто своєрідне, відчуваєш, що тобі абсолютно нічого не хочеться. Так як зовсім ні про що не згадуєш, ні про що не думаєш, то й втрачаєш своє Я.

Подібний результат – відчуженість від своєї особини – занадто часто невідворотно притягує людей до наркотику. І, мабуть, найстрашніше, що існують в суспільстві люди, які прагнуть до такої відреченості, намагаються відійти в небуття ще при житті...”

Микола Миколайович цілеспрямовано провів свій дослід з опіумним сп’янінням, бо вірив у себе, він не міг отримувати задоволення через втрату свого Я. Він шукав незвіданого не у нетрях задухлої конури, прагнув знань, був щасливим долаючи труднощі, намагався бути потрібним людям.

Прижиттєві правила Миколи Миклухо-Маклая:

- твої права закінчуються там, де починаються права іншого;
- не роби іншому того, чого не бажаєш, щоби робили тобі;
- не обіцяй – один раз пообіцяв, намагайся виконати;
- не берись за справу, якщо не переконаний, що її виконаєш.

Роздуми після прочитання щоденників Миклухо-Маклая. Наша цивілізація створила багато цікавого і не зовсім, потрібного і зовсім навпаки, але все воно підгледіне у Природі: ложка – гілка, ніж – кремій, літак – птах... А з чим порівняти “відкриття” грошей? Яких мало і багато, добро і зло, щастя і горе... “Цивілізація” на островах Яп і Палау (Нова Гвінея) до цього “товару” підійшла своєрідно. Місцеві гроші під назвою “фе”, виглядають як грубо обтесані каміння з отвором посередині, нагадуючи млинові жорна різної величини в діаметрі від 1 до 7 футів (понад 2-х м!) (за міркою Миклухо-Маклая), масою інколи декілька тонн. За таке каміння (гроші!) можна отримати (в залежності від величини чи обробки) таро чи кокоси, човен чи дружину, будинок чи ще щось... Речовина для виготовлення “фе” знаходиться на Палау, там і “чеканили” гроші. Мешканцям Яп необхідно пливти за грошима човном, який з такою вагою міг будь-коли й перевернутися.

Микола Миколайович звернув увагу на особливість функціонування таких грошей: ці “фе” як правило залишались власністю всієї общини або клубу (“бай-бай”) і тільки деякі екземпляри могли переходити у приватну власність.

Які ж мотиви спонукали папуасів до таких “важких” грошей? Чи не відсутність банківської системи на островах?! Такі гроші (“Фе”!) де покладеш, там вони самі себе і зберігають-захищають, тобто захисною системою служить сама Природа, зокрема сила земного тяжіння!

І на сам кінець. Сучасний Сідней (Австралія) зберігає багато місць пов’язаних з Миклухо-Маклаєм. Колишня біологічна станція – Ватсон-Бей – розташована на високому крутому березі, на кам’яній основі будинку добре вирізняється вензель: дві великі переплетені літери “М”, дворянський герб над ними, внизу тонкий молодик (Місяць) ріжками вгору. В 1936 р., коли спочила Маргарита, вдова Миколи Миколайовича, її прах було розвіяно над могилою її батьків Робертсонів. В Сіднейському університеті існує Музей Маклая, якому все передала вдова вченого у 1889 р.: 50 людських черепів, прикраси, одяг, корзини, кам’яну сокиру – все це з Нової Гвінеї і островів Меланезії. Гордість бібліотеки Мітчела – портрет маслом Миколи Миклухо-Маклая, роботи А.І.Корзухіна, з написом: “Леди М.де М.-Маклай от мужа, дек. 1886 г.”

Класик світової антропологічної і етнографічної науки, один з найвидатніших мандрівників, великий гуманіст, борець за рівність людей на Землі – саме таким був малорос-українець Микола Миколайович Миклухо-Маклай.

Спогади Ганни Берло. Чи людоді папуаси? На це запитання відповідає “Король папуасів” Микола Миколайович. “Коли батько в сім’ї стає дуже немічним і йому тяжко жити, він каже синам, що йому вже пора відійти. Після цього в призначений день збираються всі родичі, садовлять старого на дерево, оточують це дерево і зі співами та танцями трусять, доки знесилений старець не впаде. Тоді в особливій кам’яній печі тіло запікають і вся родина з’їдає його”.

Коли я висловила обурення й жах з цього приводу, Микола Миколайович спокійно зауважив: “У папуасів, коли син за що-небудь не задоволений на батька, то каже: ти мені такий неприємний, що я тебе й їсти не стану. Ці слова так засмучують батька, що він плаче”.

А як папуаси виховують дітей? “Особливого догляду дітей у них нема. Коли батьки виходять на здобутки (полювання) чи роботу, маленьких дітей засовують у пісок. Іноді, проходячи, бачиш, як стирчать з піску дитячі голівки”.

Уривки із “Щоденника”

30 вересня 1871 р. При розпитуванні Туя (перший “професор”, який вчив Маклая папуаській мові – автор М.К.) я не міг не дивуватися з його кмітливості і, з другого боку, з якоїсь тупості чи повільності у мисленні. Слухаючи назви, я, звичайно, записував їх і на тім

же папері накидав усю затоку, відмічаючи відносно розташування селищ. Туй це розумів... при чому, Туй поправив не тільки дві назви, а навіть і саму мапу. В той же час мій запис імен і креслення на папері його цілковито не цікавили, він ніби їх не помічав. Мені здавалось чудним, що він не дивувався.

Роздуми автора. Взагалі ж папуаси були людьми цікавими й допитливими, дивувалися всьому, що тільки нове побачили (це з розповідей Миклухо-Макляя). І тут ми бачимо ще одне підтвердження, що без поставленої програми в мозок він не бачить чи не чує (читайте “Побач (!) Слово...”). Там де папуаси ставили (підсвідомо!) програму, бо хотіли цього, вони й були допитливими чи навіть “професорами”.

8 жовтня. Спостерігав, як син Туя, хлопчик років 15, стріляв із лука в рибу, але не дуже вдало, не забив ні однієї. Стріли зникали у воді, а потім виринали, стоячи у воді сторчком. Згодом мисливець їх зібрав. Туй показував, як стріляти із лука. Стріла летіла метрів 60, кроків на 20-30 вона легко може пробити руку наскрізь.

18 жовтня. Був відплив... Раптом Туй зробив сильний стрибок і одна з риб виявилася зловленою. Туй ловив їх ногою. Він спочатку притиснув рибу ступнею, потім підняв, схопивши між великим і другим пальцем ноги.

20 жовтня. У папуасів немає звички здоровкатися чи прощатися з близькими сусідами, вони роблять це тільки в особливих випадках... Ульсон (слуга дослідника) приніс свою гармонійку і заграв: при перших звуках папуаси зірвалися з місць і відсунулися. Через деякий час кілька з них стали наближатися... Взагалі музика дуже сподобалась гостям.

12 листопада. Застрелив білого какаду, який впав у море. Негайно роздягнувся і пішов у воду, щоб дістати птаха і скупатися... і був уже на яких 2 сажени, аж зненацька велика акула схопила птаха...

15 листопада. У папуасів, як я помітив, з повним Місяцем пов'язані особливі зборища. Мешканці одного села відвідують сусідів, ходять більш розмальовані, і пісні їх долітають в такі ночі до Гарагасу звичайно як пронизливе й протяжне виття... При появі Місяця туземці викрикували якимось особливо, неначе б вітаючи його схід.

30 грудня. ...На початку щоденника я описав у загальних рисах хатини папуасів. Вони майже цілком складаються із даху, мають дуже низькі стіни і невеликі двері. Без вікон – вони темні в середині, і єдине їх умеблювання складається із нар... Ще зустрічаються й інші будови для громадських цілей. Вони не мають задніх і передніх стін, а інколи й бокових, і тоді являють собою тільки високий дах... Під дахом з одного боку влаштовано поміст для сидіння чи снання. Тут же зберігається посуд для громадських свят... Над помостом

розвішено багато зброї; посуд череп'яний і дерев'яний, стояв на полицях. В одній з таких будов (барл) знайшов кілька вирізблених з дерева папуаських божків-ідолів. Це були зображення тільки облич...

28 січня 1872 р. ...Плантація була недавно зроблена. Обгорожена тином в ріст людини... Тин був особливо міцний тому, що насаджена тростина швидко пускала корінь, починала рости і з кожним місяцем ставала міцнішою... Клумби були акуратні і високі, а земля дбайливо роздріблена. Рослини: солодка картопля, цукрова тростина і багато іншої зелені, мені невідомої...

6 лютого. Коли я вилікував кількох хворих і Туя, – мужчини селища вирішили, що я відтепер їх приятель і дозволили прийти в селище і тоді, коли в нім були жінки та дівчата (нангелі)... Кожна з жінок принесла мені цукрової тростини. Всі, здається були задоволені, що збулися, нарешті, обов'язку ховати своїх жінок...

7 лютого. Туй дуже нарікав, що нема як зварити таро. Він потішав себе, кажучи, що скоро прийдуть люди з поля й принесуть вогню. Так я переконався ще раз, що мої сусіди покищо не знають способу добування вогню...

Блукаючи в пралісі, вчений кілька разів натикався на напівзогнілі дерев'яні стовпи, можливо ідоли-слупи. На них він помітив якісь вирізблені значки і фігурки. Також на фронтонах будинків, де мешкали самі мужчини і на бортах пірог помітив вирізблені малюнки різних предметів. Це були поняття, зрозумілі лише учасникам подій, про які дані малюнки розповідали: або про великі війни, або ж про великі свята чи інші визначні події. Ті знаки – не що інше, як початки письма папуасів.

Папуаси затоки Астролябії, зокрема Берега Маклая, не добували сіль, хоча знали її і потребували для страви. Само життя підказувало їм, де і як можна добути сіль. “На березі моря папуас Бугай підійшов до товстого стовбура, давно прибитого соди припливом. На моє здивування він почав з великим апетитом ковтати цілі пригоршні попелу. Не розуміючи, що це за особливе дерево, я теж покуштував попелу, і він виявився приємно-солоним на смак. Цей стовбур, що його довго носили морські хвилі і дуже поточили морські тварини, ввібрав у себе стільки солі, що попіл з нього частково може замінити звичайну сіль”.

Серпень 1872 р. ... Іноді ми заміняємо звичайне дерево уламком, який довго пролежав у морській воді, і цілком по-папуаські збираємо білий попіл та вживаємо його як сіль... Я, однак, легко і швидко відвик від солі і не помічаю ніякої шкоди від браку її.

3 вересня. Вирішив зберегти рештки харчів, боби і риж, виключно на ті дні, коли буду не в стані йти на полювання... Замість бобів і рижу ми харчуємось м'ясом, солодкою

картоплею і бананами. Іноді, коли не заб'ю звіра, доводиться голодувати, і вже не раз бачив у сні, що їм чудовий обід чи вечерю.

8 вересня. ...У мене виходить запас хіни, по-друге, я ношу останню пару черевиків і, по-третє, у мене залишилося тільки яких дві сотні капсулів.

8 листопада. Ввечері прийшли посланці з Бонгу, Горенду і Гумбу, всі із смолоскипами в руках, сумні і пригнічені. “Не покидай нас, о Маклай!” – прохали вони, обіцяючи в кожному селищі збудувати для нього хатину, дати жінок для допомоги вести господарство. Обіцяв, що обов'язково повернусь до них ще раз.

9 листопада. Перед відпливом повів знайомих папуасів на екскурсію, щоб оглянути корабель. Папуаси дуже боялися, тому прив'язав до себе мотузку, за кінець якої взяли папуаси і так ходили по кораблю. Дуже сподобалися їм різні машини, а ще більше два бички. Вони запитали, як звати тих тварин і довго повторювали “бик, бик - бик...” аж нарешті почали прохати подарувати їм “свиню із зубами на голові”. На жаль, капітан кліпера не дозволив віддати їм бичків.

27 червня 1877 р. Коли я вийшов на берег Горенду, скоро тубільці сусідніх сіл збіглися мене вітати. Багато плакало, і все населення видалося мені дуже схвильованим.

В Гумбу довелося побачити, як одружуються папуаси. Дівчину-наречену вимазали “суру” – червоною фарбою, провели кілька білих поперечних ліній на обличчі, нависили багато прикрас із собачих зубів на шию, а на руки – браслети з пальмового листя, на кінчиках гарно розмальованого. Наречена Ло повільно йшла в супроводі жінок і дівчат у село, де на неї чекав наречений. У селі всі стояли біля своїх хатин; коли ж дівчина підійшла до хатини нареченого, обступили її, говорили про майбутнє життя, зробили їй різні подарунки: торбинки, прикраси, списи, фартушки для закривання тіла. Потім старі промовляли, кажучи їй про нові обов'язки, про вірність жінки чоловікові в родинному житті; при цьому люди навколо мовчали, вслуховуючись в промови. А в кінці, звичайно – гарний обід. На другий день молодий Мукау (мав 15 років, що в теплих країнах не є дивом) ходив у супроводі чоловіків купатися в морі, – це був останній акт весілля.

Востаннє розгорнемо “Щоденник” і прочитаємо опис переведення обіцяних тварин з корабля на землю.

19 березня 1883 р. ...Великий натовп мешканців Бонгу, Горенду і Гумбу мовчки стояли уздовж берега, слідкуючи за кожним рухом людей. Двоє матросів вискочили з баркаса, тримаючи мотуз, прив'язаний до рогів бичка... Бичок побіг вздовж берега і тяг за собою матросів. Не можна було втриматися від сміху дивлячись, як біля сотні тубільців кинулися

хто куди, побачивши нову тварину, що здавалася їм величезною – більшою за дикого кабана; деякі навіть полізли на дерева, а дехто кинувся в море. За бичком йшла корова, яка виявилася значно спокійнішою. За нею з'явився цап у супроводі кіз. Вся ця процесія тримала напрямок на село, куди і я поспішив сказати тубільцям, щоб вони допомогли матросам.

В нашвидку зробленій загородці корова відразу почала жувати траву. Бичок – той був дуже неспокійний, ходив вздовж загороді, нюхаючи повітря і ніби шукаючи виходу... Цапа і кіз я запропонував туземцям помістити в одній із хатин і сказав, щоб жінки принесли їм завтра трави. Один із матросів зауважив, що треба було б показати тубільцям, як доїти кіз. Коли принесли “табір” і матрос почав доїти козу, всі тубільці збіглися подивитись на це диво. Вигукам і розпитах не було кінця й краю, але ніхто не відважився покуштувати молока і його випили матроси...

Доки натовп юрмився біля кіз, бичок пробив рогами неміцну загорожу і вискочив, за ним поспішила його подруга. Папуаси з переляку кинулися хто-куди! Як же, такі “великі й страшні” тварини вискочили із загорожі і біжать по їхнім селі! Так їх і не вдалося зловити: вони зникли за пагорбами дуже швидко. Зате кози стали новими домашніми тваринами. В сиву давнину на приручення нової дикої тварини людина витратила багато часу, часто ризикувала й життям. Миклухо-Маклай знав про це. Перед ним були люди з тієї сивої давнини, і тому він привіз різних, уже приручених у Європі тварин для чорношкірих друзів. Це був останній подарунок Миклухо-Маклая папуасам.

23 березня 1883 р. корвет “Скобелев” виплив в океан. Була 6 година ранку...

Князь із “хохлов”

В 1820 р. в старовинному полковому місті Ніжині був заснований ліцей, який переріс в історико-філологічний інститут імені князя О.Безбородька (нині педуніверситет). Цей учбовий осередок закінчили Гоголь, Гребінка, Глібов, Забіла, Афанасьєв-Чубинський, О.Лазаревський, Мокрицький, Тарновський-старший. Про рід Безбородьків писав український історик Олександр Лазаревський, приятель Тараса Шевченка.

Олександр Пушкін у вірші “Моя родословная”, поставив собі у заслугу, що його дід

Не пел с придворными дьячками,
В князя не прыгал из хохлов.

В першому випадку він мав на увазі Олексу Розума, співака придворного хору в Петербурзі, котрий ставши графом Розумовським, оженився на цариці Лисаветі, а в другому

– Олександра Безбородька, який хоч і не був селюком, як Олекса, але і князем не був, та став ним. Ці наші славетні українці викликали заздрість поета, котрий не мав їх титулів.

Безбородьки – стародавній бойовий козацький рід: Остап – бурмістр Бориспільської ратуші 1614-1615 рр.; Тимофій (вже Безбородченко) (17 ст.); Іван (18 ст.); Андрій (18 ст.), його син ОЛЕКСАНДР АНДРІЙОВИЧ БЕЗБОРОДЬКО – розпочав з активної діяльності у створенні м.Севастополя (1783 р.). Народився Сашко 25 березня 1747 р. в гетьманській столиці Глухові. 1765 року закінчив Києво-Могилянську академію. 1765-1777 рр. – бунчуковий товариш, 1767-1768 рр. – член Генерального суду. Війна з Туреччиною, полковник, дипломат... Командувач військом, генерал-губернатор П.О.Румянцев так рекомендував його цариці Катерині II: “Рекомендую діамант... Ваш розум його оцінить”. Катерина оцінила і призначила своїм особистим секретарем. Він складав маніфести цариці та інші державні документи, засвоїв французьку та німецьку мови. 1780 року – Повноважений для всіх неогоціацій (Колегія іноземних справ); 1784 року – член Російської Академії наук; 1786-й – отримує титул графа і стає членом Ради при цариці.

В Севастополі О.А.Безбородька і сьогодні не згадують ні в Чорноморському російському флоті, ні в місті, мабуть тому, що він був “из хохлов”.

Новий царь Павло залишив біля себе з катеринінської челяді тільки одного Олександра Безбородька, надавши йому титул найсвітлішого князя Російської імперії і призначив на найвищу посаду – канцлером. Він пройшов шлях від простого чиновника до державного канцлера Російської імперії, ставши другою людиною в державі після імператора.

Олександр Андрійович створив грандіозну наукову працю – повний список гетьманів України, генеральних суддів, осаулів; писарів, хорунжих; полковників 9-ти українських полків, які становили військо гетьмана. Наводить близько 300 прізвищ військових та цивільних органів управління України, даючи короткі, але влучні характеристики. Зібрав унікальну колекцію картин, бронзи й фарфору. (В.Кравченко). А ще за гроші за його заповітом був заснований в Україні на Чернігівщині Ніжинський ліцей. Як бачимо, Олександр Безбородько не забував про свої українські корені. У його помешканні часто зустрічались земляки з Києва, Чернігова, Полтави та Глухова. Безбородько завжди допомагав українцям, які прибували до столиці Російської імперії.

В той же час, саме він був великим реформатором, завдяки яким вдалося зберегти Російську імперію від можливого повторення французького сценарію 1789-1793 рр., з усіма страхіттями революційного терору (другого “безбородька” до 1917 року, на привеликий жаль не знайшлося). Саме Олександр Безбородько створив меморандум, за яким була

висунута нова концепція геополітичної стратегії Російської імперії. Його проект був фундаментом зовнішньополітичного курсу держави на довгі роки (довжиною аж до нашого часу!). А ще не так давно, якихось півтора століття, була Переяславська рада... Невже він не вірив у незалежну Україну? Відповідь можна знайти у відгуках його сучасників: він просто був створений для роботи в бюрократичному апараті. Він був здатен вирішувати безліч проблем швидко й толково. Йому було цікаво саме так жити й працювати. Він був актором у цій міждержавній і міжлюдській грі! Безбородько багато потрудився (Граючи!) під час жорсткого протистояння поміж Росією, Туреччиною і Швецією – були підготовлені й підписані Договір зі Швецією (1790 р.) і Яський мирний договір з Османською імперією (1791 р.), за яким Крим передавався Росії. Він був азартний гравець! І в карти також. Можна повсякому ставитись до гравця-Безбородька, але Туреччина не відписала б Україні Кримську обл. й посьогодні...

Помер О.А.Безбородько 17 квітня 1799 р.

Вихователь О.С.Пушкіна

ВАСИЛЬ ФЕДОРОВИЧ МАЛИНОВСЬКИЙ народився 1765 р. в сім'ї священика Ізюмського повіту на Харківщині. 1781 року закінчив гімназію Московського університету. Вільно володіючи кількома європейськими мовами, східними й давніми, 1789 р. “випросився” перекладачем до Російської місії в Лондоні. Служив в міністерстві закордонних справ. З 1811 р. і до ранньої смерті був директором Царськосільського ліцею. На відкритті ліцею 19 жовтня йому не дозволили проголосити слова, а зобов'язали прочитати написане в департаменті народної освіти, через його “зайві думки”.

Василь Федорович створив “ліцейний спосіб навчання” – систему виховання людей державного мислення, наступних державних діячів і письменників. Не допускав впливу церкви. Заохочував викладачів ґрунтовно займатись наукою і друкувати свої твори.

Ліцеїсти часто прводили свій час у помешканні директора разом з його дружиною. Ліцеїстів приваблювало його відкрите обличчя, розумне і приязне. Директор ненавидів муштру, пишався, що ліцей був єдиним учбовим осередком, де не існувало тілесних покарань. Олександр Пушкін любив директора за людяність, доброту й батьківське піклування, за те, що всю душу вкладав в ліцей і ліцеїстів.

Є припущення, що Василь Федорович був членом таємної політичної організації “Друг Человечества”, мета якої – звільнення кріпаків. Чи не тому у своєму вірші “Деревня”, Пушкін писав:

...Но мысль ужасная здесь душу омрачает:
Среди цветущих нив и гор
Друг человечества печально замечает
Везде невежества убийственный позор.
Не видя слез, не внемля стона,
На пагубу людей избранное судьбой,
Здесь барство дикое, без чувств, без закона,
Присвоило себе насильственной лозой
И труд, и собственность, и время земледельца.
Склонясь на чуждый плуг, покорствуя бичам,
Здесь рабство тощее влачиться по браздам
Неумолимого владельца...

1819 г.

У своїй роботі “Роздуми про мир і війну” (1803 р.), де йдеться про національне самовизначення як основу незалежного політичного буття народів, Василь Федорович доводить, що згубними для людства є загарбницькі війни. У розділі “Право народів” він відстоює право на незалежність і азійців, і африканців, і, особливо, народів Європи. Звинувачує, як він пише, “правлячі в Європі династії”, в беззаконному деспотизмі, що історією стає не народ, а “історія панівних домів, безперервно воюючих між собою”. Особливо засуджував пригнічення народів Центральної і Південно-Східної Європи: “Благоденству багатьох народів заважають імперії, зокрема Французька”. Чи не прозорий натяк щодо Російської імперії та одного з її народів – українського? “Кожний народ Європи має право на національну територію, політичну незалежність і власне управління” і знову натяк: “Турки хай управляють турками”. Народи політично і адміністративно розділені, перебувають на грані втрати своєї етнічної самосвідомості, а тому мають створювати свої держави: “Народ в любові до себе, яка є надійнішою засадою власного про благоденство піклування”. Відчуваєте прегукування століть: Василь Малиновський (поч. 19 ст.) гукає до Миколи Міхновського (кін. 19 ст.) і до нас з вами (поч. 21 ст.)?! Василь Федорович називає головні ознаки нації такими: єдність території, мови, звичаїв; наявність національного самовизначення, економічних зв’язків; національна самосвідомість і патріотизм. Головна ознака – є мова: “Не можуть жителі Землі інакше розділятися, як по своїй мові”. Він передбачав створення загальноєвропейського союзу, держав нових політичних об’єднань, створених після здійснення прав кожного народу Європи на самовизначення – “Спілка вільних держав”.

Цей твір був опублікований в Петербурзі анонімно: “В.М.”, хоч надсилав його і друзям, і начальству, а ставши директором ліцею, знайомив з ним своїх учнів у себе дома, тож і О.Пушкіна зокрема. Так само читали ліцеїсти і його проект скасування кріпацтва в Росії: “Записка про звільнення рабів”.

Рано закінчилась життєва дорога творця-провісника майбутньої (теперішньої) Європи – на 49 оберті-повороті (23 березня 1814 р.) Землі-Дороги, від “нервової лихоманки”. На похованні був і О. Пушкін, стояв поруч із старшим сином Іваном, який також вчився в ліцеї і мав прізвисько “Козак”, був найближчим серед друзів поета, а сам Пушкін називав Івана “задушевним приятелем” в одному зі своїх віршів. Вони щорічно зустрічались у день заснування ліцею 19 жовтня. Перед зупинкою своєї життєвої дороги, Олександр Сергійович сказав: “Дуже жалкую, що нема тепер тут ні Пущина, ні Малиновського, мені б легше було...” (В.Кравченко).

Роздуми про почуття меншовартості...

На превеликий жаль і сьогодні меншовартість властива багатьом українцям і в самій Україні. Варто зазначити, що наша планета населена багатьма народами. Кожен народ включає етноси – “окреме закінчене ціле” (Іван Огієнко). У працях ІВАНА ОГІЄНКА (ІЛАРІОНА) (1882-1972) вагомими є заповіді українцям, у “Книзі нашого життя на чужині”, написаній кров’ю серця свого”. Це сповідь української еміграції, яка назавжди полишила свою Батьківщину-Україну. Іван Огієнко осмислив почуття меншовартості, яке переслідувало кожного нашого співвітчизника, проживаючого на чужині, зокрема в Канаді.

Звернімось до української природи – її луків, степу, білої української хати з квітником напроти причілку. Кожна квітка само по собі красива, як і окремі народи зі своєю культурою, звичаями, правдивою історією. Українець має чим гордитися, де б він не проживав, оскільки наша українська історія – історія окремого народу. Була в нас довга доба, коли Україна була незалежною. Була в нас доба славетних гетьманів. Та й тепер український народ невпинно бореться за свою державу, її незалежність. “Україна завжди була тим муром, який боронив Європу від навали татар, московії, комуністичної імперії”; “Мова українська соборна для всіх земель України, нею можна гордитись будь-де за межами України”; “Пам’ятаймо, що ми маємо рукописні пам’ятки ще з 6 ст. до н.е. (Велесові дощечки), чого не має Європа”; “Батьківщина наша Україна має землю родючу – маємо все для хорошого життя”... (І.Огієнко). “Не забуваймо, що український народ протягом сторіч вільно чи невільно відігравав роль своєрідного донора, віддаючи свої інтелектуальні сили, здібності, матеріальні засоби на службу не тільки “великорусському”, польському й австрійському народам, а, згодом, уже в 20 ст., розсіваючи свій безцінний інтелектуальний потенціал по теренах усіх континентів – від Канади й Бразилії до Австралії й Нової Гвінеї, від Швеції і Росії до

Південної Африки, щедро збагачуючи науковий, промисловий і культурний потенціал багатьох націй” (Трубайчук А., Стрельський Г.).

Як на мою думку, то передумовами так званої меншовартості були вагомі причини: 1) приєднання-загарбання Московщиною 1654 р.; 2) царювання “Першого” та “Другої”; 3) винищення козацької державності та присвоєння Московією назви “Русь”; 4) багаторазова заборона рідної для українця мови та його історії:

- заборона Валуєва (1863 р.), – найбільшою мірою стосувалась видання української книжки для народної освіти;

- офіційна заява (1870 р.) міністра освіти: “Кінцевою метою освіти всіх іногородців, що живуть в межах нашої (?) батьківщини, без сумніву, мусить бути русифікація та злиття з російським народом”;

- ємський указ (1876 р.), в якому йшлося про заборону друкування українською мовою книжок та ввезення в межі імперії закордонних видань, заборону різноманітних сценічних вистав і читання та друкування “малоросійським нарiччям” музичних нот;

- знищення української інтелігенції комуністичною владою (перша пол. 20 ст.), наприклад 4 листопада 1937 р. на Соловках (Карелія) на “честь 20-летия Великой октябрьской социалистической революции расстрелять” (!!)

понад тисячу осіб української інтелігенції. Керував і стріляв КГБ-іст з Ленінграда, капітан Матвеев (Господи прости...);

- знищення українців, переважно молодь, у Другій світовій війні, наприклад: розмова полоненого німецького генерала з російським маршалом Жуковим під час бійні радянських солдат під Харковим: “Ви кажете, що ви маршал? Не може цього бути! Якби ви були маршалом чи чесним офіцером, ви ніколи не дозволили б посилати на забій своїх солдат без жодного захисту. Такого зневажливого ставлення до життя своїх солдатів жоден маршал світу ніколи й ніде не допускав”. З пересердя Жуков вигукнув: “А что этих хохлов жалеть?! Они же изменники Советской Родины. Чем больше их выбьем, тем легче и лучше будет русскому народу!” (Віктор Мовчан, учасник війни і того діалогу). І саме цьому Жукову “вдячні харків’яни” поставили пам’ятник (поч. 21 ст.). Чи не переконливий приклад меншовартості як будівничим, так і мовчазним спостерігачам. Чи Жуков тоді в Харкові перебив усіх українців?;

- дозвіл учням радянської школи (друга пол. 20 ст.) не вивчати української мови;

- підвищення зарплати вчителям російської мови та літератури, порівняно з вчителями української мови;

- протидія впровадженню в освіту незалежної (?) України (поч. 21 ст.) українознавства.

А так як народ є повноправним і єдиним господарем своєї долі на своїй землі, своєї держави і влади в ній, господарем країни та всіх її ресурсів і цей народ визнає себе меншовартим то на скільки його вистачить?.. Ось так, почали з поступливості, закінчуємо модою: стає модним говорити “по-руски”.

Іван Огієнко молився за Україну:

Стою я, зболілий, при Божім Престолі,
І ревно, й віддано молюся...
Душа моя плаче, й я падаю долі,
Й до спіт Господові молюся...
Почуй мене, Боже, почуй ці моління,
Рятуй же свою Україну!..

А ми, українці-націоналісти маємо боротися за свою землю, за свою мову, за своє українознавство, бо хто не знає мови народу, на землі якого живе, той або гість, або наймит, або окупант.

НАУКА ПРО РІДНОМОВНІ ОБО'ЯЗКИ (І.І.Огієнко)

(Уривки)

Історія українського правопису

Давній болгарський правопис

Коли пізніше, влітку 988 р., наступило офіційне вже охрещення киян, то в той час прийнято потрібні богослужбові книжки з Болгарії, прийнято й болгарський правопис, що його упорядкували Костянтин (помер 869 р.) і Мефодій (помер 885 р.) та їхні учні.

Запозичений з Болгарії правопис міцно запанував у нас і держався, звичайно, зі змінами аж до нового часу. А це сталося тому, що від самого початку нашої церкви заведено в нас і свою власну церковну вимову, так що кирило-мефодіївські букви в нас в Україні відразу більш-менш пристосовано до місцевих умов та потреб, допомагав і наголос – його ставлено по-українському... Від тієї найдавнішої доби донесли ми, з малими змінами, цілу нашу теперішню азбуку, а між її буквами й значки “ї”, “є”.

Правопис М.Смотрицького 1619 р.

Упорядчиком нового правопису в Україні став того часу славний учений МЕЛЕТІЙ СМОТРИЦЬКИЙ (1578-1633), родом з містечка Смотрича на Поділлі. Року 1619-го вийшла в світ відома його праця “Граматики Славенския правильное Синтагма”. І ця Граматика на цілих 150 літ стала головним джерелом граматичного знання для всього слов'янського світу. Правопис Смотрицького запанував у усіх народів, що вживали кирилівського письма; взагалі, з цього часу Київ стає законодавцем щодо правопису для всіх слов'янських народів. Звичайно, правопис Смотрицького так само не все був відповідний потребам живої мови, а

тому він не звільнив української мови від її старої одежі – давнього правопису; з новин бачимо у Смотрицького не багато, хіба букву “г”, яку він остаточно закріпив і узаконив для нашого письменства. Взагалі ж, Смотрицький тільки впорядкував той правописний хаос, що закорінився був до нього. Цей правопис Смотрицького тримався в Україні аж до 19 віку, а в Росії до 1755 р., до граматики М.Ломоносова.

Запровадження гражданки 1708 р.

За 17-18 віки жива українська мова вже великим струмком вривається до мови літературної; мусив пристосуватися до того й правопис, але пристосовувався мало. Цього часу вже не бояться писати народною мовою, не бояться й відступати від традиційних норм церковного правопису; потроху появляються й такі написи, де зазначалася жива українська мова. Правопис уже стояв на добрій дорозі й була певна надія на скоре пристосування його до живої мови, але трапилося небувале революційне потрясіння його: в березні 1708 р. з наказу царя Петра I замінено стародавню кирилицю на нову гражданку, а кирилиці дозволено вживати тільки для церковних видань. Це був дуже дошкульний удар для розвитку українського правопису, бо він силою спинив близький вже до закінчення процес пристосування правопису до живої української мови. Гражданка з російського наказу механічно заступила нашу притаманну вікову кирилицю; вона вже не знала потрібних для української вимови букв, як “г”, не знала й тих надрядкових значків, яких вживала кирилиця й які служили в Україні для наближення літературної мови до вимови живої... стара кирилиця позосталася тільки в книгах церковних до 1842 р. в Галичині.

Жива українська мова знаходила собі ще деякий притулок у виданнях Києво-Печерської друкарні, де культивувався тоді й український правопис. Але підозріле око Петра I скоро добралось й сюди: 5 жовтня 1720 р. він видав відомого грізного наказу для українських друкарень: “А вновь книг никаких, кроме церковных прежних изданий, не печатать”. Звичайно, це була смерть для старого церковного українського правопису. Його вбито якраз тоді, коли він почав перероджуватися на потрібний для українського письменства новий правопис. А через це нормальний розвиток нашого правопису перервався більш як на століття. До Київської академії скоро заведено й новий предмет – російську мову, і студенти мусили навчатися нового правопису вже “по правилам господина Ломоносова”.

Правопис за Котляревського

Року 1798-го появилася “Енеїда” Котляревського. Українська жива мова, нарешті, остаточно стала мовою літературною. На порядок дня стала справа й нового правопису, але

батько нової української літератури І.Котляревський не став і батьком нового правопису. Котляревський писав тим самим правописом... Проте “Енеїда” спричинилася до того, що питання про окремий український правопис таки виплило на поверх і голосно вимагало вирішення...

Правопис О.Павловського 1818 року

Батьком нового правопису став Олександр Павловський, автор першої в 19 ст. української граматики, що вийшла 1818 р. Павловський перший звернув увагу на багатство української мови, на звук “ї”, і він перший пробив дірку в старім етимологічному правопису на користь правопису фонетичного: він перший почав передавати той звук, що походить з давніх “о”, “е”, “ъ” через “ї”, наприклад: піпъ, стіль, сімья, тобі, собі, тінъ, літо, сіно... у Котляревського: просити, систи й сино...

...Новину цю підтримали харківці, особливо Квітка-Основ'яненко та Гулак-Артемовський, що взагалі стояли за фонетичний правопис. Пізніше, за 50-тих років 19 ст., це нове “ї” міцно підтримав П.Куліш, і з того часу воно остаточно прищепилося в українським письмі.

Правопис київський 1873 року

В історії розвитку правопису треба згадати ще працю редакторів ученого видання “Записки юго-западного отдела Географического общества”, якого 1-й том вийшов був 1873 р. В числі співробітників цього журналу були такі славні вчені, як, наприклад, В.Антонович, М.Драгоманів, П.Житецький, М.Лисенко, К.Михальчук, П.Чубинський та ін. Ось у цьому журналі знаходимо вже, власне кажучи, цілком сучасний фонетичний правопис, фонетичніший, як правопис Куліша. Між іншим, у цім виданні вперше бачимо вживання “ї” в нашому значенні, наприклад, мої, їсти. Від цього часу вживання “ї” стає послідовним. Вплив правопису цих “Записок” на правопис український безперечний і вплив цей був дуже корисний. (91, с. 228-235)

“Повчання Володимира Мономаха”

Князь ВОЛОДИМИР МОНОМАХ – одна з найвизначніших постатей у княжих часах. Був сином дуже освіченого князя Всеволода, від батька перейняв любов до книжок і до освіти, матір'ю була грецька царівна, донька цісаря Константина Мономаха. На київському престолі панував 1113-1125 роках й полишив світлу пам'ять як князь розумний.

Був визначним лідером свого часу: згуртування Русі, походи на половців; встановлював зв'язки з Європою; реформатор князівського суду; один з родоначальників

європейського гуманізму та просвітництва. Саме він розпочав династійне правління: на місце чужих намісників і князів посадив своїх синів, зцементував землі Русі, відтворював у народа почуття єдності, солідарності.

Династійна ідея відповідала європеїзму, – як європейський правитель, він активно обмінювався посольствами, що цілком перегукується з сучасністю у зовнішніх стосунках. Саме Мономах започаткував протопарламентську форму правління: стаючи на престол, новий князь підписував погодження, яке він заключав з місцевою громадськістю, саме від Мономаха розпочалось народовладдя в Україні.

Часто приходилось воювати з половцями (19 походів), які не земель хотіли, тільки грабунками жили. Його батько, Великий князь Київський Всеволод, заповів Володимирі Велике князівство, але, не бажаючи міжусобиці, він відмовляється і власноруч проголосив Великим князем Київським свого двоюрідного брата Святополка II Ізяславовича.

Після смерті Святополка кияни зібрали віче, на якому вирішили, що князем Київським буде Володимир. Але він вдруге відмовляється, мотивуючи: за правом старшинства Київське князівство має перейти його двоюрідним братам Святославовичам. Кияни ж хотіли його і чекали. В цей час піднявся розбрат, грабунки, пожежі. Кияни знову запрошують Володимира і тільки тепер, 1113 р. Володимир Мономах дає згоду на Велике князівство.

1116 року Володимир воював проти греків (Візантія), підтримуючи скинутого Візантійського імператора Діогена, оскільки донька Марія була заміжньою за сином Діогена Леоном. Війна йшла за дунайські міста. В цій війні Діоген загинув. Новий імператор Олексій Комнін посилає до Володимира Мономаха митрополита ефеського Неофіта, який привіз дарунки: царський вінок, знамениту Шапку Мономаха (поклавши на голову Володимира), назвавши його царем. Цим вінком вінчались російські государі. Сьогодні Шапка Мономаха знаходиться в “Оружейной палате Московского Кремля”.

Володимир Мономах доповнив закони в “Руської Правді”.

Помер Володимир Мономах 1125 р. “Слава його пройшла усіма країнами, був братолюбцем і “нищелюбцем” і добрим борцем за Руські землі. Духівництво плакало за ним як святим і добрим князем, ... весь народ плакав за ним, як плачуть діти за батьком чи марі’ю”. Похований в Києві, в церкві Святої Софії.

Мав дружин: Христина, королева Швеції, донька Інгора; друга – Юхимія; та дітей: Мстислав, Ізяслав, Ростислав, Ярополк, Вячеслав, Роман, Юрій, Андрій, Гліб, Святослав.

“З глибин віків до вас звертаюсь Я, Володимир Мономах, ви мої діти, слухайте.

Я, недостойний, дідом своїм Ярославом, благословенним, славним, наречений у хрещенні Василієм, а руським іменем Володимир, отцем улюбленим і матір'ю своєю з Мономахів у благочесті наставлений, дітям моїм у добродієх домогтись успіхів бажаючи, се пишу поучення вам, улюблені, і задля християнських людей, бо скільки оберіг їх я по милості Божій і отчою молитвою од усяких бід!

Сидячи на санях, помислив я в душі своїй і воздав хвалу Богові, що Він мене до сих днів, грішного, допроводив. Тому, діти мої чи інший хто, слухайте сю грамотку, не посмійтеся, а кому вона люба із дітей моїх, – нехай прийме він її в серце своє і не лінуватися стане, а так, як і я, труждатися.

Найперше, задля Бога і душі своєї, страх майте Божий у серці своїм і милостиню чиніть щедро, бо се єсть начаток всякому добру.

Взявши Псалтир, зібрав я слівця любі, і склав по порядку, і написав.

Чого печальна єси, душе моя? Чого непокоїш мене? Уповай на Бога, тому що я буду славити Його!

Не наслідуй лиходіїв, не завидуй тим, що творять беззаконня, бо лиходії винищені будуть, а ті, що надіються на Господа, заволодіють землею. Бо іще трохи – і не стане нечестивого, шукатиме він місця свого – і не знайде його.

Повсякдень чинить милосердя і позичає праведник, і плем'я його благословенне буде. Ухилися од зла, вчини добро, шукай миру, і йди за ним, бо ось уловили вони душу мою.

Укрий мене од зборища лукавих і од множества тих, що творять несправедливість.

Возрадуйтеся всі, праведні серцем.

Треба мати душі чисті, непорочні, тіла худі, лагідну бесіду і в міру слово Господнє; при їді і питті без галасу великого бути, при старих – мовчати, премудрих – слухати, старшим – покоритися, з рівними і меншими – приязнь мати; без лукавства розмовляти, багато розуміти; не лютувати словом, не хулити розмовою, не надміру сміятися, соромитися старших; до жінок недостойних не говорити; долу очі мати, а душу – вгору; уникати, не старатися повчати легковажних; власть же – ні за що мати, як і од усіх честь. Якщо ж хто з вас може іншим помогати – од Бога нагороди нехай той сподівається, і вічними благами він порад.

Визволіть зобидженого, захистіть сироту, вступіться за вдовицю. Прийдіте та розсудимо, – говорить Господь.

Як отець, що чадо своє любляче, поб'є його і знову пригорне його до себе, так ото і Господь наш навчив нас: як добути над врагом-дияволом побіду: трьома ділами добрими

можна позбутись його і побідити його – покаанням, сльозами і милостиною. І то вам, діти мої, не тяжка заповідь Божа, бо тими ділами трьома можна позбутися гріхів своїх і царства Небесного не лишитися.

Усього ж паче – убогих не забувайте, але, наскільки є змога, по силі годуйте і подавайте сироті, і за вдовицею вступіть самі, а не давайте сильним погубити людину. Ні правого, ні винного не вбивайте і не повелівайте вбивати його; якщо хто буде достоїн навіть смерті, то не погубляйте ніякої душі християнської.

Старих шануй, як отця, а молодих – як братів.

У домі своїм не лінуйтесь, а за всім дивіться. Не покладайтесь на тивуна, ні на отрока, щоби не посміялися ті, які приходять до вас, ні з дому вашого, ні з обіду вашого.

Лжі бережися, і п'янства, і блуду, бо в сьому душа помирає і тіло.

Куди підете і де станете, – напоїте, нагодуйте стороннього; а ще більше вшануйте гостя, звідки він до вас не прийде, – чи простий, чи знаний, чи посол, – якщо не можете дарунком, то їжею і питвом. Вони бо, мимоходячи, прославлять чоловіка по всіх землях – або добром, або лихом.

Недужого одвідайте, за мерцем ідіте, тому що всі ми смертні єсмо. І чоловіка не миніть, не привітавши, добре слово йому подайте.

А коли добре щось умієте – того не забувайте, а чого не вмієте – того учітесь, так же, як отець мій. Удома сидючи, він зумів знати п'ять мов, – а за се почесць єсть од інших країв. Лінощі ж – усьому лихому мати: що людина вміє – те забуде, а чого не вміє – то того не вчиться.

А добре поводячись, не лінуйтесь ж ні до чого доброго, а насамперед до церкви ходити. Хай не застане вас Сонце на постелі, – так бо отець мій діяв блаженний і всі добрії люди достойні. Вранішню воздавши Богові хвалу, і потім, коли сходить Сонце, і побачивши Сонце, слід прославити Бога з радістю. Бо сказано: “Просвіти очі мої, Христе Боже, Ти, що дав мені еси світ Твій прекрасний”. І ще: “Господи, приложи мені рік до року, щоб надалі, в гріхах своїх покаявшись, виправив я живоття своє””.

“Повчання” можна поділити на три окремі частини: релігійні вказівки; правила, що торкаються обов'язків князя; й життєопис самого автора, що має служити прикладом і наукою як дітям, так і дорослим.

У світлі рад і вказівок “Повчання” на весь зріст стає перед нами постать самого автора. Володимир Мономах являє собою ідеал християнського лицаря на взір тих лицарів, що в одній руці тримали меч, у другій – хрест. Насправді він є нашим сучасником, повертає до

джерел нашої національної мудрості, збагачує наш духовний вимір і переконує нас, що моральні та етичні засади людської діяльності насправді не змінилися.

ГРАМОТКА ДО ОЛЕГА СВЯТОСЛАВИЧА

Лист Володимира Мономаха до Олега Святославича

(кінець 1096 або початок 1097 р.)

О многостраждальний і печальний я! Багато борешся ти, душе серцем, і одолюєш ти серце моє. Тому що ми тлінні є, помишляю я: “Як стати перед страшним судією, нам, що покаяння і замирення не прийняли між собою?”

“Бо коли хто мовить: “Бога я люблю, а брата свого не люблю, – лжа єсть”. І ще: “Якщо не допустите ви прогрішень братові, то вам не одпустить отець ваш небесний”. Пророк (Давид) говорить: “Не наслідуй лиходіїв, не завидуй творящим беззаконня”. Що єсть ліпше і краще, браттям укупі”.

А все диявольське наущення! Адже ж були раті при розумних дідах наших, при добрих і блаженних отцях наших, бо диявол не хоче добра роду людському, пересварює нас.

А се я тобі написав тому, що спонукав мене син мій, котрого ти хрестив еси і який сидить поблизу тебе. Прислав він до мене мужа свого і грамоту, кажучи: “Поладьмося і замиримся, а братцю моему (Ізяславу Володимировичу – автор М.К.) суд прийшов. Та ми оба не будемо за нього месниками, а покладемо на Бога, – адже стануть вони перед Богом, а Руської землі не погубим”.

І побачив я смирення сина свого, пожалкував і, Бога устрашившись, сказав: “Він у юності своїй і в нерозумі так смиряється, на Бога покладає, я – чоловік грішний є, паче всіх людей”.

Послухав я сина свого, написав тобі грамоту. А чи приймеш ти її з добром, чи з поругою – се вже я побачу у твоїм писанні. Сими бо словами я попередив тебе, чого я чаяв од тебе, смиренням і покаянням прагнучи од Бога одпущення старих своїх гріхів. Господь бо наш не людина єсть, а Бог усього Всесвіту, – що він захоче, як оком змигнути, все сотворить, – але сам він перетерпів хулу, і оплювання, і биття, і на смерть оддав себе, животтям володіючи і смертю. А ми що єсмо? Люди грішнії, лихі, сьогодні живі, а завтра мертві, сьогодні у славі і в почесті, а завтра в гробі і в непам’яті. Інші зіbrane нами розділять.

Глянь, брате, на отців наших. Що вони оба взяли? Або нащо їм обом одіж? Адже тільки те, що вчинили вони для душі своєї. Та сими словами було б, брате, пославши першим до мене, упередити мене. Коли ж убили дитя моє і твоє (хрещеник його – автор М.К.) перед тобою, то було б тобі, побачивши кров його і тіло, що зів’яло, як той цвіт новорозквітлий, як

того ягнця заколеного, то було сказати, стоячи над ним вникнувши помисли душі своєї: “Горе мені! Що я скоїв? Виждавши (вчинок) його нерозуму, задля неправди світу сього суетного знайшов я гріх собі, отцю і матері – сльози!”

І сказали було по-Давидовому: “Я знаю, гріх мій завше єсть передо мною”. Не через кровопролиття, перелюбство вчинив, помазаник божий Давид посипав голову свою і плакався гірко – в той час одпустив йому согрішення його Бог. І перед Богом було покаятися, а до мене було грамоту утішливу, а невістку мою послати до мене, – бо нема в ній ні зла, ні добра, – щоби, обнявши, оплакав я мужа її і те весілля їхнє, замість пісень. Не бачив бо я їх першої радості, ні вінчання їх за гріхи свої. Тож, Бога ради, пусти її до мене в борзі з першим послом. Нехай, з нею покінчивши сльози, дам я притулок у себе, і сяде вона, як та горлиця на сухім дереві, горюючи, а я втішусь у Бозі.

По тій бо путі йшли діди і отці наші: суд од Бога йому прийшов, а (не) од тебе. Коли б ти тоді свою волю вчинив і Муром добув, а Ростова б не займав, а послав до мене, ми звідси б владили. Адже ти сам розумій: чи мені б послати до тебе достойно, а чи тобі до мене? Коли б повелів ти єси дитяті: “Пошли до отця”, – я десять раз послав (би до тебе – автор М.К.).

Хіба дивно, що муж ото помер на війні? Ліпші померли в роду нашому. Недомагатися було б чужого, мене в сором ні в печаль ввести. Підучили бо його слуги, аби собі добути, та йому лиха добули.

Тож коли покаєшся ти перед Богом і до мене станеш добрий серцем, пославши посла свого чи попа, то грамоту напиши правдиву, – тоді й волость візьмеш добром, і нас обох серця прихилиш до себе, і ліпше ми будемо, аніж колись. Я не є тобі ворог, ні месник.

Не хотів бо я крові твоєї бачити коло Стародуба (1096 р. Володимир і Святополк виступили на Чернігів проти Олега, бо він приєднався до половців. Олег із Чернігова втік до Стародуба, де був обложений і розбитий. Брати його помилювали – автор М.К.), і не дай мені Бог крові од рук твоїх бачити, ні од повеління твого, ні од котрого брата. Якщо ж я мовлю неправду – нехай Бог мене судить і хрест чесний! Коли ж ото я був гріх учинив, що на тебе пішов до Чернігова задля поганих, – то за се каюся. Адже про се я словами перед браттям жалкував і знову осе сказав, тому що я людина є.

Якщо тобі добре, – то сим бувай здоров. Хіба тобі зле, що ото сидить у Суздалі син твій хресний із малим братом своїм (Мстислав і Юрій Володимирович – автор М.К.), хліб їдять дідівський, а ти сидиш у своїм княжінні? Про нього ти й дбай. Якщо хочеш ти їх обох убити, – то осе вони тобі! Тому що не хочу я лиха, а добра хочу браттям і Руській землі.

А коли ти чогось хочеш насильством, – так ми ж обидва, змилювавшись над тобою, давали і коло Стародуба отчину твою. Адже Бог тому свідок: з братом твоїм ми обидва рядилися, та він не може рядитися без тебе. І не вчинили ми оба ніякого лиха, не сказали єсмо: “Посилай до брата доти, поки ми не владимось”.

Якщо ж хто з вас не хоче добра, ні миру християнам, то хай не побачить він на тім світі од Бога миру душі своїй.

Не з нужди я тобі мовлю, ні од біди мені якоїсь, їй-богу, – сам ти це узнаєш. Адже ж душа мені своя лучча од усього світу сього.

“На страшнім суді без обвинувачів сам себе звинувачую”. Та інше.

1094 року Олег утретє навів половців на Руську землю і законно захопив отчину свого батька (Чернігів), де незаконно сидів Володимир. 1096 року Святополк Ізяславич та Володимир Мономах вигнали Олега з Чернігова, перемогли під Стародубом. Він пішов до Мурома, де правив син Мономаха Ізяслав, переміг Ізяслава, в бою Ізяслав загинув. Олег захопив ще й Ростов і Суздаль. Мстислав, син Володимира, який сидів в Новгороді, пішов на Олега, вигнав його з Ростова й Суздаль, запропонувавши помиритися з Володимиром. У зв’язку з цим Мстислав і написав своєму батькові, а той – Олегу.

КНЯЖА УКРАЇНА

Володимир Мономах

Аж стає нарешті князем
Володимир Мономах,
Простий, сміливий, ласковий
І бувалий у боях.

Змалку ще до праці звик він,
До походів, до негод.
Знав він голод, знав він лихо,
Знав державу і народ.

Турбувався за убогих,
Заступався за селян
І карав того, хто навіть
Тільки пройде через лан.

Закликав усіх до себе,
Хто стрівався на шляху:
“Гості ширять добру славу,
Але ширять і лиху”.

Рано вдосвіта устав він,
Все оглянув, обійшов,
Допоміг в саду копати,
Трошки дрова наколов.
Суд відправив – не поснідав, –
На нараду зве старшин.
Йде до нього і боярин,

І убогий селянин.
А коли в краю все тихо
І лихе ніщо не жде,
Мономах за лук, за стріли
І у ліс на лови йде.
І не раз його на ловах
Лютий тур на роги брав,
Лось могучий бив рогами
І ведмідь у лапах м'яв.
Князь стократ себе калічив
І стократ з коня злетів.
Рись була на спині в його,
І кабан над ним хропів.
І вояк він був хоробрий:
Сам він військо вів на бій,
Завжди спав з мечем при боці
І в одежі бойовій.

Ольжич Олесь (//Княжа Україна. - К., 1991)

“Бандерівець” – звучить гордо!..

Степан Бандера завжди мав свою думку, не боявся її проголосити. Комісія Верховної Ради, до якої входжу і я, зробила велику роботу, знайшла стоси документів, але далі все замовчує сучасна влада (Юрій Шаповал).

З автобіографії СТЕПАНА АНДРІЙОВИЧА БАНДЕРИ. Народився 1 січня 1909 року в с. Угринів Старий, повіт Калуш у Галичині (Австро-угорська монархія: разом з двома іншими західноукраїнськими країнами: Буковиною і Закарпаттям). Батько Андрій, греко-католицький священник, родом із Стрия. Мати Мирослава родом старої священничої родини. Окрім мене, дітей у батьків було: Марта, Сашко, Володимира, Василь, Оксана, Богдан та Мирослава (померла немовлям).

Виростав в домі моїх батьків і дідів, в атмосфері українського патріотизму та живих національно-культурницьких, політичних і суспільних зацікавлень.

Під час Першої світової війни пережив дитиною-юнаком 4-кратне пересування воєнних фронтів через рідне село в 1914-17 і 1917 рр. Влітку 1917 р. спостерігали прояв революції в армії царської Росії, прояви національно-революційних зрушень і велику різницю між українськими і московськими військовими частинами.

У жовтні-листопаді 1918 р. я пережив хвилюючі події відродження і будови української держави. Мій батько належав до організаторів державного перевороту в Калуському повіті (з лікарем Курівцем) і я був свідком формування ним з селян довколишніх сіл військових відділів, озброєних захованою в 1917 р. зброєю.

Батько був послом до парламенту Західно-Української народної республіки (ЗУНР) – Української Національної Ради в Станіславові (тепер Івано-Франківськ) і брав активну участь у формуванні державного життя в Калушині.

Батько перебував усю історію української галицької армії (УГА) у Наддніпрянщині (Велика Україна), протягом 1919-1920 рр. вів боротьбу з більшовиками і біломосковськими військами.

Весною 1922 р. померла мати.

Восени 1919 р. я поїхав до Стрия, склав вступні экзамени до української класичної гімназії, в якій пройшов всі 8 класів до 1927 р. Навчаючись після 4-ї класи, я підробляв, даючи лекції іншим учням.

Національно-патріотичне виховання молодь набувала в шкільних молодечих організаціях (легальних): пласт – організація українського скавтіngu; “Сокіл” – спортивно-руханкове товариство. Крім того, існували таємні гуртки підпільної організації середньошкільників, пов’язані з Українською Військовою Організацією і мали своїм завданням виховувати дібрані кадри в національно-революційному дусі, впливати в тому напрямі на загал молоді та залучати старших до допоміжних дій революційного підпілля.

До Пласту я належав від 1922 р. У Стрию був у 5-му пластовому курені ім. князя Ярослава Осмомисла, згодом був у 2-му курені старших пластунів “Загін Червона Калина”, аж до заборони польською державою в 1930 р.

Після закінчення гімназії 1927 р. хотів виїхати до Подєброд на студії в Українській Господарчій Академії, але не вдалося через неотримання закордонного пашпорту. Залишився у батьківському домі, займався господарством і культурно-освітньою працею в рідному селі: працював у читальні “Просвіти”, проводив театральну-аматорський гурток і хор, заснував руханкове товариство “Луг”. При цьому я проводив організаційно-вишкільну роботу по лінії підпільної Української Визвольної Організації в довколишніх селах.

У вересні 1928 р. переїхав до Львова і тут записався на агрономічний відділ Високої Політехнічної Школи. Студії на цьому відділі тривали 8 семестрів. Мої студії закінчились проходженням приписаних 8 семестрів, а дипломного іспиту не встиг зробити через політичну діяльність і ув’язнення 1934 р.

Коли на початку 1929 р. постала Організація Українських націоналістів (ОУН) я зразу став її членом. Моїм завданням в ОУН була загальноорганізаційна на Калуський повіт і праця серед студентів. 1931 р. я обійняв керівництво цілою референтурою пропаганди в Крайовій Екзекутиві ОУН. 1932-33 рр. виконував функції заступника крайового провідника,

а з половини 1933 р. був призначений крайовим провідником ОУН і крайовим комендантом Української Військової Організації на Західно-Українських Землях (ЗУЗ). Зв'язок з закордонними властями УВО й ОУН я втримував від 1931 р., виїжджаючи кількакратно за кордон різними конспіративними дорогами.

В липні 1932 р. був делегатом на ЗУЗ на конференції ОУН у Празі, 1933 р. конференція відбулась в Берліні і в Данцігу, на яких я теж був. На вужчих конференціях-зустрічах я міг говорити про революційно-визвольну діяльність Організації з Євгеном Коновальцем та його однодумцями.

У червні 1934 р. я знову був заарештований. У Варшавському процесі мене засудили на кару смерті, яку замінили на досмертну тюрму.

Німецько-польська війна у вересні 1939 р. застала мене у Брестю над Бугом. 13 вересня, в'язнична адміністрація і сторожа поспішно розбіглися і я, разом з іншими в'язнями, в тому числі й українськими націоналістами, дісталися на волю. Мене визволили в'язні націоналісти, які якось довідались, що я там сиджу в суворій ізоляції. До Львова ми прибули за кілька днів після вмаршу туди більшовицького війська й окупаційної влади. У Львові жив конспіративно. Спільно з членами Крайової Екзекутиви й іншими провідними членами, які були в той час у Львові, ми устійнили пляни дальшої діяльності ОУН на українських землях і її протибольшевицької боротьби. На перше місце поставлено: розбудову мережі й дії ОУН на всіх теренах України, що опинилися під большевиками; плян ширшої революційної боротьби при поширенні війни на території України і незалежно від розвитку війни; протиакцію на випадок масового знуцання большевиками національного активу на ЗУЗ.

Перед вибухом німецько-російської війни Бандера ініціює створення Українського Національного Комітету для консолідації українських політичних сил до боротьби за державність. Рішенням Проводу Організації 30 червня 1941 р. проголошується відновлення Української Держави (Львів), але Гітлер звелів зліквідувати цю “змову українських самостійників” і німці заарештовують С.Бандеру. В'язнем пробув до грудня 1944 р. Після звільнення йому і ще декільком членам Організації було запропоновано стати німецькими союзниками проти Москви. Цю пропозицію Степан Бандера відкинув.

На Крайовій першій Проводу ОУН на Українських Землях у лютому 1945 р., що була трактована, як частина Великого Збору ОУН, обрано нове Бюро Проводу: Бандера, Шухевич і Стецько. Цей вибір підтвердила Конференція ЗЧ ОУН 1947 року і тоді Степан Бандера стає знову Головою Проводу всієї ОУН, і у післявоєнний період вирішує далі продовжувати

збройну боротьбу проти Москви. Він інтенсивно організовує крайовий зв'язок і бойові групи ОУН, які втримують контакт з Краєм постійно аж до його смерті.

В грудні 1950 р. С.Бандера уступив з посту Голови Проводу ЗЧ ОУН, підкресливши безпідставність закидів на його диктаторські амбіції. Головою стає Ярослав Стецько. Четверта Конференція ЗЧ ОУН в травні 1953 р. знову обирає С.Бандеру Головою ЗЧ ОУН Проводу.

15 жовтня 1959 р. Степана Бандеру, Голову Револьюційного Проводу Організації Українських Націоналістів, було вбито. Медична експертиза виявила, що причиною смерті була отрута. Через два роки вбивця, хитрим способом покинувши червоний рай і подавшись до Федеративної Республіки Німеччини, дав себе арештувати і признався у скоєних злочинах, підтверджуючи їх доказовими матеріалами. Це був агент КГБ СРСР Богдан Сташинський. 17 листопада 1961 р. німецькі судові органи проголосили, що вбивцею є Богдан Сташинський з наказу Шепелева і Хрущова. Сташинського засудили до 8 років в'язниці. Німецький Верховний Суд у Карльсруге ствердив, що головним обвинуваченим у вбивстві Степана Бандери є советський уряд у Москві.

Акція. Про організаторські здібності С.Бандери служить такий фактор. На початку 30-х років двоє бойовиків потрапили до рук польської поліції внаслідок провалу. В день страти про це дізналась вся Галичина. Апофеозом акції були поминальні Служби Божі з траурними дзвонами у всіх церквах Галичини на момент повішання бойовиків Біласа і Данилишина. Те, що зараз показує засоби масової інформації через трансляції з місця подій, Бандері вдалося зробити без телебачення і радіо. У суспільній свідомості Білас і Данилишин були канонізовані як герої, що загинули за Україну. Від того часу їх імена присутні в молитві націоналіста “Україна, мати героїв...”

Степана Бандеру багато хто вважає терористом. Мовляв в боротьбі за свободу він розробляв акції вбивств. Бойові акції згідно з його концепцією зовсім не займали найважливішого місця в діяльності ОУН. Але вони були неодмінним елементом виховного процесу суспільства. Суспільство необхідно було морально приготувати до реалій війни за незалежність, особливо до необхідності проливати власну кров у боротьбі за інтереси народу. На думку С.Бандери саме неготовність українців захищати свої інтереси у визвольній війні призвела до таких чисельних жертв у результаті голодомору. Ініціатори етноцидів, етнічних чисток та всього іншого, що спрямоване за етнічною ознакою проти українців, мають знати: за це їх спіткає неминуча кара. Саме тому ОУН здійснила замах на міністра внутрішніх справ Польщі генерала Пероцького. З тої ж причини в радянському

консульстві у Львові був вбитий інспектор з Москви Майлов. Можна скільки завгодно дискутувати про незаконність чи негуманність цих актів, але не можна забувати, що за ними стояли пацифікація* українського населення Галичини та голодомор.

Світова спільнота по суті залишила українців напризволяще перед цими актами масових вбивств та катувань за етнічною ознакою. Акції заплановані С.Бандерою, принаймі не дали замовчати фактів масових “зачисток” (рос.), тому можливо й зменшились плановані масштаби злочинів проти українського народу.

В праці “Перспективи національної революції” С.Бандера показує, що за дипломатичними формулюваннями намірів політиків різних таборів насправді криється. Всупереч міфам радянської пропаганди, він не лише не шукав співпраці з ЦРУ США, – він ясно і зрозуміло писав, що Америці не потрібна Українська Держава, що вона робить ставку на трансформацію ССРСР в нову Россію, прагнучи змінити лад, але не ліквідовуючи імперію. Коли старший Буш (президент США) прочитав нам лекцію у Верховній Раді, Степана Бандери вже не було 40 років потому. Керівництво ССРСР не могло припустити, щоби людина, яка є по суті духовним лідером української визвольної боротьби і бачить наскрізь не лише сильні й слабкі сторони червоної імперії, але й інтереси сторін на

.....

* Пацифікація – втихомирення – каральні акції на західно-українських землях Польщею.

міжнародній сцені, продовжувала організовувати українців на здобуття власної держави. Тому агент КГБ і вбив його 15 жовтня 1959 р. Ось чому всі, хто шельмує і боїться бандерівців, мають знати, що Степан Андрійович Бандера присутній і в нинішньому політичному житті України.

“Бандерівець” – має звучати гордо, – це живий пам’ятник Степану Бандері, він є уособленням українства! Такого слова-сленга удостоїлись ще Мазепа та Петлюра – “мазепінець”, “петлюрівець”, “бандерівець”.

Автору прийшлося прожити таку ситуацію на початку 90-х років 20 ст.: січень місяць, ранок, майдан Незалежності в Києві. Вночі випав сніг. Стою на майдані й милуюсь Новорічною ялинкою. Попереду чоловік моїх років “розмірковує” голосно, щоби чули: “Вот эти бандеровцы, даже снег на своей независимости не могут убрать” і повертається до мене. Я йому: “А я і є бандеровець”. Він отетерів і понад хвилину, заціпившись дивився на мене! Уявіть собі, можна подивитися декілька секунд, а коли більше хвилини? Я вже почав

хвилюватися, з людиною щось коїться... Надивившись на живого бандерівця, він тихо пішов собі...

Бандерівці для російсько-більшовицьких поневолювачів залишаються уособленням найнебезпечніших і найлютіших їхніх ворогів, так як колись, у минулому, ними були: гайдамаки, мазепинці, петлюрівці. Український національно-визвольний рух та збройна повстанська боротьба під час Другої світової війни та в повоєнні роки проти поневолювачів України, німецьких, польських і московських, стала можливою лише завдяки незвичайному героїзмові членів ОУН, бійців і командирів УПА, Січових Стрільців Євгена Коновальця та всього українського народу. Проти німецьких окупантів вона тривала три роки, до їх вигнання з України у жовтні 1944 р., а проти московських – у збройній формі, до 1954 р. та в підпільно-нелегальній до розвалу СРСР у 1991 р. І вся ця героїчна довготривала боротьба велася під символічною назвою “бандерівців”.

“...затримати тетин листочок...”

Селяни підібрали двох маленьких дівчат, які, зморені, сиділи просто поля. Дівчатка були з села Романівці. Старша Ганя розповідала, що пішли вони з сестричкою Олею на “край світу” що на сході за річкою Збруч до братів-українців, яких треба визволяти з неволі.

Про те, що треба визволяти братів-українців Анна-Євгенія чула завжди і вдома, і в школі в Романівці, і в гімназії та ліцеї в Тереховлі, і у Львові, і в Мюнхені, а згодом і у самому Києві...

Анна-Євгенія, донька Юлії та Йосипа Музик, народилась 14 травня 1920 р. у с. Романівці Тереховлянського району на Тернопільщині, а з 1946 року, після одруження, стала називатись СЛАВОЮ СТЕЦЬКО. “Мої батьки були українськими патріотами. Старший брат – член ОУН (Організації українських націоналістів). Згодом я сама вирішила піти слідами брата”. В гімназії вона організувала гурток із вивчення історії України: збирались по домівках, у лісі, потім прочитане розповідали молодшим. У 18 років стала активним членом ОУН, а через рік, коли на Західну Україну прийшли “визволителі”, їй запропонували викладати марксизм-ленінізм. Відмовитись було ніяк, і молода вчителька на уроках... розучувала народні пісні, розповідала про голодомор та інші “дарунки” Москви.

Війну Анна зустріла у складі партизанської групи. Там почула про “Акт про відновлення самостійної України”, проголошений у Львові 30 червня 1941 р. Цей документ зачитав голова Українського державного правління Ярослав Стецько. Побачити Ярослава довелось тільки 1944 р. у Відні, куди Музику відправили за дорученням ОУН. “Прийшла я

на конспіративну зустріч у кафе й побачила вродливого 32-річного чоловіка. Пам'ятаю, п'ємо ми каву, він щось про політику говорить, а я очей від нього не можу відвести й нічого не чую..." Пізніше саме вона очолює мобільну групу, яка викраде тяжко пораненого (під час бомбардування) Ярослава Стецька зі шпеталю в Шітенгоффені, врятує від большевиків і перевезуть нелегально через англійську окупаційну зону до Мюнхена. З цього часу Ярослав називав свою дружину Славою. Між іншим, за увесь час перебування поза межами України вони не взяли якогось іншого підданства, крім українського, бо не міг голова Українського уряду і його дружина мати неукраїнське підданство!

16 квітня 1946 р. у Мюнхені було створено Антибольшевицький Блок Народів (АБН), який очолював Ярослав Стецько – розпочався новий етап у діяльності ОУН. Активно допомагає своєму чоловікові і працюючи безпосередньо у відділі зовнішньої політики ОУН та в АБН, Слава Стецько отримала вищу філологічну освіту (англійська та французька мови) у правничому німецькому вузі в Баварії і після цього склала магістерські іспити з політології у Вільному Українському університеті в Мюнхені.

Спогади Слави Стецько. "В час окупації України большевицькою Росією ОУН з-під стяга Степана Бандери прямо й через АБН, через Всесвітню Антикомуністичну Лігу (ВАКЛ), через Європейську Раду за свободу широко поставлена була інформація в цілому світі. Крім українських газет і журналів, ми видавали... "Юкраїніан Рев'ю", "Україніан Квотерлі", "Ехо оф Юкреїн", "Ін Юкреїн", "Л'Єст Юропієн" (по шведськи), "Набат" (рос.) та різні неперіодичні видання, видавали сотні брошур і десятки багатотомних книжок.

Різного роду акціями – по радіо, телебаченню і в пресі – ми звертали увагу світу на Україну. Влаштовували прес-конференції, поїздки наших провідних людей до різних країн світу – азійських, обох Америк, Туреччини, країн Близького Сходу, Австралії, Мальти..."

Голова уряду Туреччини офіційно запросив Голову Українського державного правління із делегацією до своєї держави, на що уряд СРСР надіслав три офіційні ноти протесту, але зустріч відбулася. Більше того, Українській делегації створили умови: на кораблі підійти до територіальних вод України і набрали рідної води у пляшки. Цією водою була скроплена в 1956 р. могила Степана Бандери в Мюнхені. І Бандера, і Стецько усе своє життя прагнули побути і на Чорному морі, і на Дніпрі, у Києві... (Валерій Сніжко).

У 60-ті роки 20 ст. Слава Стецько вела активну роботу з проведення та організації конференцій Антибольшевицького Блоку Народів (АБН) у Мюнхені, Лондоні, Манчестері, Парижі, Римі, Торонто, Вашингтоні, Нью-Йорку, на Мальті. Брала участь у багатьох міжнародних конференціях – Азійської Антикомуністичної Ліги, Конференції

Південноамериканського континенту, Американської Ради за свободу. Вона є одною із засновників Європейської Ради за свободу і демократію. Тривалий час займалась журналом “АБН-кореспонденс” і була його головним редактором.

З 1968 р. Ярослава Стецька було обрано головою революційної ОУН(р), а Слава Стецько постійно до 1991 р. була членом Проводу ОУН(р). У липні 1991 р. на 8 Великому Зборі ОУН(б) Головою Проводу було обрано Славу Стецько.

“Високо ставила Слава Стецько значимість українознавства... Вона завжди прагнула зустрічатися і спілкуватися зі значними українськими діячами науки, відвідувала наукові конференції, з’їзди, побувала у багатьох науково-дослідних установах, вузах, виступаючи в них із політичними доповідями та лекціями для студентів і викладачів. Із великою зацікавленістю вона підтримувала зв’язок з професорами П.Кононенко, Ф.Погребенником, А.Погрібним, А.Алексюком, Ю.Маньком та інш. науковцями” (В.Сніжко). (130, с. 23-24)

Діяльність Слави Стецько була високо поцінована українським народом – її було обрано депутатом Верховної Ради в 1997, 1998 та 2002 роках.

“Так час іде. Коли померла тета (тітка), я того до кінця не сприймала. Свідомо не знала, була на похороні, все бачила, але на той час мій мозок відмовлявся це зрозуміти і запам’ятати, взагалі зрозуміти, що когось не стало на цьому світі. Тета пішла в рай, я в цьому впевнена... Зараз осінь. Листочки на деревах жовтіють, так, як людина старіє, і опадають, як людина вмирає. Мені б так хотілося затримати тетин листочок, хоч на деякий час, як і кожна людина хоче затримати листочок її любимой людини” (Іванка, племінниця Слави Стецько).

До останніх днів Слава Стецько була переконана, що Конгрес Українських націоналістів “перебуває в стадії реорганізації, зорієнтованій на молоді кадри. Переконана, що вони знайдуть ефективні методи діяльності, використають досвід ОУН, врахують допущені нами помилки, відтак Конгрес стане провідною політичною силою в суспільстві, а ідеологія українського націоналізму – панівною”.

Стався останній день у цьому світі для Слави Стецько 12 березня 2003 р. Похована з почестями на Байковому цвинтарі м. Києва.

Дорога до вершин науки...

“...я знаю, що в складних умовах добровільно і охоче віддавав усі свої знання і сили освіті молодих наукових сил нашої країни...”

Академік О.Г.Гольдман

Засновник Інституту фізики АН України та журналу “Український фізичний журнал”
ГОЛЬДМАН ОЛЕКСАНДР ГЕНРИХОВИЧ розпочав в Україні дослідження фізики

напівпровідників. Але перед цим (значно раніше!) він народився сам і відбулося це 3 лютого 1884 р. в Варшаві в сім'ї лікаря. Розпочалась Життєва Дорога українського вченого етнічного єврея, який з дитинства (з 1891 р.) полюбив українську землю, могутній Дніпро, зрештою і Україну полюбив також. Життєві Дороги не рясніють прямістю, в них так багато покручів, яруг, чагарників, тернових хащів... Саме така дорога чекала Олександра... 1891 року Дорога привела до Києва, вступив до гімназії, закінчив з золотою медаллю і вступає до Київського університету. Слухав лекції Б. Букреєва, Г. Де-Метца, Д. Граве, Й. Косоногова, Я. Михайленка, Г. Сулова. 1905 року переводиться до Лейпцизького університету, у якому остаточно вирішує присвятити себе фізиці.

Свою дисертацією та наступними публікаціями про природу ефекту Беккереля, Олександр Генріхович заклав підвалини сучасних уявлень про фотогальванічні явища і експериментально довів, що ефект Беккереля є аналогом зовнішнього фотоелементу, відкритого Герцем. Все це стало фундаментом для розробки твердотілих фотоелементів, які під його керівництвом розроблювались вже в Академії Наук України.

1921 року Олександр Генріхович очолив кафедру фізики у Київському політехнічному інституті (КПІ) та заснував Фізичну дослідницьку лабораторію, яка 1929 року переросла в Інститут фізики АН України. Академік О.Г. Гольдман – перший його директор. Інститут став родоначальником ще кількох фізичних спеціальних інститутів у системі Академії Наук.

Наступили сумнозвісні 30-і роки. Олександр Генріхович разом з колегами Президії АН захищає академіка Михайла Кравчука (відомо з досліджень Е.Г. Циганкової). Настала черга і самого захисника, – 22 січня 1938 р. його заарештовують за “тероризм(!) та інші антидержавні злочини”. Він категорично заперечував усі звинувачення та все ж дорога привела його до Акмолінська (Казахстан). Невеличке містечко, з єдиною середньою школою, у якій і зупинився, тепер вже вчитель фізики і математики, Олександр Генріхович.

Відбувши 5-річне заслання, О.Г. Гольдман ще довгих 16 років перебував поза межами України...

Цікавий факт. 1945 року його запрошують до Москви... на парад перемоги! Знімають таємний нагляд (заморились КГБ-сти плентатись хвостами та підслуховувати?..) як за українським(!) націоналістом. Як згодом з'ясувалось, все це завдяки клопотанням академіка Сергія Вавілова.

Право на повернення до Києва Олександр Генріхович отримав тільки 1959 р., – 76-річний академік був затверджений керівником новоствореної лабораторії електролюмінесценції. Його цікавило явище запам'ятовування оптичної та електричної

інформації на напівпровідникових носіях. Експериментуючи з електролюмінесцентними полікристалічними плівками при температурі 77⁰ К (за шкалою Кельвіна), співробітники Олександра Генріховича помітили нове явище: у сильному електричному полі відбувалося перемикання цих плівок у стан високої електропровідності з пам'яттю і значно більшою (на кілька порядків) яскравістю електролюмінесценцією. Олександр Генріхович залучив до цієї справи всіх співробітників лабораторії (серед яких Б. Кияк, О. Проскура, Е. Степанченко)...

Будь-яку дорогу супроводжують узбіччя, на Дорогах Життя важливо не зупинитись на узбіччі, адже життя – це постійний рух, маємо встигати вписуватись в повороти, тримати вправно кермо... Саме цієї вправності і не вистачило у водія міліцейського автомобіля: зимою 1971 р., коли академік йшов на роботу, від одержаних травм О.Г. Гольдман 30 грудня помер у лікарні. Похований на Байковому цвинтарі.

Виховуючи молодих вчених, О.Г. Гольдман, “розкривав перед ними шляхи науки і допомагав просуватися до її вершин”. (За матеріалами: к. фіз-мат. н. Проскури Олександра Івановича. 2001 р.). Віддавав себе всього, свій час, свої знання своїй зміні – **працював на благо України.**

Подвижник нації

Україна... Це велика держава. І географічно, і історично, інтелектуально і духовно... А чи багато людей гордиться своїм українством? Якщо в Києві, то не дуже. І тільки глибинне українське (українського терену) коріння залишає генетичу пам'ять, саме такі аборигени свого довкілля люблять його, говорять і думають українською, люблять своїх геніїв і Шевченка, і Лесю Українку, і Франка, і... ПАВЛА ПЕТРОВИЧА СКОРОПАДСЬКОГО, останнього гетьмана України.

Велична ідея розбудови української державності пробудила до активного політичного життя здавалось би назавжди втрачені для національної справи сили. Пробуджуються не сили, пробуджується дух (Дух!) від прадіда й діда, батька й матері. Коли ця естафета передалася і дитині, то й стає зрозумілим, чому людина, яка в дитинстві покинула Україну і виросла в російській імперії, цілком відірвана не лише від активного національного життя, але й від політичної боротьби взагалі, очоливши Українську Державу у віці 45 років (30 квітня 1918 р.), змогла зробити так багато для свого народу.

Рід Скоропадських дав багатьох видатних діячів: Івана Михайловича (1646-1722), який став гетьманом України після Мазепи і, поділяючи погляди свого попередника про права і вольності України, послідовно проводив цю політику при Петрі I; прапрадід Я.М.Скоропадський, закінчив Києво-Могилянську академію і займав посаду генерального бунчужного за гетьмана Кирила Розумовського; рідна сестра батька, Єлизавета Милорадович (1832-1890), яка виділяла великі кошти на видання книг та заснування шкіл і бібліотек. Найбільшою її заслугою перед українською культурою стала фундація “Наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка” (НТШ) у Львові, на яке вона у 1873 р. пожертвувала близько 20 000 австрійських срібних крон.

У с. Тростянець (Ічнянський район на Чернігівщині), де був маєток діда Івана (він заснував там дендропарк), юний Павло провів свої дитячі роки, про які згадував: “Перші українські враження мені нав'язані в домі мого діда... де всюди висіли старі портрети гетьманів та різноманітних політичних і культурних українських діячів, було декілька старовинних зображень “Мамає”. Українські пісні постійно співалися в домі. Дуже шанувалися бандуристи, що виконували свої думи... Читалися й обговорювалися книги Костомарова та інших українських письменників. Висів поміж інших портрет Мазепи... Дід гарно говорив українською, ми читали українські книги... Все українське було нам дороге і за нього трималися” (95).

Народився Павло 3 травня 1873 р. у м. Вісбадені (Німеччина).

20 квітня 1918 р. Павла Скоропадського на “Хліборобському конгресі” було обрано гетьманом України. В цей день в приміщенні цирку “Гіппо-Паласі” (тепер – це на вулиці Архітектора Городецького, 5 в Києві) зібрався з'їзд хліборобів, на який прибуло 6432 делегатів. Найбільший палац (на 2000 місць) не міг вмістити всіх прибулих. Основна маса розташувалась на вулиці, дізнавалась про хід справи від ораторів, що вибігали на вулицю і повідомляли новини.

12 червня 1918 р. уряд Скоропадського підписав з Радянською Росією договір, за яким Україна визнавалася суверенною державою. Було відкрито два генеральних консульства (в Москві і Петрограді) та 19 консульств по всій Росії.

Вересень 1918 р. Візит до Німеччини. Було обговорено кримське питання й прийняте рішення про приєднання Криму до України, а також досягнуто угоди про передачу Німеччиною Україні військових кораблів Чорноморського флоту.

Влітку почалось формування регулярних військових частин та заходи щодо поновлення козацтва як окремого стану (чи етносу?) населення і резерву української армії.

Історична довідка. В кінці першого тисячоліття до н.е. – поч. 1 ст. н.е. в районі Східної Таврії і Північного Кавказу відбулося утворення етнічної системи козацтва. Найбільш активна частина козаків, що не бажали підкорятися римлянам (на чолі з Одіном) в 23 році н.е. відійшли до Балтії. Всі інші, що залишились в районі Боспора, підкорялись римлянам. В 14 р. н.е. на боспорському престолі був затверджений Аспург, династія якого царювала майже 4 століття. На поч. 3 ст. н.е. в Північному Причорномор'ї з'являються племена готів. Захопивши Боспор, в другій пол. 3 ст. вони дійшли до Приельбрус'я. Довершили справу гунни. “В 80-х годах 4 ст. гунны разрушили многие поселения и города на Таманском полуострове и, переправившись через пролив, превратили в развалины города европейского Боспора. Так было нарушено развитие моноэтнической системы казачества. Часть казаческих племен укрылась в горах Приэльбрусья, дав начало черкассам, часть – в плавнях, дав начало чигам, часть ушла к берегам Западного Прикаспия, дав начало племенам терских казаков, а большая часть была рассеяна по Восточной Европе. Они-то и дали начало казаческим племенам Прикарпатья (болоховцы), Приднестровья (запорожские и правобережные казаки, соврюки), бассейна Дона (донские казаки), Волги и Урала” (Корень Р.В., академик Национальной казачьей академии. Россия). (131, с. 16-17).

За неповних 8 місяців (30 квітня - 14 грудня) були зроблені значні кроки у галузі культури: здійснено українізацію школи, відкрито Українські університети в Києві та Кам'янці-Подільському (ректором Павло Петрович запросив Огієнка І.І.), засновано Державний український архів, Український історичний музей, Українську національну бібліотеку, Національну галерею мистецтв, Український театр драми та опери, Українську державну капелу, Державний симфонічний оркестр, засновано Національну Академію Наук, Українську військову академію, підтримано кроки в напрямку створення Української православної автокефальної церкви. Було закладено систему Української національної армії та флоту, мережу військових учбових інституцій, відновлені дипломатичні стосунки з 15-ма європейськими державами, встановлено Українську грошову систему (гривню), засновані банки, розпочалась відбудова національної промисловості, пройшли судові реформи, розвинулася торгівля, здійснена українізація освіти й культури.

І все ж “... Бог не дав мені сили впоратися з цим завданням. Нині з погляду умов, що склалися, керуючись виключно благом України, від влади відмовляюсь. Павло Скоропадський. 14 грудня 1918 р. Київ”.

Чому ж так сталося, чому не “впорався з цим завданням” Павло Петрович Скоропадський? Відповідь можна буде знайти в книзі Володимира Кравцевича “Павло

Скоропадський, останній гетьман Всієї України”. Українські соціал-демократи звинувачують гетьмана Скоропадського. 18 січня 1918 р. Центральна Рада ухвалила “Тимчасовий земельний закон”, за яким практично здійснювалася націоналізація поміщицьких, монастирських і заможних селянських земель – розпочався перерозподіл власності: горіли маєтки, розкрадалися майно, худоба, реманент (це вам, читачу, щось знайоме?). Увесь цей безлад посилювався ще й тим, що було демобілізовано українізовані частини колишньої російської армії, оскільки 16 січня вийшов Закон про Українське Народне Військо, яким регулярні збройні сили скасовувалися так само, як чини й ордени.

Водночас в Україні з Росії ввірвався Антонов-Овсієнко з карателями червоної армії.

Павла Скоропадського звинувачують у тому, що саме він запросив в Україну німців і австрійців, які грабували українське селянство. Та все ж навпаки! В кінці 1917 р. саме керівництво Центральної Ради уклало мир з Німеччиною. Підписавши Брестський мир, Михайло Грушевський і Всеволод Голубович дали вказівку членові української мирної делегації Миколі Любинському офіційно звернутися до німецького народу (!) про збройну допомогу. Звернемо увагу: ні М.Грушевський, ні В.Голубович звернення не підписали, а підставили третю людину. У тексті, складеному і підписаному тільки Любинським, переданому до рейхстагу, висловлювалася впевненість у тому, що німецькі війська, які стоять біля нашого північного ворога, мають силу, щоб нам допомогти і своїм втручанням захистити наші північні кордони.

Відбулося засідання рейхстагу. Прохання УНР задовольнили: військова група “Київ” під командуванням фельдмаршала Ейхгорна отримала наказ ввійти на територію УНР як союзники (!), а не як окупанти. При цьому було обіцяно, що УНР укладе з Німеччиною Торговельну угоду на постачання 35 % сировини, потрібної Німеччині, а в замість буде надане промислове обладнання, сільгосптехніка, будуть друкуватися книжки і журнали та українська валюта.

Гетьманові Павлу Скоропадському дісталася спадщина: мав виконати торговельні угоди з продуктового і сировинного постачання до Німеччини і Австро-Угорщини. Розмір поставок був неймовірний: до 31 червня уряд мав забезпечити відвантаження 1 млн. тонн хліба! Але представник УНР, міністр Порш, з таким планом погодився. Володимир Кравцевич з цього приводу пише, що Порш “практично не розумів того, як УНР все це виконуватиме”. Якраз він все це розумів і робилось усвідомлено...

Натомість протягом квітень-жовтень професіонали-міністри (Професіонали!) уряду Скоропадського без ніяких продподатків-продрозверсток, а за звичайної ринкової економіки

з змогли поставити до Німеччини і Австро-Угорщини понад 700 000 т хліба, а від них було отримано вугілля, мінеральні мастила, сільськогосподарські машини та інших вантажів загальною масою біля 400 000 т.

Цікавий факт. Увечорі 28 квітня 1918 р. в казармах полку Січових Стрільців зібрали нараду, на якій були Михайло Грушевський, Микола Ковалевський, Євген Коновалець та інші. Обговоривши ситуацію, що склалася (Центральна Рада мала відійти з політичної сцени) присутні ухвалили рішення про підготовку повстання проти системи влади, яка їм йде на заміну (лігітимність по-грушевському?), а так само проти австрійських і німецьких військ, яких вони ж самі і запросили. (В.Кравцевич).

Зі “Спогадів” (кін. 1917-січень 1919 рр.). “... Як могло статися, що серед всього оточення людей за часи мого гетьманства, було мало осіб, які б у питанні, як мислити Україну, яку ми створили, мислили так само, як і я. Було дві течії як у соціальних, так і в національних питаннях, обидві крайності, з якими я не міг погодитися і тримався середини. Це трагічно для мене, але це так і, це спонукало до того, що рано чи пізно я мав або всіх переконати йти за мною, або ж піти. Останнє й відбулося і, відбулося з-за грубої помилки Антанти. Виконай вона мої бажання, а саме: якби прислали свого представника до Києва, щоби побачили, що мене підтримує Антанта, цього б не відбулося і я, вважаю, що завдання наведення порядку не тільки в Україні, але й у минулій Росії, тим самим було б полегшено значно.

...Незважаючи на службу в Петрограді, я постійно вивчав історію Малоросії, завжди занадто любив Україну не стільки за багаті поля, за прекрасний клімат, але й за славне історичне минуле; з людністю, вся ідеологія яких відрізняється від московської; але тут різниця поміж мною і українським колом та, що останні, люблячи Україну, ненавидять Росію; у мене це відсутнє...

...Великоросійські кола в Україні нетерпимі, особливо тепер, коли за часи мого гетьманства, туди зібралась майже вся інтелігенція Росії: всі ховались під моє крило і, до комічного жаль, що саме вони рубали гілку, на якій сиділи, намагаючись підірвати моє значення, замість того, щоби зміцнювати його, і дійшли до того, що мене звалили – саме великоросійські кола інтелігенції й були тим головним фактором мого поверження. Ці великоросси зовсім не розуміли духу українського...

...Я прекрасно знаю клас дрібної інтелігенції. Вона завжди була українською, всі дрібні управлінці, конторщики, телеграфісти завжди говорили українською, читали газету Раду, зачаровані Шевченком, цей клас найближчий до народу.

...Наш українець – індивідуаліст, ніякої соціалізації він не потребує. Він рішуче проти цього. Російські ліві кола накидають свої програми, які в Україні не сприйнятні. Я завжди вважав, що український рух добрий тим, що він просякнутий потужним національним почуттям, що, граючи на цих почуттях, можна найлегше захистити народ від більшовизма...

Великоросійські кола не хотіли України і думали, що можна цілком повернутися до старого, а я хотів Україну не ворожу Великоросії.

...В українців страшенна риса – нетерпимість і бажання досягти усього зразу, в цьому мене не дивує, що обов'язково відбудеться провал. Хто бажає всього зразу, той врешті-решт нічого не отримає. Наприклад, щодо мови, мені прийшлося довго переконувати не поспішати з негайною українізацією університета Святого Володимира. Це притому, що в Україні українська інтелігенція відсутня: вона вся напівінтелігентна. Якщо Директорія цього не зрозуміє і вижене всіх російських чиновників і посадить там своїх безграмотних молодих людей, то вийде хаос, не краще як за часів Центральної Ради. Коли я говорив українцям: “Почекайте, не поспішайте, створіть свою інтелігенцію, своїх фахівців у всіх галузях державного управління”, вони ставали дибки й говорили: “Це неможливо”.

...З точки зору соціальної, галичани поміркованіші, вони навіть не соціалісти, а просто демократично налаштовані люди. Цим вони були б нам значно бажаніші і позбавили б гонор нашої інтелігенції, вихованої в російських школах. З усіма їх негативами. Саме з цією ненавистю до Великоросії мені приходилось вельми боротися. Ця ненависть така велика, що ідею більшовизму, чого доброго, вони в Україні не будуть заперечувати.

...Українці спочатку мене підтримали, сподіваючись, що я піду з ними цілком і сприйму їх галицьку орієнтацію. Але я з ними не погодився, і вони різко пішли проти мене...

Визнаючи дві паралельні культури, я як голова уряду намагався ставитися до обох таборів абсолютно без емоцій і об'єктивно. Я абсолютно переконаний, що саме така Україна життєздатна і, що все інше – це революційний накіп...”

Сам Гетьман працював дуже багато: “Життя проходило у мене в якійсь безкінечній гарячковій роботі, приходилося працювати до незмоги. При всьому моєму бажанні з'явитися на публіці, я мав можливість робити це дуже зрідка. Це було, звичайно, недоліком у моїй діяльності, бо ніщо так не популяризує, як особиста поява. У травні місяці мені прийшлося поїхати на відкриття українського клубу. Був концерт. Після концерту сніданок. В цю першу мою появу я був здивований тим теплим прийомом, який мені виявлено. Письменниця Черняхівська (донька М.П.Старицького, – автор) проголосила дуже

симпатичне привітання. Я був здивований цим прийомом, так як там збиралися найбільш щирі українські діячі, які взагалі мали привід сумніватися в тому, що я був їхньої орієнтації”.

Великого значення надавав П.Скоропадський освіті. “Одним із загальних питань того часу було збільшення зарплати вчителям... Проект цей чомусь дуже довго опрацьовувався... а поміж тим, він дійсно був з дуже термінових, так як при існуючих окладах позитивно не можна було жити... Нарешті питання розв’язалося і про це було повідомлено на з’їзді вчителів. Треба було бачити, яка це дійсно була радість. Прибавки на той час ми, як я пригадую, дали солідні”.

Вагомим внеском Скоропадського у культурну розбудову держави стало заснування Української Академії Наук. За короткий час з 9 липня по 17 вересня відбулося 23 засідання Комісії, до участі в якій було залучено видатних вчених, переважно українців. 2 листопада було опубліковано “Статут Української Академії Наук у м.Києві”, а 27 листопада відбулося перше засідання зібрання Академії, на якому одногосно обрано В.І.Вернадського на Голову – Президента Академії, а А.Ю.Кримського на Неодмінного секретаря. Наказом Гетьмана від 30 листопада В.І.Вернадського було затверджено першим президентом Української Академії Наук. Не було в складі Академії М.Грушевського. За доручення Скоропадського, який високо цінував Грушевського-історика, Вернадський кілька разів зустрічався з останнім, намагаючись залучити його до роботи Комісії по створенню Академії, але Грушевський не бажав співробітничати із П.П.Скоропадським. (Академіком заперечуваної ним Академії Грушевський став у 1924 році).

Помер П.П.Скоропадський 26 квітня 1945 р. у м. Меттені, через поранення під час бомбування міста (Нижня Баварія. Німеччина).

Спогади доньки. “Коли німці не підтримали Карпатської України в 1939 р., мій батько написав Гітлеру довгу телеграму. Звісно ж, він обурювався зрадою німецького керівництва. Я диктувала цю гнівну телеграму телефоном. Пам’ятаю, як телеграфістка постійно запитувала: “А таке можна писати?” Я твердо відповідала: “Можна!”

Батько користувався великим авторитетом у німців, особливо у військових... Після приходу фашистів до влади, батько вважав, що у Гітлера немає шансів довго правити. Він вірив, що внаслідок війни Україна здобуде незалежність, і в ім’я цієї мети українцям варто співпрацювати з німцями.

Батько отримував від німців не зарплату, а пенсію з Державної канцелярії німецького президента – 1000 марок. За ці гроші ще й велися “українські справи” – ми допомагали іншим людям. Я ніколи не чула, щоб батьки нарікали на своє становище. Мама шила, мали

сад, город, курей, свиней, козу. Мама працювала як селянка і батько їй допомагав. Ми жили неподалік Берліна. Будинок був великий. В той час, в Києві, в часи гетьманату, вони жили на вул. Інститутській. Будинок був маленький. Часто приходили міністри на засідання. Мої сестри жили у маленькій кімнаті під дахом, а брат Данило спав у ванній кімнаті.

Найбільшим потрясінням для мене була смерть брата Данила. За освітою він був інженер-машинобудівник, працював у фірмі “Сіменс”. Мав талант до політики, за що й ймовірно постраждав. Якби не помер у 56 років (1957 р.), він зміг би об’єднати всіх українців поза Україною. Смерть сталася при загадкових обставинах, хоч у нас немає прямих доказів, що це справа радянської розвідки.

...Я багато читаю про Україну. Щороку приїжджаємо з чоловіком в Україну, спілкуємось з ученими, молоддю...” (Олена Отт-Скоропадська, 2001 р.). (Проживає в Швейцарії, народжена 1918 р.).

Українська архітектура

До української історії можна віднести архітектора ВАДИМА МИХАЙЛОВИЧА ЩЕРБАКІВСЬКОГО, народженого 17 березня 1876 р. у с. Шпичинці на Київщині.

Закінчив Київський університет і з 1903 р. розпочав досліджувати стару українську архітектуру.

В археології Вадима Михайловича особливо цікавили питання палеоліту в Україні; Трипільської культури; української праісторії (доби Геродота); понтійського мистецтва з доби переселення народів; праслов’ян та формації українського народу.

Перший слід заселення українських земель у кам’яній добі був знайдений лубенським учителем 1873 р., але Вадим Щербаківський більш уважно провів там розкопки і знайшов залишки житла – підземлянки з пізньої мадленської доби. У праці “Українська протоісторія” подав подетальний нарис ранньоісторичних часів України, як їх змалював Геродот, який сам тут був у 5 ст. до н.е. У ті часи на цих землях займались хліборобством. До хліборобських племен В.Щербаківський зарахував гіпербореїв (теперішні Київщина і північ Херсонщини), агатирсів (Галич та Буковина) тощо. Всіх їх він вважав нашими предками. Він був глибоко переконаний, що кров агатирсів тече в тілі наших гуцулів і подоляків. “Таким чином, ми бачимо, – пише Вадим Михайлович, – що населення України в першому тисячолітті до н.е. було велике, густе й працювате”.

Огляд праць з усіх ділянок українознавства В.Щербаківського показує його наукову зацікавленість: праісторія, рання історія в археологічному, історичному, антропологічному й

лінгвістичному аспектах; історія понтійського та сучасного (дерев'яні церкви) українського мистецтва; етнографія (фольклор); музеологія.

Велику роботу було пророблено з братом ДАНИЛОМ МИХАЙЛОВИЧЕМ, який був етнографом, досліджував українське народне мистецтво, археологію. Саме завдяки йому Київський історичний музей збагатився на 30 000 експонатів. Данило Михайлович написав понад 40 наукових праць. Рано помер – 6 червня 1927 р.

Історія самого Данила розпочалася з приїздом до Львова (1907 р.) де був запрошений митрополитом А.Шептицьким стати співробітником Національного музею. Працюючи тут, об'їздив Південну Галичину, Буковину й Карпати; обстежував і фотографував дерев'яні церкви, зразки народного будівництва та типажі селян. Багато зібрав для Музею старовинних речей, найціннішою була гаптована плащаниця 15 ст. із села Жиравка поблизу Львова. Вели дороги-стежки пляями, полонинами... Заводив розмови зі старшими людьми, слухав, брав участь у родинних та інших святкуваннях. Все, що бачив і чув, записував – усі старовинні колядки й щедрівки, весільні пісні ще передкнязівської доби, звичай й обряди, сліди культу Сонця та залишки матриархату, – науково опрацьовував у своїх етнографічних статтях.

1911 року Вадим Михайлович переїздить до Полтави – завідувати археологічним відділом земського музею, протягом 10 років проводив розкопки в різних місцевостях.

1921 року переїздить до Праги, старого центру слов'янських студій Центральної Європи. Влада дозволяє створити Український Вільний університет, створюється кафедра української літератури, якою завідував Олександр Колесса. Вадима Михайловича призначили професором археології – праісторії. Брав участь у багатьох конгресах: археологів та антропологів (Прага, 1924 р.; Париж, 1933 р.); праісториків (Лондон, 1934 р. та Осло, 1936 р.); антропологів (Бруксель, 1935 р. та Бухарест, 1937 р.); слов'янських географів та етнографів (Софія, 1936 р.); естетики й історії мистецтв (Париж, 1937 р.); середземноморські історії і праісторії (Італія, 1950 р.).

Закінчилась земна дорога В.М.Щербаківського 18 листопада 1957 р. у Києві, а історія його продовжується й понині...

“Не вирватись із пут вражень свого дитинства” (Іван Франко)

“Вважаю дуже бажаною українську школу – від початкової до вищої. Визнаю за необхідне в інтересах розвитку українського народу якомога ширше розповсюдження української мови, культури в усіх галузях життя”.

М.І.Туган-Барановський

Однією із суттєвих прикмет наукової творчості й громадсько-політичної діяльності видатного вченого-економіста МИХАЙЛА ІВАНОВИЧА ТУГАН-БАРАНОВСЬКОГО були національні почуття, які сформувалися ще в дитячі та юнацькі роки.

Народився Михайло у с. Солониківка Куп'янського повіту на Харківщині у змішаній татарсько-українській родині, головним вихователем в якій була мати-українка, яка хотіла бачити своїх дітей видатними особистостями, і відбулось це 8 січня 1865 р. Прекрасна українська природа, сільське середовище, виховні настанови матері з дитинства ввійшли у свідомість майбутнього вченого, який опісля вчився у Київській гімназії, яку закінчив автор гімну “Ще не вмерла Україна” Павло Чубинський; видатний вчений і український патріот Сергій Подолинський та інші знаменитості. Пройнявшись від них українським духом, Михайло, навчаючись у Харківському університеті, був українським патріотом. У тому він підтвердив, відповідаючи на анкету ж. “Украинская жизнь”, що виходив під редакцією Симона Петлюри. Згодом, вченому Михайлу Івановичу дорікали деякі російські економісти за те, що у своїх “Основах політичної економії” він також нерідко посилався на економічні явища, процеси, взяті з української дійсності. (108)

В 1889 р. Михайло Іванович закінчив два факультети Харківського університета: природничий і екстерном здав за юридичний, що й дало право стати в 1918 р. деканом юридичного факультета Київського університета. Володів 5-ма європейськими мовами і практично на всіх розмовляв і писав.

1894 року була захищена магістерська дисертація в Московському університеті “Промислові кризи в сучасній Англії” і принесла Михайлу Івановичу світову славу. Перевидавалась праця в Росії: 1900, 1914, 1923 роки і за кордоном: Йена, 1901 р.; Париж, 1913 р.; Японія, 1931 р.; США, 1954 р.; Німеччина, 1969 р.; Японія, 1972 р.

1898 року відбувся захист докторської дисертації на базі наукової праці “Російська фабрика”.

Цікаві факти. Михайло Іванович був близько знайомий з братами Ульяновими: Олександром і Володимиром. “...он (Михайло Іванович – автор М.К.) с изумлением, граничившим с ужасом, рассказывал, как не похож был Александр Ульянов на своего брата Владимира. Первый, при всей своей моральной чистоте и твердости, был чрезвычайно мягкий и деликатный человек даже в обращении с незнакомыми и врагами, тогда как резкость второго была поистине равносильна жестокости” (П.Б.Струве). “Я не буду торкатися Леніна як політика і організатора партії. Можливо, що тут він на своєму місці, але економіст, теоретик, дослідник – він ніякий. Він визубрив Маркса і добре знає тільки

земські переписи. Більше нічого... Багато говориться про його книгу “Развитие капитализма в России”, але ж вона слабка, немає дійсного історичного фона, повна грубих промахів і прогалин” (М.І.Туган-Барановський, 1903 р., Київ).

В пошуках свого шляху. 1901 року йде зі студентами на демонстрацію протеста з приводу урядової постанови, за якою арештованих студентів відправляли на службу в армію зразу, а не після закінчення вузу. “...це насильство, знущання! Зрозуміло, що протестувати необхідно. Нехай бачать що ми не будемо все терпіти. Пора вийти на вулицю. Пора привчати маси до виступів” – заявляв Михайло Іванович. В результаті М.І.Туган-Барановський та П.Б.Струве були заарештовані, 10 діб провели в камерах Литовського замку і вирок: забороняється проживання в обох столицях, а також Ризі і Ярославлі. Михайло Іванович поселився в с. Лохвиця Полтавської губернії. Тут він відпочивав протягом 4-х років від суєти й бігу своєю дорогою. Одружився, народив 2-х дітей: сина й доньку. “Різучість цієї переміни є для мене наочним і чуттєвим засвідченням прозорості й нереальності світу... Як для мене, для людини думаючої, з внутрішнім змістом, найкраща позиція – самотність. Ніщо не може бути найгіршим, як бути людиною партії” – писав Михайло Іванович своєму другові П.Струве. І далі: “Мені тепер неприємний той ярмарок славослав'я, якою є громадська діяльність”. В Полтаві він підтримував тісні стосунки з письменником В.Г. Короленком. Перебуваючи гласним Полтавських губернських зборів Михайло Іванович неодноразово виступав з критикою уряду і губернської влади, про що кожного разу доводилось до відома Департаменту поліції і Міністерства внутрішніх справ.

Михайло Іванович в земських зборах виступав за обговорення аграрної проблеми та наділ селянства землею “безденежно”, що було актуальним на той час. Було прийнято рішення створити комісію з гласних для відпрацювання відповідної петиції для представлення її до Ради міністрів.

В 1909 р. вийшла праця “Основи політичної економії”, підручник, яким користувалися студенти до 20-х років при радянській владі, а також перекладений в Німеччині та інших державах. В цій праці Михайло Іванович відобразив свій погляд на проблему соціального ідеалу й способів його досягнення. Він доводив, що капіталізм не може “померти природною смертю”, періодичні кризи є й будуть своєрідним способом очищення суспільства.

Від марксизма, а тим більше від большевизма М. І.Туган-Барановського відштовхувала теорія класової боротьби та не погодженість з близьким крахом капіталізма. Бачачи як марксизм послідовно ставив на місце моралі класовий інтерес, а це за словами Леніна , “узаконювало” “революционное правосознание”, “революционную целесообразность”,

“диктатуру пролетариата – это власть, не связанная никакими законами” тощо, Туган-Барановський інтуїтивно передбачав майбутні репресії комуністів. Розуміючи, що марксизм не живучий, Михайло Іванович ще в 1902 р. писав: “Марксистська сторінка нашого суспільного розвитку, похоче, підходить до свого кінця, – хоч не можна, зрозуміло, не поручитися, щоби наші “ортодокси” не знайшли для себе підходящого середовища для відновлення свого впливу, адже люди надзвичайно “глупы”, і не існує такої глупоти, якій би вони не повірили, якщо їм хочеться вірити”! От вам і гомо-сапієнс! До гомо-сапієнса-сапієнса ще йти та йти...

1905 року Михайло Іванович повертається до Петербурга, на свою кафедру, активно працював в інших вузах – Політехнічному інституті, на Бестужівських курсах та в Народному університеті Шанявського. В Петербурзькому університеті керував гуртком, який нараховував кілька сот студентів. Користувався популярністю і авторитетом. Його вважали енциклопедистом, зверталися до нього як до арбітра в наукових суперечках. “Отец мне говорил, что в университете дед читал лекции только в актовом зале, так как все другие аудитории не вмещали желающих попасть к нему. В моей жизни было несколько случайных встреч с учениками деда, и они подтвердили этот факт. По существу, все лекции носили публичный характер, на них приходили лидеры различных политических направлений” (Джучи Михайлович Туган-Барановський, онук, док. історич. н., професор). (109, с. 82).

В кінці Дороги... 1916 року друкується одна з його праць “Соціальні основи кооперації”. Заперечуючи централізацію державної економіки, він вважав, що кооперація і є необхідним і оптимальним засобом поєднання великої господарчої ініціативи з суспільними потребами. В книзі детально проаналізовано кооперативний рух на Заході і в Росії. Праця декілька разів перевидавалась.

До лютневої революції Михайло Іванович поставився піднесено, але скоро став відчувати недовіру, боючись встановлення військової диктатури. Ось деякі його тези. 1) Якщо керування йтиме пагано, то відбудеться повне розхитування суспільного господарства, що приведе до повної його зупинки. Дефіцит продуктів може стати хронічним, диспропорції в розвитку економіки виявляться більш значимими, ніж при капіталізмі.

2) В соціалістичному суспільстві всі будуть отримувати приблизно однаковий дохід. Зникне, таким чином, стимул наживи. Це призведе до зниження продуктивності праці. Її можна зберегти за рахунок принципової зміни природи людини (гомо-сапієнса в гомо-сапієнса-сапієнса!). У неї мають з’явитись стимули зовсім іншого роду: почуття солідарності кожного з усіма іншими людьми, відданість спільним інтересам, почуття відповідальності,

потяг до краси і бажаності праці. В кінці-кінців такі стимули можуть з успіхом замінити грубі стимули капіталістичного суспільства.

3) Підсумок: “В невідготовленому соціальному середовищі соціалізм не тільки стане царством свободи і загального достатку, а має стати царством рабства й загальної злиденності”.

4) Таким чином, можливий тільки один шлях розвитку Росії:

- влада в руках соціалістів без проведення глибоких соціальних перетворень. “Про соціалізацію всіх фабрик думати в теперішній час не приходиться”;

- держава буде регулювати відношення між трудом і капіталом. Влада визначає розмір заробітної плати робочого і тривалість робочого дня;

- в сільському господарстві селянське трудове господарство, пов’язане з кооперацією в могутні союзи і об’єднання;

- в місті – державний “урегулюваний” капіталізм, обмежений в своїх правах інтересами всього суспільства і контролем робітничого класу.

“Рухаючись в сторону соціалізму і поступово наближаючись до нього, Росія все ж найближчим часом не стане соціалістичною державою”.

Як бачимо, що це фактично викладено план НЕПу, до якого згодом прийшов Ленін в 1921 р. Недарма в його бібліотеці була праця “Соціальні основи кооперації”.

Цікавий факт. В серпні 1917 р., коли Михайло Іванович, перебуваючи на Полтавщині в Лохвиці, закінчував книгу “Соціалізм як позитивне вчення”, він отримав дві телеграми: одну від глави кримсько-татарського Курултая Джафара Сайдамета, другу – від Симона Петлюри, керівника Української Центральної Ради. Бахчисарай і Київ запропонували керувати фінансами. М.І.Туган-Барановський прийняв пропозицію Центральної Ради, пояснюючи це таким чином: “Чим більше я думаю про те що відбувається, тим більше переконуюсь – вибух невідворотний. Крим такий малий, а Україна – сила, селянство йде в самостійники”.

Після падіння ЦР Михайло Іванович в січні 1918 р. повертається до Москви. Ховаючись від большевиків, він проживав-переховувався у вдови сина Льва Толстого. Та одного разу, зустрівся з керівником справами Совнаркома В.Д.Бонч-Бруєвичем. Вони були добре знайомі, на що Бонч-Бруєвич проговорив: “Не целесообразнее ли покинуть глубокое подполье? Дзержинский говорил, что вы ночуете у Толстых, к чему стесняют людей? ВЧК не до вас, у нее работы по горло”. З тих пір Михайло Іванович читав лекції, головував на кооперативних з’їздах...

В липні 1918 р. М.І.Туган-Барановський легально переїхав до окупованої німцями України, знову ж таки до своєї Лохвиці. Скоро повертається до Києва, відходить від політики: отримує кафедру в університеті, одночасно перебуваючи деканом юридичного факультету. Бере активну участь у створенні Академії наук України. В цей час він був добре обізнаний із станом сучасної йому економічної науки у світі. Завдяки йому були створені два інститути: економічної кон'юнктури і демографії та три постійні комісії. Першим керівником інституту кон'юнктури був М.І.Туган-Барановський. Дослідження інституту проводилися в трьох напрямках: 1) виборка явищ і прикмет, що характеризують стан виробництва, грошового обігу, товарного, робітничого та інших ринків; 2) зведення даних; 3) наукова обробка матеріалів з метою передбачення найбільшого розвитку головних явищ. Згодом став завідувачем соціально-економічного відділення Академії наук. Розроблений Михайлом Івановичем статут розбудови розвитку економічної науки в системі Української Академії наук – видатне явище не тільки в українській, але і у світовій практиці. Він виходив з того, що Українська Академія є самостійною науковою установою і гідно поповнить сім'ю академій світу. Закінчує останню свою працю “Вплив політекономії на природознавство і філософію”, яка була опублікована вже після його смерті.

Через родинні неурядиці (пов'язані з рідним братом Миколою) отримав серцевий напад. Прийшовши до тями, прошепотів: “Я все рівно скоро помру”. Виздоровлював пагано, сам того не хотів... Згодом, коли стало легше, запросив його голова Української Директорії Винниченко очолити фінансову місію у Франції. В розпорядження родини Туган-Барановських було предоставлено вагон першого класу... Дорогою до Одеси його Дорога зупинилась біля станції Затишся (!), неподалік від Одеси. Відбулось це 8 січня 1919 року. Поховали М.І.Туган-Барановського в Одесі на “старому цвинтарі”.

Роздуми-відчуття онука Михайла Івановича: “...даже сейчас мог бы мысленно вести беседу с ним, задавая вопросы и получая ответы. Кстати, именно такой совет дал моему отцу после смерти деда академик Д.Овсяннико-Куликовский. “Мысли не умирают, – говорил он, – и с родным человеком можно общаться после его смерти””. (109, с. 107)

Роздуми автора. Повертаючись до 2-ї тези (а це початок 20 ст.), щодо “принципової зміни природи людини”, запитую читача: а скільки століть знадобиться для цієї “зміни”? За пройдене століття щось змінилось? Як на мене, то зміни помітні: був “гомо-сапієнс”, а зараз – “гомо-сапієнс-парканус”, бо де не поставлені паркани, там витоптано ногами, колесами, бульдозерами, лісорізами – “витоптується” трава, ліс, озера, річки, тварини... Самий

надійний паркан для людини – це приватна власність та непомірні штрафи, що й властиве для капіталістичного суспільства. Чи це “грубі стимули капіталізму”?

У статті “Чи потрібні Україні свої національні кооперативні центри” Михайло Іванович писав: “Здавалось би, що таке питання й виникати не повинно. Бо коли існує Україна, український народ, українська держава, коли існує українська кооперація, то вона мусить мати свої національні центри”. Він був переконаний, що “передусім необхідно визнати право за українцями бути синами своєї отчизни й працювати над розвитком української національної культури”.

СТАВЛЕННЯ М.І.ТУГАН-БАРАНОВСЬКОГО ДО СВОЇХ УЧНІВ

(Лист до П.А. Кузка, майбутнього державного діяча в ССРСР, 1906 р.)

Многоуважаемый Петр Авдеевич!

С большим интересом прочитал Ваше письмо.

Не только в Вас, как и вообще в теперешних “молодых” меня удивляет быстрота и решительность суждений о Канте. Вы считаете возможным просмотреть в короткое время и уже зарае составили о нем свое мнение, а я на него употребил целый год, перечитал “Критику чистого разума” 7 раз, а прочие работы раза по четыре.

Не думайте при этом, что я вообще медленно работаю. Я не был на юридическом факультете и был исключен с естественного, но когда через год мне представилась сдать экзамен, то я в три месяца прошел курс юридического и естественного факультетов и сдал за этот срок кандидатский экзамен по обоим факультетам.

Вы, разумеется, не рассердитесь на меня за эти соображения. Я еще не стар, хотя уже и не молод – мне 42 года, но уже чувствую себя человеком другого поколения, и как всегда в этом случае, склонен сравнивать новое поколение со старым к невыгоде первого. Но, право, молодежь теперь удивительно скоропалительна.

Вы лично находитесь в неблагоприятных условиях для работы, но те кто вполне имеет возможность работать, предпочитают теперь выступать с готовыми суждениями.

Возьмите новейшую беллетристическую и публицистическую литературу – сколько в ней задора и, вместе, невежества.

Ваши философские соображения относительно вещи в себе воспроизводят обычное, господствующее представление, между прочим, выраженное и Спенсером.

Вещь в себе не похожа на наше представление о ней, но вызывает, своим воздействием извне, наше представление.

Это, по-моему, недостаточно продуманное кантианство. Недостаточно продуманное потому, что здесь молчаливо предполагается, что вещь в себе отчасти, все же, походит на наше представление, ибо заключена в форму пространства и времени. В сущности, это философия Локка. Если же ее дополнить Кантом, т.е. признать, что и пространство и время суть формы нашего восприятия, т.е., что прошлое, настоящее и будущее, далекое и близкое также субъективны, как субъективны зеленый и красный цвет, что объективно нет ни близкого, ни далекого, ни прошлого, ни будущего, то получается идеалистическое мировоззрение, отрицающее материальный мир. Объективный мир, конечно, существует – я считаю солипсизм* несообразностью, но объективный мир для меня есть только признание того, что мое сознание не исчерпывает всего мирового сознания.

Впрочем, на эти темы трудно писать, так как они требуют очень много места.

Что касается нашего спора о равноценности, то как же можно обосновать равноправность как не равноценностью? Можно ли для блага человечества зажарить на костре ребенка?

.....

* Солипсизм – лат. – единый+сам – крайняя форма субъективного идеализма, за которой единственной реальностью является сознание индивида, а объективная действительность является его продуктом.

Если нельзя, значит ценность всего человечества не больше, чем ценность ребенка, значит ценность ребенка бесконечна (ибо она не меньше ценности всего человечества), а

бесконечность равна бесконечности. Будьте последовательны – если люди равноправны, значит они и равноценны.

На чистом нищезаставе нельзя основать социализма. Ведь о равноценности можно говорить лишь в условном смысле – конечно, люди не равны по своему достоинству, но я отношусь к ним, в известном отношении так, как если бы они были равноправными. Всего хорошего.

Ваш М.Туган-Барановский. (109, с. 86-89)

Січовий рух в Україні

“Де сила, там воля витає”

Іван Боберський.

Українська національна ідея – це самостійна Україна. Самостійна від її ворогів, від нашої, теперішньої “самостійності”. Головними винуватцями усього безладу, знищення української національної ідеї були й є комуністи та російська церква – це активні вороги, пасивними були освітяни, які через радянську школу плодили манкуртів та перевертнів. 20 % населення України голосують за комуністів, за тих, хто мільйонами знищував в ГУЛАГах,

колгоспах, сибірах. Хіба не радянський вчитель ось так затуркав населення України? Лунають голоси: покайтесь! Ось саме першими і мають покаятись освітяни. Я, член Української спілки освітян, вчитель з 45-річним стажем прошу вибачення у народу України, у своїх вихованців за всі ті виховні дії, які формували у вас байдужість, терпимість комуністичної партії (я, між іншим, членом КПСС ніколи не був), віру у її програму і її вождів, віру у могутній і “правдивий радянський союз”; за ту муштру на уроках і позаурочних виховних годинах: марші, екскурсії, праці на колгоспних нивах, у радянській армії... Беремо приклад з галичан, які боролися в загонах січових стрільців, в армії УПА. Це вони, виховані своїми освітянами, боролись на два фронти: з фашистами Гітлера і комуністами Леніна.

Герої радянської армії розгромили фашистів Гітлера, але продовжують шанувати ще страшніших ворогів – комунофашистів Леніна.

Кінець 19-початок 20 ст. для Галичини, Буковини і Закарпаття також був характерним страшним духовним занепадом, вони так само були губернією Австро-Угорської імперії. Імперії схожі у діях закріпачення: духовне розтління та алкогольна наркоманія. Судьби народу змінюють харизматичні особи. Там такою особою став КИРИЛО ТРИЛЬОВСЬКИЙ. Він поставив вузьку задачу – врятувати селян Покуття, Гуцульщини та Буковини від пияцтва. Створює “Брацтво тверезості”, читальні “Просвіти” і “Січі”. “Січ” розпочиналась як пожежно-гімнастичні товариства, відтворювалась козацька історія з кошовими, осавулами, писарями, скарбниками, обозними, четарями. Кожен січовик носив через плече стрічку темно-малинового кольору, кошовий – синьо-жовту. Кожний мав дерев’яний топірець, кожна “Січ” дотримувалась народного одягу свого села, на капелюсі чи шапці – червоне перо, кріплене січовою металеву зорею.

Перша “Січ” була заснована в с. Завалє, неподалік Снятина, де Черемош вливається до Прута, 5 травня 1900 р., на чолі з кошовим Неделко. В статуті “Січі” був цікавий пункт: “Членом “Січі” може бути кожен українець (українка) світського стану”. Кирило Трильовський таким чином передбачливо заклав перешкоду засилати до “Січей” духовенство, якому селяни поклонялись і підпадали під клерикальний* вплив, “це дуже обурило не тільки духовних, але й многих світських українців, які стояли під їх впливом” – писав Трильовський (103, с. 18).

Серед світських людей, що вітали “Січ”, були Леся Українка (22 травня 1901 р., м. Чернівці), Микола Міхновський (1902, м. Коломия). Микола Міхновський, приїхавши на ювілейний Шевченківський здвиг “Січей” і “Соколів” в червні 1914 р., був зворушений

масовим характером січового руху і говорив: “А коли і в нас щось такого побачимо?” “В нас” – це у Східній Україні. На цьому зібранні були делегати від “Січей”, “Соколів”, Українських Січових Стрільців (УСС) і Пласту та спортивних дружин – всього 12 000 осіб.

Січовиків переслідувала австро-польська адміністрація. Тисячі січовиків відбували арешти та грошові покарання, в хатах робилися обшуки – шукали січову атрибутику. Самого Кирила Трильовського судили за державну зраду! (Львів, 1905 р.).

Ідеї “Січі” перейшли за межі Галичини. На свято в Снятині 1912 р. з’їхались делегації Румунії, Чехії, Польщі.

На Буковині “Січ” заснували С.Яричевський та О.Попович (1903 р. в с. Кіцмані). На 1914 р. вже існувало 112 осідків, з центром у м. Чернівці.

Принагідно можна зауважити, що у лютому 1918 р. Українським урядом у Києві було затверджено Статут “Січі” для всієї України. Через рік (лютий 1919 р.) у Вінниці

.....

* Клерикалізм – лат. – церковний, політичне спрямування, яке широко використовувало релігію і церкву для впливу на громадські організації.

К.Трильовський і О.Андрієвський заснували Січовий Комітет. Весною 1919 р. постала “Січ” у Кам’янці-Подільському (кошовий П.Богацький). 1920 року заходами К.Трильовського був заснований Січовий Комітет у Закарпатті (м. Ужгород), а заходами братів Клемпушів – “Січ” в м. Ясіні. Січовий рух 1938-1939 рр. став зародком Карпатської Січі.

Січовий рух виховував нове покоління, росла національна свідомість, зникла рабська психологія – виростав новий тип молоді. На 1914 р. нараховувалось 1500 “Січей”, понад 100 000 членів!

В березні 1913 р. у Львові засновується перше молодіжне військове товариство “Січові стрільці”, яке почало організовувати при “Січах” свої секції. 28 червня 1914 р. відбувся з’їзд (здвиг) січово-сокільського руху. А коли 1 серпня 1914 р. розпочалась Перша світова війна, новостворена Українська бойова управа добилась від австрійської влади створити українське військо – Українські Січові Стрільці (УСС).

Протягом 3-х тижнів записалось 28 000 добровольців і вже восени стрільці розпочали бої з москалями в Карпатах. Січові стрільці мужньо боронили свою землю протягом усієї війни. Їх шлях проліг на Буковину, Волинь, Східну Україну. Боронили Київ. Стрілецький дух будить нас і сьогодні.

У повоєнні роки, на початку 1920 р., діяльність “Січей” відновилися у багатьох місцевостях Галичини. Польська влада все ж припинила їх діяльність 1924 року. Остання “Січ” проіснувала у с. Горбачах (близько Львова) до 1930 р.

“Бойовий і товариський дух “Січі”, звичаї, історичні козацькі і нові січові пісні, демократичні принципи організації, товариська солідарність, гуманність і висока громадська мораль, культурна поведінка, боротьба проти пияцтва, праця над власною освітою, а понад усе – патріотичний дух любові до матері-України, обов’язок посвяти й жертвності для української справи, горде почуття приналежності до великої і культурної нації із славною історією та віра у власні сили, – все це виповнювало зміст внутрішньої духовної і культурно-виховної мети “Січей”” (Орест Гунько, с. Завалля Снятинського району). (104, с. 56).

Поряд з Кирилом Трильовським боровся за українську національну ідею, основоположник української фізичної культури ІВАН БОБЕРСЬКИЙ. “Захоплений передовими європейськими ідеями розвитку фізичного виховання, Боберський заклав підвалини у становленні спортивного руху в Західній Україні. Водночас він зумів використати фізичну культуру як ефективний засіб до пробудження національної свідомості, намагаючись вирвати тогочасний український загаль Галичини з тенет інертності та провінційності. Його клич “де сила, там воля витає” немовби перегукувався зі знаменитим Шевченковим “Борітеся – поборете”” (Олександр Жарівський).

Народився Іван 23 серпня 1870 р. у с. Доброгостеве на Дрогобиччині. Після закінчення Самбірської гімназії вивчав німецьку філологію в університетах Львова та Граца (Австрія). Саме в університеті Граца, перебуваючи в студентському товаристві “Русь”, захопився ідеєю фізичного виховання молоді. 1903 року організує товариство “Україна”, а в серпні 1908 р. очолив Львівський молодіжний центр “Сокіл-Батько” і протягом 6 років (1908-1914рр.) кількість сокільських філій зростає з 400 до 974, в яких налічувалось близько 70 000 осіб. Друкує підручники “Щеблівка” та “Ситківка”. Саме він придумав для скаутської організації назву “Пласт” і з його ініціативи та його коштом у 1913 р. виходить підручник “Пласт” автора О.Тисовського. Редагує часопис спортивних і пожежних товариств “Вісті з Запорожжя”. Він мріяв про злиття всіх українських спортивних і пожежних товариств, і таке єднання відбулося на Другому Шевченківському крайовому святі в червні 1914 р. у Львові, куди з’їхались “Сокіл”, “Січ”, Пласт, “Січові Стрільці”. Ця маніфестація перетворилася в єднання всього українства, саме тут виступили духовні діти Івана Боберського – Українські Січові Стрільці, прообраз новітніх українських збройних сил – сьогоденний спортсмен повинен бути готовим стати завтра зі зброєю в руках на захист України.

З проголошенням Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР) Іван Боберський служить при військовому міністерстві, яке скеровує його в 1920 р. повноважним представником у США та Канаду.

Велику активність проявляв Іван Боберський у міжнародному олімпійському русі, прагнучи бачити українських спортсменів учасниками олімпіад. Під час відвідень Львова в лютому 1928 р., звертаючись до молоді, проголосив: “Бажаю, щоби ви всі дорозумілися власних обов’язків, як хоронити своє життя від погибелі, як розвивати свою витривалість. Тоді вийдемо не лише рівними, але переможцями, а на альпійських вершинах залопотить у воздуху наш прапор і загомоніють сурми гимном нашої побіди!” Саме тоді в Швейцарських Альпах відбувалися Олімпійські ігри.

В жовтні 1947 р. перестало битися серце Батька української фізичної культури. Похований у м. Тржич (Словенія).

Фізика виживання. Національна держава (НД):

НД – це природне прагнення кожного політично розвинутого народу;

НД – у якій народ є повноправним і єдиним господарем своєї долі на своїй землі;

НД – у якій влада (від сільської до столичної) є носієм національної ідеї і послідовним захисником національних інтересів свого народу;

НД – це та держава, яка діє в ім’я “мертвих, живих і ненароджених в Україні і не в Україні” суцільних українців;

НД – у якій громадяни іншого етносу визнають корінний народ (автохтонів) господарем країни, мають не тільки рівні з ним права, але й обов’язки; знають і поважають його мову; мають умови свого етнічного збереження і розвитку, виступають повноважними представниками культури свого етносу.

Україна – понад усе! Для націоналіста вищі від національних тільки закони Природи.

Природничник-психолог

Такого окремого наукового напрямку ще немає, не могло бути в імперії ССРСР, коли панувала комуністична ідеологія. Про необхідність такого напрямку в часи новітньої історії України, в період екологічної кризи на Землі зможемо переконатись на прикладі біопсихолога, к. біол. н. СНИЖКА ВАЛЕРІЯ ВОЛОДИМИРОВИЧА, ознайомившись хоча б з його українознавчою науковою розвідкою, з його “Нарисами”, де він звертається до питань історії формування української людини, роду, етносу, нації і держави, взаємодії природи й суспільства, ролі мови і культури.

“Соціоприродні психоетнічні особливості. Однією з вагомих засад у формуванні етносу є його самосвідомість...

Людність українських теренів виживала після міграційних спалахів завдяки тому, що її загальна психоетнічна настанова та рівень творчого мислення ніколи не були нижчими, ніж рівень прийшлих як із Заходу, так і зі Сходу, а екологічно-генетична адаптованість – значно вища...

Проте потужні хвилі мігрантів є чи не єдиним реальним засобом ліквідації застарілих економічних, соціальних і політичних систем.

...Землеробські народи, до яких безпосередньо належить і український, швидко розвивають приватновласницьке господарство, яке в Україні сягає, можливо, ще трипільської доби. В середині 18 ст. уже сформувався загальноукраїнський ринок. Національно-визвольна війна під проводом Б.Хмельницького створила умови для розвитку вільного селянського господарства, такого, яке сьогодні називається фермерським...

Передові селяни-землероби мали великий освітній рівень, хоча цьому на заваді стояла кріпацька колоніальна система Російської імперії. Саме аналіз та дослідницьке шукання і є однією з найхарактерніших психоетнічних рис творчого мислення українців, а не тупе длубання в ріллі... Для того, щоб “обробити” різні за своїм агрохімічним складом землі Сірого Клину (Казахстан), Зеленого Клину (Далекий Схід), Парани (Південна Бразилія), Манітоби (Канада), Австралії та США, недостатньо лише вправно “тягти рало”, потрібен був високий освітній рівень і тисячолітній досвід геніальних землеробів-творців... Високий рівень “землеробської свідомості” завжди утримував стабільний загальний психоетнічний рівень, що давало можливість основній масі етнічних українців триматися своїх теренів, а не мігрувати добровільно у пошуках кращих та не розчинитися в просторі...

“Некласичні державність та урбанізація. ...Урбаністична специфічність Трипільської цивілізації полягає в тому, що психологічна жага гігантоманії в цьому регіоні виявляла себе інакше, вона мала своє виявлення вшир: велика кількість протоміст підпорядковувалась місцевим природно-географічним можливостям, бо основним будівельним матеріалом була деревина. Колове розташування споруд свідчить про утвердження та функціонування в тогочасному суспільстві світогляду з головним символом – Сонцем. Відсутність споруд на зразок пірамід, величезних храмів свідчить про відмінні психоетнічні аспекти побудови прадавнього трипільського суспільства від суспільств Східного Середземномор’я та Месопотамії. Для того, щоб збагнути цю особливість, пропоную таку гіпотезу: розповзання міст відбувалося через те, що велика кількість людей прагнула уникнути постійних

контактів, які призводять до конфліктів і тому збільшують психологічну дистанцію. В таких умовах можна займатися лише індивідуальною або родинною працею, яка не потребує спільних контактів. Індивідуальне виробництво натуральних продуктів і створення великої кількості надлишку їх підпорядковувалося інтересам держави. Індивідуальне власне в загальному державному? Це генетична психоепічна настанова, яка чекає свого новітнього державного втілення.

“Традиційна усна народна творчість. Пантеон вищих та нижчих богів дуже різноманітний і широкий, але його побудова значно різниться наприклад, від грецької міфології. Вона тісно пов’язана з докільям і в цьому споріднена з кельтською. Можна стверджувати, що дотрипільські міфи, трипільські і післятрипільські набули взаємовпливу і стали основою слов’янської дохристиянської міфології зі значною зміною, проте культ Природи та шанування пращурів залишалися незмінними. Поєднання господарських ознак і вільної Природи, рослинного світу з тваринами, людинобогів – усе це вміщено в міфологічному світогляді слов’ян у Велесовій Книзі...

“Все на нашому світі іде за заведеним Господом шляхом, і Душі пращурів наших світять нам з Вирію. Але, руйнуючи сей творчий спокій, напали на нас греки, та так зле, що не мали ми що творити, але на все Господня воля, а поки вона існує, існує Всесвіт, є духовний світ і є наше життя, але душі пращурів наших з Вирію говорять, що напасті йшли на нас бо не ретельно віру свою зберігали, але зрозуміли це і як онуки Господні виправимо”. Наведене є свідченням переконаності пращурів наших, що лише збереження духовності та особливостей світогляду може втримувати в цьому житті народ...

З прадавніх часів ті, хто писали, і ті, хто читали, були достойні великої поваги, шанування й обожнення.

Арії – це і є обожнені люди. З плином часу вони перетворились у брахманів, друїдів, дєрвішів, волхвів, чародіїв тощо. Вважають, що, наприклад, друїди були лише мовними носіями своєї світоглядної системи, як і волхви, але та велика утаємниченість їхніх інституцій лише підкреслює існування писемності, хоч це була не аналогічна клинопису, рунічна чи ієрогліфічна тощо...

У творчості нашого народу героїчний епос був, як на мене (Валерія Сніжка. – М.К.), більш інформативним, ніж містичним. Він реєстрував певні події, деякі з них поетично оспівував, наприклад, билини Київської Русі – міць централізованої тоталітарної держави, її творців, захистників, оборонців; пісні про Запорозьку Січ, яка мала демократичний устрій і де героями були всі – від гетьманів та полковників до козацької голоти. В 19 ст. у складі

Російської імперії українці не склали жодного поетично-пісенного твору. Існували лише ті, в яких згадувались часи минулі – героїчні часи минулої слави, і це перегукується з багатьма дощечками Велесової Книги... Про козацьку вольницю пише польський католицький священник таке: “Хоча у Січі жили люди різного роду – бігли й відступники від усіх вір, – однак там царювали така чесність і така безпека, що прибулі з товарами або за товарами, або з якихось інших справ люди не боялися й волосини загубити з голови своєї... Кожен злочин проти чиеїсь чесноти, гостя або січового жителя негайно карався смертю”. Це я навів сприйняття чужинцями нашої, української козацької вольниці – тогочасної “військової академії”, яка готувала і генералітет, і ефрейторів не лише для української армії...”

Закінчую цитувати “Нариси” такими словами (Словом!): “Національна свідомість, любов і гордість за рідну землю, за її історію, за весь свій народ зможуть повернути наше життя до Вищого Розуму, який у далекі часи навертав прадавніх українців до Добра, Правди й Справедливості. Бо хто тільки не намагався “знеславити й зогидити все, що давало сили нашому національному організмові”: усі славні спогади минулого, шляхетну гордість вільного народу, його завзяття, предківську мудрість, власну правду, правду нерабської свідомості. Але ж таки до кінця не викоринили. Сьогодні український народ утверджується як господар на своїй славній землі, він поступово починає розуміти, що він не є рабом, а є творінням Бога – Вищого Космічного Розуму, а зрозумівши це, він, як вільна людина, зміг би “усунути все чуже і руйнуюче, насаджене ворогами України, відродити з нашого світлого минулого і побудувати творчим генієм народу нове і наше, тривале і величне” (Слава Стецько).

Працюючи в Інституті українознавства Міністерства освіти і науки України, керуючи відділом Природа та психологія етносу, Валерій Володимирович вважає, що досліджуючи природознавчий аспект українознавства, потрібно усвідомлювати, що джерела української самості лежать в українській творчій землеробській свідомості, зануреній в колективному підсвідомому, сформованому специфічними природними умовами лісолукової ботанічно-географічної зони України. А тому природознавчий напрямок українознавства (як і всі напрямки) повинен відроджувати, осучаснювати усі замулені часом традиційні психоетнічні здобутки української нації, адаптувати їх до умов міста, сприяючи українізації сучасного урбаністичного суспільства. За мету ставимо вивчення етноформуючого впливу українського природного довкілля у створенні традиційного соціокультурного середовища, збереження та адаптації до сучасності цих надбань і використання їх у вихованні національної свідомості та громадянської відповідальності сучасних і майбутніх поколінь

громадян України. Тому ми переконані, що одним з основних первнів українознавства є наукове узагальнення еколого-адаптаційних якостей та психоетнічних настанов особи та етносу взагалі.

Усвідомлюючи, що українознавство – інтегруюча галузь науки, ми прагнемо використовувати порівняльний аналіз до певних досліджень з археології, етнографії, ботаніки, біогеографії загальної біології, етнопсихології, астрофізики з її міфами, екологією тощо.

Систему екологічної освіти та виховання можна представити як ряд послідовно змінюваних та взаємопов'язаних етапів:

- виховання любові до Природи, прагнення до безпосереднього спілкування із нею – це покладено в основу всіх засобів та методів екологічного виховання;

- озброєння знаннями про основні закономірності генези Природи, складні еколого-адаптаційні та еволюційні взаємовідносини між людиною та Природою, необхідності осмислення та врахування вразливості її структури та обмеженості можливостей самовідновлення після нанесеного людською діяльністю Природі збитку;

- виховання екологічної культури, яке включає в себе формування професійної екологічної освіченості, формування екологічної свідомості та передбачення, культури відчуттів, етнічної естетики, моральності та культури поведінки в природному середовищі, екологічної культури праці та споживання “дарів” довкілля;

- виховання громадянської відповідальності за стан національного довкілля як підсумок усієї діяльності по вихованню любові до природи і формування особистісної екологічної культури, як і патріотичності відчуття піднесеності і любові до своєї Вітчизни.

Українознавство, як галузь освітньо-дослідницького комплексу сучасних наук України, має включати в себе фундаментальне дослідження джерел виникнення та розвитку українського етносу. Для цієї діяльності актуальними є досягнення етнопсихології, проте і той новий напрямок досліджень, який ми визначаємо як психоетнічну екологію, здатен значно посприяти у дослідженні природознавчого аспекту українознавства. На відміну від етнопсихології, яка вивчає і пояснює діяльність уже існуючого етносу, психоетнічна екологія воліє вивчати ті предтечі, які сприяють виникненню певних типів людності, формуванню етносів і їхніх оригінальних засад через особливості психічної діяльності і у безпосередній та найщільнішій сув'язі із Природою.

Ось такий він пан Валерій сьогодні зі своїм гуртом у відділі, де все це і планують, і виконують, пишуть посібники та монографії.

Велика пам'ять його родині, його мамі Євгенії, вчительці, татові Володимиру, викладачу вузу, які сподобились народити з любов'ю Валерія 30 серпня 1946 р. в Києві. Душа діда Лавріна Сніжка радіє і за сина Володимира, і за онука Валерія.

Додатковий матеріал про творчий шлях Валерія Сніжка можна прочитати в книзі Кононенко М.П., Сазоненко Г.С. Українські вчені – натуралісти, математики, лікарі, педагоги. - К., 2001, - с. 158-164.

Географія

Я глибоко переконаний, що пізнавати Світ треба через географію своєї держави. Необхідно передусім знати свою країну, розуміти те, що стосується її географічних особливостей.

П.Г.Шишченко

На сучасному етапі свого розвитку географія набуває напрямку, який можна назвати інженерною географією. Разом з тим географи в нашій країні активно включаються в розробку найважливіших народногосподарських проблем, працюють у міністерствах, планових органах, Верховній Раді, науково-дослідних інститутах, зокрема Інституті українознавства Міністерства освіти і науки України.

Визначну роль у житті людства відіграє географічне середовище – та частина природи, яка залучена до виробничого та естетико-культурного процесів. Є фізико-економіко-географи, геоморфологи, океанографи і гляціологи, зоо-і ботаніко-географи, геополітики тощо, а також картографи і кліматологи, метеорологи, біометеорологи. В географічному середовищі всім “править” погода. Вже давно помічено, що погода впливає на самопочуття як окремої людини, так і на цілі регіони. Ще відомий лікар Гіппократ помітив: “Якщо багато людей одночасно захворіли однією і тією ж хворобою, то причину слід шукати в тому, що є спільним для всіх, а саме – повітря”.

Погодою займається метеорологія, що походить від грецького слова “метеора” – “дещо про Небо”, буквально, це наука про метеори (але не про метеорити). Вивчає метеорологія гідрометеори (дождь, сніг, град), повітряні метеори (вітер, пилові бурі), літометеори (пил, пилок), метеори що світяться (веселка, марево), вогняні метеори (блискавка) тощо.

До важливих метеорологічних характеристик, що впливають на людину, слід віднести стан Неба: освітленість та кількість ультрафіолетових променів; атмосферний тиск, що регулює парціальний тиск кисню; магнітне поле Землі; іонізація повітря; атмосферна електрика.

Цікаві факти (фізика виживання). 1. Що таке зона комфорту? В нормально провітрювальному приміщенні (повний обмін повітря протягом години) зона комфорту зберігається за такому співвідношенні температури і відносної вологості:

Температура	20	25	30	35
Відносна вологість, %	85	60	44	33

2. Протягом кожної доби на поверхню Землі випадає 800 млрд. тонн прісної води у вигляді різних опадів, за рік – це становить метровий шар води, але опади відбуваються не рівномірні, з різною регулярністю в залежності від сезонів.

3. Суміш сніга з сіллю залишається рідкою не замерзаючою масою при температурі до -8 градусів, розтоплення льоду сіллю можна досягнути навіть при температурі -20 градусів, але процес танення буде повільний. Практично звільнення доріг від снігу за допомогою солі ефективний при товщині снігу до 5 см. Використання солі для очистки доріг від снігу має і негативний бік: сіль викликає корозію автомобілів і забруднює водойми та річки хлоридами, а землю – натрієм. Тому цей спосіб боротьби з обледенінням доріг в багатьох містах заборонений.

4. Термічні умови регулюють інтенсивність процесів фотосинтезу, і відповідно впливають на ріст і розвиток рослин. Фотосинтез досягає максимуму при температурі біля 20-25 градусів, подальше підвищення як і пониження, призводить до сповільнення. Максимальний ріст рослин відбувається в період зростання температури повітря до 25, але при температурі повітря 30 градусів ріст різко припиняється.

Погода не визнає людських (державних) кордонів, а тому цілком логічно виникла Міжнародна метеорологічна організація, яка в 1951 р. стала одним із спеціалізованих агенств ООН, і називається Всесвітньою метеорологічною організацією (ВМО). Стало можливим співпраця в розвитку мережі метеорологічних і гідрологічних станцій, швидкому обміну інформацією, стандартизації метеорологічних приладів, засобів обробки і аналізу результатів спостережень та спонуканню до наукових досліджень і освіти в області метеорології різних держав і України зокрема. Розвиток ракетної техніки, наукові і практичні основи якої були закладені українськими вченими, дозволило метеорологам значно підвищити стелю інструментальних вимірів в атмосфері, виходити в мезосферу і термосферу, що багаторазово збільшило інформацію про погоду на нашій планеті, стало доступним у повсякденні.

Вивчення взаємодії Океана і атмосфери (п'ятого океана) – одне з самих важливих завдань сучасної метеорології і близьких до неї наук. Світовий океан (Океан!) є не тільки величезним резервуаром води, але й величезне хранилище запасів тепла, що поступає в

атмосферу і тим самим визначає умови погоди на Землі. Окрім того, океанська вода – активний поглинач вуглекислого газу з атмосфери та місце проживання мікроскопічних водоростей, які дають великий внесок в збагачення земної атмосфери киснем шляхом фотосинтезу. Тож Океан виконує функцію легенів нашої планети. Свої легені людина забруднює двома шляхами: димом (наркомани) та пилом (шахтарі); так само легені Океана людина забруднює кораблями, що затонули, хімікатами, нафтопродуктами та пластиковими виробами (пляшки, кульки й кульочки, капронові сіті тощо).

Накінець, на поверхні Океану в районах полюсів сконцентрована велика кількість льоду (від 14 до 28 млн. кв. км), величина якого коливається залежно від сезону й стану самого Океану. Через все це механізм атмосферної циркуляції, а значить і формування клімату та погоди, значно пов'язані з Океаном. Коливання теплозапасів в будь-якому з 5 океанів, зміна інтенсивності океанських течій та розмірів площ морського льоду призводить до великомасштабних змін погоди, що й відчувають окремі материки та Україна наша у Європі.

Північний і Південний географічні полюси Землі – обидва знаходяться в льодовій пустелі, протягом року скуті морозами. Північний полюс вкритий 2-3-х метровою товщею льоду, Південний – знаходиться на континенті Антарктида, вкритим льодовим панцирем товщиною 3-4 км з морозами нижче -80 градусів і вітрами до 80 м/с.

Українські рекорди (з книги Гінеса). Саме вітряне місце – на горі Ай-Петрі (Крим): тут вітер дме 125 діб у році, а його швидкість іноді досягає 50 м/с. Для порівняння: вітер 30 м/с здуває залізничні вагони з рельс.

А як це ми уявляємо свою планету? У вигляді глобуса, з його меридіанами і паралелями. Яким чином розпрямити його на площину, зробити карту?..

Спогади. Давно це було... в 60-ті роки 20 ст., коли людство з хвилюванням слухало про політ в Космос Юрія Гагаріна, мені доводилось часто з цього приводу виступати перед учнями. На такому великому зібранні, запитав хлопчик: “А як Гагарін повернувся на землю?” “На парашуті разом з кораблем” – відповідаю. “Так це ж великий мав бути парашут” – вигукує він. “Як же він не зачепився за меридіани і паралелі?!”

З самих давніх часів, коли головним в житті людини для виживання було добування їжі та захист від ворогів, людині необхідно було весь час переміщуватися, що вимагало гарного орієнтування на місцевості. Розвиток мореплавства вимагав точних карт, схем – знаходження координат на місцевості.

Поряд з цим, накопичення астрономічних знань, спостереження Небесних тіл і, усвідомлення, що Земля – одна з планет Сонячної системи, поставило перед людьми проблему – визначення форм і розмірів її, вивчення її полів (гравітаційного, електромагнітного).

З'явилась наука про виміри Землі – геодезія: елементарна (просто геодезія) для вимірювання невеликих площ, що їх можна вважати плоскими і вища геодезія – для вимірів на великих площах, де кривизна поверхні Землі відіграє суттєву роль.

Геодезія разом з астрономією, гравіметрією (наука про вимірювання прискорення, яке створює Земля), геофізикою тощо дозволяє виміряти геометричні і геофізичні параметри Землі, знаходити швидкість її обертання, враховувати рухи (переміщення) полюсів, вивчати деформації земної кори, контролювати стан інженерних споруд (мостів, веж, високих будівель тощо). Існує морська, супутникова, прикладна геодезія. Все зводиться до знаходження 3-х величин: віддалей, кутів і різницю висот точок. В прикладній геодезії – виміри на будівельних площадках, при розмітці на місцевості.

Існує безліч систем координат: прямолінійні (декартові), полярні, криволінійні (колові, гіперболічні), геоцентричні (початок в центрі мас Землі).

Будь-яка мапа – плоска поверхня. Тут і виникає задача відображення криволінійної поверхні на площині. Цим займається математична картографія. Розглянемо один з поширених методів – циліндрична проекція, при якій Земна куля вписується в циліндр і дотикається по екватору. Сітка географічних координат (мередіанів і паралелей) проектується на поверхню циліндра у вигляді взаємоперпендикулярних прямих ліній, потім циліндр розрізається по вертикалі і розгортається в площину.

В 20 ст. робилось так: геодезисти послідовно вкладали на місцевості вповдовж лінії, яку вимірювали, сталіні 20-метрові стрічки, а для точніших вимірювань – підвішували на опорах 24-метрові проволочки з інвару (сплав, що не залежить від зовнішніх умов). Надзвичайно кропітка праця!

Кутові виміри проводилися за допомогою теодоліта – оптико-механічного приладу, основною частиною якого слугує зорова труба.

З середини 20 ст. настала революція геодезичному приладобудуванні: в геодезію прийшла електроніка.

Величезну роль зіграла поява в 1960 р. лазерів, розвиток мікроелектроніки, а згодом – комп'ютерна техніка і супутникові технології. Тож для вимірювання віддалей замість мірних стрічок і проволочок сьогодні використовуються електромагнітні хвилі. Це скоротило час

вимірювань буквально до декількох секунд (а були тижні чи місяці!), причому незалежно від довжини вимірювальної лінії. (//Наука и жизнь. - 2002. - № 1, - С.58)

Географія починається з дороги, дорога кличе до мандрів... З-за відсутності Вавилонських веж, літаків та дирижаблів, люди йшли чи пливли... В невідомість їх кликала Дорога! Вони ставали подорожніми, своїми власними ногами графили-творили мапи, схеми, описи-маршрути-мандри...

Мандрівник...

“Ступанием своимъ и пядію измериль большую часть Европы, всю Азію и часть Африки”.

Василь Григорович-Барський

1648 року, через гоніння на православних католиками та уніатами Польщі, прибуло до Києва (з м.Бара, тоді Польща) сімейство Івана Барського. У його сина Григорія, який тоді проживав на Подолі, поблизу церкви Успенія Пресвятої Богородиці, 1701 р. народився син Василь, згодом **ВАСИЛЬ ГРИГОРОВИЧ ГИГОРОВИЧ-БАРСЬКИЙ**.

Батько не хотів віддавати хлопця вчитися до академії, бо вважав, що “в ученыхъ излишнее рвение, гордость, упрямство, слабоволие, зависть и прочіе обыкновенные ихъ пороки...” (з автобіографії). Та все ж батько замовив сину гарного вчителя додому з Київської академії. Дізнавшись від вчителя про правила прийому до академії, Василь втікає з дому, з’являється прямо до ректора Феофана Прокоповича.

1723 року Василь їде до Ламберга (Львова), знову ж таки без згоди батька. Там його чекали проблеми – львівські вчені-єзуїти не терпіли вихованців Київської академії. Ще на початку 17 ст. єзуїти спровокували натовп з вогнем і мечем на ненависну їм тоді ще Колегію, а згодом (1658 р.) і спалили її. Та призвичаївшись, Василь з товаришем, назвавшись братами Барськими (народженими в Барі), з’явилися до префекта. Повіривши їм, префект дозволив слухати уроки в класі риторики – йшов 1724 р. Та скоро легенда була розвіяна їхніми однокласниками, і побратимів вигнали з академії. ”Брат” (Леніцький) зумів добитися повернення їх до академії, головню завдяки втручання уніатського єпископа Афанасія Шептицького. Та все ж тішилися над своїми ворогами недовго – вирішили не ризикувати і самі покинули академію. Молоді люди зібралися у мандри... Дорога кличе!

Везіння приходять сміливцям. Саме тоді один з уніатів зібрався йти до Риму, і хлопці пристали до нього. Академія видала їм свідоцтва: “...руси з області Польщі, студенти шкіл Львівських мандрують до Рима. 08.04.1724 р.”.

Дорогою Василь писав історію свого мандру. Його щоденник стає поглибленим описом усього, що бачив: архітектура і внутрішня будова будинків, міські водопостачання, стан і життя в церквах та монастирях, стан міських вулиць, пам'ятників.

Кроки Дорогою до величі. 1 червня 1724 р. прибули до Відня. Було свято Тіла Господнього. За три тижні вступили до земель Італії... В м. Барлеті “брати” розходяться. Василь залишається без грошей і достатку і з цього часу покладається тільки на себе. 18 серпня досяг Рима. Далі була Флоренція, знову Венеція, вступає до семінарії, щоби вивчити грецьку мову. Тяжко було порозумітися зі своїми сусідами-учнями, які робили усіляки прикrostі, аж до спалювання його щоденника. Пішов до Сирії, де й завершив вивчення грецької мови...

...Безліч островів Середземного моря – все це цікаво й оригінально описано в щоденниках. По дорозі в Єрусалим побував в Туреччині: “Беседи их мерзостны к слышанию, зрєніє же и хожденіє зверское, а не человеческое; целование же и приветствіє, и яденіє и пеніє свинское имуть, словом: всего міра последнейій народ нравом и житієм...” Тільки в містах діяли суди, а за межами – дикість і страх.

Тож Єрусалим... Після 7-місячного перебування в ньому, прибуваємо в Єгипет, в Каїр, де й розпочав вивчати й описувати всю державу – як стародавню, так і нову її історію. Від пірамід та обелісків у захопленні не був. Після опису всього побаченого переходить до святих описів, намагаючись саме таким чином пояснити цю велич людської пихатості.

За Єгиптом – Аравія, знову Єгипет, Сирія, де вперше сповідався арабською мовою.

На одному з островів Середземномор'я Патмосі попадає в чумну епідемію. Зупинилась хода... та не гаючи часу, стає вчителем: одних вчить грецької мови, інших граматики, третіх вчить писати – цілих 6 літ. Сам вчив риторику, фізику.

31 грудня 1743 р. Василь Григорович прибуває-приходить до Цареграда – на прохання московського посла Вешнякова. Разом вони були прийняті верховним візиром. До візира посол мав прибути зі своїм почтом, але священик саме в цей час мав нести службу, готуючись до літургії, і Вешняков у якості священика взяв Барського. Увесь цей прийом Барський описав детально...

Вешняков запропонував Барському бути настоятелем посольської церкви, на що отримав категоричне відмовлення. Почитавши щоденники Барського, посол відпустив його, забезпечивши усякими документами для вільного проїзду усюди.

...Не всі і не завжди дороги прямі, часто закручені, а то й мають зворотний біг. Саме ця Дорога й привела Барського знову до Цареграду у 1746 р. Послом тепер був Неплюєв, який

щоденників не читав і звелів відправлятися Барському до Петербурга. Василю Григоровичу все ж вдалося виплутатися з цього горя і пішки відправитися додому. Тепер Дорога вела через Румунію, Болгарію, Валахію, Молдову, Польщу... і 2 вересня привела до Києва. Поклонився Софії... минуло 24 роки... Далі Поділ – Успенський Собор і... вдома. Старенька мати ледь впізнала сина.

Через місяць, 7 жовтня 1747 р. зупинилось серце... Тіло Василя Григоровича Григоровича-Барського під церковний передзвін всього Подолу було перенесено до Братського Богоявленського монастиря...

Народописна карта України

Є дороги самі по собі, є дороги блукань, а є Дороги Знань, які вимагають схем, мап – бачень місцевості. Основоположником географії України був СТЕПАН ЛЬВОВИЧ РУДНИЦЬКИЙ, народжений 3 грудня 1877 р. в м.Перемишлі.

Степан Рудницький започаткував картографічний напрям в українській географії: “Фізична стінна карта України (Мірило 1 : 1000 000)”, “Карта клімату України”, “Геологічна карта України”, “Народописна карта України (Мірило 1 : 5000 000)”. Всі вони були видані у Львові 1918 р.

Батько Степана викладав в гімназії історію та географію. Родина сповідувала передові гуманістичні ідеї та українську народну культуру. Після середньої освіти Степан вступає до Львовського університету, закінчує 1899 р. з правом викладання географії та історії українською, німецькою та польською мовами. В університеті Степан цікавився і астрономією, займався вивченням сонячних плям. Починаючи з 1904 р. збирає матеріали до курсу географії України, і в 1910 р. виходить його книга “Коротка географія України. Фізична географія”.

З 1905 р. починає дослідження карпатської частини басейну Дністра, детально характеризує долину та притоки: Стривігора, Бистриці (Самбірської), Стрия, Опору, Свічі, Лімниці, Бистриці Солотвинської (Золотої) та Бистриці Надвірнянської (Чорної). Детально описує гірські хребти, обстежує долину Дніпра між селами Бачина та Журавна.

1919 року польська влада звільняє Степана Львовича з університету. Змушений переїхати до Кам’янець-Подільського університету, а 1920 р. переїздить до Відня, де доклав багато зусиль для створення там Українського вільного університету. Після переведення університету з Відня до Праги стає деканом філософського факультету, а також викладає географію у Вищому педагогічному інституті ім. Михайла Драгоманова.

1923-1924 рр. виходять книжки: в Берліні “Огляд національної території України”, в Ужгороді – перший том “Основ землезнавства України”.

Степана Рудницького можна вважати основоположником української політичної географії: “Утворення української національної держави в етнографічних границях є самотнім способом, щоб запобігти заколотам і конфліктам у південно-східному куті Європи, важливому для світового господарства й для світової політики. Без національної української держави доживемо в найкоротшому часі нових тяжких воєнних і революційних катастроф”! Думаючи так, він зійшов на дорогу до радянського ГУЛАГу, яка й привела Степана Львовича 1937 р. на Соловки (Соловецькі острови у Білому морі) де й скінчилося земне життя академіка (обраного 1929 р.), українського патріота. Зловісна комуністична влада зрадницьки запросила у свої тенета Степана Львовича 1926 р. до Харкова, де був призначений завідувачем кафедри Геодезичного інституту. 1927 року він засновує Український науково-дослідний інститут географії та картографії і обирається першим директором.

Утішмося (?): 1965 р. військовий трибунал (чому б не мясокомбінат?!) Києва скасував постанову судової трійки Ленінградської обл. у зв'язку з відсутністю складу злочину у справі С.Л.Рудницького... А чому суд засідав з приводу Рудницького? Хіба він був винен? Суд мав би розглянути винуватців у скоєнні злочину над Рудницьким. Сподіваюсь що вже не довго чекати... Дорога веде до нюрберга-Києва...

Рудницький С.Л.

ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНІ ЧИННИКИ В ПОЛІТИЧНІЙ ГЕОГРАФІЇ УКРАЇНИ

...Кримські гори Яйла мають для України тільки негативне політико-географічне значіння. Вони давали захист готам і византійцям супроти заборів Київської держави, й вони не допустили до тривкого прилучення Криму до неї. Крим так і полишився поза межами Староукраїнської держави. З цього вийшла величезна для неї шкода: кочівники змогли її основно відперти від моря, потім же самі всадитися на кілька віків у Криму й зробити його центром руйнування України. Тепер і набудуче політично-географічне значіння Криму для України дуже велике, без володіння Кримом вже не могутність, але й самотійність Української держави мусить бути дуже проблематична...

...Треба признати, що велика родючість української цілини мала також свої некорисні політично-географічні наслідки. Родючість цілини наставила українців майже виключно на хліборобство. З цього вийшло й виходить звичайна для хліборобських народів малопростірність й отяжіла сутужність політичної думки. Легке добування життєвих потребностей з родючої землі спричинило самовдоволення й не допускало до витворення загребучого й забірного духу, який є так важною, ба найважливішою прикметою усіх державотворчих народів. З другого боку, великі природні багатства України все принаджували чужих завойовників, котрих рідні краї були природно вбогі, й неначе накликували до експанзії на багату Україну. Аж до найновіших часів – світової війни й “конгресового періоду” – бачимо цю політично-географічну роль природних багатств України в повному розігруванні. Бачимо тепер зайвий раз, які поважні наслідки має для українців велика родючість їхньої рідної землі. Головно для Московщини є Україна як її житниця так важна, що кожен російський уряд мусить звернути всі свої зусилля на те, щоб Україну якнайсильніше держати у руках. Це відноситься до всякого тамошнього уряду, будь він абсолютний, демократичний чи большевицький, так нині, як і на найдальшу будучину, аж доки Московщина не зірве зі своєю дотеперішньою, дуже хибною господарською політикою: занедбувати хліборобство у себе дома з огляду на легкий довіз хліба з багатої України...

С. Рудницький

ОГЛЯД НАЦІОНАЛЬНОЇ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

(БЕРЛІН, 1923)

1. Декілька вступних заміток. Національна територія – це головна основа нації. Як кожна інша громада живе, так і кожна нація мусить посідати певний кусень земної поверхні, на котрому вона живе й розвивається. Інші головні основи нації, а то: рідна питома культура, одноцільні історично-політичні традиції про минуле й змагання про будуче, самостійна мова, питомі расові прикмети мають, яко признаки самостійної нації, багато меншу вагу. Вони щойно в зв'язку з територією дістають свою силу.

...тут ще раз мушу зазначити, що справа меж суцільної української території це справа не тільки політично, але й науково важна... Ярким приміром такого злочинно-легкодушного поступовання є останній меморіал, вручений парижській мировій конференції українською місією в Парижі (1919 р.). Ці межі, яких він перед світовим форумом домагається для Української Народної Республіки, полишають на одному тільки Підкавказзі до 180 тис. кв.км

суцільної української території (!) з поверх трьома мільонами переважно українського населення на Біг чії руки!

Українська географія

Географія має давати повне і всебічне зображення сучасного лику Землі, своєрідної миті в історії планети. “Ця мить – сучасна епоха (з її морфологією літосфери, з її гідрологією, кліматологією, її флорою, фауною і людськими істотами) є цілком складним і мальовничим світом явищ і фактів, всебічне значення котрого і становить предмет географії” (ПАВЛО АПОЛЛОНОВИЧ ТУТКОВСЬКИЙ). В 1913 р., на лекції “Завдання і межі географії”, він оригінально розмірковував стосовно предметної області географічних досліджень, їх зв’язку з астрономією, вищою геодезією і картографією, геологією, метеорологією, зоологією, ботанікою, антропологією.

Цікавою була думка Павла Аполлоновича стосовно “географічних причин нашого варварства”, висловлена в Київському університеті 25 січня 1915 р.: “Так звані нашестя азійських варварів, незрозумілі за нормальних умов життя кочовиків, були викликані не внутрішніми, а якимись особливими зовнішніми причинами стихійного лиха – якимись грандіозними і нездоланими фізико-географічними явищами у Середній Азії, якимись природними змінами, що діяли на вельми обширних просторах”. На думку вченого, це були не вулканічні і сейсмічні процеси у Середній Азії, він пов’язував їх із виникненням і поширенням у Північній півкулі зони пустель післяльодовикового походження. Логіка була тут такою: кочівники могли рушити на Захід саме тому, що з півночі – тайга, з півдня і сходу – високі, неприступні гори, а “в обширній Туранській низовині й далі – у південноруських рівнинах від Волги до Дунаю збереглися ще й у той час квітучі степи. Зрозуміло, що на захід, у Південну Росію, й попрямував потік утікачів від жахів мертвої пустелі, що народжувалася”.

1 березня 1858 р. у с. Липівці (зараз на Вінниччині) народився хлопчик, якого нарекли Павликом. 1882 року Павло закінчив природниче відділення Київського університету і протягом 1884-1895 рр. працював консерватором геологічного кабінету університету. 1896-1904 роки – викладач у київських гімназіях, 1904-1913 рр. – інспектор, згодом директор народних училищ на Волині.

1917 року Павло Аполлонович обирається професором Київського університету. Цього ж року засновує при університеті Географічний інститут.

Павло Аполлонович був активним членом Товариства дослідників Волині (1900-1922), яке сприяло формуванню кваліфікованих природознавців-педагогів, істориків, географів свого краю, діячів культури й освіти. У своїй роботі “Карстові явища і природні артезіанські джерела Волинської губернії” на прохання Луцького міського голови виклав свої міркування щодо організації в м. Луцьку водогону, відзначив: “Води річки Стирі в санітарному стані занадто занедбані, в той час водовози беруть її в мілких місцях, каламутячи колесами мул та багнуку. Вище Луцька по р. Стирі розташовано багато поселень, що забруднюють воду річки, і тому створити водозабезпечення міста на користування цієї водни нераціонально, а єдиним джерелом для водопостачання м. Луцька є горизонт артезіанської води, яка залягає під товщею білої крейди на глибині не менше 25 сажнів від поверхні. Ця вода цілком надійна в бактеріологічному відношенні і має властивість гарної питної води, як це доводять свердловини сусідніх місць Волині”.

Разом з В.І.Вернадським Павло Аполлонович брав активну участь у створенні і розвитку першої Академії наук України, яку було створено 27 листопада 1918 р. – президентом обрано Вернадського. Тутковський очолював відділ фізико-математичних наук.

1919 року П.А.Тутковського призначено головою Сільськогосподарського комітету республіки, водночас він очолює комісію по вивченню природних багатств України. Йому доручають розробку планів розгортання в республіці геологорозвідувальних робіт та геологічної зйомки. Він бере особисту участь у експлуатації розробок на Донбасі, Чернігівщині, Волині.

Павла Аполлоновича шанують на Житомирщині. Створена у Волгубрадї комісія профспілок визнала професора Тутковського героєм наукової праці. За великий внесок вченого у дослідження корисних копалин краю губернська рада профспілок постановила нагородити Тутковського цінним подарунком – спецодягом (повний шкіряний костюм і чоботи), продовольчим пайком та сталевим геологічним молотком Волинський пролетарій. - Житомир, 1921 р. - 10 липня).

Велику увагу Павло Аполлонович приділяв бібліотечній справі. Саме він був одним з активістів по створенню бібліотеки АН України.

Створення національної наукової термінології Тутковський вважав одним з наріжних каменів відродження української культури. В 1918 р. він брав активну участь у роботі “Термінологічних засідань”. Ще більшу увагу приділяв проблемам української мови. Ця позиція привела до того, що в кінці 20-х років 20 ст. вченого почали називати “націоналістом”, що почесно тепер, але тоді це була дорога до ГУЛАГу. Та ця дорога

видатного вченого, українознавця і громадського діяча передчасно закінчилася 3 червня 1930 р. Кожна з наукових праць вченого має ще й цінність як українознавча розвідка. Лише бібліографічний список праць, публікацій, повідомлень становить понад 600 назв.

Великий інтерес викликала доповідь “Геологічні пам’ятки природи України”. Він твердив, що необхідно захищати і пам’ятки неорганічної природи: печери, гігантські валуни, водоспади на річках Уж, Тетерів, Уборть, природні артезіанські джерела тощо.

Багато публікацій Тутковського в “Киевском слове” було присвячено питанням просвіти, освіти та виховання молоді. “Ніхто не буде заперечувати, що в навчально-виховному процесі небажаний односторонній розвиток молоді в школах, спрямування її розумових і духовних здібностей в один який-небудь бік, всупереч іншим. В той час саме це ми спостерігаємо в навчальних осередках як у нас, так і за кордоном – це надзвичайна перевага чисто книжної освіти, ізольованої від конкретного світу й дійсності... Школа забалакує учнів і молодь, яка навчається, що є далеким від дійсної уяви. Все це не має бути для майбутніх громадян і громадських діячів. Теперішня школа плодить верхоглядів, що згодом приведе до небажаних результатів” (Киевское слово. - 1893. - № 1989. - С. 1).

Павло Тутковський

ЗДОБУТКИ ПРИРОДНИЧОГО ОБСЛІДУВАННЯ УКРАЇНИ ЗА ОСТАННІ 10 РОКІВ (1914-1924)

1. Мертва природа (геологічні дисципліни).

...Величезні невичерпні багатства ріжнومانітних і найкращих глин в Україні відоме ще з найдавніших доісторичних часів (згадаймо хоч Трипільську керамічну культуру) й вживалися для гончарства порцелянового й фаянсового виробництва та інших керамічних виробів. Зложища найчастіших каолінів і ріжних цінних сортів глин надзвичайно широко розповсюджені по Україні і мають велику економічну майбутність. За новіших часів дослідями родовищ каоліну й глин займалися дослідники на Катеринославщині, на Волині й Київщині.

6. Природнича українська термінологія.

Пекуча проблема мати правильну природничу українську термінологію, що досі була надто мало вироблена, спричинила заснування ще при Природничій секції колишнього Українського Наукового Товариства (що згодом злилося з Всеукраїнською АН) окремої Термінологічної секції (з ініціативи і під енергійним керівництвом О.А.Янати). Тепер ця секція становить частину Інституту Наукової Мови при Всеукраїнській Академії наук.

Секція працює дуже напружено і видала вже цілу низку ретельно оброблених наукових матеріалів по різних галузях природознавства і виготовила ще низку дальших матеріалів, що мають бути надруковані за найближчого часу.

(Україна. - 1924. - Кн. 1-2, - с. 110-120).

Роздуми-відчуття. Вночі 25 лютого 2004 р. я відчув як від мене відокремився я, з мене виходила моя копія – плавно й тихо, подумалось, що хтось зайшов до мого ліжка, навіть підняв голову і подивився, не було нікого і я зрозумів, що то я... Після цього зразу заснув... Цікаво, куди пішов мій двійник?.. Чи повернувся?.. Тепер я зрозумів, що телепортація відбувається не окремими частинками (вроздріб), а цілою матрицею... Як бути в цьому випадку з душею?.. Вона залишається з ким?..

“У боротьбі важлива голова”

Постать, постаті... йде від постати завдяки своїм успіхам, своєї праці й розуму. Це велич духу, сили, стати історичною подією чи в поезії, чи в науці, чи в спорті. Постать співзвучна з територією, з народом на цьому терені. Бачачи постать, люди співставляють через себе, проектуючи себе з середини на зовнішність постаті, формують уяву про державу, її народ. І якщо ця постать з України, вона стає сторінкою українознавства, історією України.

Якщо ця постать чемпіон чемпіонів, протягом 25 років є символом непереможної сили; протягом 5 років (1905-1909) переможець “туше” 3-х чемпіонів світу, кількох чемпіонів Європи і десятки чемпіонів окремих країн світу, а родом з Полтавщини, – то це і слава Україні, яку й прославив ІВАН МАКСИМОВИЧ ПІДДУБНИЙ. Народився Іван 1871 р. в с. Красіонівка Золотоношського повіту (тепер Черкаська обл.), в козацькій сім’ї. Батько Масим Іванович міг легко кидати 5-пудові мішки з зерном на віз, розгинати підкови. Іван отримав від батька силу, а від матері тонкий музичний слух, співав в церковному хорі. Понад 20 років прожив у своєму селі. Та сила кликала в дорогу, Велику Дорогу. Першою зупинкою стає Севастополь, найнявся вантажником в порту, де за силу і великий зріст його називали Іваном Великим. 1895 року переїхав до Феодосії, саме тут розпочав займатися гімнастичними вправами та гирьовим спортом. 1897 року вперше виступив на чемпіонаті з боротьби на поясах. З 1898 р. виступає в Севастополі як професійний борець, згодом – цирк в Києві. 1903 року вступив до Петербурзького атлетичного товариства, від якого був посланий на чемпіонат світу в Париж, де програв французу Раулю ле Буше. Перемогу-реванш над Буше взяв в Москві у 1904 р. 1905 – стає чемпіоном світу в Парижі.

Тренування і спосіб життя. Ранок: зарядка, – холодний душ, – масаж, – снідак. Година теоретичних занять: правила боротьби та прийомів. Відпочинок. Тренування з борцями-аматорами: з першим – 20 хв., з другим – 30 і з третім – 40 хв. Потім 15 хв. бігу з 20 кілограмовими гантелями в руках. У вільні від тренувань дні – загартування: 25 хв. у “докторському ящику” – парова ванна з температурою біля 50 градусів, після неї крижаний душ, відпочинок, – відпочинок, загорнувшись у теплі ковдри. Вечорами прогулянки з 32 кг-мовою металевою палицею.

Завдяки таким систематичним тренуванням, поміркованому способу життя й раціональному харчуванню, спортсмен Піддубний перемагав своїх найтитулованіших супротивників і до кінця зберіг свіжість і силу.

Тактика бою. У Парижі довелося боротися з найсильнішим важковаговиком Європи данцем Єнсом Педерсоном, який мав колосальну силу, легко ламав підкови, сплітав із залізних прутів вісімки, підіймав величезні вантажі, до того ж володів бездоганно технікою боротьби й фантастичною витривалістю, – і український богатир переміг данця тактикою: у середині поєдинку раптом ослабив наступ, почав діяти повільно, немов утомлений, часто й важко дихав, рухався невпевнено й мляво. Єнс кинувся в атаку, що й стало йому миттєвою пасткою – блискавичним і майстерним кидком Піддубного.

Гастролі: Італія - Алжир - Бельгія - Німеччина. 1906 року перемога на 2-х чемпіонатах світу – у Парижі і Мілані. 1907 року у Відні вчетверте стає чемпіоном світу. 1908-1909 роки – Париж та Франкфурт – ще два звання чемпіона світу.

Психологічний антракт (3 роки). Новий зигзаг Дороги і... Красіонівка. Одружується, купує будинок, спілкується з українською, рідною природою, займається сільським господарством, дарує своїм рідним братам 200 десятин землі.

Та спорт не відпускає: Полтавський цирк, Московський цирк... 1925 рік – перемога у міжнародному чемпіонаті в Нью-Йорку, гастролі в Чикаго, Філадельфії, Лос-Анджелесі, Сан-Франциско та інш. містах. Американці пропонують залишитись назавжди. Відмовляється. Тоді вони створили економічну пастку – переробили його контракт, в якому з’явилась умова, що залишаючи Америку, не можна буде вивозити банківські рахунки (а було вже понад 500000 доларів). Не допомогло й це... В Ленінграді серед натовпу зустрічала й дружина. З собою Іван Максимович привіз невеличку валізу, в якій борцівське трико та медалі.

Поїхали до рідної Красіонівки. Побачив занепад в своїх господарствах – своєму й братів. Братів розкулачили і вивезли до Сибіру... З розпачу поїхав до теплового моря в Єйськ на Кубані.

1939 року Івану Піддубному присвоєно звання заслуженого артиста республіки та нагороджено орденом Трудового Червоного прапора. 1941 року в Тульському цирку (Росія) відбувся прощальний виступ 70-річного атлета.

ЦФ. Під час німецької окупації Єйска, ходив Івн Піддубний з викликом: з орденом, гордо говорячи, як завжди українською: «Я їх перемагав в Німеччині, не боюсь і у себе дома». Одного дня зупиняється авто, в якому полковник СС пізнає непереможного богатира над німецькими борцями! Пропонує йому роботу – черговим в біліардній, в якій відпочивають німецькі офіцери. Як пригадували односельці (тоді ще діти, – прибігали погрітись): Іван Максимович підтримував належний порядок, якщо заводилась бійка, брав за вухо одного з «бійців» і виносив (!) на вулицю. Німці притихали й гра продовжувалась.

...За співпрацю з завойовниками, після перемоги, КГБісти заарештували Івана Максимовича. Розпочались допити. Шукали й американські долари!..

Фініш атлета. 1945 року переїздить до Єйска на Кубані, – поклик предків, запорозьких козаків, переселених після знищення Запорозької Січі. Цього ж року раптом викликають до Москви: отримує звання “Заслуженого майстра спорту ССРСР” і... прощальний вихід на килим зі своїм учнем Олександром Мазуром.

Повертається додому, дізнається, що персональну пенсію ліквідовано, а це рівнозначно смертельному вироку (голодні роки 1945-47). Грошей не вистачало на хліб. Допомагали сусіди: запрошували до столу, давали взуття. Згадували його слова: «Хоча б відправили до Будинку старих, де б я міг наїстися борщу та хліба»...

I... зупинка непереможеної ходи 8 серпня 1949 р.

Чемпіон чемпіонів. Іван Максимович завжди говорив, що у боротьбі важлива голова, а не тільки сила – це техніка й досконала тактика боротьби. Він був прикладом чесності у спорті, ніколи не забував напутні слова батька, коли випроваджував сина із села в Севастополь: “Пам’ятай, Іване, що роду ти з батька-матері козацького, запорозького, і що козаку честь дорожча матері, дорожча батька. Запам’ятай, Іване, продаси честь – не син ти мені і я не батько тобі”.

“Великий конструктор великої авіації” (Б. Патон)

Українські постаті – це ті подорожні, Дорога яких перетнула терени України (це в просторі), а в часі – досить вагома частина її біографії і **«во благо України»**.

1906 року в с. Троїці Московської обл. народився хлопчик ОЛЕГ у батька КОСТЯНТИНА АНТОНОВА, який тоді й гадки не мав, що колись буде радянська влада, яка

вбудує імперію ССРСР, до якої ввійде колишня Малоросія і його син стане в Україні Генеральним авіаконструктором, Героєм Соціалістичної Праці, лауреатом Державної премії, академіком, професором Харківського авіаційного інституту.

Під його керівництвом створені літаки: Ан-2 (1947 р.), Ан-14 – поршневі; турбогвинтові Ан-10, Ан-24, Ан-32 (пасажирські); Ан-12, Ан-22 (“Антей”), Ан-32, Ан-124 (“Руслан”) – (військово-транспортні); реактивний Ан-72 (1977 р.); цілнометалеві спортивні планери А-11, А-13, А-15. Перший планер “Голуб” був зроблений з фанери і водопровідних труб у 1924 р. Олег Костянтинович згадував: “...навчаючись в Ленінградській політехніці пік планери як млинці”; з’ялялись один за одним, відрізнялися оригінальністю. Після закінчення інституту, направляється до Москви для організації Центрального бюро планерних конструкцій. В 1933 р. 27-річний Олег Костянтинович – Головний конструктор планерного заводу в Тушино (Москва). Він створив біля 30 типів безмоторних літаків. У роки Другої світової війни понад 600 транспортно-десантних планерів А-7 доставляли солдатів, техніку, бойове спорядження на різних ділянках фронту, широко використовувались для допомоги партизанам. Недаремно Олега Костянтиновича було нагороджено медаллю “Партизану Вітчизняної війни” Першого ступеня.

Він будував планери і дельтаплани, намагався будувати гідроплани – підводні тягачі для експедиції Донецького клубу науково-технічних досліджень аквалангістів “Іхтіандр” (60-і роки 20 ст.) (з ініціативи автора – М.К.).

У 1952 р. Конструкторське бюро Олега Костянтиновича Антонова переводять з Новосибірська до Києва – новий етап в його історії, Українська історія. Вже тут було створено чудовий спеціалізований Ан-8, здатний перевозити до 11 т. великогабаритних вантажів. За кордоном подібна модель з’явилась лише через 10 років. У 1957 р. – пасажирські Ан-10 і транспортні Ан-12. На Всесвітній виставці в Брюсселі в 1958 р. ця модель одержала Велику золоту медаль. Не зважаючи на це Олега Костянтиновича керівництво ССРСР (в особі ЦК КПСС, а він був членом ЦК) звинувачувало конструктора в ненадійності літака. В бесідах (автора – М.К.) з Олегом Костянтиновичем він з цього приводу говорив: “Звинувачують мене, хоч самі ж дають добро перебільшувати паспортний час льотних годин двигунів вдвічі і більше”. Сам я (автор – М.К.) переміщувався просторами ССРСР літаками “Аерофлота” і саме літаками “Антонова”, сподіваючись на їх живучість, бо ж Ан-10 мав 4-і двигуни, а я сам спостерігав як такий літак йшов на посадку на летовище “Жуляни” (Київ) і два двигуни (обидва поряд) не працювали (гвинти не обертались, їх спеціально в таких випадках гальмують, щоби не розкручувались в протилежний бік).

Цікавий факт. До слова. Під час польоту з Києва в Донецьк на Ан-24 я звернув увагу в ілюмінаторі, як лилась цівками рідина з крила на вихлоп двигуна. Розуміючи, що литись може тільки пальне, я викликав бортпровідницю. Цівка зникла. З прильотом в Донецьк, мене запросив командир літака – отримав подяку за уважність і своєчасну реакцію: “Ви попередили можливу катастрофу”.

Ан-24 був пристосований для польотів з ґрунтових летовищ місцевих повітряних ліній. “Найдосконаліший зразок світового значення для машин свого класу” (А.М.Туполєв, авіаконструктор).

Унікальними не лише для сімейства “Анів”, але й для всієї авіації стали гіганти Ан-22 (“Антей”, 1965 р.) і Ан-124 (“Руслан”) – остання модель О.К.Антонова. “Антей” може взяти 60 т великогабаритних вантажів, пролетіти відстань 5 000 км і сісти на ґрунтове летовище. Створення “Руслана” – новий крок у розвитку літакобудування та авіаційної науки. Він піднімає 150 т, доставляє на відстань 4500 км зі швидкістю 850 км/год.

Олег Костянтинович відзначався науковістю підходу до проблем літакобудування, широтою культури – талановитий митець і письменник. Полюбляв спорт, особливо великий теніс.

Життєва дорога закінчилась в Україні у 1984 р. Похований на Байковому цвинтарі.

Славні традиції Антонова продовжив П.В.Балабуєв, про що свідчать такі унікальні машини як Ан-225 (“Мрія”), Ан-70 та Ан-170.

Українські рекорди (з книги Гінеса). Розміри найбільшої злітно-посадочної смуги належать аеропорту Бориспіль (Київ): довжина 4 км, ширина – 60 м, товщина подушки – 90 см.

Карадагізм – хвороба вражень

“Карадаг – надзвичайно ємкісне поняття, добре відоме вченим, аматорам природи й мандрівникам, просто допитливим людям” (Алла Морозова).

Взаємини між Карадагом і людиною віддалені в глибини самих далеких епох, але своє самовираження, проникаючи в час, знаходять у літературі, мистецтві, науці – прагнуть збагнути таїни Космосу й Буття... Проживаючи в Просторі й Часі, свою Життєву Дорогу можна представити в часі такою: Вічність – Епоха – Віки – Роки – Місяці – Тижні – Доба – Година – Хвилина – Секунда – Мить.

Що там роки-віки!
Хочеться жити і жити –

Цінуймо Мить!
Друзі поруч, їх все ще багато!
Хочеться жити і жить!
Цінуймо Мить!
І все це – твоя родина й твоя Україна!
Хочеться жити і жить!
Цінуймо... Мить!

Одна людина поринає в провалля Часу – заглиблена в приморську гальку: пальпує днями камінці. Друга – поринає в Безмежжя Простору – заглиблена в зоряне Небо, третю приваблює морське середовище, зокрема риби.

Першій потрібен День, побільше сонця, – як гарно “грають” камінці в морській воді! Другій потрібна Ніч, – які гарні брилики-сузір’я в її темряві, які яскраві Венера, Арктур, Вега, Альтаір, Регул... Третій – потрібне Море, з його населенням ставрид, скорпен, дельфінів, водоростей, планктону...

Серед біорізноманіття Карадагу, найбільше приваблювало АЛЛУ ЛЕОНТІВНУ МОРОЗОВУ морське середовище, зокрема риби. Вона започаткувала дослідження вуглеводного обміну у риб: “У ставриди й скорпени визначали наявність в крові молочної кислоти і глюкози в скелетних м’язах і печінці – наявність глікогену і молочної кислоти. Саме це було базовим науковим дослідженням, що увійшли до кандидатської дисертації. Було виявлено, що для перших 15 хв. навантаження характерна висока швидкість гліколітичного розпаду вуглеводнів, при подальшому плаванні, 15-120 хв., спостерігається стабілізація рівня глікогену у м’язах й печінці, а також зниження концентрації молочної кислоти в тканинах. Під час плавання понад 8 год. відмічалось накопичення молочної кислоти і різка гіпоглікемія” (112, с. 186).

Симптоми карадагізму – злеті душевні, неосяжна радість, захоплення духу й подиху. Хвороба переростає в хронічну. Інфіковані нею прагнуть повернутися до її причини.

Найкраще лікує-невиліковує Кара-Даг біля гори Святої. Другим невиліковним є погляд-роздум у Карадагське Небо та Море. Ознакою хвороби карадагізму є любов. Любов до Карадагу з його Горами, Небом і Морем.

Кара-Даг однаковий і різний одночасно. Скільки б разів не споглядав Кара-Даг – знайдеш нове й красиве, бо Кара-Даг постійно перебудовується. “Будівничі” Карадагу – Вітер, Дощ і Мороз, а Великим будівничим у Карадазі є колектив Карадазького природного заповідника Академії наук України на чолі з директором Морозовою А.Л.

Однією з цеглин цієї розбудови був виступ Алли Леонтіївни на Міжнародній науково-практичній конференції “Науковий туризм у Східному Криму” (2002 р.) з доповіддю “Про перспективи розвитку наукового туризму у Східному Криму”:

- збереження природного комплексу Карадазького національного надбання;
- науковий моніторинг у Карадазькому природному заповіднику – чи є зміни в бажаному (або негативному) плані; збереження фундаментальних наукових досліджень;
- створення умов для підготовки кадрів: аспірантура, проходження практики студентами вузів (екологи та біологи);
- створення еколого-виховних центрів; просвіта населення;
- підвищення екологічної культури.

Особливо наголошувала Алла Леонтіївна на науковому або пізнавальному туризмі, – коли людина-турист, яка йде дорогами Карадагу, отримує нові знання;

- історичних – через відвідування та ознайомлення з історично важливими місцями міст, поселень, довкілля тощо;

- археологічних;

- літературно-художніх – ознайомлення зі способом життя і побутом, історією народів, що проживали чи проживають тут, які дивились і дивляться на Гори, Зоряне Небо та Море;

- екологічних, на яких Морозова А.Л. зосереджує особливу увагу, – відвідування й ознайомлення з найкрасивішими, унікальними природними комплексами; знайомство з різноманіттям ландшафтів, з рослинним і тваринним світом; проблемами їх збереження; факторами, що несуть загрозу природі та її біоті, – знання, які допоможуть підвищити культурний рівень відпочиваючих.

Та не тільки спостереження-замилування природними об'єктами! Перш за все це новітня інформація про екологічний стан Карадагу, це фактори, що негативно впливають на екологічну ситуацію в цілому і на стан людей, тварин, рослин, Гір, Моря. Особливу увагу треба звернути на ті види рослин, що зникають, їх слід занести до Червоної чи Зеленої книг.

На привеликий жаль, більшість гостей-подорожніх Карадагу не воліють елементарно спілкуватися з природою. Екологічний туризм – це не тільки походи, пішохідні маршрути “екологічними стежками”, це і різновид науково-пізнавальних об'єктів, поєднаних з маршрутами – музеї природи, бібліотеки, зоокуточки, різноманітні експозиції тваринного світу: акваріуми, дельфінарії, тераріуми та рослинний світ: ботанічні сади, парки, колекції рослин. Це і прибережна зона: колекції каменів Кара-Дагу. Це і Зоряне Небо Карадагу з його сузір'ями і Зоряним Світом. Це і Море зі своїм водним і підводним світом.

Саме під час відвідування цих об'єктів туристи отримуватимуть найціннішу інформацію з усіх питань екології й охорони природи та астрономії Криму.

Президія Національної Академії наук України схвалила науково-організаційну діяльність Карадазького природного заповідника (2002 р.) і постановила:

- організувати Навчально-методичний центр підготовки кадрів з природничих наук;
- створити на базі Заповідника геолого-мінералогічний музей, Еколого-просвітницький центр, а також полігонні тест-ділянки для забезпечення калібрувальних-замірювальних робіт та забезпечення аерокосмічного моніторингу території України;
- відновити видання “Літопису природи”.

Реалізувати-розбудувати ці положення і є головним завданням А.Л.Морозової, вона бачить проблеми в широкому, загальному, а не вузькоспеціалізованому плані. Вузька спеціалізація погіршує поєднання людини з культурою. Культура від цього втрачає, переривається зв'язок з духовністю. Молодь необхідно орієнтувати на те, що в 21 ст. має бути теза: духовність понад усе! Якщо відсутнє духовне зростання, то й відповідно відсутнє моральне зростання від отриманих-добутих знань.

Коли відбувалася Міжнародна науково-практична конференція “Актуальні питання стійкого розвитку регіонів” (Феодосія, 2000 р.), на ній виступила А.Л.Морозова з доповіддю “Південно-східна частина природного національного парку “Таврида”. Функціональне зонування регіону” і запропонувала розширити Карадазький природний заповідник до розмірів 80 000 га: Новий Світ – Феодосія, і назвати “Кіммерія”.

Неприховану любов Алли Леотіївни до Моря, – як людини, а до риб, – як вченого, бачимо з наявності її наукових праць: “Содержание общего и неорганического фосфора в крови и мышцах некоторых черноморских рыб”, “Элементы углеводно-фосфорного обмена в мышцах рыб различной экологии”, “Влияние естественной подвижности и экспериментальной мышечной работы на химический состав тканей морских рыб”, “Метаболические адаптации к различному уровню энергозатрат у рыб” та багато ще.

Довідка. Створення Природного національного парку (ПНП) “Таврида” дасть змогу:

- 1) забезпечити ефективне, науково-обгрунтоване збереження і розвиток унікального ландшафту і біорізноманіття гірського Криму в умовах зростаючої екологічної кризи;
- 2) зберегти і зробити доступною для туризму систему значних історико-археологічних пам'яток (починаючи з палеоліту);
- 3) сповна забезпечити пізнавальні і рекреаційні запити суспільства в часи зростаючого “туристичного буму” і співставляти їх з фундаментальними інтересами;

4) отримати найближчим часом постійне і надійне джерело фінансування внесків у бюджет Автономної Республіки Крим завдяки розумній комерціалізації паркового господарства;

5) активно формувати масову екологічну свідомість людей, підвищувати їхню екологічну культуру, а також освіченість і моральність у цілому.

Тож бачимо вихід із ситуації, що склалась, – це створення в передгір'ї, гірсько-лісовому і субсередземноморському Криму великого (Великого!) природного національного парку “Таврида”, що цілком відповідає міжнародним критеріям вибору природоохоронних пріоритетів, якими є:

- видове багатство живої і неживої природи;
- рідкісність і загрозливість (висока небезпечність можливих втрат);
- репрезентативність ландшафних і екологічних систем (стосовно суміжних регіонів);
- функціональність;
- висока ступінь взаємозв'язків компонентів.

До території ПНП “Таврида” пропонується включити:

- 1) Ялтинський гірсько-лісовий заповідник.
- 2) Кримський природний заповідник.
- 3) Лебединні осторови (філія Кримського природного заповідника).
- 4) Природний заповідник “Мис Март’ян”.
- 5) Карадазький природний заповідник.
- 6) Тарханкутський природний заповідник.
- 7) Казантипський природний заповідник.
- 8) Опукський природний заповідник.
- 9) Керченсько-Таманський природний заповідник.

Шух

Ми здобудемо в дорозі
Силу духа й тіла гарт.

Володимир Янів

Сам факт існування ССРСР та Червоної Армії становив і становить реальну небезпеку повороту в Україну большевизму. Переслідуючи лише немов би окремі прошарки народу, московсько-большевицький режим створює для решти народу фікцію мирного та спокійного життя й забріхану перспективу щастя та добробуту на майбутнє. Большевицька окупаційна

система в протигагу німецькій, гальмує політичну активізацію цілої маси та утворення одного фронту з усіх політичних сил народу.

Характеристично, що політично німецький гітлеризм та московський большевизм на українському терені не знищували себе. Йдучи окремо та переслідуючи свої окремі цілі, вони на практиці тільки полегшували собі роботу. Частина слабкого елемента, злякана маревом повороту большевизму, бачила рятунок у німецькій силі, інша частина суспільства, бита німецьким колоніальним чоботом, вибрала, на свою думку, менше лихо, тобто очікувала порятунку від большевиків. Коли в Україні, подібно, як у інших країнах Східної Європи, частина народу орієнтувалася і сьогодні орієнтується на большевиків, – то це в першу чергу історична заслуга німецької колоніальної системи. (З постанови 3-го Надзвичайного Великого Збору ОУН. 21-25 серпня 1943 р. Два роки боротьби).

В с. Краківці, що лежить при битім шляху Перемишль-Яворів-Янів-Львів, народився 17 липня 1907 р. РОМАН ВОЛОДИМИРОВИЧ ШУХЕВИЧ. Тут провів малий Ромко свої дитячі літа. Перед Першою світовою війною батька перевели до вищого, повітового суду в Камінку Струмілову над Бугом, де перебувала родина до 1919 р., переживши дві війни – Першу світову і польсько-українську (1918-1919 рр.). В часи польсько-української війни суддя Володимир Шухевич відіграв провідну політичну роль в Камінці – став провідником місцевого громадського життя та керманичем політичного руху.

До 1925 р. Роман закінчив навчання в гімназії Львова і восени вступив до Львівської політехніки на факультет будівельної архітектури. Студентом вступає до заснованої полковником Євгеном Коновальцем тайної Української Військової Організації. Цей вчинок спрямував його на новий життєвий шлях-дорогу. Протягом навчання в політехніці (1925-1930 рр.) Роман одночасно навчався оперового співу у державній Консерваторії та грі на фортеп'яно у свого родича Тараса Шухевича, дипломованого вчителя в Музичній Школі Інституту імені Лисенка, де директором був композитор Василь Барвіський, а також приділяв велику увагу спорту. Ще в 1922 р. організує пластовий спортивний гурт “Ясний Тризуб”, активно грав у футбол, в Запорізьких Іграх в 1923 р. встановлює український рекорд в бігу через перешкоди на 400 м, встановлює рекорд в плаванні на дистанції 100 м. Найбільше часу приділяє навчанню військовій справі. Вивчає військові теоретичні дисципліни, історію воєн і походів, ставши згодом найкращим військовим спеціалістом серед націоналістичного активу. Свої теоретичні знання закріплює службою в польській армії та перебуванням у школі підхорунжих. Виїджаючи за кордон, брав участь в різних

спеціальних військових курсах. Там довів до досконалості володіння шаблею, здобув диплом пілота-планериста.

На початку 1938 р. їде на заклик Карпатської України допомагати організувати українську збройну силу. В м. Хусті Роман Шухевич в штабі Карпатської Січі стає Щукою – офіцер для окремих доручень. Поїздки до Праги, Відня, Берліну, нелегальні переходи кордону до Львова, постійні старання, щоб роздобути зброю – це ті обов'язки, що їх прийняв на себе чотар Щука.

Після багатьох на події місяців у Карпатській Україні Роман Шухевич переїжджає за дорученням ОУН до Гданська, де й застає його Друга світова війна. З розвалом Польщі, прибуває до Кракова, де починає організувати військові курси для майбутніх офіцерів.

Як референт зв'язку з українськими землями в ССРСР в роки 1939-1940, а з весни 1941 р. як Краєвий Провідник на західних українських землях за межами ССРСР, добре ознайомлений із справжніми політичними діями гітлерівської Німеччини, розуміє всю абсурдність і безперспективність ситуації українців під німецькою окупацією і вже тоді заявляє: “Нам треба боротися безкомпромісно і проти Гітлера і проти Сталіна”. Але розум політика підказує, що дещо можна використати і робить це за згодою Проводу ОУН.

Ставши заступником командира “легіону” (створеного до речі за досвідом керівника німецької розвідки адмірала Канаріса), Шухевич стягує в його ряди найкращу українську молодь, яка опинилась в Польщі та Німеччині, вишколивши їх, вирушає в червні 1941 р. з кількома сотнями під чужою німецькою опікою разом з німецькою армією на Схід: через Львів аж до Вінниці.

Розлючений існуванням такого українського легіону Гітлер наказує зняти з фронту і ліквідувати таку військову одиницю. Членів легіону переформовують в допоміжне з'єднання і перекидають в поліські болота для боротьби з советськими партизанами. Шухевич використовує цю боротьбу для придбання досвіду в веденні партизанської війни. Готувалась широка партизанська боротьба Української Повстанської Армії, у проводі якої стає восени 1943 р. й сам Роман Шухевич, як генерал Тарас Чупринка. Шлях Шухевича від “українського легіону” до Української Повстанської Армії, що бореться і з німецькими і з московськими окупантами належить до найкращих сторінок новітньої української історії.

Як практичний політик, Роман Шухевич розбудував основи революційно-визвольної концепції Антибольшевицького блоку народів (АБН), вважаючи спільний фронт поневолених народів за єдино-реальний шлях визволення. Рейди відділів УПА по сусідніх з Україною країнах, включно з Кавказом, – це наочний доказ, що генерал практично

розбудував концепцію АБН, розраховуючи на спільний фронт поневолених народів. 21-22 листопада 1943 р. з ініціативи українців відбулася в лісах біля Житомира Конференція поневолених народів Східної Європи й Азії, в якій брали участь делегати різних національностей – переважно тих, які мали свої відділи при УПА. Конференція засудила обидві воюючі між собою імперіалізми, які “заперечують право народів на їх вільний політичний і культурний розвиток у самостійних національних державах та несуть усім народам політичне, соціальне і культурне поневолення у формі гітлерівської “Нової Європи” чи большевицького ССРСР” та вирішила продовжувати боротьбу зі спільним ворогом.

Широка політична акція серед бійців советської та сателітів гітлерівської армій, власна радіостанція в Карпатах, переговори чи домовленості з підпіллям національних армій інших народів, зокрема Польщі чи з генеральним штабом угорської армії, а також із румунським урядом, який хотів, з допомогою УПА, врятувати себе від московської навали, – це історичні факти, які говорять про далекоглядність генерала Шухевича. Він розумів і особливе значення революційно-політичного проводу нації у її визвольній боротьбі. Коли німецькі окупанти ліквідували Українську державу (відновлену 30 червня 1941 р.) і заарештували Голову та членів уряду, з ініціативи Романа Шухевича в червні 1944 р. була створена Українська Головна Визвольна Рада (УГВР), яка вела переговори між Україною і її сусідами як суверенна держава.

Успіхи революційно-збройних сил українського народу, виявом яких була УПА, можна бачити з таких фактів: смерть у боях з УПА шефа штабу гітлерівських спецвідділів СА Віктора Люце, московського генерала Ватутіна, міністра військових справ Польщі генерала В.Сверчевського тощо.

“В боротьбі з УПА велику послугу зробили німецьким окупантам московсько-большевицькі партизани, що нападали на українське населення у запіллі німецьких окупантів, грабували його й вбивали українських патріотів. УПА одночасно з боротьбою проти німецьких окупантів, захищала українське населення від банд партизанів. Так було і збандами ватажка Ковпака, проти яких виступила УПА і розгромила їх доценту. Банди Ковпака прокрадалися українськими землями у Карпати особливо вночі, як злодії-розбишаки, що вдерлись до чужої хати. Так звані “рейди” по Україні червоних московських розбійників-партизанів під час німецької окупації насправді були нападами, тут то там, на хоробре українське населення, що підтримувало ОУН-УПА...”

В травні 1947 р. ССРСР, ЧССР і “людова” Польща підписали військовий договір, щоб спільними силами поборювати Українську Повстанську Армію. Боротьба трьох згаданих

союзників, на чолі з Москвою, проти ОУН і УПА належить до найбільш варварських воєн в історії людства – війна бактеріологічна (розповсюджуючи тиф серед населення) й хімічна, що переступила межі конвенційних воєн і була спрямована на знищення українського народу, що жертвовно підтримував ОУН-УПА. Депортації, облави, тюрми, концтабори-ГУЛАГи, розстріли, терор, шантажі, включно з провокаціями – всі найбрутальніші методи застосувала Москва проти воюючої України.

В Україні кров лилася ріками, але український народ і далі був непереможений. Цією армією героїв, як про неї висловився у своєму наказі сам Головний командир УПА, керував стратег повстансько-партизанської війни у термоядерній добі – генерал Роман Шухевич-Чупринка, що узяв собі прізвище Чупринки (Грицька), що був головою Повстанського центру українських центральних земель” (Зіновій Карбович. Два світи – два символи. 1970 р.).

5 березня 1950 р. в Білгородці, біля Львова в бою з військами МВД загинув на полі слави генерал Роман Шухевич – Тарас Чупринка. Він був твердий, рішучий, але ж лагідний, добрий. Був таким, не зважаючи на те, що чашу особистого горя випив до дна: ввійшовши до визволеного від большевиків Львова, застає в 1941 р. спалене тіло закатованого московськими енкаведистами рідного брата Юрка. Московські окупанти депортують, а може й убивають його дружину Наталку, ліквідують її батька, віддають до будинку безпритульних сина Юрчика і доньку Марійку...

Важливим є те, що збройна боротьба, а тим більше в умовах сталінського терору, не була би можливою без підтримки населення. Впродовж усієї боротьби від 1942 р. і до останніх пострілів 1956 р. українські люди не відмовляли в допомозі УПА і підпіллю, яких треба було прохарчувати, лікувати поранених, доставляти інформацію і боєприпаси. Бо ж боротьба велася без жодної зовнішньої допомоги.

Під час збройної боротьби проти двох диктатур, двох імперіалізмів і двох окупаційних армій за волю і самостійність українського народу загинуло близько 20000 вояків УПА і членів збройного підпілля.

Цікаві факти. 1. Характеристика діяльності більшовицьких спецгруп, що діяли під виглядом вояків УПА.

Військовий прокурор військ МВС Українського округу. 15 лютого 1949 р.

№ 4/001 345. Секретарю ЦК КП(б)У тов. М.С.Хрущову.

Доповідна записка про факти грубого порушення радянського законодавства в діяльності т. зв. спецзагонів МДБ.

Міністерством Держбезпеки (МДБ) Української РСР і його управліннями в західних областях України з метою виявлення ворожого, українсько-націоналістичного підпілля широко застосовуються т. зв. спецгрупи, котрі діють під виглядом бандитів “УПА”.

Цей цілком гострий метод оперативної роботи, коли б він застосовувався вміло, посправжньому конспіративно і чекістські підготовленими людьми, безсумнівно, сприяв би якнайшвидшому викоріненню решток бандитського підпілля.

Однак, як **свідчать факти, грубопровокаційна і невміла робота ряду спецгруп і допущені їх учасниками свавілля і насильства над місцевим населенням** не тільки не полегшують боротьбу з бандитизмом, але й, навпаки, ускладнюють її, підривають авторитет радянського законодавства і, безсумнівно, завдають шкоди соціалістичному будівництву в західних областях України.

Наприклад:

1) В березні 1948 р. **спецгрупа, очолювана агентом МГБ “Крилатим”**, двічі відвідувала дім жителя с. Грицьки Дубівського р-ну Рівненської обл. – Паламарчука Гордія Сергійовича, 62 роки, і, **видаючи себе за бандитів “УПА”**, жорстоко катувала Паламарчука Г.С. і його дочок Паламарчук А.Г. і Паламарчук З.Г., звинувачуючи їх в тому, що начебто вони “видавали органам МГБ українських людей”.

“Крилатий” і учасники його групи піддавали тортурам Паламарчук А.Г. і Паламарчук З.Г., підвішували, вливали їм в ніс воду і, наносячи тяжкі побої, змусили їх надати свідчення, що вони з органами МДБ не були зв’язані, а навпаки, спілкувалися з учасниками українського націоналістичного підпілля...

У результаті втручання Військової Прокуратури провокаційний характер обвинувачення Паламарчук З.Г. і Паламарчук А.Г. був встановлений, і постановою УМДБ від 24 вересня 1948 р. справу із звинуваченням вказаних осіб було припинено...

(Всього 9 сторінок тексту).

Військовий прокурор військ МВС Українського округу, полковник юстиції Кошарський. (З архіву ЦДАГОУ Ф.1. Оп. 16. Спр. 68. Арк. 2-10).

2. Інформація про стан моралі і дисципліни в загонах більшовицьких партизан у 1943 р.

Начальник Українського Штабу Партизанського руху про моральний стан в загоні Сабурова.

тов. Сталіну Й.В., тов. Молотову В.М., тов. Берії Л.П.

За повідомленням НКВС СРСР від 23 і 25 січня 1943 р. і повідомленнями, що поступили в Український і Центральний Штаби партизанського руху, партизани деяких

загонів Сабурова займаються мародерством, пияцтвом, мають місце випадки розстрілу місцевих жителів.

Заходи: а) в розташування загонів 24.01.1943 р. вилетів перший секретар Рівненського обкому і член ЦК КП(б)У т. Бегма з завданням розгортання політичної роботи і наведення порядку; б) т. Сабурову запропоновано негайно розслідувати (наведені факти), суворо покарати винних і навести більшовицький порядок у відносинах партизан його загонів із місцевим населенням.

26 січня 1943 р. П.Пономаренко.

(Документ з архіву РЦЗВДНІ Ф. 69. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 36).

Комендант січових стрільців

Прошли чутки про зречення російського царя від престолу та ув'язнення його. Вістка про революцію в Росії спричинила багатьох до думки про неминучість розпаду деспотичної імперії на окремі самостійні національні держави і Україна мала б знайти в цьому русі передове місце. Свідомі полонені українці по російським таборам розуміли, що треба себе зберегти і якимось приготувати, щоби бути корисним для свого народу в таку історичну пору. Йде мова про полонених українців-галичан, що воювали в австрійській армії (жителі Західної України), зокрема старшин, серед яких був і ЄВГЕН МИХАЙЛОВИЧ КОНОВАЛЕЦЬ, які відбували полон в Дубовці, поблизу російського міста Царицина (тепер Волгоград) (зима 1916 - весна 1917 рр.). Готувались дуже ретельно: "Тим часом кожен у нашій кімнаті взявся поглиблювати свої знання. Тепер уже не одиниці вивчають російську, французьку та англійську мови, як це було раніше в Царицині й Уфі, а студіюють групами. Крім мов, дехто вивчає російську літературу, географію України ("Юга России"), інші – політичну економію, національне питання, партійні справи, психологію мас. Дехто вправляється у стенографії. Був навіть курс пасічника, з рисунками вуликів" (Дмитро Герчанівський). (124, с. 7)

З цієї цитати можна бачити і навіть відчувати той піднесений стан українців, які не тільки хотіли отримати землю чи заводи, а перш за все, хотіли держави сильної, грамотної і незалежної. Де ж тут, приписані нісенітниця нам, "що моя хата скраю, нічого не знаю"? Знати хотіли і військові, і селяни, і робітники, хотіли знати: коли вже позбудемося обійм царських, сусідських!.. Їхали-поспішали поїздами. Українці поверталися з заслання, росіяни їхали за хлібом або просто втікали від жорстокостей розбурханих інстинктів серед своїх же земляків: "Ми були в дорозі вже 7-й чи 8-й день, коли наш поїзд став серед поля і далі не

рушив. Перед ним – кількасот кроків розібраного залізничного шляху, а там далі ждав уже поїзд України. Кількатисячна маса наших співподорожніх рвонула тепер бігом до того поїзду. Посередині цього розібраного шляху засипаний снігом потічок – границя Росії та вільної Української Народної Республіки. Переступивши границю, хоч і не замарковану ніяким тимчасовим знаком і без жодної граничної сторожі, тут же, на березі цього потічка, декотрі падали на коліна, хрестилися, прогортали сніг, цілували цю вже українську землю. Були тут ті, що тужили й діждалися волі України, відмежування її від Росії, були й поворотці з довголітнього заслання” (с. 11).

Прибувши до Києва, 19 січня 1918 р. Євген Коновалець став командиром Галицько-Буковинського Куреня Січових Стрільців, помічником – Андрій Мельник, ад’ютантом Михайло Матчак. В цей час Україна була в тяжкому стані. Її заливала повінь солдатів, що залишали фронт та втікачі з російських губерній (багатії, урядовці, офіцери) – усі “неділимці”, від монархістів до більшовиків.

У Києві й поза ним заговорили про Січових Стрільців як про одну з передових українських військових частин, як про гвардію Української Центральної Ради та уряду. Почався наплив добровольців не лише з поміж галичан, буковинців і закарпатців, а й наддніпрянців. Перший Курінь Січових Стрільців розростався в перший піхотний полк і військове міністерство затвердило Євгена Коновальця полковником. Своє призначення він дістав від військового міністра Симона Петлюри.

“Січовиків кияни бачили щодня на варті (Центральна Рада тощо), бачили коли вони поверталися з військових навчань: твердою ходою йшли й співали – піхотинці, скорострільники. Кияни спинялись і спостерігали зразкову першу гарматну батарею, коли вона часом проїздила вулицями міста... Командир полку Коновалець уживав заходів, щоб вся українська армія розгорталась на зразок Січових Стрільців” (Дмитро Герчанівський). “Кілька місяців інтенсивної праці зробили Євгена Коновальця спочатку комендантом однієї з найсильніших військових одиниць у Києві, потім уже й політичним діячем, що мав свій погляд на справи і відчував за собою моральне право сказати своє слово при вирішуванні важніших справ” (Микола Ковалевський. “Про джерела боротьби”).

Дуже драгувало Січових Стрільців причетність німців до змін в Українському уряді, що відбулися 28 квітня 1918 р., коли військова група німецьких вояків увійшла до зали засідань Української ЦР, перервала засідання, заарештували членів уряду. Партія землевласників України обрала генерала Павла Скоропадського гетьманом України. Січові Стрільці відмовилися визнати владу Гетьмана під диктатом німців і з поглядом на федерацію

з Москвою. Тоді німці оточили казарми на Львівській вулиці, № 24 (тепер там технікум), скерували на казарми гармати і зажадали скласти зброю. Скликана полк. Коновальцем нарада всіх старшин, вирішила більшістю голосів розформувати полк, добровільно скласти зброю, а стрільців розпустити як вільних громадян, на що німці погодились. “Коли німці зняли облогу, сотня за сотнею складали зброю. Проф. Михайло Грушевський, що перебував в казармі під охороною Січових Стрільців, був глибоко зворушений цією картиною... в його очах блищали сльози” (Дмитро Герчанівський).

Євген Коновалець уважно стежив за діяльністю Гетьмана, поведінкою німців та українських політичних сил і спробував 11 липня досягти того, щоби Гетьман відновив діяльність Січових Стрільців. 18 серпня він одержав дозвіл на формування “Окремого Загону Січових Стрільців” у Білій Церкві: “Декляруючи урядові Української Держави бажання знову творити Січове Стрілецтво, я сам спершу, а пізніше й делегація Січових Стрільців з Білої Церкви, заявили й виразно це підкреслювали, що Січові Стрільці будуть вірні гетьманській владі, якщо вона буде боронити самостійної і від нікого незалежної української державности...”

Виступивши в листопаді 1918 р. проти гетьмана, Січові Стрільці залишилися вірними своїй декларації. Звільнив їх від вірності Скоропадському його універсал про федерацію з Росією” (Євген Коновалець). (125, с. 121)

Хоч Директорія і оголосила Скоропадського поза охороною “за державну зраду Українській Народній Республіці і за злочини супроти українського народу”, проте Євген Коновалець, як комендант Осадного Корпусу, не хотів його смерті, не видав наказу заарештувати його.

Початок правління Директорії (з 19 грудня 1918 р.) був тяжким. Села були розбурхані: революцією, німецькими та австрійськими військами, карними експедиціями за гетьманської влади, пропагандою “червоних” і “білих” прихильників неподільної Росії. Розпочалась нова військова агресія Росії проти України, з поширенням пропаганди за відновлення неподільної Росії та десант Антанти в Одесі.

У цьому тяжкому стані, цьому хаосі треба було швидко знайти й розробити план виходу з становища. Директорія 26 грудня 1918 р. накреслила основи тимчасової конституції, створила Раду Народних Міністрів. 22 січня 1919 р. проголошено Акт об’єднання всіх українських земель в єдину незалежну Українську Народну Республіку (УНР), а вже наступного дня Трудовий Конгрес розпочав наради про затвердження актів Соборності України.

Поряд з цим військо Росії насувалося на Українські землі. Щоби запобігти хаосові в країні, Стрілецька Рада запропонувала Голові Директорії В.Винниченку перебрати диктаторську владу, а Січові Стрільці будуть його підтримувати. Відмовились від цієї пропозиції і Винниченко, і Головний Отаман Симон Петлюра. (126, с. 80), (127, с. 272).

Весь тягар охорони країни лягав на армію УНР. Дехто з урядовців та політиків нарікали про невдачі на Головного Отамана Симона Петлюру і, щоби обмежити його владу було утворено Відділ Наказного Отамана, якому доручалося “безпосереднє ведення всіх воєнних операцій”, і якому підлягали всі галузі дійової армії. За Головним Отаманом залишився “верховний нагляд за всіма збройними силами Республіки”. Проте, “раз-у-раз траплялося, що Греків (Наказний Отаман) і Петлюра своїми суперечними наказами вступали в гострий конфлікт між собою” (126, с. 111). “Коли б Винниченко залишився і далі при владі, то хто знає, чи спромігся б Петлюра в році 1919-му і пізніше піднятися на роллю першої особи в державі. Але після того, як майже всі українські діячі, що набули популярності за часів Центральної Ради, повіздили за кордон, Петлюра став єдиним широко відомим у масах українського народу національним провідником, що йшов шляхом боротьби за незалежну українську державу” (І. Мазепа). (126, с.119)

Головне командування Армії УНР мало під кермом високої вартості вояків з його командним складом, який складався з колишніх нижчих чи вищих старшин російської чи австрійської армій. Талановиті, з добре засвоєним бойовим досвідом за часи світової війни та війни з Червоною Армією і, що саме головне, з незламним бажанням боронити свою державу від ворога. Одним з таких був полководець-дипломат полковник Євген Коновалець.

Українська Армія разом з Січовими Стрільцями розпочала загальний наступ в напрямі Києва. Червоні війська відступають з боями. Увечорі 30 серпня 1919 р. українське військо втупило до Києва. Але вже другого дня колону українського війська, яка йшла Хрещатиком, зустріла вогнем частина Добровольчої Армії Денікіна, яка без перешкод також увійшли в Київ. Постріли здійняли паніку серед киян, що вітали українську армію. Українське військо мало наказ – уникати сутичок з військом Денікіна. Уряд УНР сподівався, що Антанта примусить Денікіна рахуватися з фактом створення Української держави. Та нажаль, восени на початку жовтня Добровольча Армія переходить у наступ проти Української армії по всьому фронту.

“Ранком 6 листопада 1919 р. розійшлася між стрільцями вістка, що вся Українська Галицька Армія (УГА) і галицький уряд переходять на сторону Добровольчої Армії Денікіна, з умовою, що всі вони не будуть ужиті проти армії Головного Отамана С. Петлюри. Січові

Стрільці, посуваючись мовчки на захід, миналися на одній дорозі з пригнобленими вояками УГА, які теж мовчки, відходили на схід” (124, с. 36).

6 грудня 1919 р. Група Січових Стрільців була розформована. Одна частина добровільно приєдналась під командування генерала М.Омелянвича-Павленка, який того дня розпочав свій похід у тил ворога, а решту захопили в полон польські жовніри. Більша частина вояків була хвора на тиф, серед них були полковники Василь Тютюнник та Андрій Мельник, Дмитро Герчанівський. Хто з полонених тримався на ногах, був перевезений до Луцька, де їм допомагав Євген Коновалець. Хворі на тиф лежали поміж здорових, вмирили від холоду й голоду. В цьому ж місяці Євген Коновалець зібрав таємну нараду Ради Січових Стрільців у Новій Чорторії, де заснували Першу підпільну організацію старшин Січових Стрільців, визначили цілі, головні спрямування і загальні плани революційної діяльності та розподілили персональні завдання й обов’язки між старшинами. “З усіх наших цілей і завдань перед нами лишилася тільки одна мета: зберегти себе, як військову одиницю, щоб відсунути якнайдалі неминучу катастрофу та вийти з неї з честю” (Євген Коновалець). (125, с. 128)

У липні 1920 р. у Празі відбулось останнє засідання Стрільцької Ради, на якому, після з’ясування безкорисності й безцільності дальшого перебування за кордоном, вирішено було закликати всіх Січових Стрільців до повернення в Галичину. Старшини, що були за кордоном, здебільшого роз’їхались – одні до Наддніпрянщини, інші до Галичини. Кожний з них вступив до тієї групи чи партії, що краще відповідала його особистим переконанням. У жовтні 1922 р. полковник Коновалець виїхав зі Львова за кордон.

Розпочалась найстрашніша сторінка визвольної боротьби Соборної України – період духовної прірви поміж двома частинами нації. Антагонізм, що існував досі тільки поміж політиками, які групувались кругом двох урядів, перенісся після денікінської угоди вниз, а в першу чергу в стрілецьку масу. Катастрофічне становище, в якому опинилася територія України, що стала для ворогів українського народу ареною боїв, лише сприяло кличеві: “В усьому винні галичани – зрадники українського народу!” І, що саме найгірше, у категорію зрадників попали всі уродженці Галичини.

Для тих, хто здатен замислюватися. Зі створенням Організації Українських Націоналістів (ОУН), як масової політичної організації, сталася знаменна подія. “Ми входили в громадське й політичне життя саме тоді, як починали наші вишкольні студії. Я мав можливість спостерігати цей процес на терені Сокальщини, куди я приїздив тричі на рік на вакації, спершу як учень української гімназії в Станіславі, а від 1929 р. – як студент

Львівського університету. Більш-менш до 1930 р. українська сільська молодь жила в бездумних гулянках, пияцьких оргіях, диких бійках на весіллях і в кривавих баталіях поміж ворогуючими селами. Після 1929 р. почався процес глибоких змін у психіці народних мас, зокрема серед молоді. Розповсюджені невидимими руками перші летючки ОУН сприймалися по селах, немов нове об'явлення. Перші масові виступи проти польських окупантів улітку 1930 р., а слідом за тим карні експедиції польських військових на села – розбудили народ...

Українська молодь змінювалася. Сільські юнаки ставали членами й організаторами українського національного підпілля. Масові революційні акції чергувалися одна за одною і були школою, що знайшла своє завершення на Карпатській Україні в 1938-1939 рр. та у Другій світовій війні” (Володимир Макар). (124, с. 96)

В такій атмосфері формувалися й виростили воїни полковника Євгена Коновальця, бійці Української національної революції.

Євген Коновалець умів приєднати до ОУН на початку її творення багато симпатиків. Були й такі, хто не виявляв належної політичної культури, до таких він ставився по-доброму: “Якщо розходимося, то працюймо так, щоби при зустрічі ми могли один одному сміло глянути в очі й подати один одному руки”. Як тепер, так і тоді не все так виходило. Були політики, які сподівались, що ОУН стане додатком до тої чи іншої політичної партії. Наприклад, голова Союзу Українських Самостійників у Канаді Василь Свистун хотів підпорядкувати собі ОУН, зобов'язуючись водночас фінансувати її дії. Євген Коновалець давав зрозуміти, що ОУН має куди більші завдання, ніж якась партія чи організація. (124, с. 116)

Йдучи в майбутнє, маємо вивчати минуле своєї історії. Всі ми зараз чи йдемо, чи збираємось до Європи, а що ж Європа?.. “Дивні ви, українці, що досі не розумієте європейської політики. Бачите, політична рівновага Європи і так вельми хитка. Якщо йшло б про постання якоїсь маленької держави, на це можна б погодитися. Але постання великої держави – України – нищить і цю хитку рівновагу, бо в який бік не повернулася б Україна, рівновага буде знищена... Того ж вечора я інформував Полковника про мою розмову з чеським генеральним консулом. Полковник, вислухавши, ствердив: “Це вельми дивне, що він так щиро й відверто з вами говорив. Воно насправді так є, що рівновага Європи вельми хитка. Але не від цього буде в нас боліти голова, бо не ми уклали мир в Європі після війни” (Олекса Бойків. Женева, 1930 р.). Восени 1930 р. розвідка Коновальця отримала повідомлення про підготовку замаху на Коновальця. Ініціатором було Міністерство

внутрішніх справ у Варшаві, на що він відреагував так: “Якщо мене ворог захоче вбити, ніяка сила мене не охоронить”.

1930-1937 рр. – Євген Коновалець у Швейцарії, де він жив і діяв, де крім відповідальності за долю Організації Українських Націоналістів, ніс відповідальність за дружину й сина, будучи переслідуваний ворогами, яких засилали з Варшави та Москви. Він намагався поселитися в нейтральній державі, найбільше підходила Швейцарія, зокрема місто Женева, бо там був осідок Ліги Націй, там була перспектива зустрітися з політичними діячами й журналістами майже з усього світу. Це могло сприяти проведенню акцій на користь поневоленої України. Ось так 2 березня 1930 р. Євген Коновалець з дружиною Ольгою і сином Юрком приїхали до Женеви.

У травні 1938 р. прийшло до останньої трагічної зустрічі полковника Євгена Коновальця з підставним чекістом, убивцею Валюхом (Павлом Судоплатовим). Більшовицька бомба (коробка цукерок) передана підступно Валюхом-Судоплатовим у Роттердамі, 23 травня 1938 р., закінчила героїчне життя Провідника Української Національної Революції, голови ОУН. Тепер у 2004 р. сам Судоплатов ствердив на одній з московських телепередач, що виконав для Москви цю “велику справу”: “Я считал ликвидацию Коновальца оправданной со всех точек зрения и гордился тем”. Про себе Павло Судоплатов (народжений в м.Мелітополі) писав: “Моя початкова освіта включала в себе вивчення Нового й Старого Заповіту та основ російської мови, оскільки в царські часи викладання української у школах заборонялось”. І далі: “23 травня 1938 р. після дощу, який саме пройшов, погода була тепла й сонячна. Час – за десять дванадцять. Прогулюючись провулком поблизу ресторану “Атланта”, я побачив Коновальця, який сидів за столиком і чекав на мій прихід. Цього разу він був один. Я увійшов у ресторан, підсів до нього, й після нетривалої розмови ми домовилися знову зустрітися у центрі Роттердаму о 17.00. Я вручив йому подарунок, коробку шоколадних цукерок, і сказав, що маю зараз повернутися на судно. Ідучи, я поклав коробку на столик поруч із ним. Ми потисли один одному руки, і я вийшов, стримуючи своє інстинктивне бажання тут же кинутися бігти”. “Врешті вибуховий пристрій у вигляді коробки цукерок був виготовлений, причім годинниковий механізм не треба було приводити в дію особливим перемикачем. Вибух мав відбутися рівно через півгодини після зміни становища коробки з вертикального в горизонтальне” (“Рассекреченные жизни”, Москва 1996 року). Мемуарист “Павлуша” (саме так любязно називав його сам Коновалець), пам’ятаючи на схилі літ “теплу й сонячну погоду в Роттердамі 23 травня 1938 р.”, не відчув

душевного покаяння, бо й не міг відчути, – Система не має душі, гвинтиком якої був чекіст-кагебіст Судоплатов.

Цю велику трагедію для української нації Москва підготовляла майже 5 років – від серпня 1933 до 23 травня 1938 р. Але навіть знищивши Голову ОУН, совети не змогли знищити самої організації, і це вони відчули під час Другої світової війни, коли націоналісти розгорнули свою діяльність на всіх просторах України, діяльність як політичну, так і військову.

Дуже показово було чути авторові (М.П.Кононенку) на Установчій конференції з приводу створення “Соборного Козацтва України Січ” 10 липня 2004 р., що Леонтій Самчук (племінник українського письменника Власа Самчука) з Канади сприяв створенню на Рівненщині в м. Здолбунові козацтва “Січових Стрільців Січ” цього ж 2004 року.

Генерал-м’ясо

“Визнаючи медаль Жукова, Ви визнали його злочинну супроти українського народу діяльність за позитивну!” (Левко Лук’яненко. Відкритий лист президентові України Л.Кучмі. 1998 р.).

У серпні 1945 р. маршал Жуков глибоко вразив начальника штабу армії США генерала Дуайта Дейвіда Ейзенхауера своєю відвертістю щодо радянських методів подолання мінних полів: “Коли ми підходимо до мінного поля, наша піхота йде в атаку так, ніби мін не існує взагалі. Втрати, завдані військам через протипіхотні міни, вважаються всього лише рівнозначними тим, яких би ми зазнали від артилерійського та кулеметного вогню... Піхота, що атакує, не підриває протитанкові міни. Коли вона досягає протилежного краю поля, виникає прохід, яким йдуть сапери і знімають протитанкові міни, щоб потім можна було пустити техніку”, – поділився досвідом Жуков. “Я яскраво уявив собі, – пише далі майбутній президент Ейзенхауер, – що було б, якби якийсь американський чи британський командир дотримувався такої тактики... Американці визначають ціну війни в людських життях, росіяни – у загальному очищенні нації... За моїми спостереженнями, Жуков приділяв мало методам, які ми вважали життєво необхідними для підтримки морального духу в американських військах: систематична зміна частин і створення їм умов для відпочинку, надання відпусток і максимальний розвиток техніки, які дозволяли не ризикувати людьми на полі бою. Все це було звичайною справою в американській армії, але, здавалося, було просто неприродним у тому війську, де служив Жуков”.

В американських, британських і німецьких арміях командири зобов'язані були піклуватися про збереження життів підлеглих, інакше їх неминуче очікував трибунал. У Робітничо-Селянській Червоній Армії, а пізніше і в Радянській – навпаки: найжорстокішим злочином було невиконання завдань, які могли призвести навіть до 100%-ї втрати особового складу. Того, хто мужньо відмовлявся виконувати наказ, розстрілювали на місці або направляли до штрафбатів. Свій начальник був страшніший за ворога! Бо вся країна (Імперія!) СРСР була гігантським штрафбатом.

Ветеран війни, а нині співголова ветеранів легендарної 65-ї армії Василь Вечерський розповів, що **солдат на генеральському сленгу під час війни називали “дровами”**. “Дров” зазвичай не шкодували... Тому й гинули наші діди і прадіди тисячами й мільйонами... Саме цей приклад яскраво ілюструє страхіття будь-якої імперії – ніяка імперія не цінує людський ресурс: по-перше, його багато, по-друге, цей ресурс (“дрова”) їй чужий. Це, знову ж таки, ілюструє генерал-м'ясо під час допиту полоненого німецького генерала під час бійні радянських (переважно українці) солдат під Харковим: “Ви кажете, що ви маршал? Не може цього бути! Якби ви були маршалом чи чесним офіцером, ви ніколи не дозволили б посилати на забій своїх солдат без жодного захисту. Такого зневажливого ставлення до життя своїх солдатів жоден маршал світу ніколи й ніде не допускав”. З пересердя Жуков вигукнув: **“А что этих хохлов жалеть?!** Они же изменники Советской Родины. Чем больше их выбьем, тем легче и лучше будет русскому народу!” (Віктор Мовчан, учасник війни і того діалогу).

“Жуков расстреливал целые отступавшие наши батальоны. Он, как Ворошилов не бегал с пистолетом в руке, не водил бойцов в атаку, а поставил пулеметный заслон – и по отступавшим, по своим” (115, с. 314). За роки війни червоні командири “поставили до стінки” понад 300 000 бійців!

“Я однажды чуть не сошла с ума от страха, когда увидела, как Жуков избивал ногами своего офицера” (Олена, донька генерала Ватутіна).

Про військовий геній Жукова: 1) 19 грудня 1941 р. Жуков послав проти танків 3 кавалерійські дивізії, які були набрані з селян Кубані і України. Весь корпус було знищено. Кавалерію проти танків?! – це геній-командарм? Це “геніальний” геноцид українців під приводом війни. 2) “Ничего гениального в Жукове не было. Не было ни одной ситуации, в которой он победил бы противника меньшими силами. У него всегда было больше танков, артиллерии, больше боеприпасов, больше людей, которых он гнал на смерть совершенно спокойно, не задумываясь о ценности человеческой жизни” (116, с. 208-209). 3) 14 вересня 1954 р. на Тоцькому полігоні під Оренбургом (Россія) “видатний полководець” наказав

випробувати вплив атомної бомби на живих солдатах. “З 40 000 військовослужбовців, кинутих на полігон, 30 000 швидко загинули від опіків і радіації, 10 000 стали інвалідами...” (Ігор Буніч, історик. “Операция “Гроза”).

Додаток. 1. Совершенно секретно

Приказ № 007/42. 22 июня 1944г. Москва.

По народному комиссариату внутренних дел Союза и народному комиссариату обороны Союза ССР

Приказываю

1). Выслать в отдаленные края Союза ССР всех украинцев, проживающих под властью немецких оккупантов.

2). Выселение производить:

...в) выселение начать после того, как будет собран урожай и сдан государству для нужд Красной Армии;

г) выселение производить только ночью и внезапно, что бы не дать скрываться одним и не дать знать членам его семьи, которые находятся в Красной Армии...

4). Для борьбы с антисоветскими бандами перебросить 12-ую и 25-ую карательные дивизии НКВД.

Народный комиссар внутренних дел СССР Берия

Зам. народного комиссара обороны Союза ССР, маршал Советского союза Жуков.

(Повну публікацію читай: Феликс Чуев. Солдаты империи. Беседы. Воспоминания. Документы. - Москва, 1998).

2. Документ № 403

Сообщение

Всесоюзного переселенческого комитета при Совнаркоме СССР о переселении на Украину с других территорий страны.

29 декабря 1933 г. Срочно. Секретно.

Начальнику ГУЛАГУ ОГПУ тов. Берману.

Область отправления	Область прибытия	Колич. хозяйств	Колич. лошадей	Колич. коров	Колич. скота	Колич. эшелонов	% выполнения
Горьковская	Одесская	2120	1348	2050	2050	35	106
Ивановская	Сталинская	3527	1619	3498	1980	44	104
БССР	Одесская	4630	3864	5295	10924	61	103

ЦЧО	Харьковская	4800	2329	3472	56441	80	106,6
-----	-------------	------	------	------	-------	----	-------

План перевозок колхозников на Украину окончен и выполнен на 104,7 %

Зам. председателя ВПК при СНК СССР Рудь.

(ПДАНГ СРСР, ф. 3675, оп. 1, спр. 33, арк. 56, Ориг.)

3. 1986 року Жуков керував каральною операцією військового придушення антикомуністичного повстання угорського народу. За цей “безпрецедентний подвиг” маршал-мародер отримав 4-ту зірку “героя Советского Союза”. Чому мародер? Бо на правах переможця він вивіз з Німеччини у 1945 р. 7 вагонів (!) з меблями і культурними цінностями. Все перераховувати довго, для прикладу: “...ценных картин классической живописи больших размеров в художественных рамках – всего 55 штук, развешанных по комнатам дачи и частично хранящихся на складе; аккордеонов с богатой художественной отделкой – 8 штук; уникальных охотничьих ружей фирмы “Голанд-Голанд” и других – 20 штук. Это имущество хранится в 51 сундуке и чемодане, а также лежит навалом...” (Абакумов. 10 января 1948 г.). (“Совершенно секретно. Совет Министров СССР. Товарищу Сталину И.В.). А починалась ця “Совершенно секретная” записка так: “В соответствии с Вашим указанием 5 января с.г. на квартире Жукова в Москве был произведен негласный обыск. Задача заключалась в том, чтобы разыскать и изъять на квартире Жукова чемодан и шкатулку с золотом, бриллиантами и другими ценностями”.

Та жукових було забагато! Не дивлячись на категоричний наказ виданий влітку 1945 року: “музеї не грабувати!”, маршали грабували! Наприклад, маршал Конєв відвідав запасники Дрезденської галереї – підібрати собі картинки (!) для вітальні. Збліднувши від страху директор галереї запитав у маршала: “Живопису якої школи ви даєте перевагу?” На що маршал відповів: “Ну я люблю, чтобы были бабы и лошади”. “Товариш маршал дає перевагу фломандській школі” – переклав перекладач(!) Як бачимо, що головну роль в пошуках і вивезенні історичних і культурних цінностей з Німеччини відіграла радянська військова адміністрація.

Роздуми. 9 травня – це свято чи реквієм? Якщо це День перемоги, то кого над ким? Перемогли і якими стали? Якої саме “перемоги” отримали українці?.. Можливо це “День победы”, але не перемоги. Для мене – це день скорботи. Дехто в запалі стверджує: так ми ж “приєднали” Західну Україну! А скільки території втратили? Де тепер наші: Холмщина, Кубань, Воронежчина, Ростов-на-Дону, Таганрог?..

А НКВД-исти, наприклад, 12-ї та 25-ї каральних дивізій, за що отримують пенсії в Україні?

“Даю вам честное слово советского офицера...”

Вигнанцем може себе почувати українець і в
самім осередку України.

Юрій Липа

Видатний український історіософ, письменник, лікар, теоретик української державності ЮРІЙ ІВАНОВИЧ ЛИПА народився 5 травня 1900 р. в Одесі. Батько Іван Львович – лікар і письменник, один з організаторів та авторів програми “Братство тарасівців” – першої організації, яка проголосила своєю метою виборення самостійності України; комісар Одеси від Центральної Ради; член Керівничого комітету міста 1917 р.; лікарський інспектор Одеси; член Директорії УНР; міністр культів та один із авторів проекту першої Конституції УНР (1918 р.); міністр здоров’я уряду УНР та Голова президії Ради Республіки на вигнанні (1921 р.).

Родина та її друзі Михайло Коцюбинський, Остап Маковей, Гнат Хаткевич, Борис Грінченко, Володимир Самійленко, Олександр Олесь – відіграли неабияку роль у формуванні світогляду юного Юрія. Після закінчення одеської гімназії № 4, він вступає до Новоросійського (Одеса) університету на юридичний факультет. Наприкінці 1917 р. Юрій вступає до лав організованої полковником Іваном Луценком Гайдамацької дивізії, у її 1-й пластунський курінь. Брав участь у грудневих 1917 р. та січневих 1918 р. боях із більшовицькими заколотниками м. Одеси.

В кінці 1918 р. Юрій разом з батьками приїздить до Києва, та скоро відїжджають через Вінницю, Кам’янець-Подільський, Станіслав, Львів до Тирнова (Польща). 1922 року вступає до Познанського університету на медичний факультет. Закінчивши навчання, розпочав стажування у Данцингу. З 1929 р. постійно поселився в Варшаві і розпочав власну медичну практику. Працюючи лікарем, Юрій Іванович застосовував лікування людей травами. Написав книжки: “Фітотерапія” (1933 р.), “Цілющі рослини в давній і сучасній медицині” (Львів, 1937 р.), “Ліки під ногами” (1943 р.), в яких простежено українські традиції лікування травами. Йому було присуджено стипендію Лондонського університету. Удосконалюючи свої знання й уміння, він звертався до народної медицини, збирав трави, етнографічні матеріали, звертався до магії, записував рецепти від старих людей, збирав замовлення, заклинання.

Німецька окупаційна влада, заграючи з антибільшовицькими патріотичними силами на еміграції в 1943 р. пропонує Юрію Липі очолити тимчасовий прогітлерівський уряд України, від чого він гостро відмовився.

“Коли прийшла пора і ти дозрів
У муках днів, у боротьбі з собою,
Як образ берегів в імлі, на морі, –
В одній хвилині з’явиться тобі
Твоє призначення земне і зміст”.
“Призначення України”

Дізнавшись про активну співпрацю із ОУН-івським підпіллям, Армія Крайова примусила Юрія Івановича виїхати за межі Польщі. На роздоріжжі Захід - Схід, Ю.І.Липа обирає Дорогу смерті – від’їжджає на окуповану Україну (Додому!), де активно допомагає УПА. Того ж часу пише книгу “Розподіл Росії”. Напередодні ж вступу на територію Західної України червоної армії він мав можливість емігрувати, проте – відмовився, бо мав інше бачення про своє місце як патріота, лікаря в житті. А стояла підвода з запряженими кіньми.

19 серпні 1944 р. біля хати, в якій на той час проживав сільський лікар Юрій Липа з сім’єю, в селі Бунові на Львівщині знову зупинилися коні з підводою, тільки тепер на підводі військові НКВД: “Собирайтесь. Вы нам нужны. Захватите медицинские инструменты”. Розмова велась в саду в присутності дружини і двох доньок. На запитувальний погляд дружини, офіцер відповів: “Даю вам честное слово советского офицера, что через час-два ваш муж будет дома...” Пройшов день, за ним другий... Дружина ходила розпитувала і в Яворові, і в Краківцях та марно.

Він повернувся 22 серпня... Його тіло знайшли селяни на смітнику в селі Шутови (за 4 км від своєї оселі). Тіло було поколате багнетами, руки й голова потрощені, кастрованого... Советські офіцери завжди чесно дотримувались слова... Адже їх виховували маршали жукови, генералісимуси сталіни...

За народним звичаєм люди поховали Ю.І.Липу на цвинтарі с. Бунова, під черешнею, скраю і вночі...

“Людська душа, як дерево гіллясте,
Як дерево гіллясте при дорозі”.

На основі історико-порівняльного аналізу Юрій Липа розв’язував проблему співвідношення понять нації і раси. Аргументував використання поняття “українська раса”, вважаючи її одною з найстаріших. “Сучасна Україна ніяк не може бути докладно окреслена без поняття “раса””. (117, с. 103-104). “Расою звемо цілісність населення, що його духовні прикмети, укриті і явні (звичаї, мова, властиво мова), а також антропологічні риси становлять виразну цілість упродовж часу (історії)”. (с. 103).

Найголовнішою геополітичною ідеєю, вважав Юрій Липа, слід сприймати ідею України як “цілоти” з 1000-літньою історією і традиціями, які мають свою тяглисть з трипільської археологічної культури. На його думку, українська раса займає свою територію ще з другого тисячоліття до н.е. Від трипільських часів до наших днів дійшли традиції, моральні норми, окремі звичаї. Наші пращури мали аналогічні нинішнім не тільки могили, ритуали, орнаменти тощо, а й психоетнічні особливості притаманні нам сучасним.

Найважливішу роль у формуванні духовності українців Юрій Іванович Липа відводив ідеї україноцентричності, відчуття “серединності”. Для українця центром Світу має бути Україна: “Це є така ж нормальна річ для духовності визначати свій край за середину світу, як для одиниці фізично здорової визначати свій власний організм за найдовершеніший. Відчуття серединності свого духовного світу – велика річ”. (с. 167).

Відчуття серединності (Юрій Липа), українолюбство (Петро Кононенко), етноформуєчий вплив українського природного довкілля (Валерій Сніжко) – все це українознавство, як галузь освітньо-дослідницького комплексу сучасних наук України, включає в себе фундаментальне дослідження джерел виникнення та розвитку українського етносу.

Юрій Іванович мав зв’язки з підпіллям ОУН і часто пропадав на кілька днів з хати. Його викликали до поранених повстанців у лісі.

За його винятковий таланти переконавали уберегтись на Заході, на що Ю.І.Липа відповів: “Тут вороги й там неприятели. Одні й другі вимагатимуть упідлюватися. Краще вмерти на своїй землі гідно в боротьбі”:

Вперед, Україно! В Тебе тяжкі стопи,
Пожари хат димлять з-під них:
Ні Росії, ні Європі
Не зрозуміти синів Твоїх.

“Вперед, Україно”

Поет вірив, що Україна неодмінно стане самостійною державою:

Вона живе, та Україна,
Вона над ним, Вона єдина
і в Ній корона душ!

“Сімнадцятий”

На жаль, Юрій Липа дуже рано кинув писати вірші, бо вважав їх недосконалими. Та сучасники, зокрема літературні критики, високо оцінювали поезію Юрія Липи. Євген Маланюк писав: “Дозрілим поетом він з’явився одразу, письменником зі сформованим стилем, тематикою і навіть словництвом”.

Важливе місце в літературній діяльності Ю.Липи належить перекладам. Як великий поет, він перекладав тільки тих поетів, віршами яких захоплювався – це і Р.М.Рільке й Ф.Гельдерлін, А.Де Мюссе й Гі де Мопассан, і Ж.Роденбах. Відомі переклади сонетів Байрона й Шекспіра, творів Кіплінга.

Переклади Юрія Липи відзначаються особливою вишуканістю, природністю і невимушеністю, надзвичайною довершеністю.

На думку Дмитра Донцова, Юрій Липа є найбільшим поетом в ряду Тараса Шевченка, Лесі Українки, Івана Франка.

Окрім поезії йому належить своєрідна проза – це новели, оповідання, повісті, романи, літературознавчі та наукові праці: повість “Гетьман Мазепа” (Одеса, 1917 р.); повість про батька та його побратимів – “Світильник негасимий” (Калуш, 1924 р.); роман “Козаки в Московії” (Варшава, 1934 р.) – про добу Богдана Хмельницького. Роман витримав багато перевидань; “Бій за українську літературу” (Варшава, 1935 р.) – публіцистичне дослідження, в якому бачимо реакцію на тогочасні суспільно-політичні обставини у зв’язку з поразкою в національно-визвольних змаганнях. Це породило зневіру в саме існування Української держави, а тому: “Не зважаймо на сих нащадків віку безволля і зневіри – виховуймо й творім Державність. Пишім цікаво, віддаймо себе з цілою енергією і оптимізмом. Нехай нас відвідає творчий дух літератури” (Юрій Липа).

Вражає багатогранність літературної творчості Юрія Липи: статті “Українська доба” (1936 р.) та “Українська раса” (1937 р.) були вступними до “Призначення України” (Львів, 1938 р.), “Чорноморська доктрина” (Варшава, 1940 р.) і “Розподіл Росії” (Варшава, 1941 р.).

Юрій Липа своїм проникливим розумом зумів опанувати необхідні знання з історії, географії, археології, антропології, економіки, соціології, філософії й узагальнити їх з метою визначення місця України та її права на незалежність. Він писав: “Призначення України є тільки в ній самій, її доля є в її людях та в її моральних та матеріальних засобах. Нема ніяких т. зв. об’єктивних перепон до вивіщення й утвердження наново великого народу, що мав поразку”. (117, с. 3)

Липа вважав псевдонауковою теорію марксизму-ленінізму. Серед теоретиків ленінізму не було жодного українця, писав Ю. Липа, оскільки теорія не відповідає українському характерові й завдала Україні великої шкоди.

Оригінальною є думка Ю. Липи про праслов’ян, яких не було, бо немає жодної пам’ятки, яка б це підтвердила: “Не праслов’яни жили на Україні, лишень праукраїнці. Що ж до спорідненості слов’ян, то за синоптичною таблицею В. Щербаківського є їх дві цілком

різні групи. Україна разом з болгарами, сербами і чехами належить до групи із осілим і хліборобським підложжям”. (117, с. 198)

Спогади. Після загибелі батька мама з моєю старшою сестричкою, 4-річною Іванкою, покинули Бунів, а мене взяв до себе директор бунівської школи Володимир Дубик, згодом репресований. Його донька Люба та її чоловік Олекса Грицунь стали для мене батьками (своїх дітей не мали). Мені залишили лише ім'я: Марта Олексіївна. Жили в селі Красному. Мої нові батьки, про що я не знала, бо удочерили мене коли мені було півтора року, тато (ветлікар) і мама (вчителька) були прекрасною родиною (разом зі мною).

Про батька Юрія Івановича Липу я дізналась у свої 17 років, коли мене розшукала сестра Іванка. Тодіж я познайомилась з рідною мамою, нажаль вона мало розповідала про батька. Всі боялися радянської влади.

Працюючи в Академії наук, я погодилась на пропозицію академіка Кучера (1989 р.) зайнятись дослідженням спадщини батька Юрія Івановича: “Ви зробите таким чином значно кориснішу працю”.

Батько завжди говорив про силу України, а сучасна влада часто говорить про її слабкість: і держава, мовляв, пагана, і ментальність кепська... (Марта Липа-Гуменецька).

(Фізика виживання: ФВ). Афоризми Ю.І.Липи:

- Для українців найголовніший меридіан світу – це той, що проходить через Україну.
- Там, де є українці, там завжди є мистецтво.
- Пам'ятай, коли треба, шапку зійми, коли треба, дукатом дзенькни, а коли, то й на шаблю гостру зоприся.
- Місія письменника в суспільстві – провідництво.
- Погляд з середини свого національного Я – це єдиний шлях, яким можна вискочити з провійціності.

Українотворення починається з формування українського Я. Викорінення внутрішнього малоросійства і формування української свідомості і духовності в кожному, хто живе на українській землі – таке завдання поставив перед собою Юрій Липа і виконав його своєю працею, своїм власним життям.

ЛІКИ ПІД НОГАМИ

Юрій Липа

Це було в 1919 р. Невеличка українська армія, оточена в Кам'янці на Поділлі з усіх боків більшовиками і поляками, не мала ні звідки помочі. День і ніч відбивалися від ворога частини Директорії, обороняючи свою тимчасову столицю. Надія була, що окремі повстання

по цілій Україні сполучаться в одне загальне, і тоді вдасться наново здобути обидві столиці України. треба було б тільки видержати.

Не вистачало харчів, обмаль було амуніції, але з тим ще так-сяк давали раду українські бійці. Найгірше було з ліками. Не було чим лікувати хворих і ранених. Не було чим гальмувати кровотечі, обнижувати гарячку, гоїти запалені кишки і рани.

Військові й цивільні шпиталі були переповнені, але перемучені лікарі, сестри й фельдшери не могли хворим багато допомогти. Хіба що вдалося трохи забрати медикаментів від ворога або контрабандою щось прийшло з Заходу. Але цього було мало, незначна кількість ліків не заважувала багато серед загальної біди...

Україна була тоді блокована з усіх боків – і з заходу, і з сходу, – треба було б самим шукати виходу. Та не вдалося, і багато жертв упало через недостачу ліків.

- Чи можна було б лихові запобігти? – не раз питав я себе, дивлячись на те, що діялося серед моїх товаришів, студентів і військових. Може є щось таке, що б замінило хіну з далекої Ост-Індії, або фабричні витвори Заходу? Нехай би замінило хоч частково, але все ж і це багато б значило...

Вийшовши з університету, я вже в перших роках практики спостеріг із сумом, що хвороби не так слухаються фабричних добрих ліків, як мені здавалося в університеті. В шпиталі, де я працював, і в славних лікарів, що їх рецепти я оглядав, були свої правильні ступенювання в даванні ліків. Коли така серія ліків не помагала, тоді лікар умивав руки...

Почав я шукати того, хто добре розуміється на лікарських рослинах. Доля допомгла мені. Якраз коло мене жив старий фармацевт, що об'їздив і Туркестан, і Надволжя, і Україну, і свою Польщу...

Одного разу розповів він про те, що йому трапилося. Це було в 1920 р., коли він іще з двома товаришами втікав через білоруські ліси. Там один з них зранився в ногу, а що глибоко та ще й кров не швидко стиналася – була халепа з кровотечею. Не було нічого під руками. Тоді фармацевт-зелознавець нарвав калиточника в лісі, витиснув сік через полотно, дав напитися раненому, і кровотеча спинилася.

- Ви мали ліки – під ногами!

- Ми всі топчемо ліки ногами, – сказав зелознавець, – а шкода, що часто навіть про це не знаємо. Не знають цього, на жаль, і хворі, і лікарі.

...Спеціально рослинне лічництво близьке українцям. З усіх народів південного сходу Європи українці мають найглибші традиції рослинного лікування.

...Збирачеві лікарських ролин треба опанувати характер тільки своєї околиці, ученому, природникові й лікареві цього ще замало. Рослини в околиці він повинен знати так само добре, як і хворих, як і молодь, як її економічні та здоровні умови. Та крім того він повинен мати свій лікарський світогляд, поширений на цілу Україну... Окремішність рослинності ще, може, мало схоплена вченими, зате більше художниками-малярами. П. Холодний, наприклад, твердив, що по переїзді з чужини до України мусить брати інші відтінки для змалювання рослинності. Ціла українська земля спочиває на одному гранітному масиві (українсько-чорноморська плита) – звідти своєрідна одність рослинності, що росте в подібних умовах земного промінювання і відживлювання.

ПРИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНИ

ЮРІЙ ЛИПА

...6. МАНЕВРИ УКРАЇНСЬКИХ МАС. Недавно один з інтелігентних утікачів із Савітів оповідав на сторінках варшавських газет про своє перебування в савітських “концлагерях” і “бупрах”. На одному з допитів, по кількох інквізиційних годинах, слідчий суддя сказав йому суворо:

- То все добре, формально ви є в порядку. Але ваш найбільший злочин, що ви не є савітським громадянином.

- Чому?

- Ви не думаєте так, як підданий Савітів. Ви порівнюєте з тим, що було.

О, так, чекістам залежить на знищенні пам’яти.

І варто пригадати найважливіше з того, що було в Україні перед опануванням її Савітами. Особливо рухи й відрухи мас. Те, що в органічній збірності людській дуже мало змінюється, і то в продовж століть. Тим більше, що українські маси в іспиті тих великих років виявили себе як однорідна людність, як раса-результат, а не як раса в формуванні.

Виявили це в 1917-тім році, не раз всупереч своїй еліті, що не мала тоді загалом ані традиції керма, ані концепції війська чи держави, що зрештою було і в багатьох інших елітах, як, наприклад, польській (“Люблинський уряд”)...

...Згадаймо хоч би т.зв. Київську Козаччину 1855 р., коли на терені, мало меншим від пересічної європейської держави, кілька мільйонів кріпаків-селян змобілізувалося в повнім порядку й у власній організації тільки на саму вістку, що має відродитися якась мітична, нова Козаччина (Праці Шамрая й інших). Не було серед тих мільйонів жодного інтелігента, жодного Куліша чи навіть Білозерського, не було книжечок і програм. Це був добрий доказ того, про що писав москаль Герцен пізніше в “Колоколі” (1859 р., ч. 34), що в Україні

населення має “дуже розвинену свідомість роду”. Тільки цій свідомості роду завдячуємо факт т.зв. “українізації частин російської армії”...

Ця “свідомість роду”, це відчуття власної раси дозволить ще не раз перепровадити масову мобілізацію тої чи іншої групи української збірноти.

Друга прикмета 1917-1923 рр. – це процес чисто расового, добровільного очищення від чужинців. Всупереч навалі утопійних паперів і розпоряджень, що надходили з міст, опанованих соціалізмом, українські села виганяли насланих чужинців. Мешканці московських осад, щедро розсіюваних іще царським урядом впродовж століття, діставали від автохтонів наказ вигнання. Московини мали брати тільки те, що вмістилося на возі. Не раз упродовж однієї доби ліквідовано було цілі московські села (напр., на Поділлі). В 1917 р. довгі валки москвинів тягнулися на північ, туди, звідки їх прислано...

Про цих маневрах зосталася в Україні пам’ять, і з тої пам’яті завжди може вирости наново і мобілізація мас, і очищення від чужинців, і стихійна боротьба. Українські маси легко пригадують свою одність, і виразно відділяться від чужинців, і підуть на боротьбу...

7. ГЕНЕРАЛЬНІ ІДЕЇ. До зорганізування духовности якогось краю мало мати враження, симпатії й антипатії. Треба мати щось більше...

Власне, головні ідеї, генеральні ідеї в першу чергу потрібні до організації української духовности.

Для скристалізування тих ідей треба глибоко відчутти свою батьківщину як цілість. Не дарма на вигнанні пізнали найглибше свій край і Данте, і Шевченко... На вигнанні зродився план Гарібальді, і на чужині спритний Ленін усвідомив собі рабські інстинкти своєї московської маси... Треба відійти від дрібниць щоденності, щоб побачити великість (підкреслення моє – М.К.).

Це велика англо-саксонська раса в звичаї має висилати своїх дітей на чужину, щоб пізнати чуже, а найважливіше – оглянути своє ззовні...

ГІМН ДМИТРА БОРТНЯНСЬКОГО

Юрій Липа

Будь славен, Боже України,
Скрізь, де людей звучить язик,
Давай оновлення з руїни,
Животвори наш людський вік.
Нам Твій наказ у серцю мати,
З тим жити, йти і здобувати.
Нехай Тобі перебудуть милі
Діла, що дух наш сотворив, –
Поля, простори, гори й хвилі

Наповни міццю славних днів.

Тобі в серцях вітвар ми ставим, –

Твій владний знак до слави славим.

Фізика виживання. 1. “В часи воєн, блокад, (в туристичному поході – автор М.К.) завжди буде бракувати перев’язувального матеріалу: лігніту, вати тощо. Тоді треба звертати увагу на рослину, що може той матеріал до деякої міри заступити. Це так званий білий або торфовий мох, багатолітня делікатна рослина, що росте переважно над озерами і в мочарах. Цей мох збирають, полощуть у воді, пресують пресом і, просушивши, крають на платівки. Ці платівки втягують, як губка, вогкість і взагалі надаються для доповнення бинтів” (Юрій Липа. Ліки під ногами).

2. Поняття “рідна мова”. Сучасна електроніка фіксує особливості національного плачу новонародженої дитини (118). Таким чином, чужа мова, насаджена в ранньому віці, гальмує розумовий розвиток дитини: “...учені підтвердили геніальний здогад В.Гумбольда, висловлений у 18 ст., що мова у вигляді коду існує в нейроклітинах людського мозку і генетично передається від батьків до дітей. Навчання мови дитиною йде як розшифрування коду. Мало того, мозок людини має ділянки, функціональне призначення яких запрограмоване на майбутнє”. (119, с. 4).

Мовознавець Олександр Потебня стверджував, що мислення дитини має формуватися на ґрунті рідної мови, і доки воно не дозріло, доки не сформувався остаточно мовно-розумовий апарат, двомовність є шкідливою. То ж теза “дві рідні мови”, що формуються одночасно, є протиприродною.

Зелений Клин

Українці, переселяючись до інших країн, інших земель-теренів, привносили український дух (Дух!): щирість, порядність, працьовитість – любов! “Там, де є українці, там завжди є мистецтво” (Юрій Липа).

Географічне розташування: “...на півдні ріки Амур і Усурі та Японське море; на півночі гори Станового хребта або адміністративна границя між Амуром і Якутською областю, а далі на схід границя між Удською та Охотською округою аж до Охотського моря; на сході Японське море, Татарський пролив та Охотське море; на заході адміністративна границя між Амуром і Забайкальською областю...” (Іван Шимович, проф.). (120). Іван Світ і Володимир Сергійчук вважають, що площа Зеленого Клину становила 2 100 000 кв.км.

Формування українських поселень на Далекому Сході (Д.С.) почалося з часу приєднання цих територій до Російської імперії за Айгунським (08.12.1858 р.) та

Пекінським (02.11.1860 р.) договорами. 26 березня 1861 р. були видані “Правила для поселення росіян та іноземців в Амурській та Приморській областях”:

- Всім бажаючим оселитися відводили вільні ділянки державної землі в тимчасове володіння чи повну власність.

- Бажаючим поселитися цілим поселенням, яке повинно складатися не менше, як з 15 сімей, відводити суцільну ділянку землі, але не більше 100 десятин на кожну сім'ю.

- На території від вершини річки Усурі та вповдовж її течії до моря такі ділянки давалися у вічне користування. Поселення має право продавати ділянку іншому поселенню, яке складається не менше як із 15 сімей.

Пільги:

- Поселенці, які переселились за свій рахунок звільняються від рекрутської повинності протягом 10 наборів.

- Після 20-літнього періоду з дня виходу цього указу (Указ Сенату від 27 квітня 1861 р.), мали виплачувати поземельний податок.

20 червня 1900 р. були затверджені нові тимчасові правила: з 1 січня 1901 р. замість 100-десятинного сімейного наділу переселенці отримували на кожну особу чоловічої статі не більше 15 десятин.

Масове переселення українців почалося з 1883 р., коли відкрився морський шлях: Одеса - Владивосток. Після спорудження Транссибірської залізниці та надання пільг, основні потоки переселень перейшли на цю магістраль. Упродовж 1906-1917 рр. вихідці з українських губерній становили 60,4 % всіх переселенців. Українці заснували села: Чернігівка, Кирилівка, Сергіївка, Покровка, Ракитно, Ромни, Березівка, Іванківці, Богословка та ін.

Згодом причиною переселень стали колективізація, втеча від голоду, репресії 1930-х років: 1926 р. – 315 тис., 1939 р. – 362 тис., 1959 р. – 441,5; 1970 р. – 398,1; 1979 р. – 493; 1989 р. – 620,5 тис українців.

1920 року була створена Далекосхідна Республіка (ДСР) (1920-1922 рр.), конституція якої гарантувала всім народам національну автономію. 4 травня 1921 р. при Міністерстві національних справ Уряду ДСР у м. Читі був створений спеціальний український відділ, заходами якого почали відкриватися українські школи: в Читі, Верхнеудінську, Борзі, Благовещенську, Свободному, Хабаровську.

Українці завжди дбали про свою державність чи на території України, чи далеко за її межами, на Далекому Сході. Вони відгукнулися на заклик адмірала Колчака і взяли участь у

його поході проти радянської влади. Тож і судили-переслідували українців аж до Владивостока: після встановлення радянської влади 14 листопада 1922 р. розпочались масові арешти, зокрема Петра Горового, Неділька-Барковського, Стрельбицького; у Читі – Василя Козака, Яценка – всього на Зеленому Клині заарештували 120 осіб.

Одним із головних напрямків політики українізації стало переведення на українську мову системи освіти та культурних установ. Постановою Президії Далькрайвиконкому від 10 червня 1931 р. було затверджено план українізації культурно-освітніх установ Далекосхідного краю, який передбачав українізацію: 809 шкіл, 42 денних шкіл колгоспної молоді, 24 – вечірніх, 309 – дошкільних установ, 209 – хат-читалень та 26 бібліотек. Було створено Крайовий Український Державний пересувний театр. Всією цією роботою керував П.Буценко – голова Далькрайвиконкому.

З весни 1932 р. почали виходити українські газети: “Соціалістична перебудова”, “Приханкайська правда”, “Чернігівський колгоспник”, “Колгоспна праця”, “Боротьба”, “Смичка”, “Штурм”, “Ханкайський ударник”, “Колгоспник Примор’я”.

Була створена Конституція національно-культурної автономії (самоврядування) українців на Далекому Сході:

Вступ

Українці, котрі живуть на Далекому Сході (області: Забайкальська, Маньчжурська, Амурська, Приморська, Сахалінська і Камчатська). Опираючись на право кожного народу на самовизначення, визнають що українське населення вищезгаданих областей, у числі понад 1 млн. душ, є частиною окремої української самостійної нації. Племінний і культурний зв’язок мають з народом і краєм, з котрого вони вийшли – з Над-Дніпрянської України. Місцеві українці, громадяни Далекого Сходу, мають свої національні і культурні цінності і прикмети, котрі вони набули завдяки своєму походженню, природі і підсонню старого краю, в котрім вони народилися і жили, як і завдяки окремим історичним переживанням, котрі доводилося перенести народному організмові. Сим національним скарбом є своя мова, усна словесність, письменство, звичай, пісні, одежа та взагалі окрема культура і відмінний від других народів національний дух-вдача. Для утримання і вільного розвитку сіх природних скарбів національного обличчя і вдачі – мають завданням тутешні українці забезпечити собі волю на самостійне національно-культурне життя в новій батьківщині – ухвалено: прийнять у головних рисах, з тим щоби перед оголошенням цієї Конституції для широкого загалу, а також перед надсилкою її до відповідної влади, вступ розробити і докладніше обґрунтувати його історичними і фактичними даними. (121).

Та... Здогадуєтесь?.. Незабарилась з'явитися постанова ЦК ВКП(б) від 14 грудня 1932 р. і всі українські розпочинання були зліквідовані.

Діячі Зеленого Клину.

ТВАРДОВСЬКИЙ ПЕТРО – консул Української держави на Далекому Сході (1918-1919 рр.). Поручик, ад'ютант помічника начальника Східно-Китайської залізниці. Делегат 1-го Українського Далекосхідного з'їзду (червень 1917 р.). У липні обраний заступником голови Маньчжурської Української Окружної ради, керівник її військової секції, командир української сотні ім. Тараса Шевченка в Харбіні.

В квітні 1918 р. відряджений в Україну, де представив МЗС України домагання українського населення Далекого Сходу вимагати від російського уряду визнання Зеленого Клину частиною України. Призначений урядом гетьмана Павла Скоропадського консулом України на Далекому Сході з резиденцією в Харбіні. Влітку 1918 р. Петро Твардовський домогся дозволу Тимчасового Сибірського уряду на формування українських військових частин на Далекому Сході. Після Колчаківського перевороту П.Твардовський був переслідуваний. В другій половині 1919 р. Петро Твардовський виїхав до Омська. Подальша доля невідома.

ШЛЕНДИК ІВАН – громадський та науковий діяч у Харбіні. В 1923 р. викладач педагогічних курсів в таборі інтернованих вояків Армії УНР у Каліші (Польща), згодом – в Українському високому педінституті ім. М.Драгоманова у Празі (1923-1933 рр.), доктор наук, професор. У 1930 р. переїхав до Харбіна, – стає членом Союзу українських емігрантів. Іван Шлендик один із засновників Української Національної Колонії (УНК) в Маньчжурії (травень 1935 р.), член канцелярії УНК (1937-1939 рр.). Автор Статуту молодіжної організації “Українська Далекосхідна Січ”.

1945 року Івана Шлендика вивезли до СРСР і 1946 р. розстріляли.

СТУПАК ОНИСИМ – вчитель, український громадський діяч на Далекому Сході. Перший голова (до 30.07.1917 р.), пізніше – член Ради Микольсько-Уссурійської Української громади (1917-19 рр.), голова Далекосхідної української учительської спілки (70 осіб), в червні 1917 р. – один з організаторів скликання та заступник голови Першого Загального Всеукраїнського з'їзду діячів і громадянства на Далекому Сході. Червень 1917 - січень 1918 р. Ступак Онисим голова Далекосхідного Українського тимчасового виконавчого комітету. В липні 1917 р. обраний депутатом Микольсько-Уссурійської міської думи. 1919 року запрошений як вчитель до української школи в Харбіні (Маньчжурія). В 1920-х роках голова

Союзу українців-втікачів Далекого Сходу в Харбіні. (7) – тут і далі в цій статті нумерація літератури див. в кінці статті.

БОРОВИК ДМИТРО МИРОНОВИЧ – один з фундаторів українського руху на Далекому Сході, редактор і видавець першої на Далекому Сході української газети “Українець на Зеленому Клині”. Народився Дмитро 26 жовтня 1876 р. на хуторі біля с. Булгаково Полтавської волості на Херсонщині.

Після закінчення Одеської реальної школи “Святого Павла” вступив на агрономічний відділ Ризького політехнікуму, стає членом Революційної Української партії (УРП). Після закінчення технікуму вступає на фізико-математичний факультет Одеського (Новоросійського) університету. У рік закінчення університету (1906), під час розгрому РУП, був заарештований як її активний учасник. Засуджений на 5 років заслання до Туруханського краю (тепер північ Красноярського краю Росії). Працював завідувачем метеорологічної станції на півночі краю, згодом – у Туруханську. 1912-1916 рр. працював у Ризі, Одесі, С.-Петербурзі та Миколаєві.

У вересні 1916 р. призначається фізиком Владивостоцької метеорологічної станції. Був активним членом товариства “Просвіта” та клубу “Українська Хата”. Учасник чотирьох Далекосхідних з’їздів.

Помер Д.М.Боровик 4 листопада 1920 р. у Владивостоці. (8)

ГЛУШКО ЮРІЙ, псевдо – Мова. Організатор українського науково-культурного й громадського життя в Зеленому Клині. Народився Юрій 4 квітня 1882 р. в с. Нова Басань Козелецького повіту Чернігівської губернії. 1899 року закінчив Київське технічне залізничне училище. Протягом 1901-1903 рр. працював машиністом у Доброфлоті – перевезеннями з Одеси до Владивостока, з 1907 р. залишається у Владивостоці, працює техніком, одночасно – режисер аматорських українських вистав. 1916-17 рр. – Кавказький фронт. З березня 1918 р. – голова Владивостоцького товариства “Просвіта” та голова Владивостоцької Української Окружної Ради; у квітні – голова 3-го Українського Далекосхідного з’їзду.

1919 року заарештовується колчаківською владою за активну українську діяльність. Вдруге заарештовує більшовицька влада, після зайняття Владивостока 1922 р. На Читинському процесі засуджується за антирадянську діяльність та “намагання відірвати Далекий Схід від РСФР і злучити з Японією”(!).

1930 року Юрій-Мова повертається до Києва, переховується працюючи на будівництві. 1941-42 рр. входив до складу Української Національної Ради.

Помер Глушко Юрій восени 1942 р., похований на Лук'янівському цвинтарі. (Світ І. Читинський процес над українцями в Читі в 1923-24 рр. //Визвольний шлях. - Лондон, 1963, - кн. 3;4;5).

Ще більше про Зелений Клин можна прочитати:

1. Андрусак М. Державні змагання українців на Далекому Сході (1917-1920 рр.) //Літопис Червоної Калини. - Львів, 1931. - № 4.

2. Аніканов П. Національно-культурне будівництво в українських районах Далекого Сходу //Червоний шлях. - Харків, 1932. - № 9-10. - С. 74-79.

3. Буцинский П. Заселение Сибири і быт первых ея заселенцев. - Харьков, 1889.

4. Винниченко І. Україна 1920-1980 рр.: депортації, заслання, вислання. - К., 1994.

5. Кабузан В. Переселення українців у Далекосхідний край в 1850-1916 рр.

//Український історичний журнал. 1971. - № 2. - С. 65-69.

6. Полторів Є. Українці в Приморщині //Рада. - К., 1914. 29 березня.

7. Попок А.А. Українські поселення на Далекому Сході: історико-соціологічний нарис. - К., 2001. - 304 с.

8. Попок А. З історії української преси на Далекому Сході //Українська діаспора. - Київ-Чикаго, 1997, - ч. 10, - с. 79-89.

9. Світ І. Український Далекий Схід. - Одеса - Хабаровськ, 1944.

10. Сергійчук В. Українська соборність. Відродження українства в 1917-1920 рр. - К., 1999. - С. 294-320.

10. Шиманович І. Зелений Клин - Нова Україна. - Львів, 1924.

11. Купецький Г. Там де Сонце сходить. Спогади бойовика ОУН на Далекому Сході. - Торонто, 1988. - 501 с.

Знаменитим став, багатим – ні

Благодійники багатими на гроші не бувають...

“Танебний початок війни на совісті Сталіна і генерального штабу на чолі з Жуковим. У 1941 р. для оборони сил було достатньо – не було організації. У наступному році, у ході цієї війни, перемоги досягалися величезними втратами – у 3-4 рази більшими за німецькі. Виправдань цьому немає, оскільки після 1942 р. наслідки війни вже були вирішені: зброї робилося в декілька разів більше ніж в Німеччині, союзники допомагали...” (спогади МИКОЛИ МИХАЙЛОВИЧА АМОСОВА).

Народився цей чоловік 1913 р. в селянській сім'ї, і як сам наголошує, все життя безпартійний. 1935-1939 рр. – Архангельський медінститут, набувши практики, був готовий ще один хірург для військового рухомого госпіталю ПРГ-22-66 на кінній тязі. “За війну я став досвіченим хірургом, міг оперувати в будь-якій частині тіла, особливо у лікуванні поранених грудей, суглобів і переломів стегна. Поранених пройшло понад 40 000, померло понад 700, серед яких і за рахунок моїх помилок... З Манджурії у 1946 р. вдалося перейти до Москви в Інститут Склифосовського завідувачем операційного відділення – допомогла друга, інженерна освіта. У військоматі отримав пайок і картки. Знайшли з дружиною Лідою кімнату 4 кв. м. У відділі я займався інженерними справами, доки не набридло бути без операцій. Подались з Лідою на запрошення до Брянська – взяли головним хірургом області і завідувачем відділення в обласній лікарні.

Збігло 6 років. Дружина вступила в медінститут в Києві, запросили й мене – прийшлося їхати. Це був 1952 рік. У березні 1953 р. захистив дисертацію. 1957 року клініка переїхала до нового приміщення. Цього року був у Мексиці, де спостерігав вперше операцію на серці з апаратом штучного кровообігу, дуже цим зацікавився. Першу таку операцію зробив вдало в 1959 р.

Поряд з цим в 1958 р. розпочалась наша робота з кібернетикою – лабораторія для відпрацювання апаратів штучного кровообігу (АШК), згодом додали фізіологічні дослідження серця за участі інженерів і математиків. В Інституті кібернетики створили спеціальний відділ – колектив ентузіастів. Протягом наступного десятиліття сформувалися такі напрямки розвитку ідей: 1) Регулюючі системи організму – від хімії крові, через ендокринну і нервову системи до кори мозку; 2) Механізми Розуму і Штучний інтелект; 3) Психологія і моделі особистості; 4) Соціологія і моделі суспільства; 5) Глобальні проблеми людства. В усіх програмах були створені групи ентузіастів: досліді, моделі, статті, монографії, десятки дисертацій, безліч брошур. Колектив розпався в 90-х роках 20 ст.

Кроки кар'єри: 1962 р. – обрали членом-кореспондентом медичної АН; Ленінська премія; “обрали” депутатом Верховної ради ССРСР: “Викликали в Обком і сказали: “Є думка висунути Вас у депутати. Народ підтримає”. У депутатах пробув 4 терміни. Двічі на рік по 2-3 доби сиди, слухай і голосуй одногосно. Але був серйозний обов'язок: приймати трудящих і допомагати. В основному це були житлові проблеми”. 1969 р. – академік Академії наук України. Три Державні премії за хірургію і кібернетику. 1973 р. – Герой праці. “Моя совість чиста: не обіцяв, не брехав, комуністів не славив. Від хворих ніколи нічого не

брав. У вестибюлі висіло: “Прошу не робити подарунків персоналу, окрім квітів”. Чи був я “радянською людиною”? Напевно, що так. Соціалізм на капіталізм міняти не хотів”.

Письменник. Першим було оповідання-бувальщина “Перший день”, з майбутньої книги “Думки і серце”. Згодом “Записки з майбутнього”, “ПРГ-22-66”, “Книга про щастя і нещастя”, спогади “Система обмежень і навантажень”.

Пересадка серця. Коли Бернар пересадив серце – це був виклик усім кардіохірургам, і Миколі Михайловичу зокрема! “Головна проблема – донор. Та чекати його ще тяжче, ніж сама операція – психологічна травма”.

Донька. Катерина. В 15 років – студентка медінституту. “Саме сильне почуття – любов до доньки. Виховував за своїми теоріями: у 3 роки – читала, з 4-х – англійська мова. Головне – розмова-спілкування й любов. У 33 роки – докторська дисертація. Отримала кафедру, у 2000 р. – член-кореспондент Медичної АН”.

Роздуми. Мене (автора) завжди дивувало: чому такі шалені конкурси були (та й є) до медичних вузів? Це ж така тяжка (морально й психологічно) робота! Через багато років, стою на Хрещатику й бачу: на борту автомобіля швидкої допомоги написано: “Медслужба”. Ось вона, відповідь: мед служба! Солодке життя – на все життя!

Фізкультура. Одна з основ життя. “Обмеження в їжі – масу тіла тримав стабільно 54 кг”. Біг кожного дня.

Незалежність України я вітав. Раз є народ, є мова – має бути країна. На жаль, сподівання на процвітання України не виправдались. Партійні начальники заволоділи владою і державною власністю – наступила жорстока криза всього суспільства”.

Висновки. “Хірургія була моїм стражданням і щастям. Всі інші заняття були не настільки ефективні. Хіба що пропаганда “Режиму обмежень і навантажень” принесла користь людям. Кібернетика служила лише задоволенню цікавості, якщо не вважати 2-х десятків підготовлених кандидатів і докторів наук.

Я не кривив душею, не славословив влади, але і проти не виступав, хоча і не любив комуністів-начальників. Проте, вірив у “соціалізм з людським обличчям” доки не переконався, що ця ідеологія утопічна, а лад неефективний” (зі спогадів).

Відійшов у наступне життя М.М. Амосов 13 грудня 2002 р. Похований на Байковому цвинтарі в м. Києві.

Генетика – “буржуазна ідеалістична течія...”

“Трофим Денисович, портрет якого в 40-х і поч. 50-х роках (20 ст.) буде висіти поряд з портретом Сталіна... Якщо Лисенко і відрізнявся чимось від інших, то в першу чергу, лицемірством, вмінням плазувати перед владою і все зневажати...”

Петро Шкварников.

1930 року в Москві був створений у сільськогосподарській академії (ВАСХНИЛ) Інститут аспірантури. Один з її академіків писав, що “аспирантура поповняється в більшості людьми с очень слабой подготовкой, как правило, без знания иностранных языков, очень поверхностно знакомых с сельскохозяйственными науками и к тому же совершенно не знакомых с генетикой. Овладение законами Менделя и хромосомной теорией наследственности требует определенных интеллектуальных усилий... Некоторых гораздо больше привлекла легко доступная им лысенковская демагогия. Эта группа аспирантов образовали пятую колонну лысенковцев. Они обвинили Вавилова в отрыве от практики и даже в реакционности” (Тахтаджян А.Л.). Отакі “науковці”, яких згодом очолює Т.Лисенко, розпочнуть випереджати ходу самої Природи: “...живе становилось не об’єктом пізнання, а об’єктом керування, на нього переносили стиль і методи адміністративної системи” (Валентин Крисаченко). Більше того, живе виносилось за “наукові дужки”, головним у дослідженнях становились умови: “...выявление условий внешней среды, требуемых живым телом (организмом) для развития тех или иных признаков или свойств, – это и будет изучение природы, т.е. наследственности, того или иного признака или свойства” (Т.Лысенко). (136, с. 455). Сам Дарвін “вірив, що зміна умов дає поштовх мінливості, але в більшості своїй вони діють занадто побічно” (137, с. 286-287).

Хто ж вони, вчені, яким “поталанило” працювати в ту пору? Це була велика плеяда науковців-генетиків: і Микола Іванович Вавилов, і ПЕТРО КЛИМЕНТІЙОВИЧ ШКВАРНИКОВ, і багато хто...

Народився Петро 12 липня 1906 р. в Корсунь-Шевченківському на Черкащині. 1923 року закінчив агропрофшколу в с. Воронцово-Городище і зразу вступив до сільського вузу – Інституту селекції (с. Масловка Миргородського району на Київщині). Цей вуз закінчили такі “батьки хліба”: В.Ремесло, Ф.Кириченко, П.Гаркавий.

З Масловки Петро Шкварников їде в Одесу (1927-1930 рр.) – НДІ генетики і селекції, в якому досліджує пасльонові. Під керівництвом А.Салегіна (директора) проводить перші дослідження експериментального отримання мутацій в картоплі шляхом опромінення вегетативних частин рослини.

В 30-х роках, працюючи в Інституті генетики в Ленінграді, директором якого був М.І.Вавилов, Петра Климентійовича обирають віце-президентом АН України і направляють працювати в Одесу. Створити Одеську школу генетиків йому не вдається. “В ці роки в Інституті генетики і селекції серед співробітників був і майбутній руйнівник генетики Т.Д.Лисенко... Ми працювали в різних лабораторіях, зустрічались під час обговорень, диспутів. Лисенко працював над методом мокрого пророщування озимих і перероблення їх на ярину. Але чогось принципово нового тут не було. “Пророщуванням” користувались ще наші пращури. Лисенко з його впертістю й авантюризмом зумів подати свій товар так, що ним зацікавився академік Вавилов. Згодом ця людина стане для Миколи Івановича врогом номер 1, але в той час, до 30-х років, великодушний Вавилов йому навіть буде допомагати” (Петро Шкварников). 1931 року в газетах “Правда” та “Известия” друкувались статті Лисенка: “Яровизация и борьба з засухой”, “Какие перспективы открывают нам методы яровизации”.

Цікавий факт. “Приїхавши у відпустку до батьків, Трохим почув від батька, що він 1933 р., щоби зберегти від влади трохи зерна, заховав мішок збіжжя під снігом. Посіяне зерно весною виколосилось і дало гарний врожай. Син “намотав на вуса” почуте. Так народилась теорія фазового розвитку рослин – спосіб переробки озимини, який згодом буде широко використовувати послідовники мічуринського вчення” (Петро Шкварников).

А послідовниками Івана Володимировича Мічурина були не тільки дорослі (вчені, агрономи), але й учнівська молодь. Початок цьому вченню поклав лист-заклик (30.06.1932 р.) Мічурина до дітей. “Сотні тисяч піонерів і школярів були охоплені конкурсами, мічуринськими походами під девізом: “Перетворимо нашу країну в квітучий сад”. Школярі проводять досліді на навчально-дослідних ділянках, висаджують сади, вивчають агротехніку садівництва, випробовують на ділянках, рекомендують колгоспам високоврожайні сорти культурних рослин” (Володимир Вербицький). (134, с. 17)

Петро Климентійович продовжує вивчати природу й умови мутаційного процесу під час збереження насіння – ярову та озиму пшениці. Ним було доведено: процес утворення хромосомних перебудов і значних мутацій залежить від строків зберігання насіння, від температури, умов аерації і вологості насіння. Змінюючи в широких межах параметри факторів довкілля, протягом усього декількох тижнів можна збільшити частоту виникнення хромосомних мутацій до такого рівня, який спостерігається протягом шести і більше років природнього зберігання насіння або після опромінення дозою 5-10 тис. Р (рентген). Отримані результати М.С.Навашин і Петро Климентійович розглядали в якості доведення важливого

значення змін внутрішньоклітинного метаболізму рослин, ролі й значимості фізіологічних процесів у спонтанному мутагенезі. В насінні, що зберігається відбуваються специфічні метаболічні процеси, що призводять до накопичення в клітинах зародку і, можливо, в інших частинах насінини, діючи як ендogenousні хімічні мутагени. Таке бачення підтверджується результатами ряду наступних досліджень, зокрема в працях А.Ф.Блекслі, Ф.Пето, Г.Шубе, Ф.Д'Амато, А.Ф.Фер-чайдла тощо.

Протягом 1937-1941 рр. Петро Климентійович працює в Інституті генетики АН ССРСР, з 1939 р. – заступник директора:

- Був чудовий літній день. Над Москвою сонячно й привітно. Приємно ніжить теплий вітерець. Радісно йшов я поміж рядками дослідних ділянок. Вдаличині прямує до мене машина. Неждані візити збурюють настрої. Скількох людей ось так, прямо з роботи забрано... Водій:

- Велено отвезти вас в Президиум АН.

- З приводу?..

В Президії провели до головного вченого секретаря:

- Петр Климентьевич, здесь мы посоветовались и решили утвердить вас заместителем директора Института генетики по науке. Решайте и поскорей.

- А як же Микола Іванович Вавилов?

- Не переживайте. Это предложение Николая Ивановича Вавилова.

“Працювати з самим Вавиловим. Його правою рукою. Я й гадки на це не мав. Я кандидат наук, коли це посада академіка! Окрім того, настала тяжка негода. Генетиків розстрілювали прямою наводкою гармат найбільшого калібру...

“Згодом розпочалось цькування в солідних журналах, особливо надокучали демагоги, типу юриста Вишинського, які користувалися методикою центуріонів Єжова (Цедербаум, рідний брат відомого соціал-демократа Мартова).

“Серпень 1940 р. – арешт Вавилова і директором Інститута стає Т.Лисенко”.

Лисенко на поліг перед АН щоби був складений акт передачі Інституту з додатком, у якому було б видно, що генетики займались останні роки бозна чим. Шкварников відмовляється написати такий додаток.

Текст акта передачі було підготовлено односторонньою Лисенка, в якому діяльність співробітників була показана різко негативною. Замість підпису такого акта П.К.Шкварников написав “Отдельное мнение бывшего заместителя директора Института генетики”, в якому він не погоджувався з оцінкою діяльності Інституту, а від руки дописав

свою “отдельную мысль”: “Особое мнение сдающего Институт генетики бывшего заместителя директора Института П.К.Шкварникова: В состоянии работы каждой лаборатории в отдельности не согласен с оценкой. Свою оценку состояния работы Института к моменту сдачи и оценку работы его отделов даю в предлагаемой к этому акту подробной справке за моей подписью, а также в особой справке о внедрениях и находящихся в состоянии внедрения результатах работы Института”.

В той час така відвертість могла коштувати життя. Дехто з вчених виправдовувався, що вони турбувалися за свої родини. А Петро Шкварников, маючи на руках 4-х дітей, не вважав можливим відмовчуватися.

Заарештувати П.К.Шкварникова не встигли – завадила війна. Закінчивши курси підвищення кваліфікації політскладу запасу, був направлений у військову частину інструктором по агітації і пропаганді 1097-го стрілецького полку, з яким прибув у грудні 1941 р. на фронт і брав участь у зимовому контрнаступі військ під Москвою.

Дороги війни: Ржев-Вітебськ-Брянськ-Борисов-Кенінгзберг-Пилау. Двічі тяжко поранений.

Після демобілізації 1946 р. в званні майора повертається до Москви. 1966 року запрошується Президентом АН України до Києва. Протягом 12 років працює в Інституті ботаніки та в секторі генетики Інститута молекулярної біології і генетики АН. За виведений сорт пшениці “Киянка” і за глибокі теоретичні дослідження отримує Державну премію України.

Входження Т.Лисенка в лідери мічуринської біології відбулося завдяки Вавилова та Сталіна, зробивши його “народним академіком”. Саме “зробивши”: “В нашем Советском Союзе, товарищи, люди не рождаются, рождаются организмы, а люди у нас делаются, – трактористы, механики, академики, ученые и т.д. И вот один из таких сделанных людей, а не рожденных, я – я не родился человеком, а сделался человеком” (Нарада передовиків врожайності по зерну з керівниками партії й уряду. 30-і роки 20 ст.). Бачимо, що сама людина, як і будь-яка рослина, нічого не варті – їх формують умови їх життя (наприклад ГУЛАГи).

Останнє інтерв'ю (взяте Едуардом Щуром в червні 2004 р.).

- Петре Климентійовичу, ви, мабуть, єдиний нині в Україні, хто був досить близько знайомий з Мічурінін.

- Можливо. Дуже шкода, що Мічуріна останнім часом чомусь почали ставити майже на один щабель із Лисенком. На мій погляд, такий “паралелізм” не те що неправомірний, але

навіть – блюзнірський. Пригадую, за яких обставин відбулась їхня перша й, до речі, остання зустріч. Це було 1935 року, коли Лисенко вже встиг стати директором Всесоюзного селекційно-генетичного інституту. Він нахабно ввалився в мічуринський особняк і став на всі заставки вихвалити себе як доблесного невтомного борця з “буржуазними ідеалістичними течіями”.

Пригадую, що основною мішенню для цих атак було вибрано головного “формального генетика” країни Вавилова... Врешті-решт терпіння Івана Володимировича вичерпалось, і він без будь-яких церемоній перебив Лисенка на півслові: “Слухай-но, ти діячу! Ану, давай геть звідсіля” – і тут же вказав палицею в напрямку дверей. Лисенко не міг повірити своїм вухам. Мічурін ще раз буквально по складах повторив: “Забирайся геть, паскудо, з мого дому!”

- А як ви ставитеся до проблем клонування: хотіли б приміром, щоб було створено ще клонованого Шкварникова, який би згодом виправив деякі помилки свого предтечі і довів би заодно до логічного завершення всі не закінчені вами роботи?

- Гм... Та нехай навіть цих Шкварникових створюється хоч безліч, – головне тільки, щоб усе це відбувалося природним шляхом... Коли мова заходить про людину, я категорично проти будь-яких штучних ходів та експериментів у цій галузі! Проте на використання клонів у вузьких, чисто наукових цілях дивлюся, як і годиться кожному вченому, – позитивно. Якщо тільки земному співтовариству та й самій біосфері воно якимось чином піде на користь.

Завершилось незакінченим (за 2 роки) століття П.К.Шкварникова у цьому житті в липні 2004 р. в Києві.

“Ми можемо зазирнути далеко в майбутнє і передбачити, що найбільш звичні і занадто розповсюджені види, які належать до обширних і панівних груп в межах кожного класу, обов’язково візьмуть гору і народять нові панівні види...”

Ми можемо довірливо розраховувати на безпечне й довготривале майбутнє” (Чарз Дарвін). (138, с. 253-678). Та наука й практика внесли уточнення в цей оптимістичний прогноз. Людина, ставши головною геологічною силою на Планеті, частково спростовує висновок Дарвіна, людина спроможна нанести (і наносить) біосфері значних втрат.

Українська етнополітологія

22 листопада 2004 р. в Україні розпочалась Помаранчова революція – процес вставання з колін. Революція болісний процес, Помаранчовий процес – це посмішка й любов, квіти й пісня, кава й чай, без наркотиків, навіть пива.

Дехто заявляв, що відбувся розкол держави на Схід і Захід. Зовсім ні! Не пройшов і місяць, а населення України поділилось на помаранчових – щасливих і співучих та білоголубих – злобних і агресивних. І хто ж вони, біло-голубі? Населення, у якого не сформована українська державницька позиція. Саме вони, кушнарьови, з піною на губах, зі стиснутими кулаками, розмахували й біснувались з усім багатотисячним натовпом про відокремлення. Від кого? Адже як можна відокремитись від своєї землі, свого терену? А ніяк! Відокремитись-відійти може тільки чужинець. В цьому і велика заслуга Помаранчової революції, що вона засвітила чужинців на нашій українській землі.

Помаранчові нікого не гонять, вони кажуть: Заспокойтесь! Ми не одні! Нас багато! Ми непереможні! Свободу не спинити! Нас не подолати!

Коли старша жінка з села Київської області привозить на Хрещатик пиріжків, щоби пригостити біло-голубих: “Я дивлюсь телевизор і бачу як вас сюди привезли і не харчують, то й жалію вас. Пригощайтесь!” “Мамуля, а чому ти в помаранчовій хустині, чому ти за Юценка? Ми голосуємо за Януковича”. “Е, добродії, то ви не так голосуете... Пригощайтесь. Смачного...” Їй заплатили за це? Чи накормили наколотими апельсинами?

Помаранчова революція розпочала формування української нації з українців, євреїв, татар, білорусів, болгар, московитів, “...нація як суспільний факт відіграє в сучасному громадянському житті людства не меншу роль, ніж держава або релігія” (ОЛЬГЕРД ІППОЛІТ БОЧКОВСЬКИЙ).

“Гиполит, мещан Апполона Бочковского и Анны, урожденной Раецкой, законных супругов сын” (з книги реєстрації актів про народження римсько-католицької церкви Єлисаветграда), народився 1 березня 1885 р. “на станции железной дороги Долинской” (нині – райцентр Кіровоградської обл.). Батько Аполон Бочковський мав польське коріння, мати походила з литовського роду.

Після закінчення реального училища (1903 р.), Ольгерд вступає до Лісового інституту в Петербурзі, але після революційних подій 1905 р. змушений був емігрувати до Чехії, де й став свідком чеського відродження: онімечена інтелігенція поверталась до своїх національних коренів. Не пройшли безслідно для нього лекції професора Томаша Масарика, присвячені національним проблемам у країнах Європи.

Отримавши в дитинстві польське виховання, Бочковський з часом прийшов до українського самоусвідомлення! Далеко від України, а дехто в Україні ще й досі до українського самоусвідомлення (чи до тями?) прийти не може... Сподіваємось, що наша Помаранчова революція приведе до українського самоусвідомлення не тільки в країнах Європи, але й на Донеччині чи Одесі та в Криму.

В добу Української Народної Республіки (УНР) Бочковський був секретарем української дипломатичної місії у Празі (1918-1923 рр.). Після поразки УНР працював професором Української господарської академії у Потєбрадах. Академія постала навесні 1922 р. з ініціативи Українського громадянського комітету на чолі з Микитою Шаповалом і за підтримки Президента Чехії Томаша Масарика. Борис Мартос і Євген Маланюк (українські письменники) згадували, що сама назва вказувала на зв'язок із традицією Київської академії Петра Могили, а водночас – і з прагнунтом загальноєвропейської культури. “Потєбрадська академія була лабораторією, де культивувався тип новітнього українця. Академія навчила оцінювати й поважати Людську Особистість взагалі, Українську – зокрема й передовсім... Без культури немає політики” (Євген Маланюк).

Як педагог, учений і громадський діяч О.Бочковський був серед творців того “культурного середовища”, про яке згадував Є.Маланюк. Бібліографія його праць починається з публікацій чеською мовою (1907 р.), присвячені вони аналізу становища української, польської та фінської націй у Російській імперії. 1913 року кілька статей О.Бочковського з'явилися в московському журналі “Украинская жизнь”, редагованому С.Петлюрою. Одна з них – “Професор Т.Масарик об украинском вопросе” (1913, № 4).

З ім'ям О.Бочковського пов'язане становлення націології – “Вступ до націології” (Потєбради, 1937; Мюнхен, 1991-1992; Київ, 1998).

Націологія – становлення і розвиток модерних націй. Віддаючи належне об'єктивним ознакам нації (спільна територія, походження, мова, релігія, звичаї), вирішальним він усе ж назвав суб'єктивний чинник. Формування модерної нації неможливе без національної свідомості і національної волі, які виявляються у прагненні нації до політичної та державної самостійності.

Нація – це воля бути нацією! Що ж до ролі мови, то без національної мови вона утворитися не може.

Ольгерд Бочковський вважав, що практична етнополітика мусить опиратися на висновки теоретичної націології, яка єдина може розплутати складні міжнародні відносини й дати ключ до розумного вирішення національних питань з державного і теоретичного боку.

Помаранчова революція в Україні відбулася. Тепер маємо засукати рукави та до праці бо “визволення народу буде ілюзорним, доки він не матиме певної та непохитної господарської бази. Економічна фаза у національному відродженні є тому однією з найголовніших. Щойно вона коронує й довершує його змагання за культурне самовизначення та політичну незалежність. Власне у цій фазі поневолений народ самовизначається під соціальним оглядом, викінчуючи процес свого суспільного перетворення у модерну націю” (О.Бочковський).

Ольгерд Бочковський розглядав націократію як політичну систему де “чужі меншини були б зведені до найменшої кількості, а натомість, щоб усім народам було забезпечено здійснення політичної, державницької всенаціональної самостійності. Там, де немає попереду національної соборності, тобто національної одностайності, здійснення всенаціональної державності викликає багато труднощів... Власне нація є те джерело, звідки культура черпає свої сили”.

Помер О.І.Бочковський 1939 р.

“Перший над рейхстагом”

“По убедительному расследованию корреспондента газеты “Известия” Эдуарда Поляновского в статье “Первый над рейхстагом” была воссоздана подлинная картина 30 апреля 1945 г.”. Е.Поляновський показав хто дійсно здійснив подвиг, а хто був “прилеплен” до подвигу майстрами комуністичної ідеології часів сантрапа Сталіна. За допомогою документів і свідків – людей чистої совісті – він довів, що прапор Перемоги на рейхстазі підніс українець лейтенант БЕРЕСТ ОЛЕКСІЙ ПРОКОПОВИЧ з групою бійців під його командою. Взявши з собою двох щуплих бійців (грузина і росіянина), могутньої статури лейтенант буквально витягнув їх на дах рейхстагу, де вони разом міцно прив’язали дривко стягу спочатку до бронзового коня, а згодом перенесли на купол рейхстагу.

Обіцяного звання Героя отримали помічники, а українця Береста маршал Жуков викреслив зі списку. Нагородили орденом Червоного Прапора за те, що полонив групу есесівців, яких з автоматниками вибив з підвалу рейхстагу, коли спустились з даху. Битва була не з легких. Коли німці запросили переговорів, їхній командир погодився вести переговори з офіцером не нижче полковника. В рейхстазі на той час був самий високий чин – капітан Степан Неустроєв, худий і невисокого зросту. Не повірять німці в такого “полковника”. Капітан наказує Бересту “зіграти” роль полковника, а сам пішов у якості ад’ютанта. Цікавою відбулася розмова з німецьким полковником, згадував Берест:

“Німецький полковник заявив, що у нього велика сила і російські солдати повинні здатися (!) йому. На що я кажу: ми з вами розмовляємо не в Москві, а в Берліні, і я не для того прийшов в Берлін, щоби здаватися. Даю вам 20 хв. на роздуми. Коли вийшли з підвалів, німець вистрілив мені в спину, але промазав”.

Ось так закінчувалась війна для Береста, українського хлопця з Сумщини. Народився 1921 р. в с. Горяйстівці.

Закінчилась війна... Перебуваючи в Радянському союзі, захворів на тиф. Попав до лікарні в Ростові-на-Дону, в якій не тільки вилікувався, але й одружився з медсестрою Людмилою. На службу до Німеччини повернувся з дружиною, провізши її таємно.

Демобілізувавшись, Берест повертається на батьківщину дружини в Ростовську обл. Минуле не давало спокою. Звертався до Москви з заявою, описував як з 12 солдатами увірвалися до рейхстагу, як підніс прапор на купол, як вів переговори з есесівцями, – все це підтверджував документами і свідками. У відповідь в лютому 1953 р. Береста заарештовують. Слідчий шукав зачіпку і коли заявив: “Надо еще разобраться, где ты был во время войны, – может отсиживался за чужими спинами?”, фронтовик не стерпів. Згріб крісло разом зі слідчим і викинув з другого поверха у вікно... Згодом слідчий признався Людмилі, що йому було сказано: “Або Берест сяде, або ти з роботи”.

Ось так герой війни, учасник штурму рейхстагу, поїхав на Колиму, звідки писав дружині: “Мені помічено сидіти в цьому пеклі і бути у цьому злочинському світі. Але я залишусь людиною, сльози дружини й дітей нікому не прощатиму. Я ні перед ким на коліна не стану...” Додому повернувся через 2 роки 7 місяців. Переїхали з сім’єю до Ростова, працював на “Ростсельмаші” у сталеволivarному цеху...

Значно пізніше він з’явився в кіно “Освобождение”. Його роль зіграв актор Едуард Ізотов – дивно схожий на молодого лейтенанта Береста, який штурмував рейхстаг.

3 вересня 1970 р. Олексій Прокопович в кінці дня зайшов до дитячого садка за 5-річним онуком. Йдучи з ним додому, попереду себе побачив, як мала дівчинка вирвалася з руки матері, побігла через рейки залізниці. В цей час виїхав поїзд. Дитина перелякано зупинилась посеред рейок. Берест встиг виштовхнути дівчинку, а сам відскочити не встиг... Декілька діб боровся зі смертю в лікарні, але не поборов. Було йому 49 років.

В 2000 р. міністр оборони Росії підписав клопотання колективу ливарного цеху “Ростсельмашу” про присвоєння О.П.Бересту звання Героя Росії (посмертно).

Правда знайшла свого героя тільки тепер в травні 2005 р. Президент України Віктор Ющенко видав Указ про присвоєння Олексію Бересту звання «Герой України» (посмертно).

Цікаві факти. 1. Прямодушний і сміливий лейтенант Берест не подобався контррозвідці (СМЕРШ). Причин вистачало.

Під час захоплення його солдатами “будинку Гімлера” було знайдено сейф, в якому знаходилось декілька годинників для тих, хто першим захопить Кремль в Москві. Берест нагородив цими годинниками своїх солдат і не поділився з контррозвідкою, заявивши: годинники для тих, хто піде брати рейхстаг. Запротестував Берест, коли з цього будинку хотіли віддати частину художніх цінностей одному з маршалів.

2. На захист Береста виступили ветерани його полку, писали у всі інстанції. В кінці-кінців ЦК КПСС при Хрущові змушений був зібрати закриту нараду, на якій виступив Берест. Після цього в 6-му виданні Історії Другої світової війни з’явилися правдиві рядки про піднесення Стягу перемоги: “Выполнение этой задачи было возложено на группу бойцов, которую возглавлял лейтенант А.П.Берест”.

3. Генеральний секретар КПСС Брежнєв не захотів змінити традицію. В 1965 р. на 20-ліття перемоги Прапор перемоги ніс сержант Самсонов, який навіть не був у групі Береста і не був з його дивізії. Береста навіть не запросили до Москви.

4. Щоб піднести Прапор перемоги, в Берлінській операції війська 3-х фронтів (1-го і 2-го Білоруських та Українського) і сил Балтійського флота втратили: загинуло 81 116, а всього разом з пораненими – 361 367 солдат і офіцерів.

5. “Скляний купол рейхстагу світився від вибухів, гудів як орган. Зверху видно було: увесь Берлін палав. Я тепер точно знаю, як там в пеклі. Якщо тобі скажуть, що страху не було, не вірь. Ми прикрутили прапор ремнями до ноги бронзового коня на фронті. Смикали, вирішили, що не відірветься – і донизу” (З розповіді Береста своїй донці Ірині, про перший етап піднесення прапора на рейхстаг).

“Спалах на світанку

А коли він вгледів, що брати не чують,
Що навік до себе прикував їх став –
Закричав од муки, вдарився об камінь,
Зранив собі груди, крила поламав.

Олександр Олесь

У прадавньому селі Триліси, що на Київщині, неподалік Фастова (в історичних джерелах є про нього згадки ще від 14 ст.) у переддень першого туру виборів Президента України сталася жахлива трагедія – у самісінькому центрі села, біля пам’ятника декабристам (саме звідси повстанці 1825 р. йшли на Київ, похований тут серед інших Іполіт Муравйов-Апостол) у передранковій імлі досвітнім факелом спалахнув облитий бензином старий

чоловік. Так наклав на себе руки, таку мученицьку смерть заподіяв собі ПАВЛО ПАНАСОВИЧ ПОНОМАРЕНКО.

Що він кричав у передсмертній агонії – буцімто ніхто не чув: навколишні сусіди як води в рот понабирали. Лише із уст в уста селом глухо котилося його воання-стогін: “Люди, не голосуйте за Януковича!”

– Він став на старості слабкий на голову, хіба ж нормальна людина може піти на таку жахливу смерть, – говорили одні.

– Ні, до останньої днини він мав розум, добре серце, не пив, не курих. А які картини малював – дарував їх людям, в його хаті скільки їх – очі розбігаються (казали, що й підписку колись давав не підробляти гроші – хист до малювання мав од Бога). Але вже надто гостро (бо вразлива творча вдача) сприймав, як тиснули на людей сільські владці, як “забезпечували” голоси за Януковича. Слухав радіо, стежив за розгортанням акцій народного протесту.

Підходив до гурту чи й наодинці, сперечався, переконував, хвилювався до судом у серці – здавалось йому: все дарма, “поглухли, не чують...”

– Йому що – вже пенсіонер, а нам лізти на рожен ніяк, у кожного – сім’я, діти, “мовчи, глуха, менше гріха”, – гомоніли розсудливіші, обережніші. (Тут принагідно зазначу, що село проголосувало і перший раз, і вдруге за Ющенко – молодці, славні мої земляки).

– Його спалили, – казали треті.

Здається таки, що це був його останній аргумент у супротиву й гвалтуванню, аргумент птаха з підпаленими крилами...

...На воротах його садиби пливуть лебеді, у вирій відлітають лелеки, а на хвiртці зійшлися у двобої два півні (диво-дивне, це – містика, віще передбачення, провидництво – бо малювалось бозна-коли), один – жовтогарячий, а другий – білий. Сам же господар сюди вже не повернеться більше ніколи (дарма жалісливо скавучить, виглядає його голодне собача). Замкнув хату, востаннє тужливо окинув оком обійстя, старий садок, взяв до рук “кравчучку” і пішов навстріч своїй смерті.

На зчорнілій од вогню траві від нього залишились шматки обгорілого одягу, обвуглений ремінець. Купи попелу від паперу, як зазначалось у газеті “За нашу Україну”, я там не запремітив, та й не могло його бути, бо ще до приїзду міліції місцеве начальство поспіхом (аби ніхто й не вгледів) зібрало дідову “наочну агітацію”, що до місця своєї мученецької смерті він доставив тією ж таки “кравчучкою” і розклав на постаменті пам’ятника декабристам.

Тоді ж швидко зірвано й причеплений до воріт садиби намальований транспорт-шарж, на якому був зображений Янукович із рогами, з доброю дулею під носом...

“Люди, не голсуйте за Януковича!”

Далебі, на владу не вплинути, бо згори спускають категоричні вказівки: “Янукович. Забезпечте”.

І пішли посланці з двору у двір, наставляли. Один із місцевих чиновників сказав мені під настрій: “Багато років працюю, але такого тиску не пригадую”.

Під час самих виборів були просто-таки анекдотичні випадки. Примусом відправляли вхеканих дідів і бабів з виборчої дільниці додому: “Чого прийшов? Вертайся. Ми приїдемо”. І приїжджали. Із буцімто опечатаними скриньками, з печатками під рукою.

Пономаренко передчував, знав, що таке буде. “Цієї сваволі пережити я не зможу. Пам’ятайте, за що я віддав своє життя”.

Остання дідова листівка-заповіт: “Негідники Кучма і Янукович! Геть з України! Ви хочете відновити російську імперію і знищити український народ. Народе України! Доки терпітимеш наругу над собою! Люди! Голосуйте за Віктора Ющенка!” (Ось так закликала назривала Помаранчова революція – автор М.К.).

У страшних муках пішов звитяжець у засвіти. Усвідомлений вибір старого козака. Як Олекса Гірник, що спопелив себе на могилі Кобзаря у Каневі, протестуючи проти русифікації рідного народу, як Іван Гонга, з якого вороги здирали шкуру, пояс за поясом, а він сміявся їм в лице: “От казали, що буде боляче, а воно й зовсім ні. От тобі, ляше, ти вчора просив мій полковницький пояс, перший пас шкури – хай буде тобі за пояс”.

Та й місцева історія має чимало героїчних прикладів. Під час облоги Триліс 1651 р. жовнірами коронного війська Приємського баба Горпина із косою в руках увірвалася в гущу ворогів і стяла голову капітану Страусу. Село тоді було спалене дощенту, а сотника Богдана Олександренка посаджено на палю.

...Пляшка з бензином відкоркована. Поруч – нікого. Нема кому й сказати “прости-прощай”. Міг лиш подумки озирнути і все своє життя, і довколишній світ: “На віки-вічні прощайте і ви, вгрузлі в землю від кількасотлітньої старості камінні хрести на городищі фортеці Сокіл, що край села, і ти, всюдисуща дерезо, над дідами-прадідами вичовганими, аж запали донизу, до щему рідними стежками, вулицями й провулками (скільки ж то літ їх сам топтав-мережив), і ви, мої славні й не дуже односельці. Простіть і вперше, і вдруге, і втретє”.

На гранітному постаменті, де великомученик востаннє попрощався з білим світом, викарбувано факел вічного вогню. Павло Пономаренко недарма підпалив себе саме тут.

Відтепер вогонь його серця теж горітиме поруч довічно” (Вадим Рибчак). (141, с. 8)
Вогонь його серця – Жовтогарячий Вогонь!

Жовтогарячий – це що? Колір? Стиль? Це Україна! Україна стала помаранчово-модною. Цю моду бачить вся Європа й Америка. Дальтонна Росія й Китай ні в моді, ні в кольорах... Їм або червоний, або чорний. Коли кайдани – це чорний або червоний, коли ж “кайдани порвіте!” – жовтогарячий. Отака вона оптична фізика, – фізика виживання. Якого кольору фізика – сказати важко, а колір фізики виживання – жовтогарячий, апельсиновий. Він викликає усмішку, радість і повагу. Маємо слухне переконання, що за межами нашої голови ніяких кольорів. Кольори у нашій голові, а голова (Мозок!) сприймає через серце, душу.

Душа українського народу променіє в оранжовому і, якщо для когось це апельсини, то для українців – стан душі. І це не окремі співпаданя. За законами психофізики психіка українця позитивно реагує на випромінювання жовтогарячої частоти. Х-промені мозку (термін мій – М.К.) співпадають з частотою коливань жовтогарячого кольору і це співпаданя (резонанс душ) збуджує позитивні емоції – виникає “жовтогаряча ноосфера”, що й єднає, притягує людські душі. Чи не в цьому розгадка людської любові у множинному об’єднанні?..

Таким чином, до нашої української атрибутики (Прапор, Герб) потрібно додати колір – кораловий помаранчовий (Жовтогарячий)! Колір бурштину (законсервоване Сонце) був здавна, ще за часів Київської Русі, коли вона була головним постачальником цієї смоли для усієї Європи. А помаранчові намиста-коралі, головний жіночий атрибут прикраси, навіть дитина-сиротина мала низку цієї суто української прикраси. Гвоздики кольору жовтогарячих коралів любляв Ярослав Стецько – видатний український політичний діяч (зі слів Валерія Сніжка).

Не тільки колір визначає український етнос. Українець – це хлібороб, цебто перш за все – вегетаріанець-гуманіст, у якого “моя хата скраю” щодо сусідів. Поза своїм краєм (Межею!) далі не піду. Але! І до мене межу не переступай! В моєму монастирі мої і закони. Коли заступиш межу – терпляче чекатиму (Запрягаю!), чаєм напою, зігрію, послухаю, а далі йди собі чоловіче своєю дорогою, скорше за межу назад, не відволікай косу від трави і не трави душу. “...коли гуцул працює, то вже працює, коли кохає, то вже кохає. “А вже найвостріше то б’ється гуцул. Ой і дико, ой і не по-людськи, а по-гуцульськи б’ється. Гримить топірцем в груди – в груди, в голову – в голову, вже не дивиться і не хоче дивитися.

- Мій креминар, а твоя смерть! – от тобі й уся філософія” (Гнат Хоткевич, “Гуцул”). І все зумовлено як його індивідуальною особистістю, соціальними умовами та традиціями, так і впливами гуцульської природи”(Петро Кононенко). (5, с. 105). “Психологічно адаптований українець милується Богом даною йому землею і не говорить, але пам’ятає, а яка ж то тяжка землеробська праця, така люба йому й мила, тяжка постійно, щоденно” (Валерій Сніжко). (35, с. 54).

До 2004 року українську землю заселяло населення, що отримало незалежність 1 грудня 1991 р. Знадобилось понад 10 років “запрягання”, щоби вийти-вийхати на вулиці й майдани і... стати (Стати!). Гасла й прапори жовтогарячого кольору об’єднали українців: “Ми не одні”, “Нас багато!”, “Ми переможемо!”. Виявляється дійсно багато, хоч і не всі 48 млн., та населення за законами синергетики кристалізується – твориться український народ, українська нація: українці, росіяни, євреї, татари, білоруси, болгары і багато ще.

Проблема зміни влади – історична проблема. “Передача влади супроводжувалась обіцянкою народу боротися з беззаконням, встановленням справедливості, турбуватися щоби “сирота не міг стати жертвою багача, а вдівця – жертвою сильного” (М.Белецкий. Забытый мир шумеров). (142, с. 361-364). А шумери Межиріччя проживали 11-12 тис. років до н.е. В ті далекі часи закони були менш жорстокими, звертались до совісті громадян. Наприклад, у 25 ст. до н.е. за царювання Урунімгіна була проведена чистка в рядах чиновників, податківців, знижений розмір податків та узаконені багато прав громадян. (143, с. 62).

Царська влада у шумерів була обмежена двопалатним парламентом (зібрання старійшин – верхня палата, та нижня – всі чоловіки здатні носити зброю). Між іншим, на даний час найдавніша Конституція була прийнята за часів царя Телепіна, знайдена в розкопах міста Богазкойє (біля теперішньої столиці Туреччини). В Преамбулі подається історія хетської держави, а вже потім права народа і знаті, встановлено порядок наслідування царського скіпетра. (144, с. 115). “Ця держава була важливою ланкою в культурному взаємозв’язку народів Європи і Азії” (Всемирная история. - Т. 1. Под ред. Ю.П.Францева. - Москва, 1953).

“Зміна типів держав – це геополітична ознака усіх регіонів Планети, і розвиток давніх держав на теренах України, який реалізовувався ще з епохи бронзи, не є якимось винятком. Повернувши свій погляд до урбаністичних особливостей трипільських мегаполісів, читач без якнайменшого примусу побачить, що тодішньою державотворчою формою могло бути лише... віче. Цей принцип ми відчуваємо, читаючи Велесову Книгу та літописи Новгородського Великого, протягом усього Середньовіччя – аж до винищення його московським царем

Іваном Грозним. Говорячи сучасною мовою – там була парламентська форма владарювання: демократичні форми державотворення існували лише в період справжньої царини дії геопсихології – дії впливу духовності нашого терену” (Валерій Сніжко). (145, с. 32).

Як на мене, то серед перших Указів Президента Ющенка В.А. мало бути: присвоїти звання Героя України (посмертно) Пономаренку П.П.

Народився Павло Пономаренко 23 грудня 1921 р. в селі Трилісі. Згорів-невмер 23 жовтня 2004 р. там само, перебуваючи членом партії УРП Левка Лук’яненка. Продовжують батька сини – Віталій 1953 р. та Олександр 1962 року народження.

Назустріч ворогу...

“Ім’я козаків стало синонімом нашого народу життя його неоцінимим джерелом, звідки кожне покоління буде черпати для себе те, що йому необхідне. Що нашому поколінню найбільше припадає до душі зі спадщини героїчного минулого, таким воно буде виглядати, бо таки козаки були аристократами духа...”

Михайло Сорока

Краще бути громадянином Світу чи своєї рідної землі, землі своїх пращурів? Ніколи українці не хотіли бути глобалістами, вони були і є націоналістами, як усі захисники своєї землі, своєї України. Коли сусіди чи Польща, чи Росія зазіхають на цю землю, патріоти-українці йдуть назустріч ворогові. Сотні тисяч патріотів зі зброєю в руках виступають на захист свого права на самостійне державно-національне існування.

В 20-х роках 20 ст. постав проти польського гноблення на теренах Галичини 16-річний МИХАЙЛО СОРОКА, ставши дійсним членом Організації Українських Націоналістів (ОУН, створена 1929 р.). Його життя й діяльність є яскравим прикладом українського патріота, про що дізнатися раніше не було можливим, адже відбувалися вони у радянських ГУЛАГах – це було продовженням національно-визвольної боротьби ОУН-УПА. В концтаборах він був прикладом боротьби за власну вільну державу і для багатьох табірників інших національностей, яких було багато у таборах. “Тут Михайло Сорока був ідейним патріархом, як його називали політв’язні, для всіх, хто виступав проти більшовицького тоталітаризму, допомагав їм не лише в ідейно-політичному спрямуванні, а й моральному, духовному плані, оскільки підтримував в’язнів організацією різноманітних вечорів і свят” (Леся Бондарук). (147, с. 8)

З самого початку свого свідомого життя Михайло брав діяльну участь в українських спортивно-патріотичних організаціях “Пласт” (кузні кадрів ОУН), “Сокіл”, “Хортиця”. З

цього розпочалась його боротьба спочатку з польською, а з 1940 р. (до 1971 р.) – з радянською імперією. На прикладі цієї особистості можна побачити якою була імперія ССРСР.

Але спочатку, – якою була Польща, коли вона у 1919 р. захопила Холмщину, Підляшшя, Західну Волинь, Західне Полісся і Галичину. Одразу був запроваджений терор проти будь-яких виявів українського національного життя, розпочалась колонізація освіти. Така політика підштовхнула прагнення українців бути вільними і 1920 р. була створена Українська Військова Організація. “Саме націоналісти поставили основною своєю політичною метою здобуття Української Самостійної Соборної Держави. Під впливом їхньої діяльності, яка охопила все суспільно-громадське життя західноукраїнських земель, витворився певний тип молодого ідейного націоналіста – людини, яка своєю працею, прикладом і відданістю прагнула служити рідному народові” (Тарас Гунчак). (148, с. 219)

1924-1927 рр., навчаючись у Тернопільській гімназії Михайло Сорока став членом “Пласту”. Саме через “Пласт” відбувся його вступ в юнацтво ОУН, а вже під час навчання у Празі в Карловому університеті – у дійсне членство Організації.

1937 року за підозрою в членстві в ОУН М.Сороку заарештовують в с. Ворохта і засуджують до 4 років. Відбував тюремне ув’язнення у Станіславі, Березі Картузькій, Гродні. Восени 1939 р., коли до Західної України вступили радянські війська і Польська імперія розпалась, Михайло був звільнений і повернувся до Львова. В січні 1940 р. вступив на математичний факультет Львівської політехніки і стає членом Крайового Проводу ОУН. Цього ж року одружується на КАТЕРИНІ ЗАРИЦЬКІЙ та 22 березня його заарештовують нові окупанти – чекісти-більшовики, за підозрою: всі, кого репресували поляки – небезпечні і ненадійні для ССРСР. Згодом заарештовують і Катерину. Не дізнавшись про членство в ОУН, Михайла засудили до 8 років концтаборів і відправили етапом у Владивосток, а потім у Воркуту. Катерину залишили у Львові, там у тюрмі у вересні 1941 р. народила сина Богдана, якого з 8 місяців виховували дід Мирон та баба Володимира Зарицькі. З початком німецько-радянської війни, Катерина втікає з тюрми і продовжує свою діяльність у націоналістичних організаціях: 1941-1943 рр. – провідниця жіночої ОУН; 1943-1947 рр. – керівник УПА (Української Повстанської Армії); співпрацює з підпільним журналом ОУН “Ідея і Чин” (псевдо У.Кужіль); 1945 року Українська Головна Визвольна Рада нагородила Катерину Зарницьку Срібним Хрестом Заслуги. (149)

21 вересня 1947 р. внаслідок зради (?) була заарештована...

Роздуми. Чужі не зраджують, зраджують свої. Що ж рухає людську душу, яка не тільки знає, але й є однодумцем? Заздрість? Спокуса? Можливо дитині в родині не закладалась потреба поспішати робити добро? І в школі, в радянській школі? А тим більше, коли йде визвольна війна... Скоріше в Організації був ворог, який не зраджує, а знищує, ліквідує.

Чинила збройний опір, вжила отруту, від якої лікарі врятували. Взамін – 25 років у Володимирській, Верхне-Уральській в'язницях та ГУЛАГах.

ФВ. Спогади. “Ніде так не проявляється людська доброта, як у складних умовах. Творити людям добро, допомагати в біді було Катрусиною професією... Доброчинство було її внутрішньою потребою. Що б вона не робила, завжди пам'ятала, що представляє ОУН. Нас оточували люди різних національностей. Різними були вони за вірою, освітою, уподобаннями, поглядами, світоглядом. Були серед них ідейні комуністи, які глибоко вірили, що живуть у найкращому державному устрої і що помилково, внаслідок шкідництва внутрішніх ворогів, потрапили до тюрми і що, як лише Сталін розкриє цих шкідників вони автоматично будуть звільнені... Вона була не лише товариська, але й терпляча до інших. Вміла вислухати кожного... Не було у неї ні краплі зарозумілості” (Дарія Гусяк, зв'язкова Романа Шухевича, яка перебувала в тюрмі разом із Катериною Зарицькою). (150)

1969 року Катерину перевели до табору суворого режиму “Дубравлаг” у с. Барашево у Мордовії, де й сиділа-поневірялась до 22 вересня 1972 р. Сповнилися 25 літ комуністичної каторги. Комуністи були принципово чесними: 22 вересня 1972 - 21 вересня 1947 = 25 (!). Один день – день прибуття-вибуття... Ось така арифметика радянського комуністичного режиму-гнобителя.

Останніх понад 30 років Катерина Зарицька не бачилась зі своїм чоловіком Михайлом Сорокою... Тільки листувались. А коли Михайла хворого привезли до Барашевого, де й помер 16 червня 1971 р., то дружину не пустили навіть попрощатися...

Навесні 1973 р. Катерина поселилась у м. Волочинськ Хмельницької обл.: “Я маю вже власну хату. Правда, хатка на курячій ніжці... Городчик, як хустинка до носа, тішив урожаєм і різнобарв'ям квітів”. Через півтора року розділила своє житло зі своєю подругою Дарією Гусяк, яка повернулася з Мордовії. Людно було у цій хатині-світлиці. Часто бував син Богдан з дружиною Любою та онуками Соломією та Устею. Тут набиралися сил поет Іван Світличний, подруги по боротьбі в УПА. Постійно піклувалися про політв'язнів, які ще не звільнилися, пересилали їм ліки, літературу.

Відвідала Катерина свого чоловіка, попрощалася з ним на могилі у Мордовії.

Померла Катерина Зарницька 29 серпня 1986 р., поховали у Львові на Личаківському цвинтарі. 28 вересня 1991 р. під час перезахоронення Михайла Сороки із Мордовії в Україну прах чоловіка й дружини перепоховали в одну могилу на Личаківському цвинтарі.

Перебуваючи від 1940 р. у Воркуті, Михайло Сорока 1947 року створив підпільну організацію “ОУН-Північ”, яка боролася за припинення сваволі над політв'язнями, допомагала їм вижити, навчала боротися за життя своє і своєї нації.

Протягом року “ОУН-Північ” встановила зв'язок з підпільниками різних таборів та з Україною. “Перша бесіда з Михайлом справила на мене велике враження. Я відчув, що зустрівся з людиною високого інтелекту та великого розмаху патріотичної думки і дії. Уже після першого нашого побачення я інтуїтивно відчув, що не все загублено, що навіть у таборі за колючим дротом продовжується боротьба за незалежну Україну” (Володимир Косовський). (151)

Трапляються такі люди, за життєвим шляхом яких можна чітко побачити, у якій імперії вони жили, якою вона була: культурологічною, законоправною, сороміцькою чи безсоромною, брехливою і людиноненависницькою та загарбницькою, якщо навіть і прикривалась “комуністичною мораллю” з портретом двуликого Януса – Леніна-Сталіна.

1948 року закінчився термін покарання Михайла Сороки, але відбувши кару, як “соціально-опасний елемент” був залишений у Воркуті “вільнонайманним”. Домігся, щоб йому перед цим дали двомісячну відпустку до родини у Львів, до рідного сина Богдана. Прибувши, зразу ж дійшов підпілля через зв'язкову Романа Шухевича Галину Дидик. Отримав потрібну інформацію про діяльність підпілля в Україні, рекомендації щодо збереження кадрів ОУН у Воркуті. Дав згоду після повернення з Воркути працювати у східних областях України, одержав потрібну літературу.

Знаючи загарбницький характер імперії ССРСР, підпільне табірне керівництво готувало табори до можливого військового стану. Налагоджували зв'язки з поодинокими таборами і за допомогою відповідальних людей впливати на настрої в'язнів, даючи їм перспективний аналіз очікуваних подій. Проводили розвідувальну роботу щодо розміщення військ МВД виключно для цілей оборони й власної безпеки. Як відомо, людина пізнається в біді. Під керівництвом М.Сороки розпочалися переговори з в'язнями інших національностей. Розмови з латвійцями, литовцями і естонцями давали позитивні результати. З поляками співпраця не вдавалася. Ідея організації була настільки ясна й цікава для німців, що вони висловили думку: у разі потреби дістанемо повну підтримку. Спроби ввійти у ближні стосунки з росіянами показали, – вони налаштовані проти режиму, гостро критикували

радянську владу, але до конкретних дій залучатися не хотіли. (Білінський А.). (152)
“Михайло Сорока часто заходив у бараки, був великим організатором, спокійної, веселої вдачі, старався нам доказати, що тюрма народів у вічній мерзлоті невдовзі розірветься, і все, що діється у нас, повинен знати світ. Мав добру пам’ять, знав, де в якому таборі знаходяться священники, адвокати, лікарі, інженери – вся наша інтелігенція, а самих таборів було більше 40”, – згадує член “ОУН-Північ” Іван Шевчук.

У травні 1949 р. Михайло Сорока виїхав до Львова. А вже в липні серед білого дня його заарештовують і рішенням особливої наради МДБ СРСР від 26 жовтня 1949 р. був виселений на спецпоселення у Красноярський край. Цікавився життям краян-поселенців у ліспромгоспах, радив як зберегти свою індивідуальність, допомагати один-одному. 15 грудня 1952 р. знову заарештовують, у звинуваченні читаємо: “В 1948 г. был одним из организаторов подпольной организации среди заключенных”. Докопались таки КГБ-істи до “ОУН-Північ”. Про його заяву-промову на суді слід прочитати повністю (147, с. 31-33). Ось деякі уривки. “Кожен нарід може лише тоді духовно і фізично розвиватись і рости, якщо його громадяни (члени) користуються повною свободою совісті, думки, слова та зібрань... Чи не стидно вам, що забиті тюрми, лягри найздоровішим елементом і армія молодих хлопців сторожить їх, замість, щоб усі вони разом творили цінності, працювали для щастя народу... Може, і горе наше в тому, що наші предки передали нам в крові непокірність і почуття справедливості. Але не було б того, напевно, не існувало б сьогодні УРСР, бо ще так недавно твердили, що України не было, нет и не будет!”, а тепер ви самі є свідками того, що Україна є, та ще й не одна, а дві: офіційна і та, що бореться за свої законні права...”

15 вересня 1953 р. військовий трибунал Біломорського округу засудив М.Сороку до розстрілу, який 30 листопада замінив на 25 років ув’язнення, що розпочалося із Магадану.

Проте “ОУН-Північ” не припинило своєї діяльності, переросло у велике Об’єднання, яке мало свою підпільну друкарню, продовжувало справу Михайла Сороки. “ЗЕКИ” не тільки боролися, вони – мріяли! “Що частина членів Об’єднання одразу ж після звільнення розійдеться по Україні, східній по змозі, де, здолавши негостинність колоніальних властей та неминучі побутові труднощі, зачепиться і акліматизується на місці. Наші люди не шукали теплих місць, не цуралися жодної роботи, аби тільки жити і працювати на рідній землі” – згадує Володимир Леонюк. (153)

“Після смерті Сталіна на шахтах Воркути почалися заворушення. З’явилися листівки. Забастував Норильськ. Воркута готувалась до повстання... Михайла Сороки вже не було, але я зрозумів, що його підпільна робота у таборах продовжується” – писав у спогадах

Володимир Косовський. (151) Кінчилась в таборах епоха втеч, а розпочалась епоха бунтів і повстань...

З Магадану Сорока у 1954 р. попадає до казахстанської тюрми “Степлаг”, яка складалась з 6 спеціалізованих табірних відділів. Видобували і обробляли мідь на спеціальних комбінатах, видобували марганець, займались будівництвом, сільськогосподарськими роботами. На 10 червня 1954 р. в зоні проживало 20698 ув'язнених: 16677 чоловіків і 4021 жінок. Українці склали 46,3%, прибалтійці – 22,4%, росіяни – 12,8%. Це були переважно молоді націоналісти – члени ОУН, прибалтійські партизани, колишні солдати і офіцери радянської армії. Умови перебування були нестерпні – сваволя, терор, розстріли, карцери без вентиляції повітря. Іскрою до повстання стало привезення побутовиків, засуджених за кримінально-побутові злочини, серед яких були і вбивці-рецидивісти. Тільки поселившись, вони почали вибивати колодою діру в мурі, що межував із жіночою зоною. Конвой на вривання кримінальників у жіночу зону не зважав, не дозволяв чоловікам-політв'язням навести порядок і захист... Так почалося одне з найбільших повстань у радянських ГУЛАГах, що отримало назву Кенгірське, сталося це 16 травня 1954 р. Страйк тягнувся 42 доби – до 26 червня. Протягом усього часу в'язні переконували рупорами солдатів, щоб не стріляли у своїх братів, бо вони також є дітьми селян і робітників. Серед нас немає синів генералів і міністрів, і батьки наші не носять перед собою обвислих животів, та не їздять на курорти. А в таборі йшло вільне, таке довгождане, життя. Випускали газету, запускали повітряного змія з листівками до вільного населення. Михайло Сорока організував хор, яким керував. Хор виконував на його слова і мелодію “Гімн Кенгірського повстання”, “Любіть Україну” на слова Володимира Сосюри, “Соколи, соколи, ставайте в ряди” тощо. “Хоч ми й жили надголодь, цього не відчували і в пам'яті не зафіксувалося. Ми жили емоціями. Богослужіння, молебні, репетиції хору, концерти і готовність кожної хвилини – на барикади. Не було часу думати про їжу! Які були цікаві концерти! В них брали участь усі народності” – пише Е.Войцехович-Рафальська. Жінки прикрашали табір, шили і вішали прапори на дахах їдалень усіх трьох таборів. Ковалі день і ніч кували у кузнях ножі і своєрідні списи з віконних ґрат, жінки робили “гранати” з пляшок, наповнюючи їх бензином або хімікатами з медичної лабораторії. Хтось з чоловіків зібрав передавач, щоби звернутися до Міжнародного Червоного Хреста, безперервно посилали заклики до вільного світу різними мовами. Ці передачі чули у Караганді й Алма-Аті. (154, с. 82-86)

Генерали “Від Хрущова і Х...” Визначні діячі можуть увійти в історію, або в неї вляпатися. Йти багнукою важко, але М.С.Хрущов обирав собі саме таку дорогу не раз. Ось

одна з них. 26 червня о 4 годині ранку 1954 р., як і належить злодіям, за наказом Міністра МВС Круглова, Генерального прокурора Руденка і голови КГБ Серова, у зону ввели 1600 солдатів, 98 собак, 3 пожежні машини, 5 танків (“легендарних” Т-34). (155, с. 156). Танки заганяли в’язнів у бараки, згори, стріляючи, допомагали їм літаки, душили газами... “Побачивши танки, жінки, щоби врятувати своїх друзів, вийшли назустріч ворогу. Майже всі вони були святково одягнуті у вишиті сорочки. Близько 500 осіб (Осіб!) цих українських жінок і дівчат взяли за руки і лавами рушили проти танків (!). Але танки не зупинилися. Вони навіть не зменшили швидкість й один за одним переїхали живу фалангу” (Доктор Варконі). “Смерть п’ятисот українських жінок у Кенгірі під російськими танками свідчить про те, що існують вищі вартості, ніж саме людське життя і все матеріальне” – писав про цей подвиг Ярослав Стецько у праці “Бунт проти матеріалізму”. Придушенням повстання керував ГЕНЕРАЛ ДОЛГІХ із Москви.

Тих, хто залишився живими, відправили в тюрму, на Колиму, на Дальнострой, і в Озерний табір, а членів Комісії повсталих розстріляли. І яка б не тяжка втрата була, повстанці, політв’язні здобули перемогу, яка перевищувала жертви.

Кенгірське повстання стало одним із яскравіших виразників кризи системи ГУЛАГу під час переломного періоду, що розпочав Микита Хрущов.

Серед політв’язнів переважно були українці (“українські буржуазні націоналісти”), яким приписували (і приписують!) фашизм та нацизм, що за своєю суттю протилежне їхнім переконанням, то “це повстання націоналістів різних народів за провідної ролі українців довело інтернаціональність справжнього націоналізму” (Леся Бондарук). Особисто Михайло Сорока вважав, що “кожний націоналіст мусить бути не так виконавцем, як творцем, який весь час змагає до вдосконалення, до вироблення найефективніших форм боротьби за державну самостійність”. Саме цим він і був дуже небезпечним “злочинцем” для злочинної радянської влади ССРСР. Навіть, не дивлячись на те, що “Привлечение к уголовной ответственности и заключение в ИТЛ гр. Сороки М.М. признано необоснованным, а поэтому постановление особого совещания при МГБ СССР от 26.10.1949 г. отменено и делопроизводством прекращено за отсутствием состава преступления. Гр. Сорока М.М. по указанному выше делу реабилитирован. На основании Постановления Совета Министров СССР от 08.09.1955 г. № 1655 гр.-ну Сороке М.М. время его нахождения в местах заключения, а также время пребывания в ссылке засчитывается как в общий трудовой стаж, так и в стаж работы по специальности. Предс. Воен. Триб. Прикарп. Воен. Окр. генерал-майор юстиции Мельниченко. 16.04.1957 г.”, – його продовжували тримати в ув’язненні.

Отже, реабілітація практичних наслідків не дала. “Найбільша вина людини в тому, що вона сидить, без різниці – винною вона є чи ні”, – писав про це Михайло Сорока.

І на закінчення, порівняємо мораль комуністичну на прикладі КГБ СРСР і мораль людську на прикладі українського інтелігента-націоналіста Михайла Сороки.

В 60-х роках 20 ст. кагебісти забирали Михайла і два місяці возили до Києва, Тернополя, Львова. Влаштовували зустрічі з сином, ріднею. Одягали його в гарний чорний костюм, вели до театру чи в Інститут кібернетики... КГБ було зацікавлене у каятті таких постатей, як Михайло Сорока, Юрій (син) Шухевич, сестри Симона Бандери, – до яких цей метод застосовувався особливо ретельно. Зокрема, він був розрахований і на тих їхніх побратимів, які жили на волі, жили за кордоном і продовжували боротьбу з більшовицькою системою. Після таких поїздок, озлоблені нескоренністю, кагебісти били Михайла і повертали назад у табір.

Про такі прогулянки-знуцання Михайло писав до рідних: “За ці роки практично я вивчив географію, переконався, що Союз не лише широкий, але на тисячі кілометрів довгий. Чув віддих Ледовитого океану і гарячих степів Казахстану, полоскали хвилі Охотського моря, бродив по тундрі, плавав на ріках і мостив дороги в тайзі. Якщо зупинятися на цифрах, то лиш півроку я їхав. Якщо зложити усі кілометри, то можна опоясати земну кулю. Бачив десятки міст і тисячі людей. За ті часи я бачив неозорі простори, де дикі звірі гуляють, наче вітри. І на тих безкрайніх просторах для мене нема місця (підкреслення моє – авт.). Мене водять наче одного із екземплярів зоопарку, або драпіжного. Був час для думок, аналізу, нарікань. Були випадки, що зустрічав я людей, які по кілька років успіли обернути через дім, тюрму, лагерь, але це були люди, які мали свій погляд на чуже добро та мораль. Середовище, серед якого я виріс, серед якого я жив у різний період життя і серед якого я живу не вважаю гіршим від себе. Та, між нами кажучи, поминаючи скромність, не вважаю себе гіршим від тих, що вважають себе вихователями. Я свято переконаний, що мене би не осудили моралісти віків типу: Дікенса, Гюго, Шіллера, Шевченка, Ганді та подібних. А може винні ті, що складають програму навчання?..” (Лист до дружини Катерини. 24 листопада 1965 року).

Заморився й спочив навіки Михайло Михайлович Сорока 16 червня 1971 р. Сталося це в селі Озерному під час прогулянки з Михайлом Горинем внаслідок другого інфаркту. Тіло привезли у барашівську лікарню, біля якого в’язні несли почесну вахту. Поховали Михайла Сороку на цвинтарі у с. Барашево. На могилі поставили стовпчик із номером К-8.

28 вересня 1991 р. у Львові на подвір’ї церкви святого Михайла відбулося похоронне богослужіння. Після панихиди траурна процесія вирушила на Личаківський цвинтар.

Колишні політв'язні через увесь Львів несли на плечах труну з прахом свого побратима. Сюди ж перенесли і прах дружини Катерини Зарицької, щоб поховати разом чоловіка і дружину, яких усе життя розділяла нелегка доля борців за волю України.

Робімо Україну українською

Мільйони українців депортовані до Сибіру, на Північ, знищені голодоморами та ГУЛАГами. А ще ж Соловки, Сандормох, канали, золоті копальні, Биківня...

1951 року за вироком закритого судового засідання розстріляли 33 студентів Харківського університету за відмову складати іспити російською мовою, 800 – репресували, загубивши юні життя.

Панове молодь, уявімо Шевченкові очі, Шевченків погляд, який просвічує кожного з нас, нині сущих – від Президента до кожного студента, зокрема і Харківського університета, “до згорбленої пенсіонерки, яка нічого в житті не бачила, крім ферми по коліна в гною та вічно п'яного бригадира (мій дядько Микола Біловус, син мого діда Івана Біловуса, за все своє життя бригадиром колгоспу “Зоря” на Донеччині, ніколи не пив горілки, а тільки хлібний квас – автор М.К.), вона нічим не відрізняється від своєї посестри – Тарасової Катерини. Завдяки Шевченкові, можливо, й підсвідомо зашкарубленими, негнучкими пальцями вона в 1991-у вкинула свій бюлетень “За Україну”, сподіваючись, що нарешті її життя зміниться на краще. Та хіба ж вона знала, що ще 13-ть років її в Україні мордуватимуть моральні пройдисвіти. По суті свої окупанти та мародери. І що треба буде перемогти страх і повстати більшості українського люду, щоб скинути зі своєї шиї цих ліліпутів... Завдяки Тарасові вона віддала гроші, відкладені собі на похорон, внукові і послала його на столичний майдан до Ющенка” (Володимир Яворівський, український письменник. 2005 р.).

Не можемо зрадити Її сподівання, панове студенти, ні в столицях Глухові, Харкова, Києва чи на Донеччині, в Одесі... Намісники Москви повірили, що витворили примітивного малороса без пам'яті та національної гідності. Не забуваймо тих 33-х богарирів, які постійно виходять з глибин нашої пам'яті...

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Воронцов-Вельямінов Б.О. Астрономія-11. Підручник. – К., 1993.
2. Климишин І.А., Крячко І.П. Астрономія-11. Підручник. – К., 2002.
3. Керівникам земляцтв, які проживають в столиці України //Отчий поріг. – Ч. 1 (13). – К., 2002.
4. Бандера С. Українська національна революція, а не тільки протирежимний резонанс //Причинки до суспільного мислення. Збірка. 2. – Торонто, 1991.
5. Кононенко П.П. Українознавство. – К., 1996.
6. Єфремов С.О. Літературно-критичні статті. – К., 1993.
7. Летопись Самоила Величка. – Т. 2. – К., 1851.
8. Винниченко В. Відродження нації. – Ч. 1. – Київ-Відень, 1920.
9. Васкович Г. Шкільництво в Україні (1905-1920). – К., 1996.
10. Мороз О. Розстріляне відродження //Нескорена нація. – 1998. – Серпень. – № 29-30.
11. Українознавство. Концепції. Програми. Документи. – К., 1995.
12. ж. Сучасність. 9 вересня 2000 р. – № 9.
13. Семенов Т.П. Географическо-статистический словарь Российской империи. – Т.2.
14. В. У-овский. Киевский политехнический институт Императора Александра II. – К., 1898.
15. Экономический указатель. 14 (26) декабря 1858 г. – № 98.
16. ЦДА України. – Ф. 707. – Оп. 27. – Н. 423.
17. Чалый М. Просвещение Т.Г.Шевченком сахарного завода Яхненко и Самиренка //Киевская старина. – 1889. – № 4.
18. ж. Радянське літературознавство. – Ч. 2, березень-квітень, 1959.
19. Ковалинський В. Заповіти Самиренка //Столиця. – № 20. – 18-22 березня 1999 р.
20. ЦДА України в М. Києві. – Ф. 707. – Оп. 227. – Д. 65.

21. Кононенко М.П., Сазоненко Г.С. Українські вчені – натуралісти, математики, лікарі, педагоги. – К., 2001.
22. Шипов Г.А. Теория физического вакуума: новая парадигма. – Москва, 1993.
23. Сорока М.О. Як загинув академік Михайло Кравчук //Наука-Фантастика. – 1998. – № 4. – С. 16-17.
24. Мацько Н., Ситник Д. Математика. Підручник для 1 кл. – К., 1991. – В.1.
25. Циолковский К.Э. Исследование мировых пространств реактивными приборами. – Т. 2. – Москва, 1954.
26. ж. Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. – В. 1. – К., 1991.
27. Кондратюк Ю. Завоювання міжпланетних просторів. – Нью-Йорк, 1972.
28. Дормидонтов А.Г. Творець Місячної траси. – К., 1997.
29. Бороденков А.М., Волков Н.В., Дормидонтов А.Г., Стегний А.И. Провидец космических трасс //Космічна наука і технологія. Додаток до журналу. – Т. 1. – 1995. – № 1. Національне космічне агенство України НАН України. – 1995. – С. 3-18.
30. Ветчинкін В.П. Рецензія на статтю: Кондратюк Ю.В. Про міжпланетні подорожі. Науково-меморіальний музей М.Є.Жуковського. Фонд В.П.Ветчинкіна.
31. Даценко А.В. Жизнь в творческом горении. – К., 1986.
32. Даценко А.В. Я полечу туда. – Харьков, 1989.
33. Романенко Б.И. Юрий Васильевич Кондратюк. – Москва, 1988.
34. Малиновский Б.Н. Очерки по истории компьютерной науки и техники в Украине. – К., 1998.
35. Сніжко Валерій. Нариси з психоетнічної екології України. – К., 2001.
36. Єфремов Сергій. Українознавство. – К., 1920.
37. Шри Ауробиндо Гхош. Человеческий цикл. – Казань, 1992.
38. Популярная история астрономии и космонавтов. Автор-составитель Ляхова К.А. – Москва, 2002. – С. 191-254.
39. Романов А.П. Ракетам покоряется пространство. – Москва, 1976.
40. Наливайко Степан. Таємниці розкриває санскрит. – К., 2000.
41. Успенский П.Д. Новая модель Вселенной. – С.-Пб., 1993.
42. ж. Здоровье, август 2003. – С. 22.
43. Миро Продум. Україна: золота стежка у 3 тисячолітті. – Тернопіль, 1991.
44. Чмихов М.О. Україна від минулого до майбутнього.
45. Бочковський О.І. Вступ до націології. – Мюнхен, 1991-1992.

46. Думки Члека Олександра Івановича //Слово Просвіти. – 2002. – Ч. 8 (125), 22-28 лютого. – С. 8-9.
47. Ключевской В. Курс русской истории.
48. Товстуха Євген. Фітоетнологія. – К., 2002.
49. ж. Физика, сознание и жизнь, космология и астрофизика. – 2002. – № 1. – С. 5-21.
50. Вернадский В.И. Собрание сочинений. – Москва, 1960. – Т. 5.
51. Дубров А.П., Пушкин В.Н. Парапсихология и современное естествознание. – Москва, 1989.
52. Кобозев Н.И. Избранные труды. – Москва, 1978. – Т. 2.
53. Хакен Г. Синергетика. – Москва, 1980.
54. Букалов А.В. //Физика, сознание и жизнь, космология и астрофизика. – 2001. – № 3. – С. 5-7.
55. Хакен Г. Информациф и самоорганизация. – Москва, 1991.
56. Хакен Г. Синергетика: иерархии неустойчивостей в самоорганизующихся системах и устройствах. – Москва, 1985.
57. Лоскутов А.Ю., Михайлов А.С. Введение в синергетику. – Москва, 1990.
58. Николис Г., Пригожин И. Самоорганизации в неравновесных системах. – Москва, 1979.
59. Олейник В.П. Сверхсветовые сигналы, физические свойства времени и принцип самоорганизации //Физика, сознание и жизнь, космология и астрофизика. – 2001. – № 1. – С. 68-76.
60. Сядристый Н.С. Тайны микротехники. – Москва, 1975.
61. Максимович М. Собранные сочинения. – Ч. 1. – К., 1876.
62. Праотча сторона у межеріччі Десни і Трубежа. – Бровари, 2003.
63. Архив Юго-Западной России. – К., 1863. – Т. 3. – Ч. 3. – С. 4.
64. Заблудовский Г.Е., Крючок Г.Р., Кузьмин М.К., Левит М.М. История медицины. – Москва, 1981.
65. Кузьмин М.К. История медицины. – Москва, 1978.
66. Аксіоми для нащадків. – Львів, 1992.
67. Народная энциклопедия. – Т. 10. – Москва, 1910.
68. Киндеревич А.В., Аршинов В.А. Основы полевой физики. – К., 2000.
69. Неизвестный мир //Октябрь, 1964. – № 7. – С. 183-192.
70. Вернадский В.И. Философские мысли. – Москва, 1988.
71. Вибрані праці з історії науки. – Москва, 1981.

72. Вернадский В.И. Научная мысль как планетарное явление. Размышления натуралиста. – Москва, 1977. – Кн. 2.
73. Пилипчук О., Коновець О., Ярьсько Л. Історія науки та освіти в Україні (Найдавніші часи - перша пол. 20 ст.). – К., 1998.
74. Петров В. Куліш П. у 50-і роки життя. Ідеологія. Творчість. – К., 1929.
75. Вибрані листи П.Куліша, українською мовою писані. За редакцією Ю.Луцького. – Нью-Йорк - Торонто, 1984.
76. Іващенко В., Кравець А. Його чекала Галактика. – К., 1966.
77. ж. Былое. – 1918. – № 4-5 (32-33). – С. 115-121.
78. ЦГИА Москва. – Ф. 192. – Д. 3. – Оп. 77, 1881. – С. 79. – Ч. 1. – Л. 235.
79. Серпокрыл С.М. Подвиг перед казнью. – Ленинград, 1971.
80. Плющ Василь. Співка визволення України та Співка Української молоді. – Мюнхен, 1975.
81. Іванишин Петро. Вульгарний “неоміфологізм”: від інтерпретації до фальсифікації Тараса Шевченка. – Дрогобич, 2001.
82. Замалеев А.Ф. Восточнославянские мысли. – С.-Пб., 1998.
83. Белинский В.Г. Статьи о народной поэзии // Полное собрание соч. в 18 т. – Т. 5. – Москва, 1954. – С. 361.
84. Марценюк С.П., Пирог П.В. Миклухо-Маклай. – К., 1990.
85. Человек с Луны. Дневники, статті, письма Миклухо-Маклая Н.Н. – Москва, 1982.
86. Чуб Д.В. Слідами Миклухи-Маклая. – К., 1993.
87. Миклухо-Маклай М. Мандрівка на Нову Гвінею. – К., 1965.
88. Історія української школи і педагогіки. Хрестоматія. – К., 2003.
89. Трубайчук А., Стрельський Г. Михайло Грушевський, його сподвижники й опоненти. – К., 1996.
90. Митрополит Іларіон. На Голготі // На бій за державність. – Вінніпег, 1966.
91. Огієнко І. Історія української мови. – К., 1995.
92. Коновалов В. Кладовые подсознания // Юный натуралист. – 1988. – № 12. – С. 24-27.
93. Гольдман О.Г. // Вісник НАН України Інституту фізики. – 2001. – № 12.
94. Бушак Станіслав. Повернення Гетьмана Скорпадського // Артанія. – 1997. – № 3. – С. 53-55.
95. Скоропадський Павло. Спогади. – Київ - Філадельфія, 1995.
96. Переяславська Рада: історія, значення та політичні наслідки. – К., 2003.

97. Астапенко П.Д. Вопросы о погоде. – Ленинград, 1986.
98. Замаровський Войтех. Спочатку був Шумер. – К., 1983.
99. Вернадский В.И. Письма Н.Е.Вернадской. 1886-1889. – Москва, 1988.
100. Вернадский В.И. Материалы к биографии. – Т. 15. – Москва, 1998.
101. Щербаківський Вадим. Українське мистецтво. Вибрані неопубліковані праці. – К., 1995.
102. Історія Академії наук України. 1918-1923: Документи і матеріали. – К., 1993.
103. Гей, там на горі “Січ іде! Упорядник Петро Трильовський. – К., 1965.
104. Гуцульський календар – 2000. – Верховина, Івано-Франківської обл.
105. Крисаченко В.С. Свідчення очевидців. – К., 2000.
106. Шая Володимир. Віра предків наших. – Т. 1. – Луцьк, 1998.
107. К нашей анкете: Ответ проф. М.И.Туган-Барановского //Украинская жизнь. – Москва, 1914. – № 1. – С. 15-16.
108. Злупко С.М. М.І.Туган-Барановський – вчений-патріот України //Тези Міжнародної наук.-практичної конференції. – Донецьк, 2002. – С. 28-30.
109. Туган-Барановский Джучи Михайлович. Михаил Иванович Туган-Барановский. – Донецк, 2002.
110. Архів АН України. – Ф. 3. 961. – Арк. 9-12, 34. Туган-Барановский М.І.
111. Злупко С.М. Фундатор теорії економічної кон'юктури //Аксиоми для нащадків. – Львів, 1992. – С. 437-464.
112. Карадаг. История, биология, археология. Науч. редакторы А.Л.Морозова, В.Ф.Гнубкин.
113. Збірник на пошану генерала Романа Шухевича. Укладач Г.Васькович. 1990.
114. Лук'яненко Л. Маршал Жуков і Україна у 2-й світовій війні. – К., 2002.
115. Чуев Феликс. Солдаты империи. Беседы. Воспоминания. Документы. – Москва, 1998.
116. Энциклопедия военного искусства. – Минск, 1997.
117. Липа Юрій. Призначення України. – Львів, 1992.
118. Джапаридзе З., Стрельников Ю. О различиях в плаче новонарожденных разной национальности и пола //Экспериментально-фонетический анализ речи. – Ленинград, 1984. – Вып. 1.
119. Кадомцева Л., Білодід О. Мова, екологія, етнодидактика //Мова і духовність нації. Тези доповідей. – Львів, 1989.
120. Шимович Іван. Зелений Клин. – Львів, 1924.
121. ЦДАВО України. – Ф. 3696. – Оп. 2. – Спр. 381. – Арк. 215-216 зв.

122. Харчук Сергій. Щоденний бій, мов корона... До 100-річчя від дня народження Юрія Липи //Визвольний шлях. – 2000, травень. – № 5. – С. 82-95.
123. Липа Юрій. Ліки під ногами. – К., 1996.
124. Життя і смерть полковника Коновальця. – Львів, 1993.
125. Коновалець Євген. Причинки до історії Української революції //Альманах “Томону України”. – 1988.
126. Мазепа І. Україна в огні і бурі революції. – Т. 1.
127. Ріпецький Степан. Українське Січове Стрілецьтво.
128. Гете Йоган Вольфганг. Избранные философские произведения. – Москва, 1964
129. Куліш Андрій. Книга пам'яті українців. – Харків, 2000.
130. Сніжко Валерій. Для нас усіх вона була... пані Слава //Українознавство. – Ч. 2-3 (7-8). – 2003.
131. ж. Свет. Природа и человек. – 2004. – № 2.
132. ж. Свет. Природа и человек. – 2003. – № 5.
133. ж. Свет. Природа и человек. – 2004. – № 6.
134. Вербицький В.В. Еколого-натуралістична освіта в Україні: історія, проблеми, перспективи. – К., 2003.
135. Крисаченко В.С. Философский анализ эволюционизма. – К., 1990.
136. Лысенко Т.Д. Агробиология. – Москва, 1949.
137. Дарвин Ч. Избранные письма. – Москва, 1950.
138. Дарвин Ч. Происхождение видов путем естественного отбора, или сохранение благоприятствуемых пород в борьбе за жизнь. Соч. 9 т. – Москва, 1939. – Т. 3.
139. Кононенко П., Кононенко Т. Український етнос: генеза і перспективи. – Обухів, 2003.
140. Бехтерева Наталья. “Через тернии...” //Наука и жизнь. – 1990. – № 9.
141. Рибчак Вадим. Спалах на світанку //Українське слово. – Ч.52. 22-28 грудня 2004 р.
142. Белецкий М. Забытый мир шумеров. – Москва, 1980.
143. Конелес В.Ю. Сошедшие с небес и сотворение людей. – Москва, 2001.
144. Кьера Э. Они писали на глине. – Москва, 1984.
145. Сніжко Валерій. Ідеологія Терену. – К., 2004.
146. Невозможная цивилизация? Сборник. – Москва, 1996.
147. Бондарук Леся. Михайло Сорока. – Дрогобич, 2001.
148. Гунчак Тарас. Україна: перша пол.20 ст. Нариси політичної імперії. – К., 1993.

149. Літопис УПА. - Т.28. Савчин М. Тисяча доріг (Спогади). – Торонто-Львів, 1995.
150. Гусяк О. Нескорені Катерина Зарицька і Михайло Сорока //Збірник. – Торонто-Онтаріо, 1990. – С. 98-103.
151. Косовський В. Святий вогонь //Зона. – 1992. – № 3. – С. 7-11.
152. Білінський А. В концтаборах ССРСР. 1944-1955. – Мюнхен-Чікаго.
153. Леонюк В. На прю стає Об'єднання //Зона. – 1994. – № 6. – С. 163-180.
154. 500 безіменних //Визначні українські жінки: матеріали і гутірки дльч юначок СУМА. – Нью-Йорк, 1967. – Вип. ч. 24.
155. ГАРФ (Гос. архив Рос. ферерации). – Ф. 9414. – Оп.1. – Д.228. – Л. 47-278.
156. Велесова Книга. – К., 7502 (1995).
157. Переяславська рада: історичне значення та політичні наслідки. – К., 2003.
158. Рильський М.Т. Поезія Тараса Шевченка. //Збірник творів: У 20 т. – К., Наукова думка, 1986. – Т. 12. – С. 320.
159. Перетц В.М. Историко-литературные исследования и материалы. – Т.3. – СПб, 1902. – С. 351.
160. Костенко Н.В. Метричний довідник до віршів Тараса Шевченка. – К.: Видавництво КДУ, 1994.
161. Чамата Н.П. Ритміка Т.Г.Шевченка. – К.: Наукова думка, 1974. – С. 48.
162. Теряєв Дмитро. Ритм поезії: Тарас Шевченко і народнописенна творчість. //Тарас Шевченко і народна культура. Збірник праць Міжнародної (35-ї) наукової Шевченкової конференції. 20-22 квітня 2004р.: У 2 кн. – Черкаси. Брама-Україна. 2004. – Кн. 1. – 264 с. – С. 78-86.

ЗМІСТ

Переднє слово	4
Замість вступу	5
Побач (!) Слово.....	11
А починалось здавна... (Микола Міхновський, Петро Кононенко)	32
Меценати-благодійники (Симиренки Платон, Левко, Володимир)	47
“Принцип Гюйгенса” (Володимир Вернадський)	51
“Сміливість подесятеряє сили” (Микола Кібальчич)	55
Через терни до зірок... (Костянтин Ціолковський)	58

“Тим, хто читатиме, щоб будувати” (Юрій Кондратюк, Леонід Каденюк)....	61
Зручно писати формули на снігу (Ніна Вірченко)	67
“Зрікаюсь вірити!” (Михайло Кравчук)	70
Лідер (Віктор Глушков, Володимир Михайлович)	77
Життя вимагало братися за кібернетику (Іван Ляшко)	83
“Сын за отца не отвечает” (т. Сталин). (Катерина Рвачова, Вол. Королюк).	84
Фантастична мрія (Іван Кудрявцев)	88
“Жити треба з захопленням!” (Сергій Корольов)	91
“Міжпланетні сполучення – ціль мого життя” (Валентин Глушко)	96
Вогняні стріли козаків (Олександр Засядько)	101
Від ракети до реактивного двигуна (Архип Люлька)	102
Аеро-гідромеханіка (Георгій Проскура)	103
Довговічність конструкції (Георгій Карпенко, Олег Романів, Володимир Панасюк, Валерій Трощенко)	105
775 праць! (Георгій Писаренко)	108
Гідравлічний удар у трубопроводах (Микола Кільчевський)	109
Великий будівничий (Федір Белякін)	110
! Дух ? (Микола Духов)	111
Дух наукового демократизму (Микола Боголюбов)	115
Кораблебудівник (Георгій Павленко)	116
Стометрівку за 3 секунди (Микола Сядристий)	117
Українознавство... Україну знавці... Великознавці! (Михайло Максимович)	120
Оце козак! (Максим Гулий)	123
Нащадок спадщини Петра Сагайдачного (Андрій Голуб)	126
Ретро-дорога (Анахарсид, Токсаридокс, Митрідат 6-й, Євпатор, Євпраксія, Іван Смера, Агапіт, Лаврентій Зизаній, Памва Беринда, русин Василь, Мартин з Журавиці, Юрко Катермак (Дрогобич), Масловський О.Ф., Микола Пирогов)	129
“Рентгенівська” трубка – за 14 років до дослідів Рентгена” (Іван Пулюй)	140
Впровадження X-променів у медицину (Микола Пильчиков)	143

Основоположник акушерства (Нестор Амбодик)	144
Треба тату... Пошесть незабаром... (Данило Самойлович)	146
Чумними дорогами... (Данило Заболотний)	149
“Іконостас” портретної зали... (Данило Кавунник)	151
Частина більша за ціле (Пантелеймон Куліш)	155
СВУ-СУМ проти СРСР (Сергій Єфремов)	164
Опір Московщині (Тарас Шевченко)	167
Українські мудреці-філософи (Григорій Сковорода, Георгій Кониський, Данило Заточник, Климент Смолятич, Кирило Туровський).....	175
“Чернороссия” (Микола Миклухо-Маклай)	187
Князь із “хохлов” (Олександр Безбородько)	199
Вихователь О.С.Пушкіна (Василь Малиновський)	200
Роздуми про почуття меншовартості (Іван Огієнко)	202
“Повчання Володимира Мономаха”	207
Бандерівець – звучить гордо! (Степан Бандера)	213
“...затримати тетин листочок...” (Слава Стецько)	218
Дорога до вершин науки (Олександр Гольдман)	221
Подвижник нації (Павло Скоропадський)	223
Українська архітектура (Вадим Щербаківський)	229
“Не вирватись із пут вражень свого дитинства” (Іван Франко) (Михайло Туган-Барановський)	231
Січовий рух в Україні (Кирило Трильовський, Іван Боберський)	238
Природничник-психолог (Валерій Сніжко)	242
Географія	246
Мандрівник (Василь Григорович-Барський)	250
Народописна карта України (Степан Рудницький)	252
Українська географія (Павло Тутковський)	255
“У боротьбі важлива голова” (Іван Піддубний)	258
“Великий конструктор великої авіації” (Олег Антонов)	261
Карадагізм – хвороба вражень (Алла Морозова)	263
Шух (Роман Шухевич)	267
Командант Січових Стрільців (Євген Коновалець)	272

Генерал-м'ясо (Георгій Жуков)	280
“Даю вам честное слово советского офицера...” (Юрій Липа) ..	283
Зелений Клин	292
Знаменитим став, багатим – ні (Микола Амосов)	297
Генетика – “буржуазна ідеологічна течія...” (Петро Шкварников)	299
Українська етнополітологія (Ольгерд Бочковський)	304
Перший над рейхстагом (Олексій Берест)	307
“Спалах на світанку” (Павло Пономаренко)	309
Назустріч ворогу... (Михайло Сорока, Катерина Зарицька)	314
Робімо Україну українською (Постать-подія)	322
Роздуми	12, 21, 22, 30, 76, 97, 193, 195, 236, 258, 283, 299, 315.
Цікаві факти	29, 32, 67, 74, 97, 99, 108, 131, 144, 154, 175, 222, 227, 232, 235, 247, 260, 262, 271, 301, 308.
Клятва Гіппократа	153
Фізика виживання	3, 241, 247, 288, 291, 316.
Українські рекорди	15, 120, 249, 263.
Використані джерела.....	323-329